

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет
Кафедра теорії та історії політичної науки
Відділ кар'єрного розвитку та співпраці з бізнесом
Наукове товариство імені Шевченка (Львів)
Західний науковий центр НАН і МОН України (Львів)
Інститут соціогуманітарних проблем людини
у співпраці
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України (Київ)
Львівська регіональна бізнес-платформа
Центр цифрового підприємництва та інноваційного менеджменту
Львівське обласне відділення Всеукраїнської громадської організації
«Товариство психологів України»
Приватний університет Вебстера (Відень, Австрія)
Державний університет Іллі (Тбілісі, Грузія)
Школа мистецтв і наук
Інститут психології імені Дмитра Узнадзе (Тбілісі, Грузія)
Вюрцбурзький університет Юліуса Максиміліана (Німеччина)
Державна вища техніко-економічна школа
імені Броніслава Маркевича у Ярославі (Польща)
Жешівський університет (Польща)
Краківський економічний університет (Польща)
Університет Яна Вижиковського (Полковіце, Польща)
Факультет філософії університету в Бухаресті (Румунія)
Університет Константина Філософа в Нітрі (Словаччина)

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДУХОВНОСТІ У НАУКОВІЙ, ПЕДАГОГІЧНІЙ ТА УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

*присвяченої ювілею декана філософського факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
професора ЛЮДМИЛИ РИЖАК*

Збірник тез ІХ Міжнародної науково-практичної конференції

29 вересня 2023 року

Львів 2023

УДК 130.122(063)

За редакцією
декана філософського факультету
Л.В. Рижак

Відповідальні за випуск:
Г.В. Шипунов, Н. І. Жигайло, Ю. В. Максимець

Філософсько-психологічні аспекти духовності у науковій, педагогічній та управлінській діяльності : зб. тез ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29 вересня 2023 р.) / за ред. декана філософського факультету Л.В. Рижак; відп. за вип. Г.В. Шипунов, Н. І. Жигайло, Ю. В. Максимець. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. – 192 с. : рис., табл. – Бібліогр. в кінці ст.

Для науковців, викладачів та студентів вищих навчальних закладів.
УДК 130.122(063)

© Автори тез, 2023
© ЛНУ ім. Івана Франка, 2023

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Ivan Franko National University of Lviv
Faculty of Philosophy
Department of Theory and History of Political Science
Department of career development and cooperation with business
Shevchenko Scientific Society (Lviv)
Western Scientific Center of the National Academy of Sciences of Ukraine and
the Ministry of Education and Science of Ukraine (Lviv)
Institute of the Humanities and Social Sciences
in cooperation with
G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv)
Lviv Regional Business Platform
Center of digital entrepreneurship and innovative management
The All-Ukrainian Public Organization «Society of Psychologists of Ukraine» (Kyiv)
Lviv Regional Branch
Private Webster University (Vienna Austria)
Ilia State University (Tbilisi, Georgia)
Institute of Psychology School of Arts and Sciences
Dimitri Uznadze Institute of Psychology (Tbilisi, Georgia)
Julius-Maximilians University of Würzburg (Germany)
Bronisław Markiewicz State Higher School of Technology and Economics
in Jarosław (Poland)
University of Rzeszów (Poland)
Cracow University of Economics (Poland)
Jan Wyzykowski University (Polkowice, Poland)
University of Bucharest Faculty of Philosophy (Romania)
Constantine the Philosopher University in Nitra (Slovakia)**

**PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL
ASPECTS OF SPIRITUALITY OF SCIENTIFIC,
PEDAGOGICAL AND ADMINISTRATIVE
ACTIVITIES**

*devoted to the anniversary of Dean of the Faculty of Philosophy
in Ivan Franko National University of Lviv,
Associate professor LIUDMYLY RYZHAK*

**Treasury of thesis
of the IX International Scientific and Practical
Conference**

September 29, 2023

СТАЛІЙ РОЗВИТОК ЛЮДСТВА: ГУМАНІСТИЧНА СТРАТЕГІЯ ГІДНОГО ЖИТТЯ

Наприкінці 80-х і на початку 90-х років відбулися дві знакові події планетарного масштабу – це падіння Берлінської стіни (1989 р.) та проведення конференція ООН у Ріо-де-Жанейро (1992 р.), яка відома як Саміт «Планета Земля». Система холодної війни з її загрозливим поділом та небезпеками, яку символізував Берлінський мур, була зруйнована. Відкрилися нові можливості розбудови глобальної міжнародної системи, заснованої на інтеграції та співпраці.

Конференція ООН у Ріо-де-Жанейро ухвалила глобальну програму дій – «Порядок денний для ХХІ століття». Вона запропонувала стратегію сталого розвитку на засадах справедливого глобального партнерства зі збереження та відновлення довкілля, екологічної безпеки життєдіяльності.

Наступна конференція Ріо+5, констатувала незадовільне виконання рекомендацій «Ріо-92» більшістю держав світу. Передусім причиною був декларативний, тобто юридично незобов'язуючий, характер документів «Ріо-92», а також відсутність чітких критеріїв оцінки поступу до сталості.

У доповідях та підсумкових документах наступної конференції ООН зі сталого розвитку – Ріо+10 було підтверджено прихильність міжнародної спільноти до сталого розвитку, аргументовано необхідність створення гуманного, справедливого і турботливого глобального суспільства. Наголошувалося на необхідності взаємної відповідальності, глобального консенсусу та партнерства між усіма народами на планеті. Наступні генерації мають успадкувати світ, вільний від приниження та ганьби, що їх спричиняють бідність, деградація довкілля та моделі нестійкого розвитку. Однак прийняті резолюції мали вигляд побажань і завдань без визначення шляхів і засобів їх розв'язання.

Річ у тому, що стратегія сталого розвитку дає якісну характеристику перспектив розвитку людства, проте вона не опирається на кількісні параметри. Революційний крок в цьому напрямку зробила глобалістика. Вона вперше в оцінку сталого розвитку включила кількісні критерії допустимого навантаження на довкілля і допустиму соціально-економічну дисгармонію: індекс сталого розвитку та індекс соціально-економічної дисгармонії.

Завдяки міжнародним дискусіям людство увійшло у ХХІ ст. з усвідомленням, що найбільш значущою вартістю є не просто життя як виживання, а гідне Людини життя. Стратегія сталого розвитку відкрила перспективу побудови нових моделей глобалізованого світу. Вектором розвитку планетарної цивілізації в ХХІ ст. мав стати глобальний гуманізм.

Дійсно, стратегія сталого розвитку зорієнтована на соціально-гуманітарні аспекти суспільного поступу. Головною цінністю сталого розвитку суспільства є сама людина. У рамках Програми розвитку ООН (ПРООН), від 90-х років минулого століття публікують щорічні «Доповіді про розвиток людини». Головним показником є індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), який містить три складові:

- індекс очікуваної тривалості життя;
- індекс рівня освіти, який визначають як комбінацію рівня грамотності дорослого населення і частки громадян віком до 24 років, які навчаються в початкових, середніх і вищих навчальних закладах;
- індекс рівня життя, що визначається часткою валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення.

ІРЛП для кожного зокрема означає: прожити довге і здорове життя; здобути освіту; отримати доступ до засобів, які забезпечують належний життєвий рівень. Він враховує як економічний розвиток країни, так і ефективність її соціальних інститутів, зокрема освіти та охорони здоров'я, оскільки вони найбільше сприяють збереженню та розвитку людського

потенціалу. Введення чітко заданого параметра для кількісного аналізу слабо формалізованих процесів, дає змогу порівнювати за ним різні країни.

У розвиток стратегії сталого розвитку у 2015 р. на саміті ООН були затверджені 17 глобальних цілей сталого розвитку. Їх мета забезпечити здоровий спосіб життя та сприяти добробуту для всіх, незалежно від віку. Її досягнення вимагає сприяти формуванню мирних та інклюзивних суспільств для збалансованого розвитку, забезпечити всім доступ до правосуддя і створити ефективні підзвітні та інклюзивні інституції на всіх рівнях. Через 2 роки у 2017 році уряд України представив Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» на період до 2030 року.

За час від «Ріо-92» проведена чимала науково-експертна робота методологічного забезпечення сталого розвитку. Проте тридцять років поспіль доводиться констатувати, що світ у цілому, не наблизився до реалізації стратегії сталого розвитку. Зокрема, поляризація світу зростає, про що свідчить нерівномірність глобального економічного та соціального розвитку. До цієї проблеми дестабілізації у XXI ст. додалися пандемія та міжнародний тероризм. Поляризація світу, яка була до знесення Берлінської стіни, змінила конфігурацію. Росія, втративши свій геополітичний вплив у зв'язку з ліквідацією Варшавського договору, об'єднала навколо себе ядерні держави з диктаторськими режимами.

Сьогодні найбільшою загрозою і головним терористом є путінська Росія, яка не лише окупувала окремі території України, знищує інфраструктуру та цивільне населення, а й загрожує ядерною зброєю всьому світу.

Про можливість самознищення людства ще в середині 90-х років попереджав сучасний німецький філософ Вітторіо Гьосле. Його міркування є слухними й на сьогодні. «Безперечно, а ргіогі не можна виключати, що людство знищить само себе. Якщо й надалі триватиме його моральна, політична та духовна деградація, якщо забрудненню природного та духовного довкілля не буде покладено край, якщо субстанційне та моральне поняття свободи остаточно поступиться формальному, тоді неодмінно настане час жахливих катастроф, можливо навіть самознищення людства» [3, с. 50].

Від початку XXI ст. путінська Росія запропонувала своїм зомбованим підлеглим виживання шляхом розв'язання воєнних конфліктів на теренах колишніх країн СРСР: Азербайджану, Вірменії, Грузії, Молдови. Ліберальне ставлення західного цивілізованого світу до агресії Росії відкрило шлях до окупації Луганської й Донецької областей України та автономної республіки Крим у 2014 році. Як зазначив сучасний литовський філософ Леонідас Донскіс, ЄС і Захід відреагували лише заявами «глибокого занепокоєння», що на думку філософа, свідчить про дуже вибірковий підхід до оцінки людської самоповаги, гідності та життя. «Доки воєнні злочини кояться на «нічийній землі», якою є Україна, можна реагувати з позірно співчутливою риторикою, не вдаючись до якихось політичних чи правових дій» [1, с.VII].

Згодом повномасштабне вторгнення в Україну в 2022 році змусило західноєвропейські ліберально-демократичні суспільства перейти до рішучих дій. ЄС і Захід постали перед вибором: дотримуватися своїх цінностей свободи людини та відповідальності винятково за свою безпеку, або ж реалізувати глобальне партнерство задля відновлення миру та стабільності. Весь цивілізований світ став на захист і підтримку України, бо лише спільними зусиллями можна протистояти варварству. Вперше за всю історію після Другої світової війни, ООН визнала Росію країною-терористом та видала ордер на арешт диктатора Путіна. Україна об'єднала весь цивілізований світ задля відсічі агресору та унеможливлення ядерної світової війни.

Зазначимо, що сучасні соціальні практики не гарантують безпечного та збалансованого розвитку. Тож стратегія сталого розвитку вимагає від кожної людини й людства відповідальності не лише за стан довкілля, а й життя нинішніх і майбутніх поколінь. Однак визнання відповідальності як буттєвої характеристики людини і людства у високотехнологічній цивілізації ризиків, не гарантує її дієвості.

Відповідальність за майбутнє – це передовсім відповідальність за гідне життя людини в умовах техногенної цивілізації. Головним імперативом нової етики є вимога забезпечити існування людей і в майбутньому. Проте ця вимога зовсім не означає, що людство має нігілістично ставитися до наявного буття. Сьогодення не повинно бути засобом для майбутнього, воно має власну цінність. Нова етика вимагає від нас обов'язку збереження набутого. Цей обов'язок, наголошує німецький етик Ганс Йонас, має перевагу над усіма вимогами і бажаннями поліпшити світ. Отже, головним є те, що благо не слід очікувати в майбутньому, оскільки вже існуюче є «благо», тому очевидний прогноз неблага має перевагу над досить непевним, до того ж суттєво менш вагомим, прогнозом блага. На закид у «песимізм» щодо такої прихильності до прогнозу неблага, Г. Йонас стверджує, що більші песимісти ті, кому досить визначити даність як погану чи нічого не варту, щоб ризикувати задля ймовірного її поліпшення [4, с. 59].

Це означає, що нинішні покоління відповідальні за своє життя, так і за те, щоб майбутні покоління взагалі могли жити. Моральним кредо кожного має стати вимога: «Дій так, щоби наслідки твоєї діяльності були сумісними з підтримкою достеменно людського життя на Землі». Цей імператив свідчить про те, що кожна людина хоча й може ризикувати власним життям, але не має права ризикувати життям людства. Не має права й людство обирати небуття майбутніх поколінь на користь буття теперішніх і навіть ризикувати цим. Тому Г. Йонас вважає, що принцип глобальної справедливості, який не потребує доведення, треба визначити так: майбутнє взагалі має бути. Додамо, це майбутнє має бути гідне людини.

Принцип справедливості щодо майбутніх поколінь є засадничим не лише для етики відповідальності, а й стратегії сталого розвитку людства. Згідно з цим принципом, сталим є лише такий розвиток, який забезпечує потреби нинішніх поколінь, не загрожуючи життю й здоров'ю прийдешніх поколінь. За цим принципом, майбутні покоління мають такий самий морально-правовий статус, як і нинішні. Це принцип рівних можливостей поколінь.

Безперечно, війна, яку розв'язала РФ проти України, зумовила соціально-економічну руйнацію та екологічну небезпеку. На порядку денному для України, перемога над ворогом і відновлення територіальної цілісності країни. Згідно зі статистикою, за рік війни відбулося падіння української економіки на 30%, 8 млн. громадян виїхали за кордон. Країна перетворюється на країну пенсіонерів.

Назагал більшість українського люду перебуває на межі виживання. Соціально-економічна нестабільність наростає. Водночас пересічні громадяни як в Україні, так і за кордоном визначилися з пріоритетними цінностями: свобода, національна єдність, європейський вибір України.

Зрозуміло, що війна відтермінувала досягнення цілей сталого розвитку не лише в Україні, а в цілому світі, але не прагнення гідного життя.

Гідне життя – це життя вільних людей, свободу та права яких гарантує демократична держава. В європейському вимірі гідне життя людини подвійно відповідальне: з одного боку, перед власним унікальним покликанням, а з іншого, – перед спільнотою, всередині якої здійснюється покликання [6, с. 31]. В умовах глобалізаційних викликів відповідальність набуває планетарного виміру.

«Відповідальність, за Г. Йонасом, – це визнана обов'язком *турбота* про інше буття, яке внаслідок загрози своїй уразливості вимагає опікування» [4, с. 339]. Людина, на думку автора, має дбати про наявне буття та захищати його від власної могутності задля тривалості життя й у майбутньому.

Цей безумовний обов'язок людства до збереження свого існування, на думку німецького філософа Дитриха Бюлера, спонукає постійно дбати про можливість відповідальності й поважати моральні домагання прийдешніх поколінь, тобто створення умов для реалізації нашої відповідальності за майбутнє. Йдеться про те, щоб зберігати і поліпшувати відповідні *персональні та інституційні* умови – від матеріальних засобів для життя і екологічного збереження життєсвіту до гарантії прав людини і громадянина, – які,

своєю чергою, і майбутнім поколінням надаватимуть можливість діяти відповідально [2, с. 81].

Запорукою продовження існування людства і в майбутньому є відповідальність не лише за долю людства, а й за природний універсам: мудре збереження цілісності природи в процесі культурного перетворення природного спільно світу. «Сфера відповідальності, – стверджує німецький філософ Клаус Маєр-Абіх, – тепер настільки вагома, що ніщо більше не повинно існувати тільки задля іншого: ані частина людства тільки задля якоїсь іншої частини, ані інші живі істоти тільки задля людей, ані стихії життя тільки задля живих істот. Усі вони мають *власну самоцінність* у природному універсумі, задля самих себе варті того, щоб у своїй діяльності на них зважали ті, кому розум дарований природою, дає можливість углядіти цю самоцінність» [5, с. 95-96]. Відповідальність людини за цілісність її співбуття з природою, характеризує турботу людини за збереження та облагородження природного спільно світу. Водночас відбувається моральне облагородження самої людини, гуманізація її мислення та діяльності.

Розв'язання глобальних проблем та утвердження сталого розвитку людства немислиме поза комунікацією, що здійснюється на засадах свободи. Д. Бьолер переконаний, що саме від свободи комунікації взагалі залежить те, «наскільки ми можемо ставити критичні запитання, ще більше, наскільки ми можемо мати інформацію... потрібну для перевірки відповідальності» [2, с. 53] за науково-технологічні чи соціально-економічні проекти, зокрема і соціально-екологічний проект сталого розвитку. Філософ стверджує, що жодна відповідальність за майбутнє неможлива без відповідальності за необмежену комунікативну свободу.

Комунікація є універсальним надбанням людства й універсальною реальністю спільного існування. Справжня комунікація існує для всіх без винятку. Жодна суспільна загальнозначуща справа неможлива поза її колективним □ комунікативним, опосередкованим публічним обговоренням □ визнанням, тобто поза легітимацією. Демократично організована спільнота може досягти згоди □ консенсусу □ через дискурс. Дискурс є практикою комунікативних взаємин для досягнення спільної узгодженості та соціальної згоди. Дискурс щодо норм і цінностей співіснування є найвищою інстанцією суспільного життя. Такий універсальний дискурс щодо сталого розвитку започаткував саміт «Планета Земля». Його учасники, а це делегації 168 держав, ухвалили низку регламентуючих документів, які визначають спільну відповідальність за долю людства. Вони стосуються соціальної справедливості у задоволенні потреб як нинішніх так і майбутніх поколінь і екологічних обмежень задля збереження та відновлення довкілля. Як зауважує Д. Бьолер, «ми не важливіші за тих, хто житиме після нас, а вони, своєю чергою, не важливіші за нас. Вирішальною є та обставина, які інтереси майбутніх поколінь, з якими інтересами сьогоднішніх тут порівнюються» [2, с. 75], стосовно яких можлива і необхідна солідаризація.

Людство, наголошує К. Маєр-Абіх, має закласти підвалини міжнародної солідарності, яка на противагу національним егоїзмам віддаватиме перевагу спільним інтересам людства, утверджувати відповідальність за все людство, а не тільки за безпосереднє оточення чи спільне благо своєї країни [5, с. 81].

Широке коло питань, яке охоплює стратегія сталого розвитку та їхнє обговорення дістали назву «філософія сталого розвитку людства». Ця соціально-філософська концепція теоретично обґрунтовує екогуманістичний шлях розвитку людства, трансформацію нині існуючої соціально-політико-економічної моделі в іншу, більш справедливу і перспективну для подальшого поступу людства та гідного людини життя.

1. Бауман З., Донскіс Л. *Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014.*
2. Бьолер Д. *Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу. К. : Стилос, 2014.*

3. Гьосле В. Велич і межі практичної філософії Канта // *Практична філософія в сучасному світі*. К. : Лібра, 2003. С. 19-51.
4. Йонас Г. *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації*. К.: Лібра, 2001.
5. Маєр-Абіх К. *Повстання на захист природи. Від доквілля до спільносвіту*. К. : Лібра, 2004.
6. Ружмон Д. де. *Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців*. Львів: Б.в., 1998.

*Жигайло Н.І., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

СТАЛІЙ РОЗВИТОК ЯК ЕКОГУМАНІСТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ЛЮДСТВА У НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА ЛЮДМИЛИ РИЖАК

*Людство не приречене пасивно слідувати до краю прірви.
На шляху до неї є роздоріжжя, де людство може зробити свій вибір.
Соціальна дійсність містить чимало альтернатив, які можна і треба виявити,
проаналізувати та вибрати найоптимальніший шлях розвитку.*

Ервін Ласло

Вивченню проблеми сталого розвитку як екогуманістичної перспективи людства присвячено чимало досліджень і коло їх розширюється. Однак, для того щоб збагнути зміст і сутність сталого розвитку людства як екогуманістичної перспектива людства достатньо відстежити науковий і педагогічний та управлінський шлях відомої ученої сучасності, доктора філософських наук, речника філософського напрямку сталого розвитку людства, професора Людмили Рижак, проаналізувати стиль її життя, поведінки, незбагненний духовний та інтелектуальний потенціал, унікальні особистісні риси, її вміння самокерування способом життя.

На думка Л. Рижак, головною проблемою для міжнародного співтовариства в останній чверті ХХ ст. стала розробка сценарію екологічно виваженої глобалізації, яка б забезпечила коеволюцію людства і довкілля. Активний процес пошуку стратегії розвитку людства на ХХІ ст. стимулювала доповідь Міжнародної комісії з питань охорони довкілля під назвою “Наше спільне майбутнє”(1987), підготовлена спеціальною комісією ООН із довкілля та розвитку на чолі з прем’єр-міністром Норвегії Гру Харлем Брундтланд. Саме в цій доповіді вперше було сформульовано ідею сталого розвитку (sustainable development). Під ним розуміють такий розвиток, який дає змогу задовольняти потреби сьогодення, не наражаючи на небезпеку здатність майбутніх поколінь, задовольняти свої власні потреби. Необхідність у такому розвитку зумовлена тим, що людство зіткнулося з суперечностями між своїми зростаючими потребами і неспроможністю біосфери задовольнити їх без саморуйнації. Розв’язання цієї суперечності можливе на шляху переходу до такого цивілізаційного розвитку, який не руйнує довкілля та гарантує людству можливість виживання й існування в майбутньому. Тож світове співтовариство висунуло ідею сталого розвитку, в основі якої лежить стратегія оптимізації всієї діяльності людства в його взаємодії з довкіллям.

Як зазначає Л. Рижак, вихідною точкою нової ери людства стала конференція ООН у Ріо-де-Жанейро (1992). У ній брали участь керівники 179 країн світу, зокрема, й офіційна урядова делегація України. Конференція “Ріо-92” дала потужний імпульс для поширення ідеї сталого розвитку. Вона була присвячена пошуку шляхів розв’язання як глобальних проблем сьогодення, так і загроз ХХІ сторіччю. Її учасники ухвалили головний документ «Порядок

денний на XXI століття» – це глобальна програма дій, яка передбачає інтеграцію економічних, соціальних та екологічних цілей. У програмі сформульовано імператив XXI сторіччя: сталий розвиток, який визначає стратегію глобалізації. У цьому документі встановлені принципи поведінки держав у сфері справедливого глобального партнерства зі збереження та відновлення довкілля.

Дослідженню глобальних цивілізаційних викликів і загроз присвячені наукові пошуки Л. Рижак та імплементація результатів у навчальний процес. Широке коло питань, яке охоплює стратегія сталого розвитку та їхнє дослідження дістали назву «філософія сталого розвитку». Ця соціально-філософська концепція теоретично обґрунтовує екогуманістичний шлях розвитку людства, трансформацію нині існуючої соціально-політико-економічної моделі в іншу, більш справедливу і перспективну для виживання й подальшого поступу людства. Як теорія соціально-економічного розвитку в поєднанні з екологічною безпекою, сталий розвиток є альтернативою некерованій глобалізації та її неоліберальній ідеології.

З 2002 р. професор Рижак Л.В. читає курс «Філософія сталого розвитку людства». Видала навчальний посібник «Філософія сталого розвитку людства». В його основі – філософське осмислення глобалізаційних тенденцій, їх соціально-антропологічних наслідків та екогуманістичних перспектив людства. Структура посібника передбачає з'ясування категоріальної структури та імперативів сталого розвитку. Концептуально сталий розвиток інтерпретується як принцип самоорганізації людства з метою не лише виживання та подолання мегазагроз, а й гідного життя для кожної людини. У контексті євроінтеграційних процесів, аргументується необхідність формування етики довкілля та дискурсивної етики відповідальності. У посібнику запропоновано авторську інтерпретацію сталого розвитку людства, яка відкрита для полеміки та дискусій. Цьому слугуватиме розмаїття підходів у висвітленні кожної теми, а також питання для самоконтролю та обговорення, що подані наприкінці кожного розділу.

Як професор та науковець Людмила Рижак намагається, щоби студент усвідомив історичний характер людського буття у світі, докорінні трансформації світоглядних парадигмах і спричинені ними зміни у практичному ставленні людей до себе та до світу. Результатом має стати розуміння сучасного життя як культурно-цивілізаційного поступу, зумовленого соціально-історичними обставинами, настанова на виявлення тенденцій цього процесу та прогнозування перспектив, пошук власного місця у світі, що невпинно змінюється, та внутрішня готовність до змін. Викладач Л. Рижак допомагає студентові зрозуміти роль та значення суб'єктивних чинників людського існування; усвідомити багатоваріантність шляхів розвитку подій та можливість і необхідність вибору з-поміж різних альтернатив. Студент має навчитися порівнювати різні, нерідко взаємовиключні, підходи у розв'язанні складних життєвих проблем. Такий спосіб бачення повинен застерегти майбутнього фахівця від пошуку простого розв'язання існуючих проблем, переконати його в тому, що світ складний, багатовекторний і вимагає вміння поєднувати й узгоджувати різнопланові тенденції.

На думку ученої, смисл ідеї сталого розвитку – це справедливе облаштування суспільного життя людства загалом і кожної країни, щоб людство продовжувало свою історію поступу, не руйнуючи довкілля. Іншими словами, сталий розвиток – це ідея революційного переходу від системи економічного зростання до сталого розвитку суспільства, що базується на оцінці прогресу не за кількісними параметрами економічного зростання (головним показником якого є неухильне зростання ВВП), а за параметрами якості людського життя та стану довкілля. Ідея сталого розвитку відкриває перспективу побудови нових моделей розвитку глобалізованого світу, а саме: повороту від технократизму як принципу самоорганізації суспільства до – реального гуманізму.

Визначення принципів екологічно безпечної цивілізації не гарантує їхнього практичного втілення. Річ у тім, що людство живе не лише у вимірах глобальної капіталістичної економіки, а й керується прихованим «економічним міфом», який характеризує ідеал зростання. В основу поведінки людей він покладає прагнення

максимальної вигоди. Оскільки природні ресурси Землі обмежені, то необхідна докорінна зміна економіки зростання на еко-ефективну та звільнення її від диктату споживання.

До того ж людство живе в полоні технологічної культури, яка обіцяє задовольнити будь-які потреби та інтереси. «Ми повсякчас потураємо забаганкам свого покоління за рахунок усіх, хто прийде за нами, – наголошує А. Гор. – Ми взяли самих себе як одиницю етичного виміру, не тільки виразно відокремлену від природного світу, а й позбавлену почуття обов'язку перед іншими – і то не лише перед кимось у майбутніх поколіннях, але й дедалі більше перед сучасниками [1].

Аналізуючи альтернативи сучасному марнотратному розвитку, Л. Рижак акцентує увагу на запропонованій А. Гором «новій спільній меті» для людства. Вона полягає в тому, що збереження довкілля має стати головним організуючим принципом техногенної цивілізації. Причому для відновлення природної рівноваги нашої планети необхідні кардинальні зміни в свідомості та діях. Вони потрібні для подальшого забезпечення таких суспільних вартостей як соціальна справедливість, демократія, ринкова економіка та відповідальність перед майбутніми поколіннями. Процвітання ж кожної країни буде пов'язане з її участю у всесвітній екологічній революції та її здатністю виробляти для світового ринку нову продукцію і технології, що сприятимуть економічному прогресу без руйнації довкілля. На думку А. Гора, успіх у порятунку глобальної екологічної системи великою мірою залежатиме від того, чи зможемо ми знову навчитися шанувати довкілля як цілісність [1].

Концепція сталого розвитку дає якісну характеристику перспектив розвитку людства, проте вона не опирається на кількісні параметри. Глобалістика в цьому напрямку робить революційний крок. Вона вперше в концепцію сталого розвитку включила кількісні критерії допустимого навантаження на довкілля і допустиму соціально-економічну дисгармонію: індекс сталого розвитку та індекс соціально-економічної дисгармонії.

На саміті Всесвітнього економічного форуму в Давосі був презентований індекс екологічної сталості (ІЕС). Він дає змогу оцінювати прогрес країн на шляху до сталого суспільства за комплексними індикаторами. За експертними оцінками ООН індекс екологічної сталості продовжує зростати, що свідчить про те, що екологічна криза поглиблюється у планетарному масштабі

Індекс соціально-економічної дисгармонії характеризує напругу всередині суспільства, матеріальне і духовне розшарування суспільства, наявність військових і релігійних конфліктів, тероризму, безробіття, деградації культури і людини. Якщо різниця в доходах і надалі буде зростати, то вона, на думку Т. Фрідмена, може виявитися ахілесовою п'ятою глобалізації. «Цей світ, що його дедалі міцніше єднають технології, ринки й телекомунікації, але дедалі сильніше роздирають соціальні й економічні суперечності, – такий світ від самого початку несе в собі зародок нестабільності [4].

На основі цих індексів можна визначити сталий розвиток людства (країни) як керований і науково організований процес, необмежений у часі, який характеризує індекс екологічної сталості – менше одиниці та індекс соціально-економічної дисгармонії – менше 10–15. Високі показники індексу соціально-економічної дисгармонії в окремих країнах свідчать про те, що їхні держави прагнуть стабілізувати внутрішню напруженість за рахунок зовнішньої. По суті, у другій половині ХХ ст. значна частина творчої енергії людства трансформувалася в руйнівну – безсенсовна боротьба за світове панування і необмежене нагромадження матеріального багатства за рахунок руйнації біосфери Землі.

Філософська інтерпретація змісту концепції сталого розвитку дала змогу Л. Рижак розкрити всі аспекти життєдіяльності людства: екологічний, економічний, правовий, соціальний, національно-етнічний, релігійний, соціокультурний, світоглядний, етичний, психологічний, науковий, технічний, інформаційний тощо. Сталий розвиток в авторському визначанні – це ідеальну модель бажаного майбутнього розвитку суспільства, результат довготривалої стратегії оптимізації всієї діяльності людства та його відносин із природним довкіллям. Позаяк стратегія має справу з цілями людства, то, на думку Л.Рижак, цілком

доречною є синергетична методологія, мета якої – пошук механізмів узгодженої взаємодії задля самозбереження людства [3].

Професор Рижак Людмила Віталіївна – багаторічний, авторитетний, шанований декан філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, успішно здійснює керівництво науковим проектом «Філософсько-психологічні аспекти духовності», який об'єднує дослідницьку тематику кафедр, пов'язаними з філософією та управлінням, користується великою повагою та авторитетом серед студентів, колег, своїх вихованців. З роси і води Вам, дорога Професоре! Многая і блага Вам літ!

Серед найкращих світочів планети,
Серед найпозитивніших людей –
Пізнала дивовижну й незбагненну
Дочку Великого психолога Войтка!!

Умілий хист, математична вдача!
Природна посмішка і радісна душа!
Усіх студентів вибір і симпатія!
Викладачів потужний авангард!

Я дякую за зустріч і співпрацю Вам!
За спільні погляди, проектів сильний дар!
За точність, скрупульозність, делікантність Вам!
За море задоволення і вчення океан!

Бажаю, щоб сторицею воздалися
Для Вас тепло сердець, добро, любов і мир!
Щоб Рідні й найдорожчі Ваші славились!
Щоб благородний Рід Ваш Бог Благословив![2].

1. Гор А. Земля у рівновазі. Екологія і людський дух. К.: Інтелсфера, 2001.
2. Жигайло Н.І. Спів Життя. Цитати. Історія. Вірші. Життєпис і наукова діяльність Наталії Жигайло. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020.
3. Пригожин И. Философия нестабильности // Воросы философии, 1991. №6.
4. Фрідмен Т. Лексус і оливкове дерево. Львів: Б.в., 2002.

*Альчук М.П., Павлишин А.Д., Львівський
національний університет імені Івана Франка*

СВІТ ФІЛОСОФСЬКИХ ПОШУКІВ ІРЕНИ ГУЗАР

“Будучи повною надій і віри, слідуватиму моєму життєвому плану”.

Для нас сьогодні важливим є об'єктивне висвітлення висвітлити незаангажовано, принаймні, намагатися це відтворити. Відмітимо, що ми не досконало знаємо свою справжню історію, на наш погляд, це є причиною розповсюдження різних фейкових "фактів". Українці мають самовизначитися, вибирати своє місце та роль в історії. Саме такий життєвий вибір сприяє перетворенню етносу на націю, яка самостверджується у культурному вимірі. Зазначимо, що такий вибір буде історично результативним та дієвим, якщо буде здійснюватись як вибір себе.

Вивчення творчої спадщини видатних українських жінок дає можливість не лише розкрити їхній власний доробок у розвитку духовної культури, а й висвітлити вплив на сучасність. Їхній творчий спадок позначився також на тенденціях розвитку української та західно-європейської культури ХХ – ХХІ століть. Зазначимо, що жінки самі мають творити власну історію, свою незалежність і змінювати ставлення до себе. Жінки мають розкривати самі себе, а також писати про інших, про їхнє пробудження, супротив традиційному устрою. Для того, щоб досягнути рівності необхідно трансформувати власну історію завдяки індивідуальним діям. Жінки мають творчо працювати, досліджувати, аналізувати мову, тексти, історію, щоб стати за власною волею самодостатніми, ініціаторами, творцями права у всіх сферах життєдіяльності.

На прикладі української літературознавця, філософа, перекладача, професора Львівського національного університету імені І. Франка, члена наукового товариства Шевченка Канади Ірени Гузар (1905-2008). Вона вивчала німецьку мову та літературу у поєднанні з класичною філологією в університеті. З її спогадів, які зазначені в її автобіографії, відомо, що: «...Зробила це не через матеріальну необхідність, а, насамперед, через велику любов і бажання до цих студій, внутрішньої місії, до якої прагнула і навчилася, у німецьких професорів університету»[1, с.7]. Відтак, вона вирішила, що хоче не лише вивчати філософію, а й здобувши педагогічну освіту – викладати.

Ірена Юліанівна, за прикладом німецьких професорів, уміло поєднала теорію та практику, дослідження та викладання, намагалася протягом багатьох років створити практичний та теоретичний образ «Змінної тривалості» (за Гете). Це стало її життєвим девізом, який вона розкрила у власній автобіографії [1]. Професор Станіслав Вітковський (1866-1950) запропонував Ірені написати роботу на тему «Метафори і порівняння у діалогах Платона» (1929); він рекомендував цю працю до друку в науковому журналі «Eos». Це наукове досягнення надихнуло молоду дослідницю на поглиблені пошуки. Згодом вона розвинула тему дослідження метафор у творчості Жан Пауля, захистивши магістерську роботу (1931 р.).

«O, vitae philosophy дух!» [1, с. 42] (O, Філософіє, провіднице життя!). Ірена інтерпретувала цей вислів, розуміючи, що філософія та її життя завжди були поєдані, вказували вірний шлях. Вона з приємністю згадувала свого професора філософії Казимира Твардовського (1866-1938) (читав вступ до філософії, основні напрямки філософії), який дозволяв студентам обирати навчальну дисципліну поза програмою. Вона студіювала «Філософію Імануїла Канта», надихнувшись викладанням професора М. Вартенберга (кантіанця). І. Кант став для неї улюбленим філософом. Поступово до «цього списку» приєдналися Й. Фіхте та ранній Ф. Шеллінг.

Професор, під впливом особливої атмосфери німецького ідеалізму, керувалась гаслом: «Краще гірка правда, ніж солодка брехня». Під час роботи у гімназії сестер Василянок у Львові протягом десяти років вона не лише навчала своїх учениць, а й виховувала в них моральні принципи, шляхом зміцнення їхньої віри в духовні цінності. Ірена Гузар навчала, що навіть у своїх думках, почуттях і діях вони завжди та без вагань, мають прагнути до внутрішньої досконалості, в якій обов'язково присутня любов до свого народу, відповідальність за розбудову нації та держави.

Свою діяльність в гімназії Ірена розпочала, будучи добре підготовленою в науковому та філософському плані, з наявною національною свідомістю та чіткою релігійною позицією. Др. Василь Щурат (1871-1948) - директор гімназії, відомий поет, дослідник протягом багатьох років. За його керівництвом гімназія стала визнаною однією з найкращих шкіл. Йому імпонувало, що Ірена Юліанівна могла викладати й німецькою мовою. Вона отримувала, час від часу, прохання щодо викладання інших предметів таких як: грецька та латинська мови, математика.

У гімназії вона продовжувала свої наукові розвідки, зокрема 1932 року, написала працю «Релігійний світогляд Гете». Її знання німецької мови були достатніми для вищих шкіл, але праця була завершена лише в 1943 році. Екземпляр цієї роботи Ірена надіслала

своєму колишньому професору Др. Віктору Доллмарові до Відня. Він щиро написав, що радіє її науковим надбанням: «Мене тішить, що Ви тримаєте прапор науки в цей важкий час» [1, с. 154].

На переконання Ірени Гузар, вчений має бути найкращою людиною в моральній площині для свого часу. Він мусить проявити найвищий ступінь моральної освіченості, яку ще ніхто ніколи не переступав. Вона вважала, щоб стати справжнім фахівцем, вчителем чи вченим, необхідно бути свідомим в усьому та володіти глибокими знаннями для того, щоб вміти порівнювати, синтезувати та робити критичні висновки.

Одним із найуживаніших висловів, який можна знайти в її працях, є цитата Фрідріха Шиллера, якою вона керувалась у житті. Він стверджує, що: «Добра робота вимагає одного відсотка геніальності і дев'яносто дев'яти відсотків старанності та наполегливої праці» [1, с. 7]. Для Ірени Гузар ця ідея була провідною та повністю сприяла її самореалізації у професійній діяльності педагога.

1. *Husar I. Dauer im Wechsel. Lebenslinien. Eine Autobiographie im wissenschaftlichen, philosophischen und poetisch-künstlerischen Kontext. Toronto; Lviv: Drucklegung: The Basilian Press, 2007. 233 c.*

*Антонець М.О., Антонець О.А., Полтавський
державний аграрний університет*

ВИХОВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ АГРАРНОЇ ОСВІТИ

Останнім часом за період жакливого війни України з рф відбувається стрімкий рух зовнішніх змін, що супроводжується не менш бурхливим внутрішнім переосмисленням як у викладачів, так і у студентів. Як зауважує М. Ярмаченко, «виховна функція школи залишається важливою у становленні особистості» [15]. Викладач вищої школи несе велику відповідальність за виховання духовних цінностей здобувачів вищої освіти. Л. Гридковець стверджує, що «ціннісна складова особистісного буття характеризує загальну світоглядну позицію людини. Бо саме цінності упорядковують дійсність, вносять у неї оцінювальні осмислювальні моменти. Для будь-якої людини факт – це інтерпретація події, що залежить від рівня зацікавленості нею. Тому характер характер сприйняття особистістю будь-яких подій чи явищ визначається системою її цінностей» [8].

Як зазначає Е.Помиткін, «поняття духовності близьке за своїм значенням також до понять праведності та святості. Під праведністю розуміють здатність жити за законами совісті, простоти й відвертості, дотримання людиною загальнолюдських принципів існування. Поняттям святості ж позначають більш високий ступінь духовної самореалізації, коли людина свідомо присвячує свою долю служінню Богові, людям і перетворює власне життя на духовний подвиг» [10]. М. Савчин стверджує, що «аналіз автентичної природи здорової особистості у контексті духовної парадигми увінчався виокремленням фундаментальних здатностей, у яких виявляється духовна природа людини: вірити, любити, творити добро і боротися зі злом, творити свободу та нести відповідальність» [12].

Духовність – це фундамент культури нації. «Духовність - це стосунки людини з Богом, це глибоке розуміння змісту й наслідків учинку Ісуса Христа» [16]. Зріла духовна особа тонко відчуває сутність вчинків інших людей, себто ситуативний орієнтир, мотивацію, дію і перспективу їхнього життя. Біблійний наратив характеризує духовних людей, «у яких через звичку почуття виправлене в тому, щоб розрізняти добро від зла» [1, Євр.5:14]. Безумовно, гаслом виховання молодого покоління був і залишається вислів Г. Ващенко: «Служба Богові й батьківщині» [6]. Але для відбудови післявоєнної України педагогам

необхідно шукати нові шляхи у становленні і розвитку духовності студентської молоді. «Одним з таких шляхів є пробудження покоління. Пробудження як спроба досягнути усі суперечності життя і виправити те, що під силу виправити українцям після цієї жахливої війни» [7]. Цей процес впливає як на світогляд, так і на формування характеру студентів – майбутніх фахівців у галузі аграрної сфери.

Тому метою досліджень є вивчення процесу формування духовних цінностей у студентської молоді спеціальності 201 Агрономія. Предмет дослідження – духовність здобувачів вищої аграрної освіти. Дослідження проводилося протягом 2018 – 2023 років за методом включеного спостереження та формуючого експерименту у студентських колективах навчально-наукового інституту агротехнологій, селекції та екології (ННІ АСЕ) Полтавського державного аграрного університету.

«Студентська молодь із задоволенням йде на контакт з емоційно багатою, психологічно гнучкою і мобільною людиною, яка володіє фундаментальними знаннями з дисципліни, що викладає, приймає самостійні рішення у професійних і життєвих ситуаціях, здатна бачити у студентах рівноправних партнерів, готова надати їм при необхідності будь-яку допомогу» [2]. Педагог-християнин завжди керується принципом, що є у Біблії: «Ось сам я і мої діти, що їх дав мені Господь» [1, Іс.8:18].

Для того, щоб викладачі могли успішно впливати на духовний ріст студентів, необхідно знати їх цінності та погляди і вміти правильно їх аналізувати. Також паралельно треба спостерігати, чи самі педагоги приділяють увагу духовному розвитку у темах, що вже є у навчальних програмах, чи вони взагалі не розуміють, що таке духовність. О. Киричок, професор, доктор філософських наук, який захищав Україну у 2022-2023 роках і отримав поранення, стверджує, що «цінності для духовності людини мають неабияке значення, оскільки вони лежать в основі вибору» [9]. Це питання завжди стоїть перед людиною. Обирати добро чи зло – проблема духовного вибору. Господь пропонує людині два протилежні шляхи, але рекомендує завжди обирати шлях життя, себто добра: «Життя і смерть появили я перед тобою, благословення й прокляття. Вибирай життя, щоб жити на світі тобі і твоєму потомству» [1, Втор. 30:19]. На кураторських годинах для ЗВО проголошується необхідність вибору життя.

Д. Сміт зауважує, що «духовність відкривається у вигляді чотирьох вікон, а саме квадратне вікно – духовні здібності, що включають самосвідомість, співчуття, ідентифікацію, міркування про моральну сторону буття і сенс життя, прийняття рішень, розуміння свого поклику, сприймання краси; арочне вікно – духовні переживання, що включають допитливість, захопленість, взаємини і приналежність, молитва і поклоніння, глибокі почуття, відчуття безпеки і цілеспрямованості; кругле вікно – духовне розуміння, що виражається у мудрості і прямокутне вікно – духовний відгук. Це духовний ріст у реальному житті» [14].

Навчальний процес у ННІ АСЕ, що включає викладання природничих дисциплін авторами, спрямований на глибоку оцінку студентами двох моделей світу – еволюційної та креаційної. Нові підходи у теорії сучасної освіти, що формують критичне мислення студентської молоді, створюють педагоги з оновленим мисленням. Вони навчають студентів розуміти наслідки вчинків та заохочувати до пошуків істини.

«Навчальна дисципліна «Кормовиробництво і луківництво» включає вивчення біологічних та господарських особливостей рослин, що входять до складу різних родин» [3]. «Бо як земля вирощує свої рослини і як город вирощує свої насіння» [1, Іс.61:11], так і сьогодні вирощуються кормові культури, що поділяються на однорічні й багаторічні трави, кормові коренеплоди, бульбоплоди, баштанні культури. У поєднанні із зерновими, зернобобовими та хрестоцвітими культурами, вони є джерелами виробництва грубих, штучно зневоднених і концентрованих кормів.

Студенти із задоволенням вивчають предмет «Лікарські рослини». Цілющі властивості рослин були відомі людині ще з давніх часів. Навіть у кінці Біблії говориться про дерево життя, листя якого «для оздоровлення народів» [1, Одкр.22:2]. Крім вивчення

фармакотерапевтичних властивостей і технології вирощування лікарських рослин, на комплексній практиці з агрономії із слухачами курсу проводяться наступні тренінги.

Тренінг «Духовні основи екологічного мислення» має свідоцтво на авторське право за № 111293 від 25.01.2022. Мета тренінгу – отримати знання щодо екологічного мислення і сформувати його духовний фундамент. Цей процес обумовлений певним ставленням людини до себе самої, до інших людей, і до оточуючого середовища. Екологічне мислення – це поняття, судження і умовиводи про довкілля, про свій внутрішній світ, про сенс життя, і – взагалі, це мислення духовними категоріями. У сучасного студентства необхідно формувати найкращий тип стосунків людини та довкілля – екоорієнтований теоцентризм, бо «землю Господь дав синам людським!» [1, Пс.115:16]. Екоорієнтований теоцентризм – це взаємини, де в центрі є Бог, що створив цей світ. Він хоче, щоби люди звільнилися від гріха, йшли за Ним і змінювали оточення на краще.

На основі таких взаємин розроблено тренінг «Антропологічне садівництво», який включений у програму викладання навчальної дисципліни «Квітництво та декоративне садівництво». Тренінг має свідоцтво на авторське право за № 106956 від 4.08.2021 року. Він проводиться разом з артшоу, що презентує художниця Маргарита Антоненко. Проголошується головна ідея тренінгу: «Господь – це садівник в Едемі. «Тож сказав Бог: Сотворімо людину на наш образ і на нашу подобу» [1, Бут.1:26]. Тому людина – це Божий садівник». Важливо пам'ятати, що їй було доручено обробляти і доглядати земний сад. «Узяв Господь Бог чоловіка й осадив його в Едемському саду порати його й доглядати його» [1, Бут.2:15]. Якщо «порати» означає зорювати і працювати на земній ділянці, то «доглядати» означає захищати, дбати, охороняти, берегти, спостерігати цей сад. Мета тренінгу – зрозуміти власні можливості для створення особливого культурного простору, що вплине на зміни у довкіллі і взаєминах. Тренінг презентовано на фестивалі квітів 22 травня 2019 року. Гаслом фестивалю було: «Усе Він створив гарним у свій час» [1, Проп.3:11].

Наступний тренінг «Моя екосистема» має свідоцтво на авторське право за №116810 від 6.03.2023. Він презентувався на II Міжнародній науково-практичній конференції «Психолого-педагогічні координати розвитку особистості» до 90-річчя Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», що відбулася 3-4 червня 2021 року. Мета тренінгу – навчитися створювати власну екосистему, що змінює оточуюче середовище на краще. У післявоєнні часи тренінг буде дуже актуальний.

3 грудня 2022 року Україна святкувала 300 років з дня народження Григорія Сковороди. Він, за визнанням ЮНЕСКО, входить у п'ятірку найвизначніших мудреців усіх часів і народів. 30 листопада 2022 року було організовано «Свято любомудрія» за ініціативою здобувачів вищої освіти ННІ АСЕ. Студенти зробили відеофільм і помістили в інтернет на YouTube канал [13]. У першій частині заходу було показано харківські байки Сковороди, а саме «Жаби», «Мурашка і Свиня», «Сова і Дрізд», «Гадюка і Блазень», «Бджола і шершень». У другій частині свята студенти дискутували з викладачкою на теми, що були запропоновані у книзі Осмири і Ольги Банах [5]. Це роздуми про філософську спадщину українського мандрівника, в якій гармонійно поєднані первинні засади людського буття, а саме світогляду, віри, моралі, устрою, економіки. На заході сквородинці зробили висновок, що витікаючи із джерела української звичаєвої культури та українського світогляду, мудрість Сковороди є вселюдською. Це планетарне мислення високої людини, високого духу і свідомості.

Також є шерг тренінгів, що проводять викладачі кафедри рослинництва для студентів, формуючи у молоді духовні цінності. 1 грудня–Всесвітній День боротьби зі СНІДом. Для ЗВО ПДАУ запропонована програма «Цінуй життя», що має свідоцтво на авторське право за № 83568 від 11 грудня 2018 року. Тренінг проводиться вже 17 років поспіль. Програма «Цінуй життя» спрямована на розуміння необхідності протистояння негативному впливу середовища, збереження здоров'я і радості життя для найкращої реалізації планів на майбутнє та створення міцної родини. Ця профілактична програма побудована на християнських засадах. Її мета–формування слухного ставлення молоді до

власного життя та отримання знань щодо проблеми ВІЛ/СНІДу в Україні. Серед учасників пропагується основна ідея: «Максимально надійним способом, щоб захиститися від зараження ВІЛ є сексуальне утримання та вірність неінфікованого подружжя один одному у шлюбі». Також пояснюється, як треба поводитися з ВІЛ-інфікованою людиною, як їй допомогти. Гаслом програми є: «Рятуй тих, що на смерть тягнені і від засуджених на страту не відступай» [1, Прип.24:11].

У 2022-2023 навчальному році розпочато проведення нової програми «Умноження надії» для студентів на кураторських годинах і для викладачів після занять. Вона «заснована на методі біблійного нарративу, діалогічному спілкуванні та активному слуханні» [4]. Л. Помиткіна стверджує, що «здатність інтерпретувати реальність за допомогою нарративних структур є невід'ємною сутністю особистості, а використання специфічних нарративних способів осмислення світу виступає як основний засіб осмислення власного життя або певної життєвої ситуації і як особлива форма існування людини» [11]. У контексті цього працює програма «Умноження надії», про сутність якої написали Тріша і Стефан Стрінгер. Вони зауважують, що «наша історія, Божа історія та можливість ділитися Божими історіями стають міцно сплетеним шнуром з трьох частин. Наша особиста історія знаходить мету в теодрамі, що формує та спрямовує наші особисті історії» [17].

Отже, не зважаючи на проходження освітнього процесу у складних умовах воєнного стану, на кафедрі рослинництва ПДАУ викладачі намагаються проводити зі студентами пізнавальні, інтерактивні, патріотичні заходи. Таким чином відбувається процес виховання духовних цінностей у здобувачів вищої аграрної освіти. Педагоги керуються духовним принципом: «Ніхто твоїм молодим віком хай не гордує, але будь зразком для вірних у слові, поведінці, любові, вірі й чистоті» [1, 1Тим.4:12].

1. *Святе Письмо Старого та Нового Завіту / переклад отця Івана Хоменка. Жовква: Вид-во отців Василіян «Місіонер», 2022.*
2. *Антонець М.О. Формування нового мислення у студентської молоді. Богословські роздуми. № 21. 2018. С. 238-250.*
3. *Антонець М.О., Антонець О.А. Педагогічна майстерність у викладанні природничих дисциплін «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXVII КАРИШИНСЬКІ ЧИТАННЯ): Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 28-29 травня 2020 р.) / За заг. ред. проф. М. В. Гриньової. Полтава: Астроя, 2020. С. 110–113.*
4. *Антонець М.О., Кривошанка Т.І., Tricia Stringer, Janice Utterback. Впровадження нових тренінгів у соціальне служіння та освіти. «Ідеї академіка В. І. Вернадського та проблеми сталого розвитку освіти і науки», що присвячується 160-річчю від дня народження Володимира Вернадського»: Матеріали ХХ міжнародної науково-практичної конференції (23-24 червня 2023 року, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського). Кременчук: КНУ імені М.Остроградського, 2023, С.12.*
5. *Банах Осмир, Ольга. Сучасність мудрости Г. Сковороди. Львів: Література та мистецтво, 2020. 136 с.*
6. *Ващенко Г. Г. Виховний ідеал. Полтава: Полтавський вісник, 1994.190 с.*
7. *Гангур В.В., Антонець М.О., Антонець О.А. Особливості виховної роботи на кафедрі рослинництва у режимі on-line. «Вища освіта в контексті глобальних викликів»: Матеріали 54-ї науково-методичної конференції викладачів і аспірантів. Полтава: РВВ ПДАУ, 2023. С.28-30.*
8. *Гридковець Л.М. Світ життєвих криз людини як дитини своєї сім'ї, свого роду та народу. Львів:Скриня, 2016.516 с.*
9. *Киричок О.Б. Філософія. Полтава: РВВ ПДАА, 2010. 381 с.*
10. *Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості. Київ: Наш час,2012.280 с.*

11. Помиткіна Л. В. Використання нарративного методу у процесі дослідження особливостей професійного самовизначення студентської молоді. *EDUKACJA ZAWODOWA I USTAWICZNA. Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie. Warszawa, 2016. P. 283-291.*
12. Савчин М.В. *Здатності особистості.* Київ: ВЦ «Академія», 2016. 288 с.
13. Святолюбомудрія. Режим доступу: <https://youtu.be/m79F1TjAKvo>
14. Сміт Д. *Духовний розвиток у школі. Що це таке?* Київ: ЦПП МАХІІІ, 2010. 44 с.
15. Ярмаченко М.Д. *Педагогічний словник.* Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
16. Maryna Antonets, Olesia Silchuk, Kateryna Bozhko. *The spiritual development of university students: a fundamental role of the humanities and social sciences. European Journal of Science and Theology, Vol.15, No.5, 2019. p.27-37.*
17. Tricia and Stephen Stringer. *New Hope: A Theodramatic Approach to Trauma Healing. July 15, 2020.*

*Бацевич Ф.С., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВИХ ЖАНРІВ

Під впливом сучасних напрямів науки про мову (перш за все психолінгвістики, етнолінгвістики, етнопсихолінгвістики, лінгвокультурології), а також інших гуманітарних дисциплін проблемне поле міжкультурної комунікації постійно збагачується новими поняттями. Серед таких понять особливе місце посідає концепт «комунікативна поведінка етносу». Специфіка етнічної комунікативної поведінки залежить від значної кількості чинників і повинна описуватися з використанням низки понять нижчого рівня абстракції, тісно пов'язаних з психологічними, культурними, онтологічними, гносеологічними та іншими категоріями щоденного життя людей. Одним із таких метапонять слід вважати *етнокультурний комунікативний тип*, яке охоплює собою найбільш продуктивні чинники комунікативної поведінки (далі КП) носіїв конкретних етнолінгвокультур. Ці ознаки стосуються багатьох складників інтеракції, перш за все її тематичних аспектів, специфіки ілюктивної організації мовленнєвих актів, уживання конкретних мовленнєвих жанрів і дискурсів, їх структурування і способів уведення в інтеракцію. Усе це засвідчує той факт, що проблема лінгвокультурних особливостей комунікативної поведінки представників різних етносів – важливий аспект теоретичних міркувань і практичних досліджень у межах сучасного напряму лінгвістики і культурології – теорії та практики міжкультурної комунікації. У межах значної кількості проблем цього напряму гуманітарних досліджень особливою актуальністю виділяються питання етнічної специфіки комунікативного втілення мовленнєвих жанрів (далі МЖ).

МЖ – прийняті в конкретних ситуаціях і призначені для передавання певного змісту типові способи побудови мовлення; розгорнута мовленнєва структура, яка складається з кількох (іноді значної кількості) мовленнєвих актів, ілюктивна сила котрих підпорядкована певній стратегії й тактиці адресанта.

Лінгвокультурні особливості втілення тематично схожих МЖ можуть стосуватися найрізноманітніших їх складників, зокрема комунікативної мети адресанта, концепції (моделі) автора (адресанта) і концепції (моделі) слухача, читача (адресата), подійного змісту, чинників комунікативного минулого і майбутнього, параметрів мовного втілення, специфіки комунікативних жанрових стилів, тональнісного втілення жанрів, особливостей використаних каналів комунікації і т. ін. Відмінності в функціонуванні МЖ у різних етнолінгвокультурах також визначаються системою табу на деякими іншими типами

обмежень, частотністю й сферами уживання, рухом комунікативних смислів у межах дискурсів, конситуаціями вживання та іншими чинниками (див. детальніше: [1]).

У низці досліджень, виконаних під нашим керівництвом, виявлені різні аспекти функціонально-прагматичної організації низки МЖ, дискурсів і комунікативних ситуацій у різних етнолінгвокультурах у порівнянні з українською. Зокрема, зіставно-типологічне вивчення україномовних та англomовних МЖ, які містять повідомлення про стихійні лиха, засвідчило, що англomовні повідомлення частіше спрямовані на діалог між учасниками подій та звертаються до емоцій читача; україномовні мають на меті охоплення якомога більшого обсягу оперативної інформації, її деталей, часо-просторових координат. Для англomовних повідомлень більшою мірою притаманні внутрішня фокалізація оповіді; для україномовних – нульова [4].

Дослідження МЖ «відкритий лист» в українській та англійській лінгвокультурах дозволило зробити висновок про те, що комунікативні стратегії дискредитації, самопрезентації й персуазивності є універсальними для україномовних, польськомовних та англomовних адресатів, однак кількісні й якісні показники вибору мовленнєвих прийомів реалізації стратегій відрізняються. Представники української та польської лінгвокультур більшою мірою схильні концентруватись на негативі, створенні образу ворога, дискредитації опонента; представники американської лінгвокультури більшою мірою сконцентровані на солідарності з масовим реципієнтом. У комунікативній поведінці українці й поляки демонструють категоричність, деяку прямоліїність, високу міру емоційності; американці – терпимість, аргументованість [5].

Зіставно-типологічне дослідження комунікативної ситуації початку спілкування в українській, чеській і арабській лінгвокультурах в аспекті її реєстрової організації дозволило виявити наступне: для української лінгвокультури ідіоетнічні конвенції початку спілкування полягають у збереженні стилю літературного мовлення, мінімальне уживання стандартизованих привітальних формул. Для чеської лінгвокультури притаманна більшою мірою фамільярна тональність; для арабської – обов'язковість акціонального і реактивного привітань, узуальна градація формул привітань в одному мовленнєвому акті [3].

Опертя на так званій «паспорт МЖ», який передбачає звернення до аналізу чинників формування (породження) і сприйняття (інтерпретації) МЖ, дозволив виявити тонкі комунікативно-прагматичні відмінності в організації й функціонуванні повідомлень – носіїв комунікативного смислу «застереження» в українській та німецькій лінгвокультурах. Ці відмінності виявляються на рівні комунікативної мети, моделей адресанта і адресата, диктумного змісту, чинників комунікативного минулого і майбутнього, жанрової тональності й, безумовно, мовних і позамовних засобів утілення складників МЖ на рівні мовленнєвих актів [2].

Подібні зіставні й зіставно-типологічні дослідження різних МЖ, комунікативних ситуацій їх уживання дозволять глибше пізнати особливості КП і етнічного комунікативного типу носіїв української мови і культури. Проблема формування, функціонування і вияву етноспецифічних рис окремих дискурсів залишається, практично, не дослідженою. В силу своєї багатоаспектності ця проблема може вирішуватися виключно послідовно з урахуванням лінгвокультурних особливостей різноманітних сучасних дискурсивних практик. Зокрема, однією з найважливіших проблем, без вирішення якої етноспецифіка породження і функціонування як окремих типів дискурсів, так і дискурсивна діяльність конкретних етносів не може бути пізнаною, є проблема виявлення широких етнокультурних пресупозицій, які лежать в основі цієї дискурсивної діяльності; фіксація культурно обумовленої картини світу, яка стоїть за кожним типом дискурсу. У цьому аспекті важливими слід вважати ідеї, висловлені в книзі «Розповідь по-американськи» сучасної американської лінгвістки Лівії Поланьї [6], яка, досліджуючи різноманітні типи розповідей (дітей, дорослих, чоловіків, жінок), показала, як за цими наративами постають архетипи сучасної американської свідомості – набір деяких неформульованих тверджень, які можна

вважати етнокультурними пресупозиціями і на які спираються учасники інтеракції (оповідач і слухач).

Дослідження подібних проблем засвідчують, що одним із продуктивних понять сучасної міжкультурної комунікації слід вважати поняття етнічного комунікативного типу, яке охоплює собою найтипівіші ознаки комунікативної поведінки носіїв конкретної лінгвокультури. Ці ознаки стосуються багатьох чинників інтеракції, перш за все її тематичних аспектів, специфіки ілюктивної організації мовленнєвих актів, уживання конкретних мовленнєвих жанрів і дискурсів, їх структурування і способів уведення в інтеракцію. Серед цих чинників, на наш погляд, найважливішим вважаємо специфіку організації та функціонування в межах конкретних лінгвокультур специфічних мовленнєвих актів. Останні – межові, підставові складники МЖ і дискурсів, що задають специфіку семантики і прагматики цих категорій комунікації.

Розглянуті питання – лише окремі штрихи до вирішення важливої дослідницької проблеми: виявлення і опису специфіки комунікативної поведінки носіїв української лінгвокультури. Цей опис, фактично, неможливий, так би мовити, «зсередини», з глибин самої лінгвокультури; він вимагає звернення до «тла», яким можуть стати етнічні комунікативні типи носіїв інших лінгвокультур.

1. Бацевич Ф. Міжкультурна комунікація: проблемне поле, презентативна одиниця, дискурсивні й мовленнєвожанрові аспекти // *Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації: монографія : монографія / авт. кол.: Р. Помірко, Ф.Бацевич, А. Паславська та ін. – Львів: ПАІС, 2010. – С. 7-50.*
2. Дяків Х. Мовленнєвий жанр „Застереження” в аспекті міжкультурної комунікації // *Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації: монографія : монографія / авт. кол.: Р. Помірко, Ф.Бацевич, А. Паславська та ін. – Львів: ПАІС, 2010. – С. 93-123.*
3. Заза Ю. Я. Регістрові характеристики ситуації початку комунікативного контакту (на матеріалі української, чеської, арабської мов) // *Автореферат дисертація кандидата філологічних наук. – Донецьк, 2010.*
4. Карамішева Р. Д. Мовленнєвий жанр „повідомлення” в засобах масової інформації (на матеріалі української та англійської мов)”: *Автореферат дисертація кандидата філологічних наук. – Львів, 2011.*
5. Чеберяк А. М. Мовленнєвий жанр „відкритий лист”: комунікативно-прагматичні аспекти: *Автореферат дисертація кандидата філологічних наук. – Одеса, 2010.*
6. Polanyi L. *Telling the American Story.* 1989.

*Бевза Б.П., Львівський національний університет
імені Івана Франка*

ДИСКУРС І ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ У КОНСТРУЮВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Одним з найефективніших методів дослідження процесів конструювання національної ідентичності є критичний дискурс-аналіз. Детальніше цьому напрямку присвячені праці Р. Водак, М. Меєра та Н. Феркло [4, 5, 10]. Водночас ми зосередимо увагу на дискурсі та дискурсивних практиках як основних аспектах конструювання національної ідентичності.

Поняттю «дискурсивні практики» у науковому середовищі передувало поняття «соціальні практики». Для представників критичного дискурс-аналізу «соціальні практики» є ширшим поняттям і включають в себе дискурсивні практики. На думку Н. Феркло та Л. Чуліаракі, фокусування на концепті «соціальні практики» дозволяє розглядати об'єкт

дослідження і з погляду соціальної структури, і з погляду соціальної дії та взаємодії – що є необхідним для соціального дослідження та аналізу [4]. Н. Феркло так трактує це поняття: «Під «соціальними практиками» я маю на увазі відносно стабільні форми соціальної активності (наприклад, навчання в класі, телевізійні новини, родинні трапези, медичні консультації). Кожна практика – це артикуляція різних відносно стабільно взаємозв'язаних соціальних елементів, що завжди містить дискурс» [5, с. 3]. Окреслюючи елементи, які включає будь-яка практика, Д. Гарві, зазначав, що такими є: діяльність; суб'єкти та їхні соціальні взаємодії; інструменти; об'єкти; час і місце; форми свідомості; цінності; дискурс. Учений вважав, що ці елементи різні, проте не є дискретними чи повністю відділеними один від одного [6].

Для подальшого викладу нашого дослідження означимо дискурс як поняття. Р. Водак окреслює дискурс як «комплексний вузол одночасних і послідовних взаємопов'язаних лінгвістичних актів, що виявляють себе через соціальні поля дії як тематично переплетені семіотичні, усні чи письмові символи, найчастіше як «тексти», що відноситься до таких специфічних семіотичних типів, як «жанри» [10, с. 66].

У науковій літературі точаться дискусії і щодо визначення самого поняття «дискурс», і щодо розрізнення в його межах. У цьому сенсі Н. Феркло стверджує: «Дискурс у репрезентаціях та само-репрезентаціях соціальних практик конститує дискурси (зазначте відмінність між «дискурсом» як абстрактним поняттям та «дискурсами» як поняттям у множині). Дискурси – це різноманітні розрізнені репрезентації соціального життя – різні соціальні актори «бачать» і репрезентують соціальне життя під різним кутом, у різних дискурсах» [5, с. 5].

Виділяють три шляхи прояву дискурсу у соціальній реальності: як частина соціальної діяльності; у репрезентаціях; у конституюванні ідентичностей (чи загальніше: способі буття).

По-перше, дискурс постає як частина соціальної діяльності. Цей вираз можна окреслити як «класичний» спосіб означення дискурсу. Соціальна інтеракція стала об'єктом дослідження представників течії інтеракціонізму, які суттєво вплинули на соціальних конструктивістів, представниками яких є прихильники методології критичного-дискурс аналізу. Прикладом дискурсу в соціальній інтеракції може виступати обговорення на державному рівні, у ЗМІ та у побуті питання Томосу у 2019 році в Україні чи повномасштабної війни з РФ у 2022-23 рр., а саме: практика окреслення будь-чого, що стосується цієї теми, у певних установлених семантичних межах.

По-друге, дискурс постає у ментальних і соціальних репрезентаціях реальності. Поняття «ментальна репрезентація» та «соціальна репрезентація» введені в науковий обіг Т.А. ван Дейком. Він так розрізняє ці поняття: «Традиційне розрізнення окреслюється між індивідуальними знаннями персонального досвіду, відображеними в епізодичній (довготривалій) пам'яті як ментальні моделі подій і ситуацій та більш загальними соціальними репрезентаціями, розміщеними у «семантичній» – чи точніше «соціальній пам'яті» [7, с. 11]. Описуючи ментальні репрезентації, він стверджує: «Когнітивні процеси у пам'яті оперують специфічними когнітивними структурами, названими (ментальними) репрезентаціями, формуючи, змінюючи, зберігаючи чи (де)активуєючи їх. Тобто думки, знання, вірування, інтерпретації, плани, установки чи ідеології є різними типами ментальних репрезентацій» [8, с. 5].

Ментальна репрезентація будь-якого об'єкта всередині ментальної моделі світу людини передбачає контекст, у якому цей об'єкт перебуває. У такому разі умови, в яких у майбутньому існуватиме людина, постають контекстом загальної моделі майбутнього держави і суспільства. Варто наголосити, що ментальна репрезентація індивідом держави не обмежена лише контекстом його місця у ній у майбутньому. Як частина соціального життя індивіда, держава постає окремими елементом ментальної моделі світу, що має окрему ментальну репрезентацію, яка при цьому осмислюється у контексті політики як ширшого поняття. І держава, і політика, і суспільство, і інші категорії у цій площині є невід'ємною частиною існування людини. Відтак, ментальні репрезентації різних категорій, пов'язаних з

соціально-політичною сферою, матимуть подібний контекст через репрезентації ширших категорій, на основі яких ґрунтуються слова чи осмислення людини. Інакше кажучи, йдеться про контекстуальні моделі, які Т. А. ван Дейк визначає «специфічним типом досвідних моделей. Вони репрезентують комунікативні епізоди, у яких ми беремо участь, зазвичай як частину інших щоденних епізодів» [9, с. 130]. Таким чином, здійснюючи будь-яку соціальну практику, людина (соціальний актор) буде створювати й поміщати в дискурс власну репрезентацію інших практик, а також ту, що здійснює. Цей процес називають «реконтекстуалізацією» соціальних практик. Власне репрезентація – це процес конструювання практик, включно з рефлексивним само-конструюванням [3, с. 4].

По-третє, дискурс постає у способі буття, в конституюванні ідентичностей. У цьому контексті згадаємо твердження Г. Хоружого: «З погляду психоаналітичної теорії розвитку, ідентифікація є найбільш зрілою фазою процесу інтерналізації (прийняття особою норм і цінностей, які нав'язуються зовнішнім соціальним середовищем), що включає інкорпорацію (лат. *incorporatio* - приєднання), інтроєкцію (включення індивідом у свій внутрішній світ поглядів, мотивів, установок тощо інших людей) та ідентифікацію» [2, с. 8, 9].

Описуючи дискурсивні практики, О. Семенець визначає їх «в межах історично зумовленої дискурсивної формації як типізований спосіб реалізації мовленнєвої діяльності, здійснюваної відповідно до вимог певного типу дискурсу, що є загальноприйнятим у тій чи тій комунікативній сфері соціальної або професійної групи. Різні типи й різновиди дискурсів, які функціонують одночасно і пронизують простір спілкування у вигляді гетерогенних, континуальних, відносно відокремлених, проте взаємопов'язаних і взаємозалежних інформаційних потоків, – у таких дискурсивних практиках, як у біогеоценозах, реалізується мовленнєва діяльність, справжнє буття мови» [1, с. 210].

У контексті нашого дослідження ми зосередимо свою увагу на такому вияві дискурсу, як конституювання ідентичності. Дискурсивні практики як складовий елемент дискурсу відіграє одну з ключових ролей у цьому процесі. Спираючись на наведені вище тези, стверджуємо, що дискурсивна практика, що сприяє конституюванню ідентичності, має відповідати наступним ознакам: мати усі елементи, наведені Д. Гарві, бути дотичною до соціально-політичної сфери, перетворювати ментальні та соціальні репрезентації, реконтекстуалізувати соціальні практики, сприяти інтерналізації соціально-політичних норм, а зокрема ідентифікації себе з ними.

У цьому контексті підкреслимо твердження Н. Феркло: «Одна із загадок діалектики дискурсу – це той процес у якому те, що починається як риторичне вираження самосвідомості, перетворюється у «власність» – як люди несвідомо опиняються всередині дискурсу. Це залучення має також і матеріальне вираження: дискурси діалектично прищеплюються не тільки через стилі чи способи використання мови, вони також матеріалізуються у тілах, поставах, жестах, рухах тощо» [5, с. 9].

Як ми вже згадували раніше, описаний дослідником процес можна розглядати і як природний процес конструювання дискурсу (зокрема: виформовування ідентичності), і як цілеспрямований. Якщо звертатися до питання спрямування дискурсу (дискурсивного конструювання ідентичності), то дискурсивні практики постають тим технічним засобом, за допомогою якого сконструйована ідентичність може бути інкорпорована у соціальну реальність громадян. Наведені вище ознаки доводять усю складність та багатокомпонентність цього процесу. З цього випливає, що реалізація такого складного процесу потребує системної складової.

Отже, дискурсивні практики є одним із ключових елементів дискурсу у контексті конструювання ідентичності. Вони є частиною соціальних практик, які через дискурс представлені у ментальних і соціальних репрезентаціях та контекстуальних моделях. Дискурсивний аспект соціального порядку, що формується в результаті взаємодії соціальних практик, полягає у соціальному структуруванні семіотичних відмінностей. Ефективне структурування такого типу дозволяє системно впливати на дискурсивне конструювання ідентичності.

1. Семенець О. Дискурсивні практики соціальних комунікацій: творчість суб'єкта мовлення та механізми самоорганізації [Електронний ресурс] / Олена Семенець // Слова у кантэксте часу. – 2017. – Режим доступу: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/106190/1/Semenec.PDF>.
2. Хоружий Г. Самоідентифікація особистості як соціально-психологічний процес / Г. Хоружий // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2016. – № 2. – С. 5–15.
3. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism* / Benedict Anderson. – London: Verso, 1983. – 271 с.
4. Chouliaraki L. *Discourse in Late Modernity* / L. Chouliaraki, N. Fairclough. – Edinburgh: CPI Antony Rowe, 1999. – 168 с. – (Edinburgh University Press).
5. Fairclough N. *The Dialectics of Discourse* [Електронний ресурс] / Norman Fairclough. – 2001. – Режим доступу: <http://www.sfu.ca/cmns/courses/2012/801/1-Readings/Fairclough%20Dialectics%20of%20Discourse%20Analysis.pdf>.
6. Harvey D. *Justice, Nature and the Geography of Difference* / D. Harvey. – Oxford: Blackwell, 1996. – 468 с.
<http://www.discourses.org/OldArticles/Sociocognitive%20Discourse%20Studies.pdf>
7. van Dijk T. A. *Discourse, Knowledge and Ideology: Reformulating Old Questions and Proposing Some New Solutions* [Електронний ресурс] / Teun A. van Dijk // *The Washington Post Company*. – 2001. – Режим доступу: <http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse,%20Knowledge%20and%20Ideology.pdf>.
8. van Dijk T. A. *Sociocognitive Discourse Studies* [Електронний ресурс] / Teun A. van Dijk // Routledge. John Richardson & John Flowerdew, Eds. – 2016. – Режим доступу:
9. van Dijk T. A. *Context Models in Discourse Processing* [Електронний ресурс] / Teun A. Van Dijk // Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. – 1999. – Режим доступу: <http://www.discourses.org/OldArticles/Context%20models%20in%20discourse%20processing.pdf>
10. Wodak R. *Methods of critical discourse analysis* / R. Wodak, M. Meyer. – London: Biddles Ltd, 2001. – 200 с. – (SAGE Publications Ltd).

Білецька К.Б., Український католицький університет

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Родина є одним із найцінніших благ, котрі доступні людині. Споконвіку вона була не лише місцем, де народжувалися і виховувалися нащадки, але й середовищем, де плекалася любов та взаємоповага. Звертаючись до етимології слова «сім'я», можна побачити, що ймовірно цей термін міг потрапити до українського лексикону від давньоіндійських понять «sevah» і «sivah», що означають «милий, дружній» та «інтимний, привітний, люб'язний» відповідно¹. Таким чином, навіть досліджуючи походження слова, можна зрозуміти, яким позитивним було бачення нашими пращурами взаємозв'язків у родині. Сьогодні, слідуючи цьому ідеалу, багато людей стараються вибудовувати здорові, теплі сімейні стосунки, які сповненні довірою та любов'ю. Однак, іноді дім може перетворитися на місце, де панує страх, приниження, залякування та домінування. Нерідко стіни оселі можуть приховувати жорстоке поводження чи сексуальне насильство. Лише в Сполучених Штатах Америки щохвилини жертвами побоїв, згвалтування чи переслідування з боку інтимного партнера

¹ Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін.; уклад. Р. В. Болдирев та ін. – Київ: Наукова думка, 2006. Т. 5, с. 254.

стають в середньому 24 людини (це більше ніж 12 мільйонів осіб впродовж одного року)¹. Майже 30 жінок щодня роблять спроби покінчити зі своїм життям через домашнє насильство у Сполученому Королівстві Великої Британії та Ірландії². У цій же країні понад 100 000 повнолітніх осіб щороку ризикують отримати серйозні травми чи бути вбитими внаслідок застосування фізичної сили членами їхніх родин³. Прикметно, що в Європі серед жінок віком від 16 до 44 років не дорожньо-транспортні пригоди, онкологія чи навіть війни, а агресія в сім'ї є основною причиною інвалідності та смерті⁴. Назагал у світі понад 38 % вбивств осіб жіночої статі здійснюються їхніми інтимними партнерами (для чоловіків цей показник трохи перевищує 6%)⁵. Через насилля в сім'ї жінки юнацького та середнього віку втрачають 5-20% здорових років життя⁶.

Оскільки домашнє насильство є явищем, що не знає кордонів, і не обмежується жодною соціальною групою чи класом, очевидно, що українське суспільство теж із ним стикається. Ще до повномасштабного вторгнення росії в нашу державу, щороку більше ніж 1 млн. українок потерпали від фізичного чи сексуального насильства, орієнтовно 1500 представниць прекрасної статі гинули від рук їхніх обранців⁷. Внаслідок проявів агресії в сім'ї кожного року відбувалося 30 тис. звернень до відділів травматології та 40 тисяч викликів лікарів. Свідками і вимушеними учасниками актів насилля в родині ставали понад 3 млн. дітей⁸. Згідно із даними дослідження насильства над жінками в Україні, проведеного під керівництвом ОБСЄ в 2018 році, 66% наших співвітчизниць зіштовхувалися з будь-якою формою насилля з боку їхніх теперішніх чи колишніх чоловіків⁹. Останні найчастіше здійснювали психологічний тиск (його пережили 65% українок). Зокрема, у 53% випадків мала місце контрольована поведінка (обмеження соціальних контактів жінки, постійний нагляд за місцем її перебування, лімітування спілкування у соціальних мережах тощо). У 48% випадків особи жіночої статі досвідчували жорстоке поводження: їм забороняли виходити з будинку, їх замикали, принижували, ображали чи лякали. 7 % українок зустрічалися із шантажем через опіку над дітьми, погрозою завдати їм болю¹⁰. Майже кожна четверта жінка переживала фізичне знуцання (23%), а одна із чотирнадцяти мала досвід сексуального насильства (7%). 19 % представниць прекрасної статі страждали від останніх двох форм побутового насилля впродовж вагітності¹¹.

¹ Hinds T., Giardino A., et al. Child Physical Abuse: Current Evidence, Clinical Practice, and Policy Directions. – Cham: Springer, 2017, p. 87.

² SafeLives. Safe and Well: Mental health and domestic abuse – London: SafeLives, 2019, p. 24.

³ SafeLives. Cry for Health: Why we must invest in domestic abuse services in hospitals. – London: SafeLives, 2016, p. 8.

⁴ Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Report of Committee on Equal Opportunities for Women and Men «Domestic violence», Doc. 9525, 17 July 2002.

⁵ Stöckl H. et al. The global prevalence of intimate partner homicide: A systematic review // Lancet. June 20, 2013, p. 5.

⁶ Alhabib S., Nur U., Jones R. Domestic Violence Against Women: Systematic Review of Prevalence Studies // Journal of Family Violence, 25 (2010) 369.

⁷ Це дослідження здебільшого буде сфокусоване на жінках, що стали жертвами домашнього насилля в Україні. Однак, чоловіки теж можуть потерпати від агресивної поведінки представниць протилежної статі. В ролях жертв / кривдників також можуть виступати і діти. Назагал українське законодавство окреслює досить широке коло осіб, акти агресії стосовно котрих можуть бути кваліфіковані як домашнє насильство. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає домашнє насильство як «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» (Верховна Рада України. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 2018, ст. 1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/paran2#n2> (10.09.2023)).

⁸ Огоренко В.В. Аналіз сучасного стану проблеми домашнього насильства // Актуальні проблеми сімейного насильства: монографія / заг. ред. Т. О. Перцева, В. В. Огоренко. Дніпро: Ліра, 2021, с. 23-24

⁹ ОБСЄ. Добробут і безпека жінок: Дослідження насильства над жінками в Україні. Відень: ОБСЄ, 2019, с. 19.

¹⁰ Там само, с. 24-25.

¹¹ Там само, с. 19-22.

Попри поширеність проблеми сімейного насилля в Україні більшість жертв не поспішають «виносити сміття» з родини. Відповідно до результатів вище згаданого опитування, чотири з п'яти жінок зізналися, що вони не інформували поліцію чи будь яку іншу структуру навіть про серйозні епізоди агресивної поведінки з боку їхнього теперішнього обранця (81 %) ¹. Щодо повідомлень правоохоронних органів та соціальних служб стосовно фактів насилля, то їхня кількість впродовж останніх років суттєво різниться. Так станом на 2019 р. кількість звернень була близько 130 тис., у 2020 р. – понад 211 тис. (стрімке збільшення кількості повідомлень пов'язують зі зростанням рівня насильства через коронавірус) ², у 2021 р – майже 326 тис. ³. Що стосується 2022 р., коли розпочалася повномасштабна війна в Україні, кількість таких відозв зменшилась на 11 % і становила майже 252 тис. ⁴. Однак, зниження чисельності повідомлень про інциденти побутового насильства не слід сприймати як доказ згасання даного явища. «Така тенденція [швидше] свідчить про те, що введений воєнний стан в державі вплинув на доступ постраждалих до системи правосуддя та загалом відобразився на динаміці звернень в правоохоронні органи» ⁵. Одні жертви аргументують пасивність у відстоюванні своїх прав недоречністю прохати про допомогу в теперішніх обставинах ⁶, інші – (після попереднього негативного досвіду) втратою віри у те, що вони зможуть отримати адекватний захист від державних інституцій ⁷. Назагал під час військових дій рівень насилля (в т. ч. домашнього) зростає. Згідно з даними «Інституту економіки і миру», що є міжнародним аналітичним центром, Україна у 2023 році потрапила у десятку держав (посівши в цьому списку 7-ме місце, поруч із Сирією, Авганістаном, Південним Суданом та ін.) із найбільшими проявами насильства ⁸. Проте, агресивну поведінку ми не можемо приписати тільки зовнішньому ворогові, нерідко кривдниками можуть виступати й самі наші співгромадяни. Зокрема, лєвова частка звернень (88%) за допомогою, котрі надійшли впродовж вересня-листопада 2022 р. на Національну гарячу лінію з попередження торгівлі людьми, гендерної дискримінації та домашнього насильства, стосувалася саме останньої проблеми. Серед осіб, котрі шукали підтримку, 75,5% зазначали, що досвідчували насильство в сім'ї, ще до лютого 2022 р. Однак 53 % співрозмовників наголошували на тому, що їхня ситуація погіршилась від моменту повномасштабного вторгнення ⁹. І хоча «військові обставини не вважаються причиною домашнього насильства, але участь у воєнних конфліктах і вплив воєнної травми можуть стати "тригером" [спусковим механізмом] для епізодів насильства та сприяти збільшенню його інтенсивності та масштабів» ¹⁰. До факторів, які сприяють зростанню побутового насилля під час війни зокрема належать: економічна нестабільність; страх і невизначеність майбутнього; виникнення постравматичного стресового розладу (ПТСР); збільшення рівня

¹ Там само, с. 48.

² Верховна Рада України. Щорічна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 р. – Київ, 2021, с. 56.

³ Верховна Рада України. Щорічна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2021 р. – Київ, 2022, с. 52.

⁴ Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022. – Київ, 2023, с. 136.

⁵ Аналітичний центр ЮрФем. Звіт "Домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни (І півріччя 2022 року)" . – ЮрФем, 2022, с. 7.

⁶ Курлат О., Гузь О., Андрущенко М. Домашнє насильство в умовах воєнного стану. – Альянс громадського здоров'я, 2023, с. 2.

⁷ Андрєєнкова В. Л. та ін. Мобілізація зусиль громади щодо ідентифікації та реагування на випадки гендерно зумовленого насильства, з особливою увагою до домашнього насильства під час війни. Практичний посібник для тренерів і тренерок. – Київ: ГО «Ла Страда-Україна», 2023, с. 7.

⁸ Institute for Economics and Peace. Global Peace Index 2023: Measuring Peace in a Complex World. – Sydney, 2023, p. 9

⁹ Андрєєнкова В. Л. та ін. Мобілізація зусиль громади щодо ідентифікації та реагування на випадки гендерно зумовленого насильства, з особливою увагою до домашнього насильства під час війни, с.6.

¹⁰ Adilkhanyan I., Aghabekyan T., Chumalo M., et al. Preventing and responding to gender-based violence during the war and in post-war settings. Experiences and recommendations of women's NGOs. Vienna: Women against Violence Europe, 2022, p.19.

вживання алкоголю; відносно легкий доступ до озброєння¹. Щодо останнього, то слід зазначити, що наявність у агресора вогнепальної зброї в ситуаціях домашнього насильства підвищує ризик феміциду на 500 %. Суттєво більша загроза життю жінки спостерігається також у випадку, коли кривдник є безробітним, аніж тоді, коли у нього є робота². Оскільки після завершення війни можливий як обіг незаконного озброєння, так і масове безробіття, то українському суспільству слід бути свідомим того, що рівень фізичного насильства і навіть вбивств інтимних партнерів ймовірно зросте. Дані з країн, де відбувалися військові конфлікти, демонструють, що особи, які повертаються з фронту, нерідко несуть додому важкий досвід війни, різноманітні психо-емоційні травми, котрі в майбутньому можуть вилитися у агресивну поведінку щодо їхніх рідних і близьких³. Вже сьогодні в ЗМІ можна прочитати свідчення жінок, котрі пережили інциденти побутового насилля з боку їхніх інтимних партнерів, котрі брали участь в обороні України. Зокрема, у інтерв'ю американському журналу «Time» сорокарічна українка так охарактеризувала те, що трапилося з її обранцем після повернення з лінії фронту: «До травня він навіть не кричав на мене, він був ідеальним чоловіком, ідеальним батьком. Нинішня війна зробила з нього монстра»⁴. З плином часу таких історій ставатиме все більше, тому соціальним службам, правоохоронним органам, громадським, благодійним та релігійним організаціям слід консолідувати свої зусилля задля допомоги як жертвам війни, так і постраждалим від агресивних дій в родині.

Підсумовуючи, слід сказати, що домашнє насильство є глобальною проблемою. Від нього потерпають представники різних національностей, рас і класів. Воно тою чи іншою мірою ввійшло в життя значної частини обивателів. Через насилля в сім'ї мільйони людей втратили своє здоров'я, отримали різного роду травми, були вбитими чи доведеними до самогубства. У цю сумну статистику зробила свій «внесок» і Україна. Рівень насильства в нашій країні, навіть до російського повномасштабного вторгнення, був досить високим. Майже дві третини представниць жіночої статі мали досвід однієї з форм домашнього насилля з боку їхніх теперішніх чи колишніх обранців. Здебільшого українки ставали жертвами психологічного насильства, котре включало контрольовану поведінку, жорстоке поводження та шантаж. Більше чверті наших співгромадянок потерпіли від фізичного чи / і сексуального насилля, котре могло навіть продовжуватися у період вагітності. Попри важку морально-психологічну обстановку в родині, фізичні знущання з боку інтимного партнера, більшість українок неохоче звертаються за допомогою, бо не бажають «виносити сміття» з сім'ї. Кількість звернень до правоохоронних органів чи соціальних служб з приводу домашнього насильства відзначається високою варіативністю впродовж останніх років. До 2021 р. (включно) чисельність таких повідомлень з кожним роком зростала, тоді як у 2022 р. пішла на спад. Однак, практично рівень побутового насилля під час розгортання повномасштабної війни в Україні не знизився, а навпаки зріс. Про погіршення ситуації в родині з лютого 2022 р. сказала кожна друга людина, котра телефонувала на Національну гарячу лінію з приводу домашнього насильства. Інтенсифікації та масштабуванню насилля в сім'ї під час військових дій зокрема сприяють: фінансові труднощі, невизначеність майбутнього, зловживання алкоголем, ПТСР та доступ до зброї. Оскільки виглядає малоімовірним, що останні чинники зникнуть у найближчій перспективі, тому українському соціуму варто готуватися до поглиблення проблеми побутового насилля у наступні роки.

¹ Там само, с. 19.

² Campbell J.C., Webster D., Koziol-McLain J., et al. Risk factors for femicide in abusive relationships: results from a multisite case control study // American Journal of Public Health, 93:7 (2003) 1091-1092.

³ Adilkhanyan I., Aghabekyan T., Chumalo M., et al. Preventing and responding to gender-based violence during the war and in post-war settings, p.19.

⁴ Williams J. 'This War Made Him a Monster'. Ukrainian Women Fear the Return of Their Partners // Time, March 13, 2023. <https://time.com/6261977/ukraine-women-domestic-violence/> (07.09.2023).

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Культура... Скільки значень має це поняття та скільки спорів і незгод пережило. Кожен народ, нація та навіть індивіди мають свою власну віру, переконання, волю як вибір та символи – це і є "культура простими словами".

У сучасному світі через або ж завдяки інтернету та соцмережам, браку часу приділеного для проникнення у розуміння внутрішнього світу і надмірного перебування у кібер просторі спричинено часткову деформацію та змішання різних, навіть не сумісних, культур, що не зберігає суть та вірування жодної або ж взагалі зумовлює їх зникнення як цілісних систем.

З іншого боку, з'явилися значні можливості вивчення будь яких деталей та цікавих закутків звичаїв світу, які раніше не були доступними.

Культура жива у кожній нашій розповіді, розмові або ж навіть думці, адже саме від обізнаності та традицій рідного краю, що нас оточують, ми формуємося як особистість та як людина із певними цінностями.

Народна мудрість голосить: "Стережіться лихих думок, думка формує характер, характер впливає на дії, дії ж із часом стають звичками, а звички керують долею".

На мою думку, саме через те, що у наш час, коли значну увагу приділяють здобуттю навиків із різних дисциплін та цінують здебільшого здатність чітко виконувати роботу, а креативність та інтелект недооцінюють постали проблеми із суржигом та незнанням громадянами рідної мови, проявів неповаги, відсутністю етикету, не правильної розстановки пріоритетів та погіршенням рівня життя.

Вважаю настановою та попередженням слова: "У сучасному світі з'явилося значно більше знань, та пропала мудрість".

У законі Кідліна сказано: «Якщо можете написати проблему чітко – ви вже на півдорозі до вирішення». Варто багато говорити і писати про не правильні дії, вчинені у минулому та ретельно описувати запоруки утворення складностей та помилок і це безперечно правильний перший крок до вирішення масштабної, не тільки всеукраїнської, але й всесвітньої проблеми, та він не може бути остаточним. Наступним і не менш важливим пунктом є робота над висновками та планування чітких покрокових дій, адже як повідомляє закон Гілберта «найбільша проблема в роботі, що ніхто не каже, що іменно потрібно робити», а замість цього дає поверхневі вказівки, що достеменно не описують суть та мету даної праці.

Тож, зважаючи на сказане вище, я насмільюсь запропонувати свої ідеї щодо вживляння в людську свідомість значення щонайперше рідної культури та позитивного ставлення до неї. Ще з дитинства ми любимо казки, історії, легенди, мультфільми, вистави, нові знання але попри це значний відсоток дітей не мають натхнення до вивчення «Історії» як шкільного предмету і це цілком логічно, зважаючи на те, що їх заставляють вчити числа замість опису події, запам'ятовувати дати народження діячів замість яскравих розповідей про їх діяння та пригоди. Починати потрібно із часткового доповнення шкільних програм предметом «Культура України» ще із перших класів.

Також я вбачаю проблему у фасоні поважних людей. Молодше покоління часто бере приклад із представників старшого які досягли висот, таких як президент, відомі бізнесмени, блогери та особливо кіноактори, адже чи буде школяр або ж студент захоплюватись вишиванками, якщо його кумир виходить на публіку у сонячних окулярах та футболці із малюнком та окультними символами.

Особливе значення варто надати героям улюблених кіно сцен, одяг та жести яких ми часто мимоволі копіюємо або на основі яких зрощуємо свій стиль. Кроком здатним неабияк покращити ситуацію з питань культури є створення цікавого контенту, написання книжок,

коміксів із створенням деталей зв'язаних із візуалізацією традиційного одягу, використанням вишиванок та іншого вбрання із можливою часткою осучаснення; оживлення традицій як ритуалів поміж активних шумних трюків та використання архаїзмів, національних жартів та кличів у хвилюючі моменти. Я вважаю, що це не тільки дасть шанс поняттю культури стати «крутим» але й спричинить його поширення.

На перший погляд, що ж може змінити «гра» та «незначні, непомітні деталі» але «Дрібниці створюють досконалість, а досконалість – не дрібниця» – стверджував Мікеланджело Буонарроті. Урахування дрібниць перш за все – серйозне ставлення до виконання місії, а це не що інше як місія, так як представляє велику мету.

*Боженко Н.Л., Боженко М.І., Боженко О.Б.,
Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького*

СОН- ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЗДОРОВ'Я

Сон та його порушення є однією з актуальних медико-соціальних проблем через їх широку розповсюдженість і вплив на якість життя та працездатність пацієнтів. Особливо тепер, в час війни, стала дуже актуальною ця проблема. Порушення сну — поширена реакція організму на стрес. Дослідження науковців із США свідчать, що проблеми зі сном, зокрема безсоння, нетривалий сон і нічні кошмари, поширені під час бойових дій. Це впливає на самопочуття та фізичне здоров'я людини знижуючи силу м'язів, погіршуючи роботу нервової та серцево-судинної системи. У найближчому майбутньому це підвищує ризик додатково травмуватися або не встигнути відреагувати на загрозу життю, тоді як у тривалій перспективі це може призвести до серйозних порушень. Дослідження американських нейробіологів показують, що для багатьох учасників збройних конфліктів проблеми зі сном зберігаються роками і можуть мати істотний вплив на їхню здатність успішно реінтегруватися та відновлювати життя після війни. Також часто розлади сну різного характеру були пов'язані з COVID-19, що підкреслює важливість вивчення даної проблеми.

Сон — це щоденна подорож у відпустку наодинці з собою. Третину життя людина проводить уві сні, він є основною потребою, так само як їжа, пиття і дихання. Вважається, що сон притаманний усім тваринам з нервовою системою. Процеси, схожі до сну виявлено навіть у медуз та губок, що вказує на те, що це еволюційно-древній і важливий для виживання стан. У людини в сні розслабляються м'язи (окрім замикачів повік, дихальних і сфінктера сечового міхура), гальмується кора головного мозку, на 10% сповільнюється метаболізм, забезпечуючи відпочинок вночі для нормальної активності вдень. Але це не просто пасивний процес - під час сну відбувається запам'ятовування та впорядкування отриманої за день інформації, проліферація клітин і активний синтез білків, тобто відновлення та ріст організму.

Кількість сну, яка нам потрібна, змінюється з віком. Так у нормі новонароджені, що тільки пристосовуються до зовнішнього світу і активно ростуть, сплять 14-17 год/добу, немовлята – 12-16 год, діти віком 1-2 роки – 11-14 год, дошкільнята – 10-13 год, діти шкільного віку – 9-12 год, підлітки – 8-10 год, дорослим 18-64 р. в нормі потрібно 7-9 год щоб виспатися, а людям старшого віку рекомендовано спати 7-8 год. Варто пам'ятати, що добова норма сну є індивідуальною, а наведені дані NSF та AASP – середньостатистичні, при цьому важлива не лише кількість, але і якість сну.

Вивчаючи цей загадковий механізм, люди часом ставили найекстримальніші експерименти на собі, наприклад позбавлення сну. Рекорд за цим параметром з 1964 року тримає Ренді Гарднер – 17-річний каліфорнієць не спав 11 днів і 25 хв! Проте нестача сну як і його надлишок часто призводять до негативних наслідків як для здоров'я окремої особи так і

для соціуму. За даними CDC приблизно 1 з 3 дорослих в страждають від нестачі сну та відпочинку, а 50-70 млн жителів США мають розлади сну. Недостаній сон підвищує ризик хронічних захворювань таких як ожиріння, серцево-судинні патології, інсульт, ЦД 2, хвороба Альцгеймера, пришвидшується старіння, а також збільшує ДТП через сонливість у водіїв, знижує якість навчання та успішність школярів і студентів, збільшує випадки ризикованої поведінки. Зокрема слід зацентувати увагу на проблемі нестачі сну у медичних працівників, які мають нічні зміни адже дефіцит сну збільшує ймовірність помилок під час роботи, особливо при хірургічних втручаннях. Тому адекватний сон важливий не лише для здоров'я медиків, але й для безпеки їх пацієнтів.

Протягом ночі в нормі ми проходимо через 4-6 циклів сну, тривалістю 60-100 хв на початку і 90-120 хв під ранок. Цикл має 2 періоди - NREM (non-Rapid Eye Movement, без швидкого руху очей повільний, 3 види N1-3) та REM (Rapid Eye Movement, із швидким рухом очей) тобто складається з 4 фаз:

1) N1 – 10%, стан засинання або дрімоти, що триває 1-7 хв, перехідна фаза від бадьорості до сну в якій людина легко прокидається.

2) N2 – 35-40%, поверхневий сон, ЧСС і температура знижуються, тіло розслабляється, на цій стадії відбувається консолідація пам'яті, а в деяких людей виникає бруксизм.

3) N3 – 10-15%, глибокий, повільний сон, виникають сновидіння, що незапам'ятовуються, відновлюється організм, тривалість фази скорочується з віком знижується чутливість до зовнішніх подразників і людину важко розбудити, якщо все таки вдається то людина відчуває тимчасовий психічний туман (інерція сну), при патології виникають лунатизм, енурез та кошмари.

4) REM – 20-25%, швидкий, парадоксальний сон, очі активно рухаються під зімкнутими повіками, м'язи атонічні, активується вегетатика, ЧД більш хаотична і нерегулярна, коливається АТ, посилюється мозковий кровообіг. Це час появи сновидінь, що запам'ятовуються, вони виникають хаотичну активність кіркових ділянок при звільненні від гальмівних впливів ядер шва, мають виражене емоційне забарвлення завдяки сенсорним таламічним імпульсам, холінергічним сигналам блакитної плями та підвищеній активності емоційного центру - мигдалини, бувають кольорові та чорно-білі і залежать від досвіду вдень, наприклад після стресу часто з'являються кошмари. В цій стадії також виникає сонний параліч. Фаза швидкого сну збільшується з кожним циклом і є найдовшою в останній третині сну.

Окремо виділяють стадію W – короткочасне прокидання протягом ночі, при якому людина не усвідомлює, що не спить.

Згідно класифікації за ICSD-3 (2014 р.) виділяють наступні розлади сну:

- 1) Безсоння
- 2) Розлади дихання, пов'язані зі сном
- 3) Центральні розлади гіперсонливості
- 4) Порушення циркадного ритму сну-неспаня
- 5) Парасомнії
- 6) Рухові розлади, пов'язані зі сном
- 7) Інші порушення сну

Особливе місце займає безсоння – недостатня якість або кількість сну. Більшість дорослих в нормі засинають за 10-20 хв і не сплять менше 30 хв за ніч. При безсонні процес засинання займає > 30 хв для дорослих і > 20 хв для дітей і протягом ночі не сплять > 30 хв (дорослі), > 20 хв (діти), прокидаються за більше як 30 хв до бажаного часу пробудження.

Безсоння у свою чергу веде до багатьох нових проблем. З'являються труднощі із засинанням, підтримкою сну і раннє прокидання, а відповідно низька якість сну та денна сонливість. Як наслідок у людини виникають втома, нездужання, порушення уваги та концентрації, порушення настрою та дратівливості, зниження мотивації та енергії, в роботі збільшується кількість помилок або аварій. Людина, у якої порушений сон часто має

поведінкові проблеми (гіперактивність, імпульсивність, агресія), що веде до соціальної або професійної/освітньої дисфункції. Постійне занепокоєння щодо якості та кількості сну, що в свою чергу знижує ймовірність заснути, створюючи патологічне замкнене коло. Слід пам'ятати, що пацієнти з безсонням схильні переоцінювати кількість часу, який їм потрібен, щоб заснути, і недооцінювати загальний час сну порівняно з об'єктивними даними полісомнографії чи актиграфії.

Безсоння може бути:

1) Короткочасним (адаптаційне, гостре) – труднощі із засинанням, збереженням сну вночі, надто раннє пробудження, порушення якості сну із сонливістю вдень незважаючи на відповідні можливості для сну, що тривають мінімум 3 р/тиждень < 3 міс. Виникає при стресах і без відповідного лікування може перерости в хронічний тип.

2) Хронічним – мінімум 3 р/тиждень > 3 міс., часто є складовою інших медичних, зокрема психіатричних, станів. Часто спровоковане супутніми патологіями, прийомом ліків чи інших речовин.

Якісний сон необхідний для життя, здоров'я, і благополуччя людини. Поширений міф полягає в тому, що люди можуть навчитися обходитися малою кількістю сну без негативних наслідків. Проте дослідження показують, що достатня кількість якісного сну в потрібний час є життєво важливою для психічного і фізичного здоров'я, якості життя та безпеки. Кількість сну, необхідна для кожної окремої людини є індивідуальною і залежить від рівня активності протягом дня, стану здоров'я, генетичних особливостей, навколишнього середовища та змінюється з віком. В середньому ця величина для дорослих становить 7-9. Регуляцію сну забезпечують гомеостатичний драйв та циркадні ритми.

Правильна гігієна сну це прекрасна інвестиція в наступний день, адже сон є важливою частиною хорошого самопочуття та продуктивності і на нього впливають багато факторів, таких як освітленість, шум, їжа, оточення, вечірні ритуали тощо.

А при кінці хочу дати декілька важливих порад щодо гігієни сну.

1. Лягайте спати в темній, тихій кімнаті щодня в один і той же час. Використовувати маску на очі та вушні затички за потреби.

2. Уникайте синього світла гаджетів за 2-3 год до сну.

3. Оберіть ритуали підготовки до сну. Медитація, теплий душ, повільна прогулянка, для сну тощо.

4. Інвестуйте в комфорт – зручна піжама, подушка, матрац, приємне покривало – вагомий елемент якісного сну.

5. Провітрюйте кімнату.

6. Легка вечеря має бути не пізніше як за 3-4 год до сну, виключіть алкоголь за 5 год і не вживайте кофеїнмісних речовин після обіду.

«У здоровому тілі – здоровий дух!». Якщо ми повинні піклуватися про своє тіло під час неспанья, аби наше життя було повноцінним і організм міг правильно функціонувати, то не менш важливо дбати і про повноцінний сон!

*Боле́ста І.М., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

ПРО БІНАРНУ ПРИРОДУ СВІДОМОСТІ

У 1989 році вчений Дж. А. Уїллер проголосив знаменитий вислів: **”все походить із біта: кожна суть, кожна частинка, кожне поле, навіть сам просторово-часовий континуум, ... їхні функції, значення, саме існування ... походять із бітів”**. Це значить, що інформація, мірою якої і служить біт, є первинною, а все решта – наслідки з неї [1].

Значно раніше подібне твердження зустрічається у Біблії. В Євангелії від Іоанна сказано, що **"споконвіку було Слово, а Слово в Бога було..."**. Якщо під словом "Слово" розуміти інформацію, то з цього випливає, що інформація є первинною.

В Євангелії від Матвія (5.37) дано визначення одиниці інформації - біта: **"Ваше ж слово нехай буде: так-так, ні-ні. А все що більше над це, то від лукавого"**. З цих слів чітко випливає вибір однієї ситуації з двох можливих варіантів – так чи ні, що співпадає з класичним визначенням біта, який має два стани – бінарну природу.

З первинності інформації випливає, зокрема, твердження, що вся людська природа повинна також мати **бінарний характер**.

Проаналізуємо коротко відомі людству факти, легенди та міфи, які фактично свідчать, **що поняття бінарності** давно використовувалося для опису життя людей.

У найбільш відомому давньо китайському трактаті «Іцзин» - Книзі змін, яка була написана у XII столітті до н.е., детально пояснюється **взаємодія двох протилежних сил: Інь та Янь** (негативний – позитивний, темний – ясний, жіночий – чоловічий, місяць – сонце, земля – небо, тощо). Ці сили, як стверджується у трактаті, є керівними засадами всіх аспектів життя, яке неперервно змінюється.

Цікаво відмітити, що в підніжжі гори Рода, в Тустані з південної сторони поєднуються чоловіче та жіноче начала, що відображено на скельному масиві рисами голови людини з очима, носом ротом та символами Інь та Янь (7 – 6 ст. до н.е.) [2].

Дуалістичні релігії, які зародилися декілька тисяч років тому, визнають існування двох протилежних сил – **добра і зла**. Дуалістичні релігії процвітали упродовж тисяч років. Зокрема, у час між 1500 і 1000 роком до н.е. в Центральній Азії появився пророк Зороастр (Заратустра) - родоначальник найбільш відомої дуалістичної релігії – **зороастризму**.

Зороастризм став основою **маніхейства – течії**, яка вірить в існування Бога як джерела добра, але одночасно вважається існування джерела зла, яке персоніфікується в образі Диявола. У цій релігії світ формувався як результат всезагальної битви між **добрим богом Ахура-Маздою та злим богом Ангра-Майньюном** [3].

Маніхейство засуджене християнством як ересь, однак, багато віруючих у глибині душі сприймають маніхейський погляд на світ, розглядаючи історію як боротьбу добра зі злом (Бога з Дияволом, про якого не раз говориться у Біблії).

Парадокс маніхейства був розв'язаний **святим Августином (354-430 р.н.е.)**. Для його розуміння необхідно уяснити, що поняття мають різну природу: **субстанціональну та феноменологічну**. Між цими поняттями немає симетрії: не все, що існує феноменологічно, існує також субстанціонально. Навпаки, якщо поняття існує субстанціонально, то воно обов'язково існує феноменологічно [4].

За святим Августином, **існування зла зумовлене відсутністю добра**. Іншими словами зло не має джерела і є проявом світового ніщо, воно сприймається як «щось» на рівні феномену. Саме з цим пунктом пов'язані основні труднощі сприйняття цієї ідеї.

В давньогрецькій філософії сформувався **поняття антиномії** (Платон, Аристотель). Тоді ж були сформовані деякі семантичні антиномії, наприклад, **«брехун»** (Євбулід з Мілета).

Формулюванню та аналізу **антиномії** багато уваги приділяли схоластичні логіки. Родоначальник німецької класичної філософії І. Кант вперше показав, що **антиномії з необхідністю породжуються особливостями процесу пізнання**, зокрема постійними спробами розуму вийти за межі досвіду, пізнати «річ у собі», а оскільки, за Кантом, це неможливо, будь-який такий вихід і призводить до антиномії. [6].

Подібний підхід виражено також у філософському принципі, сформованим Л. Феєрбахом: **«Єдність та боротьба протилежностей»**.

Поняття бінарності прослідковується у всіх сферах життя. Французький філософ Монтень (1533 - 1592) стверджував, що **«життя – як таке, ані благо, ані зло: воно вмістилице і блага, і зла залежно від того, на що ви самі перетворите його»**.

Бінарний характер прослідковується також у **біологічній природі людства** – існування т. зв. гендерної бінарності. У житті кожної людини також виділяється бінарна природа: **духовне і матеріальне**.

Свідомість – як продукт діяльності мозку, також має бінарний, двійковий характер. Дійсно, з бінарного характеру діяльності мозку випливають такі взаємозв'язані поняття як **істина та фальш, добро і зло, багатство та бідність** та і багато інших, якими користуються люди в усіх культурах та при різних епохах [9]. Ці взаємно протилежні поняття існують одночасно, тобто у певному стані містяться одночасно взаємо протилежні речі, «формуючи» неперервний ряд, у якому немає границі між цими поняттями.

Геометрична інтерпретація такого поняття наведена на рис., з якого видно, що границя між світлою частиною смужки на темною є умовною, і для кожного є своя.

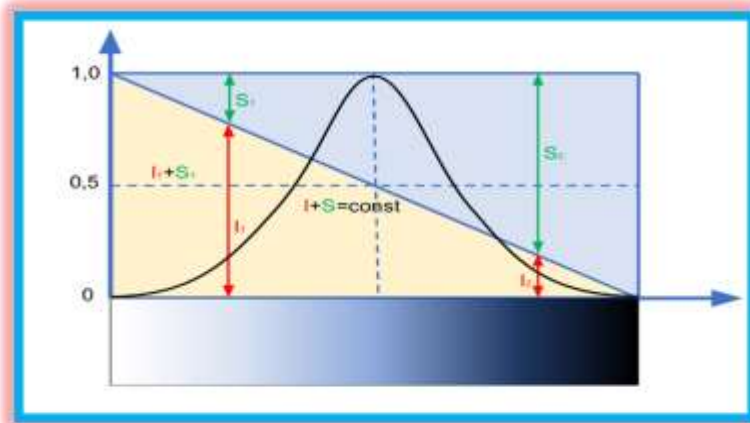

Рис.1. Геометрична інтерпретація твердження, що бінарні поняття утворюють неперервний ряд, між якими відсутня видима границя

З наведеного вище бінарного характеру людської свідомості випливає, що у свідомості людини одночасно існує два взаємовиключаючі поняття: напр., доба та зла, а у конкретній життєвій ситуації проявляється щось одне. Виникає питання, як описати такий стан свідомості?

Сучасна наука (квантова механіка) дає можливість описати такий стан через поняття **суперпозиційності**. Суть цієї концепції полягає у наступному. Відомо, що у квантовій механіці стан системи описують з допомогою хвильової функції $\psi(x, y, z, t)$, квадрат модуля якої вказує на ймовірність знаходження системи у точці з координатами x, y, z у момент часу t [7]. Якщо хвильові функції ψ_1 та ψ_2 описують стан певної квантової системи, то їхня суперпозиція $\psi = c_1\psi_1 + c_2\psi_2$ також описуватиме стан цієї ж системи, причому константи c_1 та c_2 задовільнять співвідношення $c_1^2 + c_2^2 = 1$, оскільки ймовірність міняється у межах від 0 до 1. Іншими словами, принцип суперпозиції стверджує, що система **одночасно** перебуває у стані ψ_1 і у стані ψ_2 , тобто реалізується логіка І (AND), на відміну від класичної системи, де діє логіка АБО (OR). Для визначення у якому стані перебуває система у конкретний час, треба провести вимірювання: після **усвідомлення** результату вимірювання система з ймовірністю c_1^2 перебуватиме у стані ψ_1 або з ймовірністю c_2^2 у стані ψ_2 .

Наглядно проілюструвати принцип суперпозиції можна на прикладі, який запропонували Ейнштейн, Подольський та Розен (ефект ЕПР), аналізуючи стан так званого kota Шредінгера [7]. Його суть полягає у наступному. У закритому ящику знаходиться кіт, радіоактивний атом та пристрій, який розбиває ампулу з ядром, якщо лічильник зафіксував розпад радіоактивного ядра. Для стороннього спостерігача згідно принципу суперпозиції

система «атом + кіт» знаходиться у суперпозиції двох станів: «атом, що не розпався і живий кіт» і «атом, що розпався і мертвий кіт».

Для виявлення стану системи спостерігач повинен відкрити ящик (тобто провести вимірювання суперпозиційного стану), після якого він виявить: живого kota і атом, що не розпався, АБО мертвого kota і атом, що розпався. Отже, опис системи залежить від того, відкрив чи ні спостерігач ящик, в чому і полягає суть ефекту ЕПР. В більш загальному випадку опис системи після вимірювання залежить від того, **усвідомив** (чи ні) спостерігач результат вимірювання [], що свідчить роль свідомості [7].

Відмітимо, що з концепції суперпозиційного стану природньо випливає **свобода волі людини**, оскільки вчинки людей мають ймовірнісний характер, а самі значення ймовірностей залежать від зовнішніх умов, у яких перебуває людина.

Поняття суперпозиційних станів разом з явищем переплутування різних станів лежить в основі новітнього напрямку – **квантових обчислень**. Відмітимо, що нобелівська премія з фізики за 2022 рік була присуджена за дослідження квантової заплутаності, яка ґрунтується на суперпозиційних станах. Явище квантової заплутаності лежить в основі всіх сучасних квантових технологій.

Виникає питання: суперпозиційний стан є властивим тільки квантовим системам, і чи може він проявлятися і на **макроскопічному рівні**?

З аналізу літературних джерел, можна зробити висновок, що в різних релігіях, міфологіях, тощо, описуються ситуації, які добре узгоджуються з концепцією суперпозиційного стану. Наведемо деякі приклади, які можна трактувати у термінах суперпозиційного стану.

Наведемо цитату з «Єгипетської книги мертвих» (Budge E.A.W. The Egyptian Book of Dead. (The Papyrus of Art), 1967, 377 p.), яка характеризує уявлення про природу людини і яку можна **інтерпретувати у рамках суперпозиційного стану**. «...В цілому людина складається з матеріального тіла, духовного тіла, серця, двійника, душі, тіні та невидимої ефірної оболочки (або духа), форми та імені. Всі ці частини **нероздільним чином пов'язані між собою, і хороший стан одного має вплив на хороший стан інших**» [8].

Приблизно 4000 років тому виник відомий аккадський міф – епос про Гільгамеша, який **на дві третини був богом, а на одну третину – людиною**. Його стан, таким чином, можна розглядати як суперпозиційний.

Індійський письменник А. Пармасараті стверджує, що індуїзм, не є політеїстичною релігією, хоча налічує значне число богів [], Індуїзм говорить про одного Бога, а різні боги і богині індуїстського пантеону є **відображенням сили та функцій одного найвищого Бога** у матеріальному світі[].

У християнстві **вчення про Трійцю** – Бога отця, Бога сина та Святого духа, також можна трактувати у термінах **суперпозиційного стану**.

Ісус Христос – як Богочоловік. Таке твердження також логічно описується у концепції суперпозиційного стану. Повнотою Божого Об'явлення є Ісус Христос, Богочоловік, у якому «враз із людською природою живе вся повнота Божества» (Кл. 2, 9).

Відмітимо, що за життя Ісуса Христа юдеї не сприймали його як Богочоловіка: «Знов камінні схопили юдеї, щоб укаменувати Його. Відповів їм Ісус: «Від Отця показав Я вам добрих учинків багато – за котрий же з тих учинків хочете Мене каменувати?»

Юдеї Йому відказали: «Не за добрий учинок хочемо Тебе вкаменувати, а за богозневагу, - бо Ти, будши людиною, за Бога Себе видаєш» (Євангеліє Івана 10,31-33)

Вище зазначалося, що взаємно протилежні поняття утворюють у свідомості неперервний ряд, між якими немає межі. Для повсякденного життя людству необхідно визначити межі між ними, наприклад, між добром та злом.

У фізиці та інших технічних науках така невизначеність усувається уведенням деяких кількісних критеріїв. Наприклад, для визначення тривалості імпульсу, який затухає за експоненціальним законом (тобто його інтенсивність рівна нулеві при $t \rightarrow \infty$) вибирають час, протягом якого величина сигналу зменшиться у $e = 2,78 \dots$ раз.

Релігія визначає цю межу через поняття **гріха**, конкретизуючи гріх у думці, словах та вчинках.

У юриспруденції межа між протилежними поняттями визначається через **закон**, який, головню, стосується вчинків та рідше слів. Законом бо гріх пізнається Римлян **3,20**.

Абсолютно зрозуміло, що ця межа, встановлена у юриспруденції, не є абсолютною: залежно від ситуації одні і ті ж поступки можуть оцінюватися по-різному, що впливає, зокрема, з теорема Геделя про неповноту. Своєю чергою, Г. Хайтін пов'язав неповноту Геделя з квантово-механічним принципом невизначеності.

1. Дж Глік. *Інформація. Історія, теорія, потік.* / Переклад з англійської. – Москва. АСТ. CORPUS. 2013.- 576 с.
2. Піддубний С. *Кому Боги відкрили свої таємниці.*- Голованівськ, ТОВ Піддубний В.С. 2018. 256 с.
3. Паїк В. *Корінь безсмертної України. Українська державність: витоки.* – Київ: УВС. 2021.- 356 с.
4. Августин, 1996. – *Святий Августин. Сповідь.*- Київ: Основи, 1996. Августин Іпонський, *Пояснення Псалмів*, 103, 4, 1.
5. Свідзинський А.В. *Синергетична концепція культури.* – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня». 2009.- 696 с.
6. Булатов М. *Антиномія* // *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. — Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. — 742 с.
7. Вакарчук І.О. *Квантова механіка: Підручник.*- 3 –тє вид. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка.2007.-848 с.
8. Налімов В.В. *Спонтанність свідомості. Ймовірнісна теорія смислів і смислова архітектоніка.* Москва. Прометей. 1989.
9. Мерфі Дж. *Сила підсвідомості. Як спосіб мислення змінює життя* – Харків. КСД. 2022.-298 с.

*Братасюк М.Г., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

СОЦІАЛЬНИЙ ТИП ЛЮДИНИ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1. Нинішній світ розвивається дуже складно і тривожно. Особливо складнощів і тривоги додало йому російське широкомасштабне вторгнення в Україну – ця, ніби, локальна катастрофа, набула нині міжнародних загальносвітових масштабів. Це добре засвідчила зернова криза, влаштована зовсім недавно РФ. За межі України виїхали понад 10 млн. біженців від війни, вони оселилися в різних країнах, і уряди та народи цих країн створюють їм відповідні умови для проживання, витрачаючи свої кошти для цього. Військову та гуманітарну допомогу Україні в боротьбі з агресором надають десятки різних країн світу. Антиросійські санкції б'ють не лише по економіці РФ, а й багатьох інших країн, бо рвуться економічні зв'язки, падають доходи, занепадають виробництва тощо. Ця війна реально вийшла за межі України. Світ нині живе може найбільш тривожно з часів Холодної війни, бо над нами всіма нависла загроза ядерної війни – рашисти не перебирають засобами. В таких умовах сталий розвиток чи то регіонального, чи то світового характеру є проблемою і особливої ваги та значимості, і просто проблемою надскладною. Нинішній реальності властива якраз несталість, чи може правильніше сказати, неусталеність, що проявляється у розбалансованості економічного, соціального, політичного, екологічного вимірів. В світі збільшується відстань між багатством та бідністю, бідних, незаможних стає все більше, а

там, де домінує бідність, там немає увідповідненості інтересів, там закономірно виникають соціальні вибухи, неусталене існування. Нинішня реальність непередбачувана, невизначена, тривожна. І це все є наслідком тотальної антропологічної кризи, як зазначають дослідники [1]. Отже, витoki цієї неусталеності знаходяться в нинішньому соціальному типі людини – людині-гіперспоживачеві, яку ще називають людиною ситуативного чи комодифікованого типу [2].

2. Люди споживацького чи гіперспоживацького типу трансформували всі людські відносини у комерційні і перетворили у те, що можна продати, тобто, у товар все, починаючи від матеріальних засобів до життя, і закінчуючи самими собою, своїми знаннями, вміннями, кваліфікацією, зовнішністю, частинами тіла тощо. Цю людину сформували ринкові відносини. Комерційними для неї стали такі сфери як освіта, культура, спорт, тобто, ніби зовсім некомерційні сфери людського життя. Цій людині властиве специфічне «облікуюче мислення» (М.Гайдеггер), якому характерне бачення дійсності крізь призму вигоди, корисності та прибутковості, кількісних показників і відсутність сприйняття її крізь призму духовного виміру, одухотвореної реальності. Ця людина дивиться на світ як спостерігач, як сторонній, ззовні, збоку, тому не здатна пізнати істини буття. Саме цей тип людини, знецінивши духовність, зробив матеріальний вимір людського буття домінуючим.

Людину гіперспоживацького типу не випадково називають комодифікованим типом людини або ж ситуативною людиною. Ця людина, залежно від ситуації, модифікує свій вибір, спосіб поведінки, свої відносини з іншими людьми. Вона відмовилася від сталих принципів, вона їх вибирає теж залежно від ситуації. Її, мабуть, можна вважати безпринципною, чи непринциповою. Вона не має усталених цінностей, вони у неї розмиті. Ця відсутність усталених принципів і зневажливе ставлення до загальнолюдських цінностей роблять цей тип людини дуже недружнім до навколишнього світу, не здатним до гармонійних відносин.

Світогляд та мислення цієї людини фрагментарні. Вона живе у світі, де все поділено, фрагментовано, і ця людина також поділена, розділена, часткова, не цілісна. Вона – спостерігач, що дивиться на світ збоку, бачить його під кутом зору вигоди, корисності тощо. Її «облікуюче мислення» працює на кількість і прибуток, воно достатньо комерціалізоване, щоб турбота про одиничне та унікальнільне його не хвилювала. Воно технізоване, особливо турбуватися про людяність, гуманістичний вимір не налаштоване. Саме люди цього типу, безпрецедентно розвиваючи технізацію та цифровізацію суспільних відносин, породжують деінтелектуалізацію сучасного суспільства і це явище стає загрозою сучасному світові. Деінтелектуалізація сучасних суспільних відносин – це звуження духовно-культурного поля, що не може мати позитивного впливу, а лише негативний, домінування фрагментарного, зараціоналізованого, дуже прагматичного, технізованого мислення, яке не турбується про унікальність людського буття, про збереження його цілісності, про збереження цілісності буття загалом. Цей тип мислення поширюється загалом інформаційними засобами, медіа, його формують і поширюють соціальні мережі, та й сучасна освіта, яка все більше стає неякісною. Гіперспоживач не хоче і не здатний мислити глобально і глибинно, передбачати, прораховувати наслідки своєї діяльності, запобігати появі негативних тенденцій розвитку. Його мало хвилює навколишнє середовище, його мислення неекологічне, він може дуже неекономно ставитися до використання природних ресурсів, йому надто важливо трансформувати фізичний капітал у фінансовий, інше його не турбує. Від його діяльності страждає нині все навколишнє середовище, екологічна криза триває[3].

Згортання духовно-культурного виміру людського буття, що спостерігається нині в низці європейських країн, тривожить багатьох мислячих людей сучасності. Слушно згадати О. Забужко, яка в одному із своїх есеїв розповідає про цю негативну тенденцію в Європі і тривогу європейських інтелектуалів з цього приводу [4]. Цей неоорвелізм, поширюючись сучасними європейськими країнами, уже демонструє невтішні наслідки деінтелектуалізації. Їх видно на прикладі політичного життя, на наприкладі сучасної Італії, Литви, України, де при владі нині популісти, обрані більшістю населення своїх країн, не здатного побачити

наслідки свого вибору для країни, регіону і навіть світу. «Незнання – це сила!» - один із принципів неоорвелізму. Мислити не засобом раціо і душі, всіма фібрами свого внутрішнього світу, а мислити очима, бачити те, що на поверхні, а не в глибині. Мислити фрагментарно, частково, стандартно, а не інтегрально, не критично, а догматично – і успіх популістам гарантований. І розбалансованість всіх сфер суспільного життя забезпечена, бо популісти, вони ж дилетанти, збалансовути всі сфери суспільного буття не здатні.

3. В сучасній Україні умовно можна виділити такі соціальні типи людини як тип «людини червоної», яка віддає перевагу «руському міру», є його базовим представником – ці люди мають специфічні світогляд і мислення, вони не сприймають загальнолюдські цінності, європейський вибір України, а часто і ринкових відносин тощо. Їх стає менше під впливом нинішньої війни, але вони є і вони можуть чинити вплив зокрема на українську внутрішню політику. Не будучи носіями сучасного гуманістичного світогляду та такого ж мислення, вони, напевно, чи можуть бути реальними суб'єктами сталого розвитку.

Люди залежного або ж споживацького типу Україні складають доволі чисельну групу. Вони здатні реалізовувати парадигму сталого розвитку, але їм заважає нерозділеність влади та бізнесу в нинішній Україні.

Окрім людини залежного типу, в нинішній Україні є чисельна група людей вільного типу, які підтримують проєвропейські погляди та цінності, інтелектуально розвинені, які дорожать свободою, готові захищати і захищають її, люди чесні і гідні, національно свідомі, які незалежні від бізнесового та політичного тиску. Ці люди, як і попередня соціальна група, складають громадянське суспільство, більше того, вони є його кістяком. Ці люди – це агенти змін, і в цьому їх особлива цінність для суспільства. Вони здатні бути повноцінним суб'єктом усталеного розвитку локального і не лише локального.

4. Люди вільного типу здатні бути суб'єктами усталеного розвитку, оскільки вони є носіями інтегрального світогляду та такого ж мислення. Саме цей світогляд налаштовує людей на безпосередню сприйняття дійсності, бачення її зсередини, а не ззовні, з позицій спостерігача і підкорювача, сприйняття кожного її елемента як рівноцінного іншому, без поділу на важливі і не важливі, сутнісні і другорядні. Цінною рисою інтегрального світогляду є присутність у ньому *принципу визнання, який не дозволяє принижувати і дискримінувати будь-які елементи буття*. Інтегральний світогляд та мислення тяжіють до збалансованих вимірів людського буття, до суспільної рівноваги, гармонійних відносин, тому формувати у членів суспільства такий світогляд та мислення має бути спільною справою і держави, і громадянського суспільства.

1. *Сабадуха В. Метафізика суспільного та особистісного буття в контексті європейської та української традиції: історико-філософський аналіз. Дис... д.філос. н.: 09.00.05 – історія філософії. Львів. 2021. 440 с.*
2. *Дениско П. Комодифіковане «Я» - новий тип персональної ідентичності. Філософська думка, 2017. № 4. С.81-93.*
3. *Братасюк М., Братасюк В., Грищук О. Сучасний українець як соціальний тип людини: прагнення гідності та «політика скривдженості» (Ф.Фукуяма) Юридичний науковий електронний журнал. 2022 №12. С. 518-521.*
4. <https://www.facebook.com/100044444585917/posts/826992095458936/?mibextid=rS40aB7S9Ucbxw6v>

ГУМАНІСТИЧНИЙ ДИСКУРС КАТЕХИЗМУ ХРИСТИЯНСЬКОГО ВОЇНА

Україна стоїть перед викликами та небезпеками мілітарного характеру. Позиція Церкви як духовно-морального авторитету щодо війни та пов'язаних із нею кризових явищ є вкрай важливою, оскільки формує громадську думку, ставить відповідні акценти, визначає “червоні лінії”, перехід за межі яких веде до втрати людиною своєї людяності, християнської ідентичності, і, найголовніше, реалізує терапевтичну, духовно-підтримуючу функцію.

Практично усі християнські конфесії України окреслили своє ставлення до вище згаданих проблем. Особливо розлого та детально визначили свою позицію щодо них Українська греко-католицька церква та Православна церква України, які є україноцентричними, мають багату і ефективну традицію духовного та соціального служіння, а тому найбільш позиційно репрезентують релігійно-церковну інфраструктуру України.

Для означення позиції щодо війни, УГКЦ апелює до відповідних частин мирологічного вчення соціальної доктрини Католицької церкви. Війна як засіб розв'язання соціальних чи політичних проблем однозначно засуджується Церквою. Водночас, із численними застереженнями допускається введення справедливої війни, яка передбачає захист рідної землі, життя рідних та близьких. Війна трактується як злочин проти людського життя, оскільки несе за собою горе і смерть [1].

Церковне вчення УГКЦ допускає моральну законність ведення війни за умови: якщо шкода, завдана агресором нації є “тривалою, тяжкою і безперечною, якщо усі інші засоби для подолання конфлікту виявляються безуспішними, і якщо використання зброї не спричинить лиха і безладдя, важчі, ніж лихо, яке слід усунути” [2].

Церковне вчення наголошує на високих моральних якостях військовослужбовця, котрі беруть участь у військових діях. За умови відданого виконання свого обов'язку вони повинні сприяти загальному добру і підтриманню миру, служити безпеці та свободі народів [3].

Нове відзеркалення ставлення УГКЦ щодо війни (йдеться про військові дії з 2014 року) є позиція Глави Церкви Блаженнішого Святослава Шевчука. Таку війну, за його твердженням на Заході називали “забутою”. Європейці, та й ми самі, почасти зивкали до перманентних військових дій. Страшно, зазначає Блаженніший, коли ми не звертаємо на страждання, смерть, каліцтво. На думку Глави УГКЦ це спеціальна тактика війни ворога, який зацікавлений у такому зивканні і намагається трактувати військові дії на Сході країни як винятково “внутрішній конфлікт” [4].

Одразу ж, у перший день повномасштабної війни, Глава УГКЦ Блаженніший Святослав звернувся із зверненням до українського народу. Цей документ став своєрідним маніфесту, програмою служіння Церкви у страхітливих умовах воєнного часу. Церковний очільник наголосив, що ця війна несе за собою смерть та розруху. Він закликав стати на захист “своєї гідності перед Богом та людством, свого права на існування та права на вибір свого майбуття” [5]. У Зверненні наголошувалося, що оборона своєї землі, свого народу, держави, мови, культури, історії, духовного світу є “природним правом і святим обов'язком”, “свого не маємо права нікому віддати”. Владика Святослав запевнив, що “Церква мучениця завжди була, є і буде зі своїм народом”, а голос сумління повинен закликати усіх стати на захист вільної, соборної та незалежної Української Держави (в даному випадку Церква обстоювала принцип церковно-релігійної і національної ідентичності) [6].

Вже на третій день повномасштабної війни, 26 лютого Святослав Шевчук закликав світове товариство солідаризуватися з Україною, не бути байдужим, бо байдужість вбиває, а слово будує мир [7].

Важливими соціальними проектами УГКЦ у часі війни є активізація діяльності інституту капеланства у ЗСУ. Священники-капелани надають духовно-моральну підтримку

українськими воїнам, чим зміцнюють їх бойовий дух та мотивацію до перемоги. Водночас чи не першочерговим завданням такого служіння є пильне піклування про збереження та пріоритет християнських, гуманістичних цінностей, моральних засад людського співжиття у горнилі війни.

Отож, духовна та соціальна місія УГКЦ у часі відповідей на страхітливі виклики сьогодення ґрунтується на принципах ідентичності, тотожності національного та конфесійного (принцип україноцентризму, а також принципу гуманізму). Реалізація цих принципів була апробована Церквою у ході двох світових війн минулого століття, що вселяє надію і підсилює віру у незнищенність українства перед викликами ворога. Греко-католицька церква сьогодні є великою духовною потугою, яка вже давно перестала бути виключно регіональним галицьким феноменом, і стала конфесійною структурою загальноукраїнського значення, авторитет і вага якої у суспільстві з кожним днем все більше зростають. УГКЦ володіє колосальним досвідом та інструментарієм у царині збереження національної ідентичності українства, адже саме вона стояла біля витоків формування українців як політичної нації, мала значний вплив на процеси національно-культурного відродження, дала світу таких титанів духовного та соціального служіння як митрополит Андрей Шептицький та Патріарх Йосип Сліпий, філософсько-богословська спадщина котрих заклала підвалини української духовності та мала значний вплив на державотворчі процеси.

Людиновимірність досвіду соціального служінні УГКЦ особливо виразно спостерігається у “Катехизмі українського воїна” - невеликому збірнику, який характеризує підвалини християнського вчення стосовно різних аспектів військового капеланства, загалом поведінки людини-християнина в умовах військового часу [8]. У квітні 2022 року його презентував Керівник Департаменту військового капеланства патріаршої курії УГКЦ о. Андрій Зелінський. За його переконанням основним завданням Катехизму зокрема, та капеланства загалом є становлення особистості, морального гарту, духу воїна, всього того, що називається людяністю. Важливо зберегти у воїні людину — людину розумну створену Богом, а, отже богоподібну. Тому військові, котрі присвятили себе служінню і захисту не повинні вчиняти дій, які суперечать людяності чи супроводжуються насиллям і жорстокістю. Церква вчить, що задання ворогу смертельного удару з метою захисту права на життя не робить того хто захищається винним у вбивстві [8]. Таки чином, основним завданням Церкви та Катехизму є формування свідомості українського воїна щоб він залишався “вірним захисником своєї землі, життя та людяності”. Наголошується на тому, що існує обов’язок воїна-християнина протистояти наказам про геноцид.

Катехизм пригадує воїну про обов’язок бути людьми, чесноти людяності, свободи та гідності. Важливо також не зранитися люттям оскільки таке поранення нищить воїна і не дає можливості здобути перемогу.

Важливою ознакою воїна-християнина є патріотизм — любов до своєї держави, народу, готовність віддати за них своє життя.

Людиновимірністю пронизані поради під час бойових дій:

1. У моторошні часи, коли безлад страх навколо затьмарюють спокій і мир, тільки світло надії може розвіяти темряву

2. Не дозволяй сумлінню і тривозі сіяти морок розпачу у твоєму серці. З нами Бог коли ми з Богом. Тому не припиняй вірити у остаточну перемогу Добра.

3. Молитва це спілкування із люблячим Богом. Не припиняй спілкуватися із Ним, розповідати Йому про свій страх, гнів біль і сподівання.

4. З якими б викликами тобі не довелося б зустрітися, завжди, за будь яких обставин залишайся людиною.

5. Коли страх починає долати твої переконання й пронизувати твоє тіло і душу, не здавайся: думай про всіх кого любиш, і про тих хто любить тебе. Щоб не діялося навколо, про тебе завжди пам’ятають ті для кого ти у цьому світі є найкращим і найдорожчим!

6. Пам’ятай: найважливіше та найкраще у твоєму житті — завжди попереду.

7. Не забувай про слабших духом, про тих хто потребує твоєї підтримки. Будь щедрим на братню любов. Відчувай відповідальність за свого побратима.
8. Ніколи не втрачай почуття гумору, якою б страшною не видавалася загроза, твій мудрий гумор змусить її знітитися.
9. Залишайся справжнім, зберігай вірність військовій присязі, рідним і коханим, батькам і дітям, Богові і Україні.
10. Якою темною не була б ніч, світанок завжди неминучий! [10]

1. *Життя у Христі. Моральна катехиза. Львів, 2004. С. 160-161.*
2. *Там само С. 161-162.*
3. *Там само С. 161-162.*
4. *Інтерв'ю з Головою УГКЦ // <https://news.ugcc.ua/interview/>*
5. *Звернення Блаженнішого Святослава з приводу початку війни // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ugcc.ua/data/zvernennya-blazhennishogo-svyatoslava-z-pryvodu-rochatku-viynu-v-ukraini-782/>*
6. *Там само.*
7. *Глава УГКЦ “Україна бореться, Україна перемагає...” // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://synod.ugcc.ua/data/glava-ugkts-ukrayna-boretsya-ukrayna-peremaga-ale-tu-prosytu-svit-z-namy-solidaryzuvatysya-8200/>*
8. *“Катехизм християнського воїна” - збірник засад християнського вчення стосовно моральних аспектів військової служби в умовах війни.... // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ct.ugcc.ua/catechism/catechism-books/40217>*
9. *Там само.*
10. *Тереверко О. Поради на час бойових дій: “Дуже важливо на війні залишатися Людиною” - військовий капелан Андрій Зелінський. Інтерв'ю. // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2022/04/27/duzhe-vazhlyvo-na-vijni-zalyshatysya-lyudynoyu-vijskovyj-kapelan-andrij-zelinskyj/>*

Вдовичин І.Я., Львівський національний
університет імені Івана Франка

«ОДНОВИМІРНА ЛЮДИНА» Г. МАРКУЗЕ У СЬОГОДЕННІ

Американський дослідник Ян Моріс (Ian Morris) у праці «Чому Захід панує – натеper» пропонує підхід до можливого сценарію розвитку людської цивілізації, основі якого перебуває ідея про енергоспоживання як визначальний критерій, що характеризує рівень успіху людських спільнот. Водночас, він наголошує – занепади попередніх цивілізацій обумовлювались поєднанням сукупності чинників. Серед основних, які впливають на стабільність спільнот він виокремлює: міграція; падіння держав; голод; хвороби; зміни клімату[3, с.225]. У тій чи іншій комбінації ми стикаємося у сьогоденні з їх поєднанням. Як наслідок, незважаючи на очевидну могутність сучасної цивілізації, неспівмірну з попередніми, популярність здобувають песимістичні припущення. Вони у тій чи іншій мірі обумовлені проблемами, про які згадує Я. Моріс, і такий підхід має вагомі підстави. Та не менш важливим є суб'єктний чинник – поведінка людини, творця власних успіхів і власних проблем. Своєрідною спробою відповісти на окреслене питання є творчість Г. Маркузе, і перш за все його праця «Одновимірна людина». Загалом, напрямок роботи Маркузе вписується у загальну картину праць т.зв. критичної школи неомарксизму. На думку Маркузе та інших представників критичної школи, сучасне індустріальне суспільство є настільки дегуманізуючим, воно до такої міри придушує людську особистість, що критика та зміна існуючих відносин є неминучими. Та постає питання, чи радикальне заперечення капіталізму, приватної власності, приватного інтересу є доречними інструментом подолання

складної сукупності викликів, що постали перед людською цивілізацією в умовах сучасного інформаційного суспільства? Ще у 70-ті роки ХХ ст. закордонні соціологи почали активно розробляти проблематику, пов'язану з появою нового технологічно, соціального та культурного феномену. Саме із середини 70-х років експансія інформаційної економіки викликала вибухове підвищення попиту на тих працівників, які, володіючи розвиненим інтелектом і гарною освітою, були здатні трансформувати одержувану інформацію в нові знання і використовувати їх у виробничому процесі. «Клас інтелектуалів» стали найчастіше визначати як соціальну спільноту людей, яка втілює в собі знання й інформацію про виробничі процеси і механізми суспільного прогресу в цілому. При цьому підкреслювалося, що головним об'єктом власності, який дозволяє цьому класу займати домінуючі позиції в суспільстві, є не земля і капітал, а інформація і знання, якими володіють конкретні люди. Технологічні зміни посилили надію на вирішення багатьох соціальних проблем. Г. Маркузе теж висловлював сподівання, що коли індивід більше не буде змушений відстоювати своє місце на ринку як вільний економічний об'єкт, то зникнення такого виду свободи (економічної конкуренції), стане одним з найвидатніших досягнень цивілізації. Технологічні процеси механізації та автоматизації мають звільнити енергію індивіда для її прояву в ще незайманій царині свободи за межами необхідності. Тоді зміниться сама структура людського існування; індивід звільниться од праці, яка нав'язує йому відчужені потреби й можливості. «Індивід зможе вільно досягти автономії життя, яке буде належати йому самому. Якщо можна буде створити виробничий механізм і спрямувати його на задоволення життєвих потреб, то контроль за ним має бути досить централізованим. Такий контроль не усуне індивідуальної автономії, а зробить її можливою»[2, с. 96].

Технологічні зміни відбувалися неймовірно швидко, також зростав матеріальний добробут, традиційно не задовольняючи людей. З'ясувалося, цілком закономірно – реальність є не в такою однозначно оптимістичною. Доволі слушним є опис проблем, запропонований Зігмундом Бауманом та Леонідасом Донкісом. Вони привертають увагу до двох питань: по-перше, соціальні мережі дозволяють дешевше, швидше, точніше і водночас легше ідентифікувати та визначити місце розташування діючих чи потенційних дисидентів порівняно з будь-якими традиційними інструментами нагляду. Це несподіваний подарунок будь-якому диктатору та його секретним службам[1, с. 73]. По-друге, формування нового соціального прошарку – прекаріату. На відміну від «пролетаріату» минулого, «прекаріат» складається з представників усіх економічних класів. Ті, кого вже звільнили, й ті, хто боїться втратити роботу під час наступної хвилі скорочень чи «реструктуризації»; випускники університетів, що марно шукають працю, яка б відповідала їхнім знанням та прагненням; службовці, що пропрацювали все життя і тремтять від самої думки про можливість втратити будинки та всі збереження під час наступного обвалу фондової біржі; безліч інших, які мають вагомі підстави сумніватися в надійності свого положення в суспільстві[1, с. 84]. Опис сьогодення достатньо слушний, застереження викликає сподівання на опір прекаріату такому перебігу подій. Опір можливий, та чи не буде це своєрідним актом відчаю, без розуміння наслідків, ще більш руйнівних для свободи людини і її матеріального добробуту?

Г. Маркузе, писав свою роботу у час, коли здавалося майже неймовірним падіння комуністичних режимів, а їх співдія з капіталістичними країнами у багатьох моментах була подібна. Є такою, що зацементовує існуючий стан дегуманізації. Тому сподівається на бунтівний опір системі, вбачаючи у ньому шлях подолання «одновимірної» людини. Та у підсумку ставить під сумнів прагнення індивіда до активної боротьби в нових соціальних обставинах. Він вважає, що тою мірою, якою свобода від злиднів — конкретна сутність всякої свободи — стає реальною можливістю, свободи, котрі відповідали періодові низької продуктивності праці, вже втрачають попередній зміст. Незалежність думки, автономія, право на політичну опозицію здебільшого позбавилися своєї критичної функції у суспільстві, яке розширює можливості задовольняти потреби індивідів у межах своєї організації. Таке суспільство може з повним правом вимагати прийняття його принципів та установ, зведення опозиції до дискусій і вироблення політичних альтернатив у межах статус-кво. У цьому

відношенні немає великої різниці в тому, як здійснюється зростаюче задоволення потреб в авторитарній чи в неавторитарній системі. В умовах зростаючих стандартів життя нонконформізм щодо самої системи виявляється марним і ще більше таким, коли він викликає помітні економічні та політичні ускладнення й загрожує нормальному функціонуванню всього суспільства[2, с. 95].

Наступні події продемонстрували якою непевною справою є соціально-політичні прогнози. Блок соціалістичних країн, лідером якого був Радянський Союз, зник. Технологічний стрибок перевершив усі можливі уявлення які могли бути у 60-х рр. ХХ століття. Та соціальні проблеми не зникли, формується сукупність викликів, які загрожують буттю самої людської цивілізації. І з'ясувалося, що капіталізм може існувати і без демократії.

А точніше, чи існує інструментарій забезпечення свободи людини, який не є реалізацією нігілістичного бунту, в умовах технологічного поступу, кризи традиційних уявлень про прийнятні норми людської поведінки? Відповідь полягає в історичній практиці. Будь-які спроби централізованого контролю за поведінкою людини, навіть у тому випадку коли громадяни погоджуються на відмову від свободи у сподіванні на матеріальний і психологічний комфорт, у підсумку ведуть до занепаду. Питання у часі деградації такої моделі організації суспільства. Чим довше вдається відтягувати крах такої системи, тим, він буде більш руйнівним. Усі концепти соціальної інженерії є небезпечними. В умовах новітній інформаційних технологій тоталітарний режим може бути легко впроваджений. Та це не вирішить проблем, лише ціною стане погіршення рівня життя людей та зменшення народонаселення. Ми не можемо відмовитися від нашої свободи. Незважаючи на усі складнощі, з цим пов'язані. Завдяки свободі ми спроможні знаходити шляхи розв'язання проблем. Зокрема, не можемо відмовитися від ринкової економіки, не можемо відмовитися від політичної свободи – обирати владу і докладати зусиль до контролю над нею. Усвідомлюючи, що суспільство потребує влади, а влада прагне до всеосяжного контролю над нами. Ми не можемо відмовитися від особистої свободи – приймати рішення щодо нашої персональної долі, і бути готовими нести відповідальність на ці рішення.

Вирішення складних завдань базується на визнанні думки – ми не можемо створити ідеального світу, ми приречені на постійні небезпеки. Не є відповіддю і бунт, в основі якого перебуває бажання «зруйнувати» і «заперечити». Ми потребуємо прийняттого зменшення небезпек та не ціною свободи.

1. Бауман Зігмунд, Донкіс Леоніда. *Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності* / Пер. з англ. О. Буценка. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. 280 с.
2. Маркузе Герберт. *Одновимірний людина. дослідження ідеології розвинутого індустріального суспільства* // *Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія*. Київ: Либідь, 1996. С. 87-134.
3. Моріс Ян. *Чому Захід панує – натеper* / *Оповіді з історії та що з них впливає щодо майбутнього*. Видання друге. Київ: ТОВ «Видавництво "КЛІО"», 2018. 784 с.

*Вербова Р.М., Національний університет
"Львівська Політехніка"*

СМИСЛОВА КОСМОГОНІЯ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ ДУХОВНОСТІ ОСОБИ У ПЕРСОНАЛІЗМІ СЕРГІЯ КРИМСЬКОГО

Сергій Кримський – філософ-персоналіст, який розкрив суть особи через модули людської присутності у світі, що пов'язані із загальними процесами розвитку [1, с. 34]. Модули людської присутності в світі приводять до того, що духовно зріла особистість свідомо здійснює вибір своєї власної поведінки, смислу свого буття, свого призначення в світі. І якщо ми звернемось до розуміння Гете, якою є людина, то як він стверджував – це

“природа зсередини” самої себе і тоді тут неминуче постає проблема взаємозалежності буття людини та природи. Людина не може розглядатися як зовнішня щодо природи сила, спрямована на її перетворення чи удосконалення в своїх егоїстичних інтересах. Людина повинна шукати можливості й шляхи включення людського розуму в систему живої природи заради набуття єдності життя, планети, інстинкту й духу, заради творення ноосферної цивілізації [2].

Як стверджував С. Кримський, саме окреслення суті смислової космогонії, яка є особливістю духовності особи, допоможе розробити “нову ноосферну ідеологію людства” [2]. Духовність, на думку С. Кримського, взагалі репрезентує весь ціннісний досвід людства. Але при всьому тому не треба думати, що духовність зводиться тільки до ідей. Це спосіб життя особи і її прагнення служити іншим людям. Духовність – це вся повнота буття людини, яка орієнтована й націлена духом. Ось чому її не можна зводити тільки до ідей. Духовність – це є формування людських якостей [3, с. 54 – 55].

Якщо ж продовжувати шукати центри духовності особи в контексті смислової космогонії, то таким її осередком, на думку С. Кримського, є наше серце, веління якого, як вказував ще Г. Сковорода, підкоряються Небу, тобто вертикалі ціннісного сходження, а не горизонталі, що розділяє “цивілізовані” та нібито нецивілізовані світи [4]. “А по суті, йдеться про те, що сучасній людині іноді доводиться щоразу знову й знову вирішувати питання – що означає лишатись моральним в обставинах, коли відсутні право на помилку та зразкові прецеденти виходу з цих обставин” [5, с. 22 – 23], зазначає український мислитель. Ці слова С. Кримського є досить актуальними в контексті російсько-української війни, адже яким чином ми можемо залишатись моральними, коли руйнуються християнські цінності, коли здавалось би не залишається місця для осмислення людяності, творення наповненості внутрішньої смислотворчості. Хоча, як стверджує С. Кримський: “внутрішня смислотворчість і визначає духовність як таку, тобто здатність будувати свій внутрішній світ, “живий всесвіт” особи, що робить її інтелектуально-незалежною від кон’юнктурних обставин наявного буття” [1, с. 237], але, якщо людина, зазираючи всередину себе, не бачить нічого, крім свого тіла; і тіло розглядається не як орган духу, а як “самість”. Це фізичне розуміння життєвих якостей породжує псевдодуховність [3, с. 55].

Отже, С. Кримський визначає духовність як ціннісне домобудівництво особистості, як заклик згори зробити те, що не робиться природним чином, через неповторність внутрішнього світу індивіда [6, с. 349] і не варто зосереджуватись лише на тілесному розгляді своїх духовних якостей, бо інакше це доводить особу до псевдодуховності. Рефлексія внутрішнього світу людини (тобто духовність) приймає етичну форму особистісної специфіки людяності взагалі саме тому, що вона починається з обранням суб’єктом свого власного місця в житті [1, с. 41]. Таким чином, можемо говорити тут і про соціальну складову сталого розвитку людства, коли особа стає суб’єктом цього розвитку та бере участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті та реалізації своїх рішень [7].

Навіть доля людини, при всій своїй напередзаданості, починається з вибору людиною своєї ролі, яка задає потім життєву траєкторію вже внаслідок цього вибору. Непередбаченість долі визначається до того ж емпіричними випадковостями життя, які, так би мовити, ткуть її сюжет. Та все ж таки найголовнішим самовизначенням особи є вибір між добром та злом, гріхом та благодаттю, через який і здійснюються ітерації людської свободи [1, с. 41].

С. Кримський зазначає, що з погляду християнської антропології вираз “людина є образом Божим” повністю адекватне лише Адаму, першій людині, яка в одній особі репрезентувала все людство й була прилучена до Бога за своєю природою, тобто людська природа та її особиста іпостась були єдині. Але після гріхопадіння і наступного розмноження людей відбувся розпад цієї єдності, і замість однолюдини виникла множина іпостасей, осіб. Особі при цьому була надана повна і невідчужена свобода використання своєї людської природи. Ніщо, навіть тортури, не можуть позбавити особу права розпорядитись своєю

природою: вона може зробити її образом Божим, тобто затвердити своє Боже походження чи, навпаки, діяти всупереч йому [6, с. 37 – 38].

Таким чином, відбувається сполученість етичних принципів внутрішнього світу особи зі світовими за масштабами процесами освоєння закликів Універсуму, що символізується міфологемами християнської антропології. Тобто, під поняттям “людина” С. Кримський розуміє монадний вираз Універсуму. Це також повинна бути орієнтація на ті вищі щаблі буття, на яких людина стає втіленням принципів космічного гатунку, закликів світового цілого [6, с. 37 – 38], що і окреслює суть поняття смислової космогонії у філософії С. Кримського.

А це вже, на думку українського персоналіста, стосується тієї специфіки уособлення людяності персонажами життєвої драми, яка характеризується здатністю трансценденції [6, с. 37 – 38]. “Трансценденція специфікує людину як зв’язок різних світів та можливих сфер буття” [1, с. 42]. Істотним напрямом трансценденції є людське пізнання, яке завжди долає відстань від посейбічного світу явищ до потойбічного світу абстракцій, архетипів, ідеальних сутностей, що символізують “розрив з матерією” [1, с. 44].

Доленосність пізнання для людини, в його справжньому значенні, С. Кримський кваліфікує так: “Воно засвідчує мінливість фатуму, вселяє в людину надію на його подолання, хоча може вести не тільки до успіху, а й до катастрофи. Образ пізнання як знайдення людиною шляху до самої себе, як пошуку виходу з лабіринту таїни та загадок людської долі – архетиповий для історії культури” [8, с. 173]. Таке пізнання приводить нас до інтерпретації його кризь призму смислоповненості особи та зв’язок її з Універсумом.

1. Кримський С. *Запити філософських смислів*. К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. 240 с.
2. Жулинський М. *Гідний свого роду і народу. Слово просвіти*. 2021. Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2021/01/18/hidnyy-svoho-rodu-i-narodu/>
3. Кримський С. *Ранкові роздуми*. К. : Майстерня Білецьких, 2009. 120 с.
4. Жаловага Л. *Сергій Кримський: “Успіх – результат виправлених помилок”*. День. 2003. № 206. Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/39602/№206>
5. Кримський С. *Заклики духовності XXI століття*. К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2003. 32 с.
6. Кримський С. *Під сигнатурою Софії*. К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. 367 с.
7. Згуровський М. *Україна у глобальних вимірах сталого розвитку*. Газета “Дзеркало тижня”. 2006. № 19.
8. Табачковський В. Г. *У пошуках невтраченого часу*. К. : Вид. ПАРАПАН, 2002. 300 с.

*Ганущак Р.І., Львівський національний університет
імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ КОРИСТУВАННЯ СОЦІАЛЬНИМИ МЕРЕЖАМИ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ТИПУ ЖИТТЄВОГО СВІТУ ОСОБИСТОСТІ

Поняття життєвого світу, що виникло в рамках феноменології Е. Гуссерля [2], пройшовши певний шлях трансформацій та переосмислення, міцно закріпилося у психологічній науці на позначення унікального внутрішнього світу особистості [1]. Неодноразово робилися спроби створити типологію життєвих світів на основі певних ознак, зокрема, Ф. Ю. Василюком (залежно від змісту і структури потребнісно-мотиваційної сфери та від легкості або важкості задоволення значущих потреб), Д. О. Леонтєвим (за структурою часу, відносинами індивіда і суспільства та співвідношенням сущого (наявного), належного і можливого як ціннісних критеріїв), Т. М. Титаренко (за особистісними дисгармоніями в

процесі розвитку особистості) [4] та іншими. У нашому дослідженні представлено типологію життєвих світів, в основі якої лежать їх особливості психологічних координат та функцій. Під психологічними координатами ми розуміємо способи переживання окремих аспектів людського існування: психологічного часу, соціально-психологічного простору, самоствалення, емоційності, контролю над власним життям. Адаптацію (насамперед соціально-психологічну) та пошук сенсу (відчуття осмисленості життя) ми визначаємо як функції життєвого світу. На основі дослідження психологічних координат і функцій життєвого світу нами було виділено п'ять типів життєвих світів: гармонійний (збалансований) життєсвіт (ГЗ), високоадаптивний гедоністичний життєсвіт (ВАГ), середньоадаптивний спрямований на майбутнє життєсвіт (САМ), низькоадаптивний спрямований на минуле і теперішнє життєсвіт (НАМТ) та дисгармонійний (дисфункціональний) життєсвіт (ДД).

Далі актуально буде поглянути на різницю між представниками різних типів життєсвіту за характером користування соціальними мережами. Адже, окрім усіх інших потенційно негативних та загрозових впливів на особистість, соціальні мережі та месенджери використовуються і для цілеспрямованого проведення інформаційно-психологічних спеціальних операцій проти населення в умовах війни. Цей факт робить будь-які дослідження взаємодії сучасної особистості із соціальними мережами надзвичайно важливими і актуальними.

У дослідженні було використано наступні методики: анкету характеру активності у соціальних мережах, анкету мотивів використання соціальних мереж Шелдона-Брайант [6] і модифікований тест інтернет-залежності Янг [7], опитувальник схильності довіряти інформації у соцмережах (оцінка достовірності опитуваними тверджень, щодо вірності чи хибності яких на даний момент є стійкий науковий консенсус), опитувальник діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонд [5] (дослідження функції адаптації, координат самоствалення, простору (соціального, ставлення до інших), емоційності, причинності), опитувальник часової перспективи Зімбардо [3] (дослідження координат психологічного часу), тест смисложиттєвих орієнтацій Леонтєва (дослідження осмисленості існування, функції пошуку сенсу). У дослідженні взяло участь 415 осіб, середній вік – 22 роки. Для порівняння типів життєвих світів за показниками активності у соціальних мережах було використано аналіз Краскала-Волліса.

Отже, в середньому найбільше часу у соціальних мережах проводять представники дисгармонійного життєсвіту (ДД) та низькоадаптивного спрямованого на минуле і теперішнє життєсвіту (НАМТ). У останнього, окрім цього, ще й найбільший діапазон кількості годин, проведених у соцмережах. Найменше часу витрачають на віртуальне спілкування представники гармонійного життєсвіту (ГЗ) ($H=21,99$, $p < 0,01$; Chi-Square = 13,37).

За середньою кількістю «друзів» у Facebook різниця між різними життєвими світами невелика, проте найбільше їх у ГЗ, а найменше – у ДД ($H=33,96$, $p < 0,01$; Chi-Square = 23,45). Представники ГЗ також переважно знайомі зі своїми «друзями» особисто, а у ДД таких особисто знайомих найменше ($H=10,37$, $p=0,03$; Chi-Square = 5,2). Проте цікаво, що найбільше (в середньому) особистих знайомих серед «друзів» у цій соціальній мережі в середньоадаптивного спрямованого на майбутнє життєсвіту (САМ). Отже, можемо припустити, що саме середній рівень соціально-психологічної адаптації найтісніше пов'язаний із небажанням «дружити» у Facebook із незнайомцями.

Що стосується підписників в Instagram ($H=13,64$, $p < 0,01$; Chi-Square = 12,04), то в середньому у всіх типів їх кількість приблизно однакова, лише за розкидом випадків найбільша кількість у деяких конкретних користувачів зустрічається у високоадаптивного гедоністичного життєсвіту (ВАГ). Раніше уже було виявлено кореляцію між гедоністичним теперішнім та кількістю підписників в Instagram, очевидно, це пов'язано із прагненням привертати увагу інших до свого цікавого (справжнього чи уявного) проведення часу.

Схожа ситуація і з коментарями ($N=11,55$, $p=0,02$; Chi-Square = 9,33) та репостами ($N=11,36$, $p=0,02$; Chi-Square = 9,41) у соціальних мережах: середня кількість відрізняється несуттєво, проте у представників ВАГ більш виражені екстремально високі показники.

За досліджуваними мотивами користування соціальними мережами вкажемо по кожному з них найбільш високі та найбільш низькі середні значення. Отож, з метою спостереження за іншими користувачами найбільш схильні використовувати соцмережі представники НАМТ і ВАГ, найменш – представники ГЗ ($N=14,15$, $p < 0,01$; Chi-Square = 12,87). Для документування подій власного і суспільного життя найчастіше соцмережі використовують теж НАМТ і ВАГ, а найменше – САМ і ГЗ ($N=32,3$, $p < 0,01$; Chi-Square = 14,86). Для цілей самопрезентації соціальні мережі використовують переважно представники НАМТ і ВАГ, а не схильні до самопрезентації в інтернеті – ДД і САМ ($N=19,05$, $p < 0,01$; Chi-Square = 15,53). Ділитися власними здобутками і творчістю у соціальних мережах найбільш схильні представники НАМТ і ВАГ, а найменш – ГЗ ($N=12,88$, $p=0,01$; Chi-Square = 9,04). Отже, бачимо цікаву картину, що в принципі найбільш мотивованими користувачами соціальних мереж є представники високоадаптивного гедоністичного життєвіту та низькоадаптивного спрямованого на минуле і теперішнє життєвіту. Можливо, перші використовують соцмережі для отримання за свої пости схвалення «тут і зараз», а останні – як свого роду уникнення реальних соціальних взаємодій.

Найбільш залежними від користування соціальними мережами очікувано є представники ДД, а найменш – представники ГЗ ($N=101,75$, $p < 0,01$; Chi-Square = 75,79). Схожими є результати порівняння й за шкалою ескапізму: ДД і НАМТ – найвищі показники, ГЗ – найнижчі ($N=156,6$, $p < 0,01$; Chi-Square = 101,7).

При цьому представники ДД та САМ найменше схильні довіряти інформації у соціальних мережах, тоді як представники ВАГ найменш критично оцінюють таку інформацію ($N=40,38$, $p < 0,01$; Chi-Square = 34,85). Можливо, через насторожене ставлення до світу і людей загалом, представники дисгармонійного типу так само не схильні довіряти і будь-якій інформації із зовнішніх джерел. Щодо стосується САМ, то раніше ми теж виявили низький рівень бажання контактувати із незнайомцями у представників цього типу, в тому числі і з допомогою соціальних мереж. Тоді як представники високоадаптивного гедоністичного типу ймовірно сприймають користування соціальними мережами як свого роду розвагу, а тому можуть легковажно ставитися до представленої там інформації.

Отож, як бачимо, кожен із типів життєвого світу має свою специфіку користування соціальними мережами, а отже потребує більш індивідуалізованого підходу до формування навичок медіаграмотності та інформаційної гігієни із врахуванням особливостей, а тим паче – в умовах війни, коли ворог використовує в тому числі і соціальні мережі для деструктивних впливів на українців з метою посіяти страх, панічні настрої, розколоти суспільство, поширити власну пропаганду і наративи.

1. Гануцак Р. І., Партико Т. Б. *Життєвий світ як основа унікальності особистості. Науковий журнал з соціології та психології «Габітус»*. 2020. №13, Т. 1. С. 110–116.
2. Гуссерль Е. *Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія. Вступ до феноменологічної філософії. Філософська думка*. 2002. № 3. С. 134–149.
3. Сенік О. М. *Адаптація опитувальника часової перспективи особистості Ф. Зімбардо (ZTPI). Соціальна психологія*. 2012. № 1–2 (51–52). С. 153–168.
4. Титаренко Т. М. *Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності*. Київ : Либідь, 2003. 376 с.
5. Rogers C. R., Dymond R. F. *Psychotherapy and personality change: Coordinated research studies in the client-centered approach*. Chicago : University of Chicago Press, 1954. 457 p.
6. Sheldon P., Bryant K. *Instagram: Motives for its use and relationship to narcissism and contextual age*. *Computers in Human Behavior*. 2016. Vol. 58. P. 89-97.
7. Young K. S. *Caught in the net: How to recognize the signs of internet addiction – and a winning strategy for recovery*. New York : John Wiley & Sons, 1998. 256 p.

*Гапон Н. П., Львівський національний університет
імені Івана Франка
Худзіцка-Чупала А., Університет соціальних та
гуманітарних наук (Uniwersytet SWPS), Катовіце*

ЖІНКИ–ЛІДЕРИ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОСОБИСТОСТІ ТА ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Дослідження психологічних чинників посилення мотивації волонтерства є актуальною соціальною проблематикою у час війни. Існує потреба психологічних рекомендацій для лідерів-волонтерів, щоб збільшити мотивацію, параметри діяльності волонтерів. У дослідженнях класиків психології мотивації E. Clary, M. Snyder, R. Ridge та в останніх розвідках E. J. Boezeman, N. Ellemers [3], E. Erdurmazh [7] зацентровано на зв'язку мотивації волонтерів з компетенціями лідерів їхніх організацій. Однак не має чітко окреслених компетенцій саме для волонтерського лідера [11]. Тому оцінювання компетенцій лідера волонтерами зазвичай пов'язане з оберненим зв'язком, коли волонтери оцінюють своїх лідерів. Хоча було зроблено спробу узагальнити спільні параметри для аналізу компетенцій лідерів-волонтерів C. Morrison, L. Greenhaw [11]. Разом з тим аналіз компетенцій лідерів-волонтерів не враховує гендерний аспект. Більшість лідерів-волонтерів, керівників численних волонтерських організацій є жінки. Проте психологам-науковцям й надалі доводиться враховувати переважальну чоловічу концепцію лідерства (Koenig et al., 2011), яка вважає свободу волі критично важливою для лідерства [10]. Відтак стандарти оцінки особи, яка претендує на лідерство (наприклад, «висока активність, відповідальність у застосуванні влади») можуть бути більш жорсткими та обмежувальними для жінок, ніж для чоловіків.

Існує потреба посилення жіночої соціально-громадської ролі, вивільнення її із замкненого кола провини й відповідальності. Стосовно чоловічого культурного ряду значень лідерства частіше використовують поняття «відповідальність», адже чоловіки мали переважальний статус у структурі соціально-правових відносин. Поняття «провини» пов'язують із характеристиками, які поширюються на жіночий культурний ряд. Відчуття провини не сприяє лідерським компетенціям [2, с. 164]. Жіночу гендерну провину завжди культивували в тоталітарних суспільних системах. Соціальні стереотипи і упередження ще й надалі перешкоджають причетності жінки до розв'язання важливих, часто доленосних питань, що приймаються на різних рівнях громадської сфери. Технології соціалізації жінки несли незмінний архетип аніми, ідеалу гендерної поведінки – співчуття, співпереживання, схильності до емоційної залученості до справ сім'ї. Традиційна жінка, міцно пов'язана із виживанням сім'ї, часто була замкнена у драматичному колі власної суб'єктивності – одночасного переживання відповідальності та провини за соціальні умови буття.

Звернемося до психологічних чинників, які унеможливають цю стереотипізацію особистості жінки та посилюють мотивацію до лідерства, відчуття самоефективності.

Когнітивні процеси. Віра особистості у власну ефективність формує типи життєвих сценаріїв, пов'язаних із самореалізацією та соціальним (особистісним, професійним) успіхом. Ті, хто має високу самоефективність, втілюють успішні сценарії, які забезпечують позитивний супровід і підтримку діяльності. Тому в плані психологічної допомоги лідеркам-волонтеркам доречно застосовувати когнітивні методики, які сприяють навичкам прогнозування подій, розвивають способи управління чинниками, які впливають на життя.

Мотиваційні та емоційні процеси. Людська діяльність є цілеспрямованою, регулюється цілями. Особистісна мета визначається під впливом самооцінки, здібностей. Чим вища самоефективність, тим вищі цілі особистість встановлює для себе. Самоефективність впливає на кожен з цих когнітивних мотиваторів – пояснення причин (каузальна атрибуція), очікування результатів та усвідомлення цілей. Люди з високою самоефективністю пояснюють свої невдачі (здійснюють атрибуцію) недостатніми зусиллями,

вони розглядають їх як ситуативні. Натомість ті, хто має низьку самоефективність, – низькими власними здібностями. В плані психологічної допомоги жінкам-лідерам волонтерів є важливою когнітивна психотерапія, скерована на посилення мисленневих конструктів самоефективності та уникання фундаментальної помилки атрибуції. Коли від лідерки очікують високого результату, а в неї низька самоефективність, це може викликати депресію.

Вимушене дистанціювання від родинної ролі. Прагнення самоефективності як лідера призводить жінку до проблеми суміщення особистісних, професійних та сімейних ролей. «Три кути» («потрійний тягар», «третя зміна») – поняття, яке позначає надмірні жіночі зусилля поєднувати материнські, сімейні, подружні, окрім професійних обов'язків, тобто образно кажучи – тримати три кути стелі сімейної будівлі. Психологічно виконаний чималий обсяг домашньої роботи недостатньо оцінюється іншими й фінансово не винагороджується.

Жінки, які тривалий час «жертвували» своїм часом для сімейного балансу, частіше переживали тривогу, дратівливість, слабку мотивацію та страждали депресією (Gupta & Srivastava, 2021) [8, с. 630]. Задоволеності можна досягнути дією двох взаємопов'язаних чинників: балансом кар'єри та домашніх обов'язків. З одного боку, організаціям треба вжити суттєві кроки зменшення навантаження та тиску стосовно виконання термінів завдань працівниками-жінками; виховувати автономію прийняття рішень на всіх рівнях ієрархії та заохочувати дружні стосунки співробітників на основі взаємної довіри та підтримки. З іншого боку, необхідне перебирання на себе обов'язків іншими членами родини та відповідальне батьківство [2, с. 158].

Маскулінізація жіночої лідерської ролі. Необхідність для жінок посилювати соціально-економічну активність в умовах війни, соціальної кризи звісно створює передумови для вияву особистісних диспозицій, які відповідають маскулінній гендерній ролі. Це створює небезпеку трансформації лідерської ролі жінок, адже вони змушені виявляти риси маскулінного гендерного типу – наполягання, рішучість, активність, енергійність, а іноді агресивність та автономність від близьких емоційних зв'язків з членами власної родини (з батьками, чоловіком, дітьми).

Лонгітюдні дослідження специфіки змін жіночого лідерства. Про зміни свідчить мета-аналіз трансформації ролей, який об'єднав 16 національно репрезентативних опитувань громадської думки США щодо гендерних стереотипів (N = 30 093 дорослих), які публікували протягом 1946–2018 рр. (Eagly, Nater, & Sczesny, 2020) [6, с. 301]. Упродовж цих семи десятиліть відбулися значні зміни у гендерних відносинах, особливо стосовно жіночих ролей. Були виявлені відмінності у стилях спілкування (наприклад, ласкавий, емоційний), виявах типів свободи волі (наприклад, амбітний, сміливий) та компетентності (наприклад, розумний, креативний); респонденти оцінили кожен рису: чи вона більше властива жінкам/чоловікам, чи однаково притаманна обом статям. Упродовж охопленого часу дослідники констатували такі зміни ролей: відносна перевага жінок у спілкуванні зросла; відносна перевага чоловіків у свободі волі не змінилася. Віра в рівність компетенцій з часом зросла разом з вірою в жіночу перевагу серед тих респондентів, хто раніше вказував на статеву різницю в компетентності [2, с. 164].

Сучасні проблеми жіночого лідерства та жіночих ролей можуть бути вирішені. По-перше, треба впливати на подолання практики прийому на керівні посади, роботу, що містить завуальований ейджизм. В симуляційних експериментах із прийомом на роботу материнство зменшувало успіх жінок на посадах, де домінували чоловіки (Henle et al., 2020) [9, с.70]. Особи зазвичай інтерналізують суспільні гендерні ролі як особисту гендерну ідентичність, яка може функціонувати як самостійні стандарти, за якими вони оцінюють свою власну поведінку, зокрема відповідність робочій ролі, де домінують чоловіки (Wood & Eagly, 2015) [12, с.465].

Кар'єрні цілі є змінною самостійного вибору, яка може сприяти низькому представництву жінок серед керівників волонтерів. На підтримку цього (Diekman et al., 2017) пояснюють, як особисті кар'єрні цілі мотивують людей виконувати соціальні ролі, які, на їхню думку, відповідають цим цілям [5, с. 142]. З цієї точки зору, акцент жінок на

постановці громадських цілей, орієнтованих на допомогу іншим, може відбити у них бажання займати роль лідера, якщо вони вважають, що вони не відповідають таким цілям (Brown et al., 2015) [4, с. 664].

Наше дослідження (Гапон & Худзіцка-Чупала, 2023) [1] частково розкрило компетентнісну модель лідера волонтерської організації, пов'язану з очікуваннями її членів. Останні прагнуть бачити організаційну відданість лідера, прозорість намірів та дій, увагу до проблем психологічного клімату та ліпшу якість менеджменту, зокрема планування справ та часу. Однак актуальним для дослідження є з'ясування гендерних особливостей очікувань волонтерів стосовно лідера. Адже переважна більшість лідерів волонтерських організацій, з якими контактували під час анкетувань – це жінки. Останні виявляють уразливість до стереотипів стосовно них, що викликає їхню тривогу та напруження, погіршує поведінку. Відтак упередження ніби самосправджується. Джерелом упереджень може бути соціальна ідентифікація, яка викликає внутрішньогруповий фаворитизм (схильність думати на користь своєї групи та знецінювати інші групи). Сформоване упередження існує частково завдяки інерції конформізму або завдяки інституційній підтримці, зокрема, з боку ЗМІ.

Отже, психологам, які працюють в жіночих організаціях та центрах, доречно проводити тренінги підвищення самоефективності, посилювати віру жінок у власний потенціал, у можливість роблення кар'єри у соціальній та політичній сфері. По-друге, психологічні різновиди соціальної реабілітації стосовно жінок (зокрема літнього віку), зазвичай не входять до необхідних напрямів волонтерської допомоги, відтак зростає роль психологічного консультування лідерів-волонтерів, членів волонтерських організацій, а також проведення психологами рольових ігор, тренінгів тощо. Дослідження гендерних ролей (маскулінної, фемінної, андрогінної) особистості жінки-лідера та їхній вплив на лідерську діяльність та самоефективність залишається на часі. Це важливо також з погляду на існування дискусії щодо досягнення більш рівного представництва жінок і чоловіків як адміністративних керівників. Таке дослідження могло б надати нову інформацію про індивідуальні та соціальні чинники, що обумовлюють відмінності та схожість у прагненнях жінок і чоловіків вибудовувати кар'єру керівника волонтерської чи громадської організації. Згідно з нашими переконаннями, збільшення загальної частки жінок серед лідерів волонтерських організацій, ймовірно, відбудеться, коли будуть емпірично досліджені та методично обґрунтовані різні соціально-психологічні аспекти присутності жінок на лідерських ролях. Важливо запроваджувати преференційні рекомендації стосовно жінок, які мають мотивацію та пробують себе у волонтерському лідерстві. Для суспільної прозорості діяльності лідера, волонтерів все таки необхідно осмислювати винагороду їхньої діяльності, зокрема і з боку громади у відповідності до внеску волонтерської організації.

1. Гапон Н. П., Худзіцка-Чупала А. Лідери волонтерських організацій очима волонтерів. Сучасні тенденції та перспективи розвитку науки, освіти та технологій: збірн. тез доп. між. наук.-практ. конф. (10 квітня 2023 року, м. Житомир). Житомир, 2023. С. 36–38.
2. Гапон Н.П. Психологія гендеру: навч. посіб. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2023. 208 с.
3. Boezeman E.J., Ellemers N. Volunteer leadership: The role of pride and respect in organizational identification and leadership satisfaction. *Leadership*. 2014. 10 (2). P. 160–173.
4. Brown E. R., Thoman, D. B., Smith J. L., & Diekman A. B. Closing the communal gap: The importance of communal affordances in science career motivation. *Journal of Applied Social Psychology*. 2015. 45. P. 662–673.
5. Diekman A. B., Steinberg M., Brown E. R., Belanger A. L., & Clark E. K. A goal congruity model of role entry, engagement, and exit: Understanding communal goal processes in STEM gender gaps. *Personality and Social Psychology Review*. 2017. 21. P. 142–175.

6. Eagly A. H., Nater C., Miller D. I., Kaufmann M. & Sczesny S. *Gender stereotypes have changed: A cross-temporal meta-analysis of U.S. public opinion polls from 1946-2018. American Psychologist.* 2020. 75(3). P. 301–315.
7. Erdurmazh E. *Satisfaction and Commitment in Voluntary Organizations: A Cultural Analysis Along with Servant Leadership. Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations.* 2019. 30 (1). P. 129–146.
8. Gupta P., Srivastava S. *Work–life conflict and burnout among working women: a mediated moderated model of support and resilience. International Journal of Organizational Analysis.* 2021. Vol. 29. No. 3. P. 629–655.
9. Henle C. A., Fisher G. G., McCarthy J., Prince M. A., Mattingly V. P., & Clancy R. *Eldercare and childcare: How does caregiving responsibility affect job discrimination? Journal of Business and Psychology,* 2020. 35(1). P. 59–83.
10. Koenig A. M., Eagly A. H., Mitchell A. A., & Ristikari T. *Are leader stereotypes masculine? A meta-analysis of three research paradigms. Psychological Bulletin,* 2011. 137. P. 616–642.
11. Morrison C., Greenhaw L. *Visiting What skills do volunteer leaders need? A Delphi study. Journal of Leadership Education.* 2018. October. P. 54–79.
12. Wood W., & Eagly A. H. *Two traditions of research on gender identity. Sex Roles,* 2015. 73. P. 461–473.

*Гарбадин А.С., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИБОРУ У ПУБЛІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ ЧЕРЕЗ МЕХАНІЗМИ ПОВЕДІНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Ключове запитання, з якого нам варто розпочати, полягає у наступному: а коли варто застосовувати підштовхування? Відповідь на це запитання Р.Талер називає золотим правилом лібертаріанського патерналізму. Воно звучить так: “використовуйте підштовхування, коли воно швидше допоможе, ніж зашкодить. Більш розгорнута відповідь: людей потрібно підштовхувати до прийняття складних і рідкісних рішень, коли немає швидкого зворотного зв'язку і коли їм важко інтерпретувати ситуацію через нестандартні умови” [1].

Наступне що нам потрібно вирішити, так це сценарій підштовхування – сукупність факторів, які нам необхідно врахувати у тому випадку, коли ми постаємо архітекторами вибору.

По-перше, “користь зараз – витрати потім”. Складно обґрунтувати прийняття рішень, які б вимагали витрати від людини тут-та-зараз, тобто самоконтролю. Іноді це і не передбачається ситуацією та проблемою.

Такий сценарій можливий, коли вибір та його наслідки розведені у часі. Це викликає проблеми із самоконтролем. Це крайність. Зазвичай тут маються на увазі “інвестиції в майбутнє”, такі як заняття спортом, догляд за зубами і дієта. Витрати сил і часу необхідні вже зараз, а вигода прийде пізніше. Більшість людей схильні робити занадто мало того, що принесе користь в майбутньому ” [1]. Так може бути практично із будь-якою реформою чи інновацією – аргументація про терпіння довго не витримає. Лише за рахунок залученості всіх суб'єктів до процесу може гарантувати хоча б те, що реформу будуть приймати та сприймати, а не саботувати на всіх рівнях.

Іншу крайність тут репрезентують “майбутні втрати”. “У цю категорію входять куріння, алкоголь і величезні шоколадні пончики. Задоволення отримуєш відразу, а

проблеми виникають потім. І знову ж таки, як багато людей обіцяють в новому році побільше курити, частіше випивати або побити рекорд по шоколадним пончикам? У випадках і з “інвестиціями”, і з “втратами” ми потребуємо підштовхування. Більшості не потрібен спеціальний стимул, щоб з’їсти ще одне шоколадне тістечко, але можна допомогти їм частіше займатися спортом” [1]. Це дуже важливо. З одного боку зрозуміло, що ефективними рішеннями не будуть ті, що загрожують втратами. Часто таку політику складно приймати, навіть якщо вона є необхідною – політика бюджетної економії це прекрасно ілюструє.

По-друге, це ступінь складності. “Майже будь-яка людина старше шести років може зав’язувати шнурки, точно грає в хрестики-нулики і знає всі букви в слові “кіт”. Але лише одиниці вміють як слід зав’язати краватку-метелика, успішні у шахах і без запинки скажуть ім’я психолога Міхая Чіксентміхай” [1]. Ступінь складності для кожного своя. У кожного є своя планка складності, крім того вона часто визначається контекстом – ситуацією, швидкістю необхідності прийняти рішення, ознайомленням із суттю проблем, тощо. Тобто ступінь складності необхідно враховувати при обдумуванні архітектури вибору та структури підштовхування.

По-третє, це частота. “Навіть складні проблеми довга практика допомагає вирішувати легше. Ми навчилися грати в теніс і навіть потрапляємо в квадрат із завидною регулярністю (а Санстейн – ще й швидко), але на це потрібен час. Коли люди вперше виконують цей рух добре, якщо м’яч взагалі перелетить через сітку. Без навчання немає вміння (або навіть найпростіших навичок)” [1]. Досвід має значення, знання також. Тільки через їх набуття ми здатні ставати краще та приймати обґрунтовані рішення. Відповідно за умови їх відсутності важливість грамотно продуманого підштовхування лише посилюється. За умови їх наявності це теж потрібно враховувати – як у доборі контексту, так і формулювання. Запропоноване підштовхування має по всіх параметрах відповідати інтересам людини, тільки тоді архітектура вибору буде зручною.

По-четверте, це зворотній зв’язок. “Повторення не допоможе, якщо можливостей вчитися недостатньо. Для здобуття знань та навичок необхідний швидкий і ясний зворотний зв’язок після кожної спроби” [1]. Наприклад ви хочете навчитися кататися на велосипеді і ви не знаєте як він працює, ніколи не бачили його у дії. У такій ситуації ви можете хоч десять разів на день сідати на нього і пробувати ним керувати, обмірковувати цілу ніч як крутити педалі. Але ви не знаєте як це все працює. У випадку ефективного зворотнього зв’язку ви, як архітектор вибору, здатні пояснити людині в чому тут логіка і як покращити свої навики, зрештою ви здатні передати необхідний базис знань стосовно управління. І в таких умовах людина здатна навчитися керувати велосипедом.

Проблема тут полягає у тому, що часто життєві ситуації не передбачають зворотнього зв’язку. “Наприклад, як правило, реакцію ми отримуємо відносно обраних, а не відкинутих можливостей. Якщо не сходити зі звичного шляху і не експериментувати, можна ніколи не дізнатися, що є альтернативи звичним варіантам” [1]. Тобто багато що залежить і від людини – лише за умови живого інтересу здійснити підштовхування є можливим. Все це перетинається із тим, що ми зазначала вище і далі відзначатимемо – ефективність архітектури вибору зумовлюється відсутністю яскраво вираженого спротиву з боку людей. Інакше їм це стане нецікаво та викличе, нехай і необґрунтований, але спротив.

По-п’яте, знання вподобань. “Більшості добре відомо, подобається їм шоколадне морозиво чи ванільне, Френк Сінатра чи Боб Ділан, детективи чи наукова фантастика. Це означає, що у вас був час пошукати альтернативи і визначитися з уподобаннями. Але уявімо ситуацію, коли потрібно передбачити, що нам сподобається з невідомого. Наприклад, які страви вибрати на першій вечері в країні з екзотичною кухнею?” [1].

Звідси можна зробити три висновки. По-перше, ми, як архітектори вибору, повинні витрачати весь можливий час для вивчення нашої потенційної фокус-групи. Тільки розуміючи людей ми здатні зрозуміти що їм треба. По-друге, коли вми знаємо людей, ми повинні виходити із їх вподобань. По-третє, якщо люди самі не мають переконання, яким

чином їх уподобання пересікаються із запропонованим вибором, ми повинні це зрозуміти, врахувати та пояснити.

1. *Thaler, Richard H.; Sunstein, Cass R. (2008). Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness. New Haven, Connecticut: Yale University Press.*

*Головнюв В.І., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ

Щоденно громадяни України, які є безпосередніми носіями людського капіталу, відстоють незалежність, ідентичність і власну суб'єктність як нації, переживаючи один із найскладніших періодів своєї історії, що, безперечно, відобразиться на якості національного людського капіталу України в майбутньому.

Соціальний капітал є важливою складовою людського капіталу, який включає в себе ресурси, які люди отримують через свої соціальні взаємодії, мережі, співробітництво та відносини з іншими людьми. Це поняття було вперше визначено і розвинуто соціологами та економістами, такими як П'єр Бурдьє [2, с. 60-74], Джеймс Коулман [3, с. 95-120], Френсіс Фукуяма [4, с. 52-58] та інші. Сьогодні соціальний капітал є об'єктом багатьох наукових досліджень. Підходи до визначення цього поняття істотно еволюціонували з часів його виникнення до сьогодні та різняться в залежності від галузі науки та сфери його застосування [1, с. 76].

Основним компонентом соціального капіталу є соціальні навички. Дослідження проблем збереження та розвитку соціальних навичок людського капіталу України в умовах військової агресії набуває особливої актуальності.

Соціальні навички відіграють важливу роль у формуванні та розвитку людського капіталу, оскільки сприяють покращенню міжособистісних стосунків, підвищенню ефективності роботи та сприяють створенню позитивного корпоративного середовища. Вони є важливою частиною розвитку людського капіталу і допомагають людям бути більш успішними у своїй кар'єрі та житті загалом.

Людський капітал – це сукупність знань, навичок, досвіду, вмінь та інших чинників, які людина може внести в економіку та суспільство. Соціальні навички є однією з важливих характеристик людського капіталу.

На нашу думку, серед основних соціальних навичок можна виокремити такі:

1. Комунікація – це здатність осіб ефективно спілкуватися, яка включає в себе не тільки вміння говорити чітко та зрозуміло, але й слухати, розуміти інших. Ефективна комунікація сприяє передачі ідей, обміну інформацією та вирішенню конфліктів, а також допомагає будувати взаємовідносини, які базуються на довірі та взаєморозумінні.

До основних складових комунікації можна віднести:

- Ефективне слухання. Ця навичка передбачає не лише фізичну присутність слухача та зосереджену увагу до спікера, але й здатність сприймати та розуміти ідеї, емоції та потреби.

- Вміння поставити запитання. Правильні сформульовані запитання можуть полегшити розуміння інших та збагатити діалог. Задавання відкритих запитань допоможе глибшому розкриттю теми, а закриті запитання можуть допомогти уточнити деталі.

- Спілкування. Здатність активно взаємодіяти із колегами під час обговорення ідеї чи вирішення проблеми є важливою для досягнення спільних цілей. Спілкування включає в себе висловлення своїх думок та ідей, запитів для отримання зворотного зв'язку та здатність впливати на дискусію.

- Емоційний інтелект. Цей соціальний навик включає розуміння та керування своїми власними емоціями, а також емпатію та розуміння емоцій інших людей. Емоційний інтелект дає змогу спілкуватися ефективніше.

- Культурна чутливість. Знання та розуміння культурних особливостей, норм та цінностей допоможе уникати конфліктів та непорозумінь у міжкультурній комунікації.

2. Емпатія – це здатність розуміти та відчувати емоції інших людей, яка допомагає покращувати стосунки та підтримувати позитивну атмосферу в колективі.

3. Командний працівник. Здатність працювати в команді та координувати дії з іншими людьми є необхідною для досягнення спільних цілей та завдань.

4. Лідерські якості. Розвиток лідерських навичок, вміння вести за собою інших людей, приймати важливі рішення та впливати на результати проєктів та ініціатив.

5. Розв'язання конфліктів. Вміння ефективно вирішувати конфлікти є важливою складовою соціальних навичок. Це дає змогу зберегти гармонію в колективі та забезпечити продуктивну діяльність.

6. Адаптація. Здатність адаптуватися до змін оточуючого середовища є надзвичайно важливим соціальним навиком в сучасному суспільстві.

На жаль, в умовах війни люди втрачають більшість соціальних навичок, стають закритими, відчувають постійну тривогу, втрачають бажання саморозвиватися, що в подальшому, однозначно, негативно вплине на якість людського капіталу держави в цілому. Саме тому, одним з першочергових завдань, яке потребує вирішення на державному рівні України, є питання трансформації соціальних навичок національного суспільства, як однієї з складових людського капіталу держави в повоєнний час.

Серед основних напрямів трансформації соціальних навичок для розвитку людського капіталу в Україні, на нашу думку повинні бути:

- Підвищення цифрової грамотності усіх соціальних та вікових груп населення.
- Розвиток соціальної співпраці та командної роботи. Розвиток навичок спілкування, вміння слухати і розуміти інші, вирішувати конфлікти і досягати компромісів стають ключовими для успіху в різних сферах життя.
- Покращення міжкультурної комунікації.
- Удосконалення та розвиток лідерських навичок.
- Вироблення навиків саморегуляції і стресостійкості.
- Розвиток етичних навиків, які дозволяють ухвалювати морально обґрунтовані рішення і діяти відповідно до загальних принципів справедливості та добра.
- Впровадження освіти впродовж життя.

Отже, трансформація соціальних навиків українського суспільства, є складним завданням, яке вимагає комплексного підходу, співпраці між урядовими органами, освітніми інституціями, бізнесом та громадськими організаціями. Важливо пам'ятати, що розвиток цих навичок є інвестиціями в майбутнє України, сприятиме економічному розвитку країни, підвищенню якості освіти та організації системи підготовки кадрів, і як наслідок, підвищенню рівня людського капіталу в Україні.

1. *Соціальний капітал: теоретичні засади та стратегії трансформації: монографія / Т.В. Шаповалова. Сєверодонецьк: Видавництво СХУ ім. В. Даля, 2016, 360 с*
2. *Бурдье П. Форми капіталу: Економ. соціологія: електронний журнал. 2002. No 5. Т. 3. С. 60-74.*
3. *Coleman J. Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. 1988. Supplement 94. P. S 95-120.*
4. *Fukuyama F. Social capital and the global economy // Foreign Affairs. 1995. No 74. P. 52-58.*

ВІД БЛАГИХ НАМІРІВ ДО БЮРОКРАТІЇ: ЕРОЗІЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ ЯК ВИКЛИК СТАЛОМУ РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

Протягом усієї історії людства, соціальні інституції видніються як осередки розвитку, стабільності та закону. Інституції як правило народжуються з благородних прагнень доброзичливості та справедливості, та зазвичай спроектовані щоби напрямляти суспільство до процвітання. Однак з невблаганним плином часу, генетичний код організації, як і людини, мутує, змінюється. Ці зміни, непомітні, але підступні створюють відчутний виклик для сталого розвитку людства. Носії надії в минулому, деякі соціальні інституції перетворюються на незграбні бюрократичні моноліти, кидаючи тінь, а інколи й придушуючи вагою, ті самі ідеали для підтримки яких вони були створені. Така трансформація має відчутні наслідки для сталої траєкторії людського розвитку. Рівновага між порядком і інноваціями потребує делікатного балансу; необхідність систематизованого підходу до забезпечення процвітання та сталого розвитку є безперечною, але загроза того, що саме інституції створені стимулювати розвиток його ж і обмежувати, повинна викликати постійну насторогу та обачність. Як з філософської, так і з практичної точки зору необхідно, щоб структури які формують функціональний соціум залишалися живими, динамічними провідниками зростання, а не перетворювались на статичні бар'єри.

Ехо цієї проблематики починає щораз більше відчуватися у працях сучасних авторів. Особливо проникливим у своєму аналізі виділяється Френсіс Фукуяма з працею «Політичний порядок і політичний занепад» [1]. Він чітко визначає та розбирає проблему ерозії політичних інституцій, надаючи читачам комплексне розуміння складної динаміки процесу. В академічному середовищі, яке шукає рішення до безлічі поверхневих проблем, Фукуяма постає одним з небагатьох голосів що закликають звернути увагу на кореневі проблеми людської цивілізації, таких як похилий тренд дієздатності політичних інституцій. Уряди національних держав номінально існують для захисту інтересів суспільства, проте ми часто буваємо свідками парадоксальної парадигми, у якій державне регулювання стає не захисним щитом, але обмежувальною загородою. Надмірні штрафи та правила можуть придушити інновації, блокувати необхідні швидкі зміни та перешкоджати самій суті сталого зростання. Проблеми енергетики, житла, інновацій та економічного розвитку часто стають заручниками можновладців стають жертвами перехресного вогню зацікавлених груп. Баланс крихкий; гармонійне управління яке не набуває тонів зловживання владою чи нехтування відповідальністю, залишається філософським і практичним викликом.

В той час як академічній спільноті характерна поміркована кількість критики у бік національних урядів, неурядових організацій, освітніх інституцій, чи транснаціональних надурядових організацій, бажаючих кинути камінь у сторону дизфункціональних гігантів корпоративного світу є більше ніж достатньо. Незліченні автори пропонують свої версії та теорії критики корпоративних інституцій. Функціональну критику пропонує Клейтон Крістенсен у книзі "Дилема Інноватора" [2]. Концептуальні випадки у бік корпоративних інституцій робить Барі Лінн у праці "Загнані у кут: новий монополістичний капіталізм та економіка руйнування", а також численні інші провісники перетворення економіки масштабу у економіку придушення. Пропозиція соціальної критики корпоративного всесвіту, крокує ногу в ногу з попитом. Наомі Кляйн, авторка "Це міняє усе: Капіталізм проти Клімату"[3]; Вандана Шіва з працею "Біопіратство: Знищення природи та знань"[4], Джоель Бакан, "Корпорація: Паталогічна погоня за прибутками та владою"[5]. Подавлені стагнацією, гіганти корпоративного світу, оригінально зароджені як носії прогресивності та інновацій, часто перетворюються в антитезу гнучкості та оперативності. Їх величезні структури, обтяжені верствами бюрократії, починають протистояти змінам, як всередині, так ззовні. Політика стосовно навколишнього середовища стає розмінною монетою, а голос акціонерів

стає нечутним посеред гамору політичних дебатів. Інтереси клієнтів та цінності суспільства маргіналізуються шквалом коментарів від активістів крайніх соціальних груп. Різносторонність філософських викликів у соціально-економічній сфері становить важливу частину інтелектуальної опори сталого розвитку людства.

Промовистим симптомом є те, що приватний сектор, хоч і не бездоганний, у публічному просторі несе непропорційно велику провину за інституційні недоліки в широкому спектрі: від урядових структур, неурядових організацій, освітніх інституцій, аналітичних центрів аж до транснаціональних міжнародних організацій. В цьому контексті згадується антропологічне розуміння Рене Жирара, зокрема його теорія про цапа відбувайла [6], яка пояснює що суспільство схильне спрямовувати колективні емоції на окрему особу чи групу, сприймаючи їх як «цапа відбувайла», об'єднання проти якого допомагає досягти видимість гармонії та надає відчуття розв'язання проблеми. Така динаміка може надмірно спрощувати складні проблеми, відволікаючи увагу від ширших інституційних недоліків у всіх секторах соціальної організації.

Неурядові організації протягом багатьох десятиліть символізують сумлінні та альтруїстичні зусилля суспільства. Засновані з благородними цілями, вони часто позиціонують себе як рушійну силу, спрямовану на вирішення проблем, опущених через неефективності держави та ринку. Проте часто інституційна черствість та погоня за грошовими вливаннями може змістити фокус із вирішення найбільш нагальних проблем потреб на підтримку справ, які є більш медійними або привабливими для донорів. В інших випадках, страждає ефективність алокації ресурсів, яку важко критично оцінити за ширмою розмов про благі наміри. На противагу приватному сектору, критична оцінка ефективності неурядових організацій - не найпопулярніша тема у академічному світі. Автор Деніел Волкер вникає у проблематику постановки цілей неурядовими організаціями у своїй статті "Коли клієнт не правий"[7], з'ясовуючи як спорадичність донорів спричиняє поставку неефективних цілей "на землі". М. Гібельман та Ш. Гельман у статті "Втрата довіри" [8] аналізують скандали пов'язані з випадками шахрайства та зловживань у неурядових організаціях по всьому світу.

За умови подальшого поширення тенденцій неефективності неурядових організацій та інших критичних соціальних інституцій людство ризикує нанести значні та довготривалі збитки системі фундаментальних передумов сталого розвитку.

1. *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*; Fukuyama, F.; Edition: 1st by Farrar, Straus and Giroux; 2014
2. *The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail (Management of Innovation and Change)*; Christensen, Clayton M.; by Harvard Business Review Press; 2013;
3. *This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate*; Klein, Naomi; by Simon & Schuster; 2015;
4. *Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge*; Shiva, Vandana; by South End Press; 1999
5. *The Corporation : The Pathological Pursuit of Profit and Power*; Bakan, Joel; by Constable & Robinson Ltd; 2005
6. *The Scapegoat*; Girard, René; by Johns Hopkins University Press; 1989
7. https://journal.policy-perspectives.org/articles/volume_22/10_4079_pp_v22i0_15112.html;
<https://doi.org/10.4079/pp.v22i0.15112>
8. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11266-004-1237-7>

ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЇХ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЧАСІ ВІЙНИ

З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, чи не кожен українець зазнав неминучого впливу війни на психологічне здоров'я. Безліч людей опинились у важкому психоемоційному стані. Біль, нерозуміння того що навколо відбувається, страх, злість, безсилля, відчай, розгубленість. жахіття війни торкнулись всіх. Війна спричинила тривалу стресову ситуацію. Більшість українців зараз мають свій особистий травматичний досвід.

Різномічна й тривала дія несприятливих соціальних, психологічних, економічних та інших чинників зумовила виникнення в людини високої нервово-психічної напруги. Це, в свою чергу, викликає різноманітні негативні прояви в її поведінці та діяльності, зокрема відчуття душевного дискомфорту, негативні психічні стани, межові нервово-психічні розлади. Впродовж століть люди, які чимало зазнали духовних, душевних чи тілесних травм, часто відновлювалися (отримували духовну, психологічну, інколи, і фізичну реабілітацію) у численних монастирях. В часі війни для багатьох звернення за психологічною допомогою стало необхідним кроком для проживання життєвих подій та відновлення рівноваги[4].

Особливо гостро постало багато актуальних питань, пов'язаних з психічним здоров'ям військовослужбовців. Адже умови військової діяльності мають, крім загальних для діяльності більшості людей, ряд специфічних (професійних) особливостей, пов'язаних з впливом значного фізичного та психічного навантаження, високої відповідальності та екстремальності характеру діяльності. Вплив різноманітних несприятливих чинників зумовлює виникнення в них високої нервово-психічної напруги. Це, в свою чергу, може викликати різноманітні негативні прояви в їх психічних станах і поведінці та негативно впливати на ефективність службової діяльності. Зважаючи на специфіку діяльності військовослужбовця з нервово-психічною нестійкістю та психічними розладами може не тільки зірвати виконання важливих завдань, а й стати небезпечним для оточення. Все це може породжувати у військовослужбовця, крім фізіологічних змін, що приводять до соматичних захворювань, ще й різні психічні розлади [1].

Що ж означає термін «психічне здоров'я»? На думку Л. М. Карамушки і М. Є. Андроса психічне здоров'я можна визначити як таке «функціонування психіки індивіда, яке забезпечує його гармонійну взаємодію з навколишнім світом (ефективність діяльності та поведінки індивіда, здійснення його особистісного розвитку)». Оскільки психіка людини багатоаспектна і має багато різноманітних виявів, то, відповідно, і психічне здоров'я людини включає в свою структуру багато елементів, які можуть розглядатися як складові структурні компоненти психічного здоров'я людини в цілому, або ж як окремі його види. Ці види можна класифікувати за кількома ознаками, а саме: за ознакою психічної активності людини (пізнавальна, емоційна, практична); за ознакою спрямованості активності людини (на себе, на людей). Звідси можна виділити такі складові психічного здоров'я: розумове – вміння отримувати, аналізувати та використовувати необхідну інформацію; емоційне – здатність розуміти, висловлювати та регулювати свої емоції та почуття; практичне – здатність усвідомлювати свої потреби та інтереси, ставити відповідні цілі та досягати їх. І, відповідно, за ознакою спрямованості психічне здоров'я має такі складові як особистісне – відчуття та прийняття себе як особистості (на основі самопізнання, самоаналізу, самооцінки тощо); соціальне – здатність адекватно розуміти та будувати стосунки з соціальним оточенням (сім'єю, друзями, колегами, колективом тощо) [2].

У сфері охорони здоров'я військовослужбовців нині є унікальна можливість дослідити їхнє психічне здоров'я, повний спектр захворювань і травм, охопити всі механізми

розвитку хвороб, методи їхнього лікування й оздоровлення. На сьогодні саме професійні військові лікарі є основними ініціаторами поліпшення фізичного здоров'я військовослужбовців і зменшення у них кількості травм і захворювань, запровадження змін у методах профілактики, виявлення і лікування багатьох психічних розладів.

І щоб досягнути значого поступу в цій сфері, необхідно прищеплювати військовослужбовцям усвідомлення потреби в охороні психічного здоров'я, а також формувати в них думки про доцільність отримання медичної допомоги у разі захворювань або травм, непомітних на перший погляд.

Потреба у такій просвітницькій роботі разом із розробкою цілого комплексу успішних навичок, прийомів і стратегій для відновлення нормального функціонування психіки ще ніколи не були більш затребувані, ніж тепер, у період постійних конфліктів у світі, зокрема війни в Україні.

Що ж робити, щоб допомогти військовослужбовцям із проблемами, що виникають з їхнім здоров'ям?

Безпосередні командири та їхні підлеглі начальники невеликих підрозділів несуть відповідальність за координування заходів із охорони психічного здоров'я у межах простору стресу для збереження бойової сили й тривалого здоров'я і добробуту військовослужбовців та їхніх родин.

Використовуючи досвід країн НАТО, візьмемо на озброєння п'ять основних функцій керівників із охорони психічного здоров'я (ПЗ), запропоновані Корпусом морської піхоти та ВМС США у межах простору стресу:

1) Підтримка

Формування стійкості підрозділів, військовослужбовців і членів їхніх родин — це основне завдання воєначальників у межах охорони ПЗ. Індивіди приступають до виконання службових обов'язків із певним набором попередньо наявних у них сильних і слабких сторін залежно від генетики, попереднього життєвого досвіду, способу життя, сімейної підтримки та ряду інших чинників, що можуть бути досить стійкими. Однак століття досвіду в військових організаціях, а також ряд наукових досліджень продемонстрували, що командири військових підрозділів можуть багато зробити для того, щоб підвищити стійкість військовослужбовців і членів їхніх родин. Заходи, доступні командирам для посилення їхнього особового складу, класифікують за трьома категоріями:

- *підготовка*: сувора, реалістична підготовка виховує фізичні та душевні сили й витривалість, підвищує впевненість військовослужбовців у своїй здатності як особистостей і членів підрозділів упоратися з поставленими завданнями, а також готує їх до майбутніх стресових чинників;

- *згуртованість бойового підрозділу*: широко визначають як взаємну довіру та підтримку в соціальній групі, розвивається шляхом спільних випробувань у групі зі стабільним складом. Двостороння комунікація як у горизонтальній площині серед колег, так і в вертикальній площині між командирами та підлеглими, є важливою для згуртованості бойового підрозділу. Ретельно злагоджена командна робота — це добре відомий результат згуртованості підрозділу.

Іншим завданням керівників підрозділу є формування взаємної довіри та взаємної підтримки серед сімей військовослужбовців. Адже вони — не менш важлива частина підрозділу, аніж військовослужбовці регулярних військ у згуртованих підрозділах, однак часто мають набагато менші можливості розвивати соціальну згуртованість з іншими родинами.

- *лідерство* — поняття комплексне та багатостороннє. Це ключовий чинник для підтримки військовослужбовців та їхніх сімей. Військовослужбовцям надають підтримку командири, які навчають, надихають, допомагають їм сконцентруватися на виконанні завдання, вселяють довіру і надають модель етичної й моральної поведінки.

2) *Ослаблення*. Оскільки жоден військовослужбовець, яким би сильним і добре підготовленим він не був, не має імунітету до стресу, запобігання стресовим травмам і

захворюванням передбачає безперервне ослаблення дії стресових чинників, що впливають на індивідів та підрозділи. Оптимальне ослаблення стресу передбачає балансування конкуруючих пріоритетів. З одного боку — умисне піддавання військовослужбовців дії стресу для їхніх підготовки та загартування, а також для виконання поставлених завдань у зоні бойових дій. З іншого боку — потреба зниження або усунення чинників стресу, що не є ключовим для підготовки або виконання завдань, а також відновлення біологічних, психологічних, соціальних і духовних сил, вичерпаних під дією стресу. До основних тактик, що можуть використовуватися керівниками підрозділів для ослаблення дії стресу, відносяться:

- забезпечення та контроль достатнього сну — 7 годин на добу для більшості людей;
- забезпечення належної фізичної форми та відпочинку;
- підтримка духовної форми та релігійної причетності;
- встановлення етичних стандартів і «правил війни»;
- ротація військ у тил для відпочинку та відновлення сил, за можливості;
- ротація індивідуальних завдань для зменшення нудьги та недбалості;
- захист військовослужбовців від споглядання сцен насилля, за можливості;
- очікування та попередження надмірного самокатування (вини або сорому);
- використання розгляду та аналізу результатів виконання завдань для надання цінності жертвам і втратам;

3) *Виявлення*. Навіть найкращі заходи з охорони ПЗ не можуть усунути всіх проблем, пов'язаних зі стресом, які здатні впливати на професійне функціонування чи стан здоров'я. Таким чином, ефективна охорона ПЗ передбачає безперервний моніторинг чинників стресу та наслідків стресу. Запаси ресурсів психологічної стійкості кожного індивіда постійно вичерпуються під дією стресу. Командири мають знати всіх особисто у підлеглих підрозділах, а також особливі сильні та слабкі сторони військовослужбовців, характер завдань, поставлених перед ними як у підрозділі, так і в родинному житті. Керівники мусять знати, коли члени підрозділу та їхні колеги втрачають впевненість у собі або в підрозділі послаблюється згуртованість унаслідок утрат в особовому складі, зміни керівництва чи важких завдань, поставлених перед підрозділом. Найголовніше, що кожен командир має знати, в якій зоні стресу перебуває кожного моменту та кожного дня той чи інший член підрозділу;

4) *Лікування*. Для лікування стресових травм і захворювань, як і у випадку фізичних травм і захворювань, доступним є широкий асортимент інструментів, зокрема:

- самопоміч або поміч товаришів;
- підтримка та додаткова допомога від товариша, командира, військового священика чи члена родини;
- спеціалізоване психологічне чи медичне лікування.

До основних принципів надання негайної доклінічної допомоги при стресових травмах, як і при фізичних травмах, засновані на простій ієрархії трьох пріоритетів:

- підтримка життя;
- мінімізація подальшого ураження;
- ухвалення рішення про те, чи потрібна додаткова допомога.

Що стосується першої медичної допомоги, підтримка життя здійснюється основними методами забезпечення життєдіяльності (алгоритм АВС) — серцево-легенева реанімація, дихальні шляхи, дихання та кровообіг — а подальший вплив ураження мінімізують шляхом очищення та перев'язки ран, іммобілізації, відпочинку та інших базових захисних заходів. Незалежно від того, хто надає остаточну клінічну допомогу, основна роль командирів бойової частини та їхніх підлеглих керівників невеликих підрозділів у цьому сегменті простору лікування полягає в тому, щоб забезпечити надання лікування усім військовослужбовцям, які цього потребують.

5) *Реінтеграція* військовослужбовців, які постраждали від стресу.

Як уже зазначалося вище, нормальний перебіг стресового ураження, як і фізичної травми, передбачає його поступову нівеляцію. Більшість таких травм минає украй повільно. Аналогічним чином, нормальний перебіг стресового захворювання, особливо за належного лікування, передбачає суттєве поліпшення з часом, імовірно, навіть ремісію. Командири бойової частини стикаються з одним із вирішальних завдань у їхньому керуванні військовослужбовцями, які відбувають лікування внаслідок стресових травм або захворювань. Це — безперервний моніторинг їхньої придатності до виконання службових обов'язків, включаючи діяльність у зоні бойових дій в інших країнах світу, а також повернення до виконання службових обов'язків опісля одужання. І це є основним завданням реінтеграції. Щоб ефективно реінтегрувати осіб, які зазнали стресу, в їхніх підрозділах слід постійно контролювати стигму. Упевненість у таких особах і в самих собі, і з боку їхніх товаришів і керівників невеликих підрозділів слід відновлювати [3].

Отже, виходячи з принципу єдиноначальності ми можемо зробити висновок про важливу роль військового керівника як суб'єкта збереження психічного здоров'я своїх підлеглих. Адже саме він здійснює безпосередній вплив на особистість військовослужбовця, військовий колектив чи окремі соціально-психологічні процеси, які в них виникають, з метою зміни їх станів, придбання нових якостей, які сприяють реалізації рішень і досягненню намічених цілей. У зв'язку з цим зростають вимоги до загальної та професійної підготовки військових керівників, від управлінських якостей яких залежить не тільки забезпечення високої бойової готовності військових підрозділів та частин, а й збереження життя і здоров'я підлеглого особового складу. Найбільшу увагу питанням вивчення психічного здоров'я людини та шляхів його збереження приділяє медицина (медична психологія, патопсихологія, психіатрія, психотерапія).

Кожна людина, контактуючи з військовослужбовцем, який намагається впоратися з емоційними травмами війни, наслідками хвороби або поранення, потребує нашої підтримки і максимальних зусиль. Внесок окремих цивільних і військових фахівців може підвищити якість охорони психічного здоров'я в нашій країні і допомогти викоринити стереотипи у тих, хто потребує медичної психологічної допомоги. Дуже важливо подолати упередженість військовослужбовців щодо охорони їхнього психічного здоров'я. Проте насправді боротись із забобонами і спонукати військовослужбовців шукати медичну психологічну допомогу є украй складним завданням. Тому давайте спільно долучатися до процесів, які допоможуть зробити важливий крок уперед на шляху до здоров'я і добробуту тим, хто частіше страждав мовчки і на самоті.

1. *Алещенко В.І., Сафін О.Д., Потапчук Є.М. Організація забезпечення збереження психічного здоров'я військовослужбовців. Навчальний посібник. – Київ, 2007. – С.134*
2. *Карамушка Л.М., Андрос М.Є. Психічне здоров'я особистості як вагомий чинник демографічної ситуації. Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на XXI століття. Тези Міжнародної науково-практичної конференції. – Чернівці-Київ: Чернівецький держуніверситет ім. Ю. Федьковича, 1996. – С. 370-372.*
3. *Охорона психічного здоров'я в умовах війни. Office of The Surgeon General United States Army Falls Church, Virginia Borden Institute · Fort Detrick, Maryland. 2011.*
4. *Психологія бою: діяльність командира підрозділу щодо підтримання морально-психологічного стану особового складу в ході бойових дій. За загальною редакцією начальника НАСВ імені гетьмана Петра Сагайдачного генерал-лейтенанта П.П. Ткачука. Авторський колектив : Романишин А.М., Бойко О.В., Богородицький Д.В., Мацевко Т.М., Кожевніков В.М., Капінус О.С., Грицевич Т.Л., Гузенко І.М., Смага І.Т., Пазина В.І. - Львів: НАСВ, 2015. - 322 с.*

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Актуальність дослідження. Сучасний ринок праці висуває високі запити до сформованості професійної компетентності фахівців. Стрімкий розвиток новітніх інформаційних технологій обумовлює актуальність упровадження таких принципів організації навчального процесу у вищих закладах освіти, що сприяють формуванню загальних та фахових компетентностей студентів, розвитку їх аналітичних здібностей та критичного мислення, мотивації до самовдосконалення, умінь самостійно регулювати навчальну та майбутню професійну діяльність.

Питання професійної компетентності широко обговорюється як у структурно-динамічному, змістовому, так і в процесуальному контексті у дослідницькому полі вивчення професіоналізму, професійної майстерності, професійної культури, професійного становлення, професійної підготовки тощо (С.Л.Грабовська, Н. І. Жигайло, Р.В.Каламаж, М.В.Савчин, С. Д. Максименко, І. Д. Пасічник, М. І. Томчук, І.В.Зошій) [1-7] тощо.

Процес формування професійної компетентності майбутніх фахівців з права є важливим завданням їх професіоналізації на етапі навчання у ЗВО, що обумовлює успішність подальшої юридичної практики, ефективність їх безпосередньої участі у розв'язанні важливих юридичних проблем, реалізації опосередкованої правом діяльності, спрямованої на виконання суспільних задач і функцій та задоволення як загальносоціальних, так і особистісних потреб та інтересів громадян.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що у науковій літературі чітко розмежовують поняття «компетентність» та «компетенція». Під першим розуміють сформоване особистісне новоутворення, останнє позначає наперед задані вимоги щодо виконання суб'єктом певної діяльності. Інакше кажучи, компетентність – це характеристика особи, а компетенція – параметр соціальної ролі. Компетентність характеризує те, чого людина досягла, міру засвоєння компетенції та визначається здатністю розв'язувати завдання, що відповідають конкретній соціальній ролі.

Поняття компетентність (з лат. *competentia* – узгодженість, відповідність) попри те, що сьогодні досить широко досліджується багатьма вченими, не має однозначного визначення у психологічній науці.

Проблемі професійної компетентності суб'єктів навчально-професійної та професійної діяльності присвячено чимало праць вітчизняних та зарубіжних дослідників (С. Д. Максименко, Н. І. Жигайло, В.Каламаж, О. В. Матласевич, І. Д. Пасічник, М. І. Томчук), які розглядають її як системне багатокomпонентне утворення, виділяючи в її структурі різні складові, залежно від особливостей досліджуваної професійної сфери. На сучасному етапі у науковій літературі представлено достатньо багато моделей професійної компетентності в різних ділянках (педагогіка, психологія, медицина, економіка, інженерія, інформаційна сфера тощо). Питанням професійної компетентності юристів у вітчизняній психолого-педагогічній науці приділялося помітно менше уваги.

Більшість дослідників пов'язують зміст компетентності із загальною здатністю людини до діяльності, яка ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях, нахилах, які набуваються завдяки навчанню.

Науковці С. Д. Максименко, Р. В. Каламаж, І.В.Зошій [4-6] вважають професійну компетентність якісною характеристикою ступеня оволодіння особистістю своєю професійною діяльністю, що дозволяє здійснювати саморегуляцію власного професійного становлення, самовдосконалюватися в професії. Компетентність передбачає наявність у людини відповідного рівня знань, умінь, досвіду, творчих здібностей, культури тощо. Отже,

компетентність проявляється в діяльності та не обмежується тільки конкретними знаннями, вміннями й навичками.

У Законі України «Про вищу освіту» чітко визначено, що компетентність – це «динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних та громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти».

Професійну компетентність ми розглядаємо як одну з провідних підсистем професіоналізму, як сукупність професійних знань, умінь, навичок, професійно важливих якостей людини, які дозволяють їй ефективно розв'язувати професійні завдання та досягати високої продуктивності. Однак, важливо зауважити, що професійна компетентність фахівця як багатогранна якість, містить не тільки певний обсяг знань, умінь, навичок, досвіду та особистісних якостей, а й ціннісні орієнтації, усвідомлення юристом своєї ролі в соціумі, належного стилю взаємодії з іншими людьми, загальної культури особистості, а також потенціалів та можливостей професійного самовдосконалення. Розвиток компетентності позитивно впливає на мотивацію особистісних та професійних досягнень.

Проведений нами теоретичний аналіз дає підстави розглядати професійну компетентність майбутніх юристів як:

- інтегративне, багатогранне утворення, що поєднує не тільки певний обсяг знань, умінь, навичок, досвіду та особистісних якостей, а й ціннісні орієнтації, усвідомлення своєї соціальної ролі, а також можливостей до постійного удосконалення;

- одну з провідних підсистем професіоналізму, результат професійного навчання, розширення системи знань, вмінь, навичок, що дає можливість виконувати професійну діяльність з високою продуктивністю;

- якісну характеристику ступеня оволодіння студентами – юристами своєю майбутньою професійною діяльністю, що передбачає усвідомлення власних професійних мотивів, певний рівень розвитку професійної самосвідомості й уможливорює регулювання власного професійного становлення і самовдосконалення.

Підсумовуючи, зазначимо, що на сучасному етапі у сфері вищої освіти активно обговорюється та упроваджується компетентнісний підхід, який стає однією з важливих методологічних засад професійної підготовки майбутніх фахівців, у тому числі й майбутніх юристів. Означений підхід виконує інтегративну функцію як стосовно цільового (результативного), так і змістового компонентів освітнього процесу.

1. Грабовська С.Л. *Комунікаційний менеджмент і управління трудовими ресурсами в некомерційних організаціях*. – Львів: ІМГС, 2002. – 487с.
2. Жигайло Н. І. *Комунікативний менеджмент: навчальний посібник / Н. І. Жигайло*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012 – 368 с.
3. Жигайло Н. І., Закалик Г.М. *Психологія змін та інновацій : навчальний посібник*. – Львів : СПОЛОМ, 2017. – 430с.
4. Зошій І. В. *Комунікативна компетентність майбутніх юристів як невід'ємна складова професійної юридичної діяльності/ І. В. Зошій// Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-методичний журнал – Львів, 2014. – № 6. – 220 с. – С. 88 – 94.*
5. Каламаж Р. В. *Психологія формування професійної Я-концепції майбутніх юристів: автореф. дис ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Руслана Володимирівна Каламаж*. – Київ: Б.в., 2010. – 45 с.
6. Максименко С. Д. *Психологія особистості: підруч. для студентів вищих навч. Закладів / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча*. – К. : КММ, 2007. – 296 с.
7. Савчин М. В. *Психологія відповідальної поведінки : [монографія] / М. В. Савчин*. – Івано-Франковськ : Місто НВ, 2008. – 280 с.

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США ТА ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОПОРЯДКУ В ХХІ СТОЛІТТІ

Постановка проблеми. Дослідження стану наукової розробки проблеми стратегічних пріоритетів зовнішньої політики Сполучених Штатів полягає в аналізі поглядів науковців щодо питання доктринального забезпечення зовнішньої політики Вашингтону, а також визначення ступеня висвітлення досліджуваної проблеми в наукових доробках дослідників.

Виклад основного матеріалу. Питанню, безпосередньо пов'язаному з даною темою, присвячені численні праці науковців. Наукові доробки з даної проблематики можна умовно поділити на дві групи, зокрема: 1) роботи присвячені різним аспектам зовнішньої політики США в ХХІ столітті; 2) наукові доробки, що безпосередньо описують доктринальне забезпечення зовнішньополітичного курсу Америки за каденцій президентів Д. Буша, Б. Обама та Д. Трампа.

Джерельна база дослідження, відповідно до структури, концептуального підходу до розробки теми, теоретико-аналітичного та емпіричного характеру, поділена на окремі блоки, зокрема на такі:

1. Документи зовнішньо- та внутрішньополітичних відомств, урядів, відповідних міністерств. До них відносимо фундаментальні та поточні матеріали виконавчої влади – безпекові стратегії, укази, урядові інструкції на підтвердження документів і рішень, підготовлених президентськими адміністраціями, міністерством оборони США. Значну кількість документів цієї групи становлять офіційні публікації органів виконавчої влади, щорічні офіційні урядові звіти, робочі документи Конгресу: резолюції, слухання з найбільш актуальних питань, доповіді, письмові звіти, двосторонні угоди, спільні заяви тощо.

2. Тексти міждержавних угод. В межах історичної ретроспективи увагу було зосереджено на низці договорів, які надали можливість повніше висвітлити структуру взаємозв'язків на трансатлантичному просторі, в тому числі, в межах східноєвропейських міждержавних відносин. Серед них слід зазначити документи, у яких відображено певні аспекти міждержавних відносин України із США, що є вагомим у контексті євроінтеграційних прагнень України та пошуку шляхів вирішення конфлікту на Сході України. До зазначеної групи джерел слід долучити такі: Пріоритети українсько-американського співробітництва або «Дорожня карта» 2008 р. Пріоритети укр-амер співробітництва (Дорожня карта)]; Хартія Україна-США про стратегічне партнерство 2008 р.

3. Аналітичні доповіді «мозкових центрів» Сполучених Штатів, зокрема, доповіді Служби досліджень Конгресу США. Корисними видаються й звіти Ради національної розвідки США. Доповідь «Глобальні тенденції 2015» містить тезу про перспективи американського лідерства у найближчі роки з урахуванням підйому Росії, Індії, Мексики, Бразилії, ЄС, які зацікавлені в захисті власних інтересів. Однак, в аналітичному дослідженні «Глобальні тенденції 2020», загалом продовжуючи попередній напрямок прогнозування, виокремлено Китай та Індію на противагу об'єднаній Європі. До того ж, прогноз «Глобальні тенденції 2025» наголошує на невідворотності процесу глобалізації до 2025 р., який буде ототожнюватися з розквітом азійських держав. Отже, Сполучені Штати налаштовані на збереження балансу на Близькому Сході, враховуючи зростаючу роль РФ, Китаю та Індії. У «Глобальних тенденціях 2030» Китай розглядають як найбільш вірогідний партнер США. Припускаємо, що згаданий прогноз став суттєвою передумовою зміни вектора зовнішньої політики Америки в бік АТР упродовж каденції Б. Обама тощо.

Висновок. Українські науковці здійснили значний внесок у вивчення різноманітних аспектів зовнішньої політики Сполучених Штатів. Тим часом осторонь залишилось ключове питання дослідження – впливу доктрин на формування політичного курсу Вашингтону.

Використана джерельно-документальна база дала можливість здійснити комплексний аналіз проблеми стратегічних пріоритетів зовнішньої політики Сполучених Штатів в ХХІ столітті та зробити логічно вмотивовані висновки про те, що цей аспект традиційно суттєво позначається на формуванні зовнішньополітичного курсу США.

*Жигайло Н.І., Максимець Ю.В., Львівський
національний університет імені Івана Франка*

ПСИХОТЕРАПІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ПСИХОЛОГІЯ ПЕРЕМОГИ

Актуальність теми. В час війни робота психологів та психотерапевтів потрібна як ніколи і надалі потрібна буде ще більше. Зараз на допомогу нам приходять колеги з усього світу, у котрих є досвід роботи в умовах війни, в різних травматичних та кризових ситуаціях. Нами напрацьовані корисні психологічні техніки та деталізовано необхідну психологічну допомогу при психотравмах в час війни.

Виклад основного матеріалу. З моменту повномасштабного вторгнення росії на територію України, кожен громадянин відчуває страх та піддається стресу. Молодь та юнацтво є однією з найвразливіших до стресу груп населення. Вважаємо, що передовсім подолати страх допоможе заміна цього відчуття вірою у перемогу. Дуже важливо робити інформаційні паузи від читання новин, а натомість наповнювати себе позитивом, молитвою та не забувати пити багато води. Важливо також тримати у формі власне тіло: займатися спортом, працювати фізично, виділяти 70 хвилин для безперервної ходьби щодня, а ще медики радять вживати вітамін С. Докласти усіх зусиль, щоб врівноважити сон, адже лише сон відновлює емоції. Серед іншого – проводимо інформаційну підтримку, допомагаємо іншим, рятуємося гумором і грою, обіймаймося – це додає впевненості, посміхаймося – це оздоровляє, будуємо плани на майбутнє і говоримо якнайбільше миротворчих гасел: «Бог», «Любов», «Перемога», «Мир», «Дякую», «Слава Україні! Героям слава!» (Наталія Жигайло).

Також існують чіткі, конкретні, покрокові вказівки виходу із стану травми (за Сидом Джекобсоном). Необхідно дати відповідь на такі основні питання: «Що сталося?», «Що потрібно?», «Що плануєш?». Основні фільтри – видалення, викривлення, узагальнення. В час небезпеки слід бути в стані коуч, тобто зосередженим та мобілізованим. Намагатися повернутися в «навчаний стан розуму» - у стан, в якому ви були ресурсні – надихнути. Перейти до цього стану можна з допомогою вербального коду, наприклад, «все буде добре», «все гаразд» тощо.

Ще один блок порад (від Мішель Руж) стосується того, як впоратися з травмою, як допомогти собі та іншим. В основі пояснення представлено «шлях героя» на прикладі Джона МакКейна – відомого політика і громадського діяча, який у свій час був в'язнем війни. Вижити йому допомогли три речі: віра в Бога; віра в себе; віра в свою країну. Ресурсами для цього є вищі сили, пам'ять наших предків, українська культура, суспільство, внутрішній діалог («Я», щось унікальне в мені). Після цього, за словами фахівців, настає внутрішній стан спокою.

Американський психолог та психотерапевт Стівен Гілліган (послідовник Мілтона Еріксона) вважає, якщо ми хочемо допомогти комусь із травмою - потрібно почати з себе, із свого власного стану. Учений рекомендує п'ять кроків, які допомагають зціленню: зібрати свою увагу в одну точку в собі; згадати свої цінності, свою ціль, свої позитивні наміри; налаштуватися на себе, з'єднатися зі своїм диханням, медитувати, молитися; роздумувати, що ми можемо зробити.

Досвідом роботи психологів та психотерапевтів в умовах війни поділилася С'юзі Смітт, яка розповіла, як контролювати мозок у стресових ситуаціях та поділилася найбільш

робочими і простими інструментами. Понизити рівень стресу можливо за допомогою таких вправ: дихання по квадрату впродовж хвилини; порухати пальцями на ногах; назвати 5 речей, які оточують; 4 речі, які чуємо; 3 речі, які можна відчутти на дотик; 2 речі, які можна понюхати; 1 річ, яку відчуваємо на смак.

Також існує техніка 6 секунд: посміхнутися і тим самим розірвати зв'язок із стресом всередині. Стверджувати собі: «мій розум пильний, але тіло розслаблене». Дихати глибоко. Цю техніку можна використовувати для дітей – покращується їхня увага і навчальний процес; під час водіння машини; коли прискорене серцебиття тощо. «Хороших новин по телевізору майже немає, тому в більшості ми буваємо в стресі від перегляду новин» – слушно підмітила спікерка. – Тому «дивлячись телевізор, одразу застосовуйте цю техніку». Також буває стрес на певний тон голосу. Простий спосіб позбутися безсоння (коли крутяться думки в голові) – це командним голосом сказати собі: «Стоп!» (додати знак «стоп» в своїй уяві), глибоко дихати, і сказати собі: «Я з усім впораюся». Поводити очима по колу – одна із технік позбавлення нав'язливих думок. Правило вісімки, розщеплення травми та інші важливі техніки також представила С'юзі Смітт і зазначила, що кожен техніку слід повторювати 12, 24, 36 разів.

Психолог та психотерапевт Арт Гізер вважає, що побувавши в оточенні людей, сповнених песимізму і страху, ти дуже швидко стаєш таким самим. І навпаки, варто активувати позитивні емоції, щоб вийти із стану страху. Фахівець навчив працювати з енергією; очищати своє енергетичне поле; керувати своїм внутрішнім духом; зміцнювати свою імунну систему; спрямовувати свою енергію рідним, близьким, тим, кого ви любите. Зокрема, була представлена техніка магніту, за допомогою якої можна очищатися від негативної енергії і притягувати позитивну. В рамках доповіді фахівець подав цінні рекомендації і техніки віднови внутрішнього стану людини, зокрема, цікаву техніку «озеро».

Американський психотерапевт Брайан ван дер Хорст поділився своїм досвідом праці із психотравмами під час війни. Спікер наголосив на цінностях, які допомагають вижити в складних умовах. «Секрет мого спокою в тому, що всі ті небезпечні моменти, в яких бував, я міг контролювати (до прикладу, стрибки на глибину)», – каже фахівець. На війні дещо по-іншому: потрібно виробити стратегію безпеки, наповнити простір зайнятістю, можна навіть писати статті. З'являється відчуття, що ми керуємо ситуацією. Також важливо обговорювати з іншими цінності. «Гірше уже позаду», – перше заспокоєння. Не правильно говорити: «Ви не помрете», треба казати: «Ви будете жити; ви будете почуватися добре і спокійно», – вважає експерт. А ще треба будувати плани на майбутнє: на кілька днів, тижнів, років – це чинники, які наближають перемогу. Також в ході дискусії обговорили цікаві кейси, типові приклади, шляхи виходу.

Висновки. Резюмуючи, варто зазначила: «Паніка, страх – вірні супутники ворога та поразки; віра у перемогу – сильний і мотивуючий чинник самої перемоги, а найпотужнішим ресурсом перемоги є три речі: віра в Бога; віра в себе; віра в свою країну. Важливо виконувати свої безпосередні обов'язки, допомагати іншим, повернутися в «навчальний стан розуму», у стан, в якому ви ресурсні. Адже після темряви ночі завжди настає світло нового дня!». Висловлюю сердечну подяку керівництву держави, військовослужбовцям Збройних Сил України, волонтерам, журналістам, людям доброї волі за героїчну оборону нашої Батьківщини.

1. *Психологія: навч.-метод. посібн./ Н. І. Жигайло: Львів. націон. ун-т. ім. І. Франка; [Вид. 3-тє, доп.] – Львів: СПОЛОМ, 2021. – 264 с. : іл., табл.*
2. *Філософія як рефлексія духу : навчальний посібник / Людмила Рижак. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 640 с.*
3. *Мюррей М. Введення в філософію релігії / М. Мюррей, М. Рей. - Університет Нотр-Дам: Біблійно-богословський інститут св. апостола Андрія., 2010. - 410 с. - (1; кн. 1).*

4. Хомуленко Т.Б., Крамченкова В.О., Нестеренко М. О., Фельдман Ю.І., Шукалова О.С. *Історія психології: психосоматичний підхід: навч.-метод. пос. Харків: Вид-во «Діса плюс», 2016. 188 с.*
5. *Cooke P. J. Measuring Well-Being : A Review of Instruments / Philip J. Cooke, Timothy P. Melchert, Korey Connor // Published. – SAGE Publications, 2016.*
6. *Khomulenko T., Kuznetsov O. Psycholinguistic Meaning of the Concept of "Faith". issue 1, pp. 338-362. URL: <https://doaj.org/article/78187162bf2c47e1b9a1ffe66e28aa30> (Web of Science)*
7. *Khomulenko T., Fomenko K., Rochniak A., Kuznetsov O., Kostikova I., Diomidova N. Psychological And Biological Issues In Physical Activity: Sport Self-Regulation As A Motivational Source.2019. 10(2) .P.291-300*

*Захарчин Г. М., Національний університет
«Львівська політехніка»*

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ЗБЕРЕЖЕННІ ЕКОСИСТЕМИ

Наявність значної дисгармонії у взаємовідносинах між людиною і природою зумовлена не тільки об'єктивними причинами, але, значною мірою, суб'єктивними чинниками – низькою екологічною свідомістю і відсутністю належної екологічної культури. Надмірна технократизація цивілізаційного поступу, неконтрольоване споживацьке ставлення до природних ресурсів, бажання комерціалізувати природні ресурси будь-яким чином привели до затяжної екологічної кризи, яку підсилило повномасштабне вторгнення росії в Україну. У контексті екології війна в Україні найбільше впливає саме на атмосферний простір, адже активні воєнні дії пов'язані із постійними пожежами та вибухами, які завдають не тільки збитки у значному грошовому еквіваленті, але й створюють екологічну катастрофу, наслідки якої будуть особливо відчутні у майбутньому. Динамічна інтенсифікація промислового виробництва привела до суттєвого зменшення природної екосистеми, яка у чистому вигляді збереглася у заповідниках. Багато екологічних проблем мають тривалу історію, зокрема: промислове хаотичне вирубування лісів, забруднення повітря, забруднення екосистеми різноманітними промисловими, будівельними відходами, пластиком, зростання обсягів викидів парникових газів, тощо. Важливість проблематики збереження екосистеми пояснюється також відсутністю належного сучасного економічного інструментарію, здатного стимулювати підприємства до екологічного господарювання. Збереження та розвиток екосистеми залежить від дії екологічних факторів, серед яких, крім абіотичних, орографічних, значну роль відіграють антропогенні, що відображають вплив життєдіяльності людини на живу природу та її середовище, і є результатом трансформації людської діяльності. З огляду на зазначене, постає проблема формування механізму ефективної взаємодії в середовищі екосистеми, важливим інструментом якого повинна стати екологічна культура, здатна стимулювати екологічну компетентність і яка є реальним механізмом, спроможним припинити недоброчесне ставлення до природи, її унікального ресурсного потенціалу. Екологічна культура відображає не просто систему відносин між людиною і природою, побудовану на основі цінностей, але й відповідний тип життєдіяльності й буття людини та організації екосистеми на основі високих соціогуманістичних стандартів. За своєю сутнісною формою екологічна культура органічно поєднує чистоту екологічного мислення та дії, вона віддзеркалює внутрішній світ людини і рівень її відповідальності перед цивілізаційним поступом. Екологічна культура поєднує філософський і діяльнісний аспекти, які проявляються через її функції, що спрямовуються на усі складові екосистеми. Зокрема, інтегративна функція розвиває

почуття єдності соціального і природного середовища, забезпечуючи цілісність всієї екосистеми. Модель поведінки людини у середовищі екосистеми визначає аксіологічна функція, підкреслюючи цінність збереження і примноження природи, її ресурсного різноманіття та природного капіталу. Формування екологічної свідомості, світогляду й етичної поведінки в екосистемі, культивування цінності гармонії зі світом досягається завдяки функції просвітницько-виховного характеру. Розроблення і використання екокультурних норм на основі вивчення тенденцій та пізнання закономірностей розвитку екосистеми як єдиної системи буття суспільства забезпечує реалізація нормативної функції екологічної культури.

Упорядкування й розвиток взаємовідносин в системі «людина - природа» на основі екологічних норм, стандартів, розвитку екологічного менеджменту уможлиблюється завдяки регулятивній функції екологічної культури, яка логічно доповнює нормативну функцію. Важливе значення має мотиваційна функція, яка сприяє заохоченню всіх суб'єктів господарювання до активної природоохоронної діяльності, екологічної порядності у здійсненні своєї діяльності, стимулюванні екологічних інвестицій. Завдяки прогностичній функції можна передбачати закономірності й тенденції зміни природної екосистеми, прогнозувати можливі екологічні виклики, прораховувати ризики від недобросовісного ставлення до природного середовища. Реалізація функцій екологічної культури сприятиме підвищенню рівня екологічного мислення, соціальної відповідальності кожного члена суспільства; допоможе розвинути культуру компромісу між природним середовищем і штучним, що, своєю чергою, вплине на мінімізацію екологічних ризиків та зміцнення екологічної й економічної безпеки країни. У контексті екосистеми екологічна культура завдяки своїм функціям цементує усі складові екосистеми, сприяючи зміцненню основних її властивостей - стійкості, цілісності, здатності до відновлення. Роль екологічної культури у збереженні екосистеми проявляється також через її ціннісний та раціонально-прагматичний компоненти. Цінність, як основа будь-якої культури, демонструє пріоритети у життєдіяльності людини і визначається рівнем особистої свідомості та панівного світогляду в соціумі загалом. Високий рівень свідомості є наслідком свободи вибору, екологічного мислення і духовної зрілості людини та успадкованим досвідом поколінь, збереженим у традиціях, історичній пам'яті та національних архетипах. У структурі національної ментальності українців архетип Матері - Землі якнайкраще відображає суспільний обов'язок оберігати і зміцнювати те природне середовище, в якому живемо і завдяки якому маємо можливість розвиватися. Раціонально-прагматичний компонент спрямований на впорядкування процесів взаємодії людини з природним середовищем відповідно до рівня екологічної свідомості та сумління, досягнення результату завдяки поєднанню екологічної компетентності господарювання, дотримання етичних норм у процесі екологічної діяльності та екологічному інтелекту. У системі взаємозв'язку людини і природи взаємозв'язаними компонентами є екологічна культура і екологічна компетентність. Екологічна культура є особливим способом людської діяльності, що забезпечує збереження й відтворення цивілізації в умовах мінливості навколишнього світу. Розуміння екологічної культури як суспільної практики, способу буття людини підкреслює соціогуманістичний характер екологічної проблематики. Отож, для збереження екосистеми і забезпечення ефективного функціонування еко-середовища необхідно виховувати почуття відповідальності за екологію й довкілля, продовжуючи дослідження проблем впливу і наслідків діяльності людського чинника на природне довкілля. У цьому контексті важливим є створення і активна партнерська співпраця зацікавлених асоціації науковців, дослідників, державних інституцій, суб'єктів господарської діяльності, громадських організацій, які повинні системно й узгоджено вирішувати проблеми сучасної екосистеми, спрямовувати свої зусилля на дослідження екологічних викликів, наукових і технологічних аспектів навколишнього середовища з метою цивілізаційного поступу на якісно вищому, морально-етичному рівні. Реформаторські ідеї збереження та

розвитку екосистеми доцільно корелювати із принципами екологічної культури, а культурну традицію поваги до природи необхідно виховувати на усіх рівнях: родинному, інституційному, суспільному.

*Іващенко Р.А., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

АНТИПОЛІТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН

З'ясування специфіки антиполітичності громадян зумовлює необхідність розрізнення понять ставлення і поведінка. Безперечно, що на практиці ці два поняття пов'язані між собою. Антиполітика базується на розчаруванні та ворожості людей щодо політиків, політичних партій та державних інститутів. Відповідно індикаторами антиполітики є: почуття довіри/недовіри до політиків, політичних партій, державних інститутів (негативне/позитивне); суб'єктивне відчуття політичної ефективності; уявлення про політику як про брудну, корумповану сферу, якої слід уникати; саботування фінансування політичних партій, а також скорочення кількості та зарплат парламентарів; уявлення, що політика, партії, політичні інститути/інституції нічого не варті, якщо не шкідливі; персональне уявлення про функціонування демократії; намір не голосувати як форма політичного протесту; політики турбуються тільки про власний добробут, а не добробут громадян. Всі перераховані індикатори демонструють особливість антиполітичних поглядів громадян. В деяких випадках науковці окреслюють абсентеїзм як окрему форму несприйняття політики, однак абсентеїзм і є одним з індикаторів антиполітики. Однак важко провести відмінність між поняттями «антиполітичність» і «аполітичність», оскільки почуття відчуженості та байдужості до політики підпадає під друге визначення. Щодо антиполітики варто зазначити, що громадяни не мають наміру відмежовуватися від політики, більшість громадян не влаштовує поточний стан справ в політичній сфері і вони не сприймають класичних політичних відносин.

Антиполітична поведінка зазвичай аналізується за допомогою опитувань. Використовується методика передвиборних опитувань. Це найпростіший спосіб отримання інформації про ставлення громадян до політики. Є інший, більш репрезентативним, метод, в основі якого використання етнографії держави або соціополітичних поділів суспільства. Це дає змогу дізнатися першопричини поширення антиполітичних настроїв.

Однією з рідкісних спроб дослідити антиполітичні настрої з використанням різних методів дослідження та джерел є дослідження, проведене Ніком Кларком та його колегами. [2] Група Кларка порівнювала результати опитувань з інформацією, що міститься в архіві масового спостереження. Цей архів даних був створений у 1937 році. Інформацію збирали групи волонтерів на постійній основі. Ці записи демонструють процес зміни громадської думки, соціальні трансформації, які відбувалися протягом десятиліть. Детальний аналіз показав, що антиполітичні настрої надзвичайно поширені в різних суспільних верствах починаючи з 1937 року. Кожен соціальний «вибух» провокує підвищення антиполітичних настроїв. Також почала розширюватися соціальна база тих, хто продукує антиполітичні ідеї, а також коло тих хто прямо виступав проти класичного політичного процесу.

Це доводить, що явище антиполітики не є новим, незважаючи на те, що в історії ніколи не було періоду, коли б громадяни оцінювали політику позитивно. Група Ніка Кларка стверджує, що невпевненість і ворожість до політиків та загалом до політичного процесу зросли за останні роки. Поза сумнівом, антиполітичні настрої починають зростати в період соціальних криз. Зокрема, угорський інтелектуал Д. Конрад в однойменній праці окреслив своє бачення феномену антиполітики, апелюючи до факту, що будь-яка політика веде до встановлення тотального контролю над індивідом: «Політика любить влаштовуватися

зручно, вона займає все ліжко, увесь будинок, нас самих, наш мозок, наші розмови, наші потаємні бажання, і, таким чином, ми перетворюємося на мавпу, на мавпу, яка на параді гордо височить над натовпами людей, що марширують перед нею» [1, с.3]. В широкому сенсі Д. Конрад розглядав антиполітику способом встановлення державою тотального контролю над людиною, використовуючи ілюзію політичної участі та формування лояльних «політичних» мас. Внаслідок цього суспільно-політичний простір стає девіантним та конформістським.

Необхідно додати, що саме в авторитарних/тоталітарним суспільствам притаманне антиполітичне ставлення, оскільки пряма протидія політичній системі викликає жорстке покарання і маргіналізує антиполітичність в таких суспільствах. Натомість в демократичних суспільствах антиполітичність є формою протесту та інакомислення по відношенню до політичної системи. Зазвичай такі ідеї набувають популярності серед популістських рухів та партій. Популісти користуються гучними заявами, як правило антиполітичного характеру, щоб мобілізувати якомога більше суспільних мас.

Ще один дослідник антиполітики Колін Хейя зазначає, що розповсюдження антиполітики можна розділити на дві течії: ті, які роблять наголос на політичному попиту і ті, які зосереджені на політичній пропозиції. [3] Перша категорія акцентує на соціальних, економічних та культурних змінах, що впливають на громадян розвинутих демократій. Вони вважають це є головним завданням і що саме так громадяни мають взаємодіяти з представниками політикуму. Друга категорія підкреслює необхідність змін політичних інститутів, пропонує трансформацію політичних партій, інститутів та загалом політичного класу.

Посилення критики політики є результатом зростаючих очікувань, оскільки сучасне суспільство є освіченішим та автономнішим, ніж у минулому. Також в багатьох ліберальних суспільствах змушені відійти від традиційних управлінських моделей та намагаються формувати нові політичні парадигми. Головними проблемами західних держав в контексті антиполітики є бюрократизація, політична традиція, небажання трансформувати політичні інститути, щоб зробити їх прозорішими та більш підзвітними, а також корупція. Антисистемні сили зазвичай не здатні довго утримувати владу, оскільки популістські лозунги і обіцянки антиполітиків в реальних управлінських практиках складно реалізуються і провокують нові кризи. Втім, антиполітика в будь-якому випадку є індикатором масового запиту на зміни і, як свідчать реалії, завжди успішно реалізуються. Якість реалізації такої політики залишається під питанням. Часто вона нижча, ніж в традиційних еліт, оскільки залежить від професіоналізму і ефективності управлінського апарату. В таких умовах суспільство завжди нестабільне і не здатне до раціонального вибору. Останнє десятиліття демонструє домінування антиполітики на Заході. Навіть консервативні партії та рухи користуються популізмом, який притаманний лівим ідеологіям, з метою залучення максимальної кількості електорату. Циклічність таких процесів провокує посилення антиполітичних настроїв серед громадян, оскільки на зміну неефективному управлінню приходять аналогічне або ж ще менш ефективне. Ця тенденція спостерігається в постійних змінах урядів держав. За відсутності структурних змін в соціальній, економічній чи політичній сферах, підтримка правлячої групи стрімко падає й автоматично формується запит на альтернативну політичну силу.

1. Конрад Д. Антиполітика в літературі? [Електронний ресурс] / Діордь Конрад // *Vsesvit*. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: https://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/201/41/?fbclid=IwAR3E4PZZwRZTXNH2LZQd5SPzoTEKJ9s3BLIYvwq6AYvH0ZFW_AGTP1ohYsw
2. Clarke N., Moss J., Stoker G., Jennings W. *The good politician. Folk theories, political interaction, and the rise of anti-politics* / N. Clarke, J. Moss, G. Stoker, W. Jennings. – Cambridge: Cambridge University Press, 2018. – 324 p.
3. Hay C. *Why we hate politics* / C. Hay. – Cambridge: Polity Press, 2007. – 200 p.

*Каламбет І.О., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ЗНАННЯ: ПОЛІТИЧНЕ ЗНАННЯ ЯК КОРЕЛЯТ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ

Політичні знання (political knowledge) є терміном, що у науковій політичній літературі визначається як такий, що говорить про відповідний рівень знань громадянина про політику у країні. Мова іде про знання конституції, базове розуміння роботи державного апарату, громадянські права та обов'язки. Ми також можемо виділити знання громадянина про вплив політики на його життя. Цей термін зачіпає досить широкий спектр особливостей, що стосуються громадянина на особистісному рівні.

Є низка чинників, які можуть вплинути на політичні знання індивіда. Один з перших це є особливості соціалізації на загальному психологічному рівні та політичному рівні. У класичній праці Габріеля Алмонда та Сіднея Верби «Громадська культура: політична поведінка і демократія у 5 країнах» соціалізація, розглядається як чинник, що впливає на розуміння знання, сприйняття та відчуття громадянином політики у державі. Автори зазначають, що з призми соціалізації на психологічному рівні, ми розглядаємо фактор надання індивіду можливості приймати участь у сімейній та колективній діяльності, зокрема здатність приймати рішення або впливати на ті чи інші рішення. На політичному рівні, ми зачіпаємо аспект обговорення політики, можливості в участі у різноманітних асоціаціях, профспілках, організаціях, шкільних газетах та інше. Відповідно ми говоримо про попередній досвід індивіда як суспільної так і політичної взаємодії, що може вплинути на поведінку, сприйняття та рішення, які громадянин може приймати у політичному полі. [2]

Оскільки політичне знання є аспектом, мислення та сприйняття індивідом політики, ми можемо говорити, що політичні знання, корелюють з політичними інтересами та предиспозиціями громадянина. Себто з огляду на попередній досвід, соціалізацію особисті психологічні особливості політичні знання як присутні так і потенційно набуті можуть вплинути на прийняття рішень або вибору між одним чи іншим кандидатом або кандидатами. Та варто наголосити, що попередня політична освіта не впливає на глибину політичних знань та межу розуміння політики. Дослідження 2015 року проведене політологинею Чинг Гсинг Юнг в Національному Університеті Ченг Кунг, зазначає, що є посередня кореляція між фактичним знанням, політичним інтересом та рівнем освіти. Висновки кореляцій, були здійсненні після проведення опитування, де респонденти з різними політичними предиспозиціями відповідали на гіпотетичні варіанти вирішення ситуації між Китаєм та Тайванем. В залежності від політичних знань, особистих інтересів та рівня освіти були здійснені відповіді та висновки.[4]

Відносно нова наукова дисципліна у межах політичних наук, експериментальна політологія, потенційно змогла вирішити низку академічних питань, які виникали в опитуваннях стосовно політичних знань. У межах експериментальної політології, ми можемо дослідити не тільки фактичні знання про політику а й відношення здатності відповідати на відповідні запитання та здатності приймати важливі рішення. «Громадяни не знають багато політичних аспектів. Але експерименти демонструють, що громадяни освідченні стосовно політики, і як ці знання впливають на їх вибір, що суперечить конвенційному розумінню». Зокрема, наступною проблематикою знання виявилось, те, що зацікавленість чи активність індивіда у політиці не демонструє факту знань про політику, відповідно протилежне твердження, що людина, що не дуже зацікавлена в участі має високий рівень фактичних знань. Зокрема проблематика опитувальників, є форма питань та відповідей в них. Одним з аспектів в опитувальниках є варіант відповіді «Не знаю», що впливає на відповідь респондента, адже частина опитуваних не повністю певні у власних знаннях чи компетенціях. Таким чином, був підведений підсумок, що політичні знання індивіда є залежними від маси суб'єктивних факторів, зокрема від парадоксів опитувань до особистих

суб'єктивних особливостей, що робить індикатор рівня політичних знань менш валідним, аніж те, що громадяни дійсно знають про політику. В межах експериментальної політології було зазначено, що у громадян дійсно бракує політичних знань, та вони здатні вивчити необхідну інформацію про політичні партії, групи інтересів, інститути та інше, що може вплинути на майбутні рішення прийняті громадянином в політичному просторі.[1]

Коротко підсумовуючи, політичні знання, це не тільки наявні знання а й ті, що індивід може здобути про політику перебуваючи в політичній участі. Ми можемо припустити, що політичні знання є динамічними і не лінійними. Факт знання не є чинником політичної участі а радше, у такому випадку корелятом. Дослідження вказують, що політичне знання залежить від специфічних індивідуальних предиспозицій, які впливають на рішення та вибір громадянина. Зокрема ми можемо виділити, що фактичні та загальні політичні знання, політичний інтерес та політична освіта є корелятами, які змінюють сприйняття відповідного політичного питання. Отож попередня інформація може вплинути, як на якість політичних знань так і на поведінку індивіда у тих чи інших політичних кейсах. Та незважаючи на вище перерахування кореляти, ми не можемо висловити позицію, що політичне знання і якість політичного знання корелюють з мірою індивідуальної активності у політиці. Дослідження 2015 року проведене Діаною Овен (Університет Джорджтауну) та Сузанною Сол (Університет Нормандських островів) продемонструвало, що незважаючи на підвищення рівня політичної освіти серед студентів Джорджтауну, їх політична активність не підвищилась.[3]

1. Cheryl Boudreau, Arthur Lupia Редактору: James N. Druckman, Donald P. Green, James H. Kuklinski, Arthur Lupia Книга: Cambridge Handbook of Experimental Political Science Вид-во: Cambridge University Press Місцо: Cambridge Сторінки: 310—336.
2. Gabriel A. Almond, Sidney Verba Журнал: The Journal of Political Theory, Political Philosophy and Sociology of Politics Politeia Том: 58-59 Випуск: 3 Рік: 2010 Сторінки: 207—221 <http://dx.doi.org/10.30570/2078-5089-2010-5859-3-207-221>
3. Owen D. Political Knowledge and Dimensions of Political Engagement [Електронний ресурс] / D. Owen, S. Souzanne // e Annual Meeting of the American Political Science. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://scholarworks.calstate.edu/downloads/v405sc82j?locale=fr>.
4. Wang C.-H. Asian Journal for Public Opinion Research : Наукове видання. 2nd ed. University of Houston, 2015. P. 71 102. URL: https://www.researchgate.net/publication/272820901_The_Effects_of_Information_and_Predisposition_on_Individual_Responses_to_Hypothetical_Survey_Questions.

Карась А.Ф., Львівський національний університет імені Івана Франка

КРИХКІСТЬ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ БЛАГ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ЗАГРОЗА МИРУ

Все, що нав'язується силою,
віддаляє від цивілізаційних благ.

Висловлені в цьому тексті міркування не претендують на підсумкові висновки, радше – це спроба поточного діагнозу і запрошення до дискусії.

Цивілізаційні блага – це комплекс набутих в процесі культурно-історичного розвитку цінностей та організаційних форм впорядкування суспільного життя, обумовлених потребами індивідуального розвитку людини й подолання насильства, жорстокості та

бідності. У сучасному глобальному світі всі країни перебувають у взаємопов'язаному комунікативному просторі, в якому вони поділяють певні спільні цивілізаційні норми, цінності й орієнтири. Однак існує значний спектр локальних і регіональних культурно-релігійних норм і традицій та соціально-політичних ідей, уявлень і переконань, які не лише засвідчують відмінності між народами і країнами, але й обумовлюють між ними конкуренцію та протистояння, яке тяжіє переростанням в конфлікти і війни.

Вимовляючи слово «цивілізація», ми переважно окреслюємо ним все те, що створюється і діється людьми добровільно в процесі їхнього внутрішнього преображення та суспільного впорядкування. Наприклад, самоврядний поліс для давніх греків був тим комунікативним публічним простором, в якому формувалася вільна людина-громадянин, шануючи, поруч з добробутом, блага свободи, доброчесності, справедливості і щастя. Світ, що лежав поза цим простором, греки окреслили поняттям «варварства», у стані якого людина позбавлена можливостей розвитку в сенсі «самовдосконалення» й перебуває під самозавиненим примусом «гюбрис-у»,¹ обумовленим страхом і природженою схильністю прагнути задоволення через приниження інших та домінування над ними.

У той самий час в іншій частині планети давні китайці вперше застосували поняття «жень» для характеристики стану «людяності» та відмежування помислів і вчинків доброї й справедливої людини – від особи лицемірної, нещирої і жорстокої. Подібну морально-етичну орієнтацію знаходимо в Індії, де блага людяності і доброзичливості поєднали з благом *мирного* стану душі й позначили (в маратській мові) словом «шантарам» зі значенням «добра, мирна людина». Для усіх цих морально-етичних філософських орієнтацій характерним було поєднувати *розуміння* і сприйняття добра, щастя і блага з його *чуттєвим і практичним* проявленням. У першовитоках філософського мислення знаходимо рефлексивний принцип «пізнай самого себе», що нерозривно пов'язується з морально-етичним життям спільноти та практичними потребами ефективної й продуктивної суспільної організації.

З погляду антропологічного розвитку на всіх континентах і майже у всіх культурах можна знайти подібні орієнтації й уявлення, що спонукають людей до співробітництва, доброзичливості, щирості і взаємопідтримки. Проте не скрізь вони ставали успішними. Скажімо, народи, надмірно захоплені містифікованими звичаями та викривленими уявленнями про сутність життя, сходили з історичної арени безслідно. Наприклад, племена Тольтеків та Ацтеків, жертвні ритуали яких були «злочинною дегенерацією», вижити не зуміли. За оцінкою дослідників «між 1440 і 1524 роками н. е. ацтеки приносили в жертву близько 40 людей на день, що загалом дорівнює приблизно 1,2 млн. осіб» [1, с. 188].

Варто зауважити на адресу прихильників теорії О. Шпенглера, що духовне життя ацтеків не виходило поза коло їхнього бурхливого культурного розвитку. Навіть якщо його назвати «цивілізацією», це життя було цілком варварським, – позбавленим добробуту, цінностей свободи, соціальної співчутливості й справедливого доступу до суспільних ресурсів.

Тим не менше, це також був варіант *соціальної організації*, обумовленої світоглядом і систематизованими переконаннями ацтеків (очевидно, не всіх), спрямованими на дотримання порядку й уявленої справедливості через норми повсякденної жорстокості, примусу й крайнього насильства у формі тортур і катування. Подібні форми соціальної організації упродовж тривалої світової історії були не винятками, а радше нормами суспільного життя, в тому числі й для Європи. «Злочинна дегенерація» траплялася в різних країнах в оригінальних формах досить часто. У ХХ-му столітті понад сотню мільйонів невинних жертв було віддано на заклання комуністичними тоталітаризмами Сталіна, Мао-Цзедуна, Пол-Пота та фашистськими і нацистською диктатурами.

¹ «Гюбрис» (ὑβρις – hybris) – притаманна людині схильність до задоволення через моральне приниження, висміювання, глузування та фізичне знущання над іншими. Погамування цього феномену відкриває можливості для ненасильницького морально-етичного порядку через усвідомлене реконструювання комунікативного чуттєво-емоційного простору.

Сили терору і дегенерації, які, як правило, промовляють під маскою благовісників миру, продовжують нести насильство й руйнації у ХХІ. Вже в котрий раз за останні сто років Україна опинилася в епіцентрі розв'язаної Росією геноцидної війни, яка несе екзистенційну загрозу для глобального світу. Сучасний історик Тімоті Снайдер під час вступної лекції до свого курсу «Making of Modern Ukraine» (01.09.2022) студентам Єльського університету США зауважив: «В основному все, що відбувається в європейській історії, відбувається в історії України, просто трохи інтенсивніше, а іноді трохи раніше. ... Україна знаходиться в абсолютному епіцентрі багатьох подій, які ми вважаємо центральними» [2].

Потрібно зауважити, що всі без винятку соціальні порядки в процесі антропогенезу *Homo sapiens*, принаймні з часу когнітивної революції, не виникають «з нічого», або «самі-по-собі». Їхнє існування пов'язано з діяльністю розуму, віруваннями, переконаннями та уявою, чинністю яких формується тканина суспільної комунікації і впорядковується повсякденне життя. При цьому революційне значення відіграло виникнення письма і текстів, які надали можливість не тільки транслювати в часі спільний досвід, але й надавати йому раціонально-логічне обґрунтування.

Відтак, те, що нав'язується силою, не стосується цивілізаційних благ, а викликає їхню руйнацію і суспільну деградацію. Цивілізаційні блага виростають із добровільних ініціатив людей, обумовлених етичними потребами індивідуального зростання й необхідного для цього суспільного добробуту. Цивілізаційні блага, як і чесноти, не є вродженими. Вони здобуваються і виборюються інтелектуальними й вольовими зусиллями через позиціонування моральної відповідальності людини за свої переконання і свої дії. Пропоновані тут міркування не узгоджуються з досі популярною в академічних середовищах теорією протиставлення культури і цивілізації О. Шпенглера. У сучасному глобально взаємопов'язаному світі виразніше в розумі проявляються події, цінності й тенденції, які засвідчують іманентний для антропогенезу рух історії до вселюдської єдності. Тобто, цей «рух» розпочався з часу виникнення *Homo sapiens*, хоча й відбувався адаптативним щодо різноманітного довкілля шляхом диференціації людського роду на різні культурно-племенні й суспільні формації. У цьому сенсі людство або об'єднається і виживе, або катастрофічно зійде з земної арени, погубивши разом з собою життя як таке. Звідси й виникає проблема глобальної екзистенційної загрози, ризику якої спостерігаємо в ситуації наростання крихкості цивілізаційних благ.

Наш київський колега Андрій Богачов висловився таким чином: блага цивілізації – *Liberté, Égalité, Fraternité* – це блага свободи, рівності (рівноправності) та братерства (людської гідності). Вони «досяжні для особи за умов належного виховання, досвіду невибіркової доброзичливості та більш-менш правового ладу.... Блага цивілізації збільшуються для однієї людини, якщо збільшуються для всіх людей» [3, с. 46].

Звісно, окрім названих, є багато інших цивілізаційних благ, пов'язаних з освітою, медициною, тривалістю життя, емансипацією жінки, науковим і технологічним розвитком тощо. До цього переліку треба додати блага зі сфери впорядкування та форм організації суспільного, національного та міжнародного життя, здатних забезпечувати високу соціальну ефективність, економічне зростання та рівний доступ громадян до суспільних ресурсів.

Однак ймовірно, що найважливішим благом, яке лягло в основу поступового цивілізаційного преображення «людини розумної», як природної істоти, на особу вільну, людяну і мирну, є відкриття греками ментального феномену «гюбріс» та діаноетичної настанови на самосвідоме прагнення людини звільнитися від гюбрисичних принизливих, примусових, насильницьких, нарцисичних та цинічних форм комунікативного й інституційного втілення. Це пов'язано з розрізненням *зоо* і *біос* (*zoe / bios*), яке запровадив у філософію Аристотель, щоб висвітлити відмінності між *просто життям* і *спрямуванням життя*. Ми маємо багато чого спільного в нашому біологічному житті з тваринами, але трансцендуємо їх в тому, що ми не тільки живемо, але певним чином спрямовуємо, ціннісно орієнтуємо, наше життя. Ми свідомо намагаємося надати нашому життю напрямок, смисл і

призначення, приписуючи йому певну систему цінностей як спільних цивілізаційних благ розвитку.

Таким чином, натомість стихійній схильності людини до насолоди через самовираження зарозумілості, гордині й самозвеличення і, відповідно, натомість приниження, домінування і насильства над іншими, складаються публічні комунікативні культурно-цивілізаційні цінності співчуття, довіри, доброчесності та емпатії.

Однак, оскільки цивілізаційні блага здобуваються і виборюються людськими зусиллями, вони були і є досить крихкими феноменами у конфронтаційній світовій історії. Індивідуальну, соціальну і національну свободу, як і репутаційні цінності, не легко здобути, але зовсім просто розкришити й втратити.

За умов сучасної глобалізації, обумовленої утворенням інформаційного суспільства, усюдисущими соціальними мережами та медіа технологіями, проблема крихкості благ значно ускладнилася тим, що увесь нинішній життєвий світ перебуває в *ситуації* нестабільності, непевності, невизначеності і власне – крихкості. Йдеться про калейдоскопічну мінливість, референтну багатозначність подій і неперервне семантичне і символічне ускладнення серед якого доводилося приймати рішення. За цих умов інформаційне забезпечення аналітичних процедур швидко стає застарілим, а досвід з минулих ситуацій, устійнений у прийнятих попередниками знаково-символічних системах, піддається семантичній інфляції і втрачає силу для раціонального аргументування нових очікувань. За останні 30 років розвитку цифрових технологій, кібернетизації інституційних взаємодій, нагромадження інформаційних соціальних мереж, які спеціалізуються на обслуговуванні інтересів політичної і фінансової влади через пропаганду й поширенні «неправди» (фейків), – попередня ситуація плинності перетворилася в ситуацію крихкої невизначеності у світовому масштабі й тяжіє перейти в стадію неконтрольованого хаосу.

На відміну від грубої сили, сучасні цифрові медіа-технології використовуються як *м'яка сила* для передусім кіно-відео комунікативного проникнення і символічного нав'язування симулятивних стереотипів мислення й поведінки, естетичних смаків, спрощених позаінтелектуальних гедоністичних орієнтацій, здатних знеособлювати людину і цілі суспільства від автономної суб'єктності, розкришуючи ціннісно-смысловий горизонт розуміння світу й девальвуючи набуті цивілізаційні блага.

У сучасному світі надпотужних недемократичних держав, з обмеженням свободи думки і слова та доступу до інформації, знання дедалі більше стають функцією влади, перетворюючись на пропагандистські дискурси пост-правди. При цьому феномен пост-правди з'являється як рятівна підручна інтелектуальна форма компенсації здорового глузду на тлі розкришених концепцій, теорій та ідеологій, споруджених попередниками для пояснення і гамування суспільних суперечностей. Водночас, квапливе навернення громадської думки до симулякра пост-правди як релаксаційного психологічного «транквілізатора впорядкування» в надскладному суспільстві, згідно з принципом самоподібності, викликає ланцюгову реакцію рекурсивної хаотизації картини світу, в якій цивілізаційні блага й моральні орієнтири остаточно релятивізуються. Це перетворилося, скажімо, в ігри розуму щодо визначенням жертви і зловмисника, людини постраждалої і її кривдника, врешті – що є війна і що є мир? Все знову як у варварів, як у давніх ацтеків або ж – в антиутопії Джорджа Орвелла.

У зв'язку з цим, Джамейс Касіо (Jamais Cascio), відомий футуролог з Інституту майбутнього (США), у статті «Зустрічаючи епоху хаосу» (2020), запропонував характеризувати сучасну ситуацію як таку, в якій світ зі стану «води і плинності», перейшов до крихкого стану «пари і туманності» [4]. Для адекватного аналітичного й концептуального її осмислення Д. Касіо пропонує перейти до нової адаптивної стратегічної парадигми, здатної запобігти екзистенційним загрозам, що виникли на сучасному етапі цивілізаційного розвитку.

Пошук адекватної нинішній ситуації парадигми – це найактуальніший виклик перед сучасною філософією. Якщо ж ідентифікувати цей виклик перед розумом сучасників стосовно його топологічної об'єктивації й матеріалізації – не уникнути ключового питання: яким чином стало можливим теперішнє українське геноцидне жакіття, спричинене воєнною агресією Росії? Чому і звідки, за чийм недоглядом, у Європу знову прийшла кривава війна з гюбрисно-садистичними проявами насильства, що точиться уже понад півтора роки і може перерости у світову цивілізаційну катастрофу?

Екзистенційні загрози миру і сталому розвитку суспільства, як і суспільне знечулення до страждань та схильність до насильства, в той чи інший спосіб пов'язані з крихкістю цивілізаційних благ, яка обумовлюється ідеологічними, соціальними, політичними та дискурсивними пастками і бар'єрами на шляху до розкриття емпатичної природи людини та її вільного й рівноправного індивідуального розвитку.

1. Пінкер, Стівен (2022). *Добрі янголи людської природи. Чому у світі панувало насильство і чи стало його менше?* Пер. з англ. Орина Ємельянова. К.: Наш формат. 864 с.
2. Snyder, Timothy (September 1, 2022) *The Making of Modern Ukraine. Class 1: Ukrainian Questions Posed by Russian Invasion* // https://www.youtube.com/watch?v=bJczLlwp-d8&ab_channel=YaleCourses
3. Богачов, Андрій (2014). *Блага цивілізації* // *Філософська думка*. № 1. С. 46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2014_1_6.
4. Cascio, Jamais (2020). *Facing the Age of Chaos*. URL: <https://medium.com/@cascio/facing-the-age-of-chaos-b00687b1f51d>

*Карацюба О.І., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

СВОБОДА ВІРОСПОВІДАННЯ. ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Л. Ярмол «Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження)» містить рекомендації щодо вдосконалення статті 35 Конституції України, Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року.

У дисертаційному дослідженні серед іншого дослідницею пропонуються такі зміни:

1. У статті 35 Конституції України має зазначатися, що «жодна релігія не може бути визнана державою» не тільки як «обов'язкова», але і як «державна».
2. Прямо визначити державу Україну як «світську» у статті 35 Конституції України.
3. Визначити перелік юридичних обов'язків громадян (окрім військового), заміна яких можлива з релігійних чи інших переконань.
4. Статтею 35 Конституції України уможливити заміну самого військового обов'язку не лише з релігійних, а й з інших переконань, як то філософсько-етичних.
5. Закріпити право релігійних організацій на створення загальноосвітніх навчальних закладів ще у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації».
6. Уможливити статтею 6 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» право на здобування релігійної освіти іноземцями та особами без громадянства.
7. Внести уточнення до статті 6 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» про недопустимість примушення будь-кого також до атеїстичного навчання.
8. Уможливити статтею 3 Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року право приватних вищих навчальних закладів вільно встановлювати релігійну направленість у формуванні та реалізації освітнього процесу.

До того дослідниця пропонує узгодити частину 2 статті 35 Конституції України з частиною 2 статті 9 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також доповнити перелік обов'язкових дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах однією з дисциплін на вибір отримувача освіти: «Релігієзнавство», «Основи християнської етики» чи «Неконфесійна етика» [1].

Стаття 24 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачає можливість запрошення релігійними організаціями іноземних громадян для навчання у своїх духовних навчальних закладах. Формулювання статті 6 Закону наразі передбачає створення релігійними організаціями «навчальних закладів і груп» без уточнення, що такі навчальні заклади можуть бути загальноосвітніми [2].

Право релігійних організацій на створення загальноосвітніх навчальних закладів (а також дошкільних навчальних закладів) уможлиблюють стаття 11 Закону України "Про загальну середню освіту", стаття 14 Закону України "Про позашкільну освіту" та статті 11 та 16 Закону України "Про дошкільну освіту".

Принагідно зазначимо, що міжнародні партнери України підтримують ідею щодо включення релігієзнавчого компонента в освітній процес у загальноосвітніх навчальних закладах та заохочують уряди усіх країн до такого вдосконалення освітнього простору. Посилаючись на слова Елеонори Рузвельт, у внутрішній документації Міжнародного Альянсу з питань свободи релігій та віросповідань (країною-членом якого є Україна) зазначається, що школа – одне з перших місць, де людина в рамках освітнього процесу має знайомитися з поняттями «плюралізм», «толерантність», «етнічна, конфесійна різноманітності» тощо, оскільки у майбутньому для суспільства це уможливило зростання продуктивності економічної діяльності, економічне благополуччя, соціальну стабільність, є гарантом демократії, забезпечує право на свободу віросповідання як одне з прав людини, а також населення від насилля, тероризму, екстремізму на ґрунті релігійної нетерпимості [3].

Ми звертаємо увагу, що Л. Ярмол в рамках вибору дисциплін було запропоновано не лише «Основи християнської етики» як дисципліну релігійного спрямування, а й «Основи мусульманської культури» [4], що може враховувати потреби кримських татар. Кримські татари, кримчаки та караїми визначені як корінні народи України та переважно сповідують іслам, юдаїзм або національну релігію караїмізм. Очевидним є, що запропоновані дисципліни «Релігієзнавство» та «Неконфесійна етика» релігійної складової мати не можуть. Принагідно зазначимо, Міністерством федеральної освіти та професійної підготовки Ісламської Республіки Пакистан (96% населення країни сповідує іслам) на заміну навчальній програмі 2007 року «Етика» була розроблена навчальна програма "Релігійна освіта" для учнів початкових класів з сімей, що в Ісламській Республіці Пакистан належать до релігійних меншин (сповідують християнство, індуїзм, сикхізм, релігію Бахаї тощо). Йдеться про те, що доступ до релігійної освіти в рамках віросповідання учнів свідчить про рівноправність громадян країни, а також уможливило навчально-виховний процес через систему цінностей, що передбачає та чи інша релігія та формує позитивне ставлення до інших віросповідань [5].

А. Радченко вважає твердження щодо необхідності узгодження частини 2 статті 35 Конституції України з частиною 2 статті 9 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод справедливим. Стаття 9 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод узаконює обмеження свободи віросповідання, серед іншого, в інтересах громадської безпеки та охорони публічного порядку. Стаття 35 Конституції України - в інтересах охорони громадського порядку (наче об'єднуючи ці два терміни). Проте дослідниця зазначає, що в українському законодавчому полі громадська безпека не є складовою громадського (публічного) порядку, терміни є незалежними. Прикладом порушення громадського порядку А. Радченко наводиться релігійна діяльність в державних навчальних закладах, громадської безпеки – релігійні маніфестації. Дослідниця вважає за доречне редагувати статтю 35 Конституції України аби та узаконювала обмеження свободи

віросповідання в інтересах охорони громадської безпеки та публічного порядку одночасно [6].

1. Ярмол Л.В. Свобода віросповідання: позитивні тенденції та проблеми юридичного забезпечення в Україні. *Юридичний науковий журнал*. 2020. № 6. С. 41–42.
2. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII.
3. З робочої документації Альянсу // *Resilience, Respect, and Inclusion. Declaration on Education to Promote*.
4. Ярмол Л.В. Право людини на релігійну освіту як складник свободи віросповідання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 827. С. 229.
5. *Religious Education. Grade I–V. Single National Curriculum // Ministry of Federal Education and Professional Training, Islamabad, 2020. 47 p.*
6. Радченко А. Ю. Конституційне закріплення свободи совісті: основні напрямки розвитку. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 2 С. 3–4.

*Карівець І.В., Національний університет
«Львівська політехніка»*

ЯК НАРОДЖУЮТЬСЯ ЕЛІТИ

Сьогодні вислів Геракліта “Полюмос — це батько всіх речей” стає особливо актуальним.

Зазвичай “полюмос” перекладають, як “війна”. Війна триває постійно, а мир — це ілюзія. Проте, є періоди спокою, нетривалої “мирної ситуації”, коли люди розслабляються, стаючи комформістами. “Мирна ситуація” - це коли нічого не відбувається, а людям стає нудно жити, бо вони втрачають сенс життя.

В “зоні комфорту”, за “миру”, людям нічого не загрожує і вони нічим не ризикують. Війна — це завжди ризик і загроза. Нічим ризикування та нічим загрожування — це причини втрати “сенсу життя”. На війні треба вдосконалюватися, щоб гідно відповідати на загрози та зменшувати ризики. Вдосконалення — це завдання людського життя, це, фактично, є сенсом життя людини, якщо вона хоче стати людиною. Тому війна є чинником розвитку людини, який полягає в її досконаленні. Тому Геракліт каже, що війна — це основа (батько) речей, тобто тільки у стані війни може виникнути щось вартісне, цінне, важливе. Війна здійснює переоцінку всіх речей, вона виявляє гідних і негідних людей, боягузів і сміливців, правдомовців і брехунів тощо.

Війна прискорює вдосконалення, у першу чергу, воїнів: вони тренуються щодня, вони готові йти у бій, щоб захищати свою Батьківщину. Тобто, вони мають чітку мету своєї військової діяльності й ця мета не є абстрактною, а конкретною та емоційною. Якщо воїни не будуть вдосконалюватися, то вони швидко загинуть на полі бою. Це означає, що невідповідна до війни людина миттєво загине на фронті. Відточування вмінь вести бій, вмінь воювати, — це запорука того, що вдосконалення себе у військовій справі допомагає ставати справжнім воїном та уникнути поранень, а то й смерті. Отже, вдосконалення для воїна є надзвичайно важливою річчю, важливою, бо від рівня досконалості воїна залежить те, чи він залишиться жити чи ні. Воїн ризикує життям і, якщо він не буде досконалим у веденні бою, то він загине. Тому справді, війна породжує річ, тобто те, що є важливим для людини; у даному випадку — *майстерність, професійність* воїна. “Ти робиш річ” - це означає, що ти робиш щось надзвичайно важливе для вдосконалення, коли виходиш за межі “зони комфорту” і стаєш відкритою істотою, яка прагне вдосконалення. Це і є *еліта* — тільки ті люди, які прагнуть вдосконалювати себе, які прагнуть ставати кращими та виходити за межі

“спокійного” та “комфортного” життя, бажають ставати кращими, ніж вони є, можуть називатися елітою. І так у всіх сферах: економічній, освітній, науковій, управлінській, релігійній, політичній тощо. Наразі в Україні є лише *військова еліта*, але немає ще інших еліт: економічної, освітньої, релігійної, наукової, політичної, управлінської. Щоб виникла еліта у цих сферах, треба у цих сферах “війни”, яка породить “неспокійних духом” людей, незалежних та вільних, бо вони є відкритими для вдосконалення. Як зазначає Гегель: “Війна — це дух і форма, в якій суттєвий момент моральної субстанції, абсолютна свобода моральної незалежної сутності від усякого існування, вочевидь підтверджений та реалізований” [Гегель 2004: 328].

Війна — це “межова ситуація” (Ясперс). Тобто ситуація, котра вимагає від конкретного індивіда конкретної дії чи дій, котрі визначають його чи її в цій ситуації війни. Ось, наприклад, юнак чи зрілий чоловік прокинувся у Києві 24 лютого 2022 року о 4:00 ранку від вибухів бомб. Його перша реакція — думка про війну. Він, не довго думаючи, телефонує до рідних і питається у них, чи все нормально і що він збирається зараз у військомат, щоб іти на війну. Це його рішення є миттєвим та однозначним. І таких чоловіків у ранковому Києві 24 лютого 2022 року було дуже і дуже багато — стояли черги до військоматів, всі хотіли захищати Україну.

Цього не сталося би, якби Росія не вторглася в Україну. Ми, люди, перебуваємо у відносно визначеному становищі. Тобто ми завжди бачимо себе в якихось ситуаціях, вони змінюються, також міняються можливості, а коли їх не використовувати, то вони зникають. Також ми можемо вплинути на ситуацію, доклавши певних зусиль. Але існують такі ситуації, наприклад, війна, смерть, нещасний випадок тощо, коли незалежно від докладених зусиль, ми здатні змінити їх лише позірно. Саме ці ситуації, що створює нам життя, і є межовими. Ми не можемо якимось суттєво на них вплинути чи просто пережити. І ось, завдяки усвідомленню їхньої неминучості та визнання їхнього існування людина досягає *оновлення* особистісного начала, досягає світоглядних трансформацій та переосмислює сенс життя, *стаючи елітою*. Це ті ситуації та події, які розділяють людське життя на “до” і “після”; це ті ситуації, які змінюють людину до невпізнання — людина стає зовсім іншою; вона навіть не знала, що здатна на таке; у даному випадку — піти на війну і воювати. “Межова ситуація” допомагає людині по-справжньому усвідомити власне становище й відповісти на питання “хто я?”. Такі люди, які готові ризикувати життям й вдосконалюватися на війні, становлять безцінний соціальний капітал. Вони знають, що робити, коли ситуація критична. Сміливість, принциповість, професійність — це якості людини, яка належить до будь-якої еліти; і на війні та під час війни ці якості пришвидчено розвиваються.

1. Гегель, Г. В. Ф. (2004). *Феноменологія духу. З нім. пер. П. Таращук. Київ: Вид-во Соломії Павличко “Основи”*

*Карпінська Р.І., Беляк В.О., Львівський
національний медичний університет імені Данила
Галицького*

ПСИХОКОРЕКЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МЕДИЧНОГО ПСИХОЛОГА В ЧАС ВІЙНИ

Актуальність дослідження. Психокорекція є особливим видом психологічної допомоги. Її завдання — здійснювати цілеспрямований вплив на особистісний, поведінковий та інтелектуальний рівні функціонування людини. Психологічна корекція являє собою тактовне втручання у процеси психічного і особистісного розвитку людини з метою виправлення відхилень у цих процесах і часто справляє вплив не лише на особистість, а й на її оточення, організацію життєдіяльності. У зв’язку з цим говорять про зміни радикалу чи

екзистенціалу, що визначає особистість, про самоактуалізацію (С.Максименко, Н.Жигайло), інтеграцію (З. Фрейд), індивідуацію (К. Г. Юнг), компенсацію (А. Адлер), персоналізацію, особистісне зростання (К. Роджерс) тощо. Отже, психокорекція займає проміжне місце серед наук, що вивчають психічні явища. Вона являє собою сполучну ланку між загальною і прикладною психологією, а щодо використання методів є основою, яка поєднує всі галузі їх практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. Психокорекція – це система заходів, спрямованих на виправлення недоліків психологічного розвитку чи поведінки людини з допомогою спеціальних заходів психологічного впливу. Симптоматична корекція передбачає короткотривалий вплив з метою зняття гострих симптомів відхилень у розвитку, які заважають перейти до корекції каузального типу. Психокорекційна ситуація включає 5 основних елементів: людина, яка потребує психокорекційної допомоги (клієнт); людина, яка допомагає (психолог, медичний психолог); теорія, яка використовується для пояснення проблем клієнта; набір процедур (технік, методів), що використовуються для вирішення проблем клієнта; спеціальні соціальні відносини між клієнтом і психологом.

Результати дослідження. Програма констатуючого етапу дослідження включала виявлення показників рівня тривожності та рівня депресивних станів досліджуваних, які постраждали від психотравм війни. В дослідженні прийняли участь пацієнти кафедри психіатрії, психології та сексології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, віком 20-40 р. Для діагностики причин проблем досліджуваних, яка звертається до медичного психолога, був використаний запитальник Тейлора для виміру рівня тривожності (“Особистісна шкала проявів тривоги”). Результати цього тесту показують, що незначна кількість досліджуваних (18,3%) депресії не має, тобто в них діагностується стан без депресії і у 28,7% хворих спостерігається легкий стан депресії ситуативного чи невротичного генезу, а у 17% - субдепресивний і 26% - депресивний стан (табл.1).

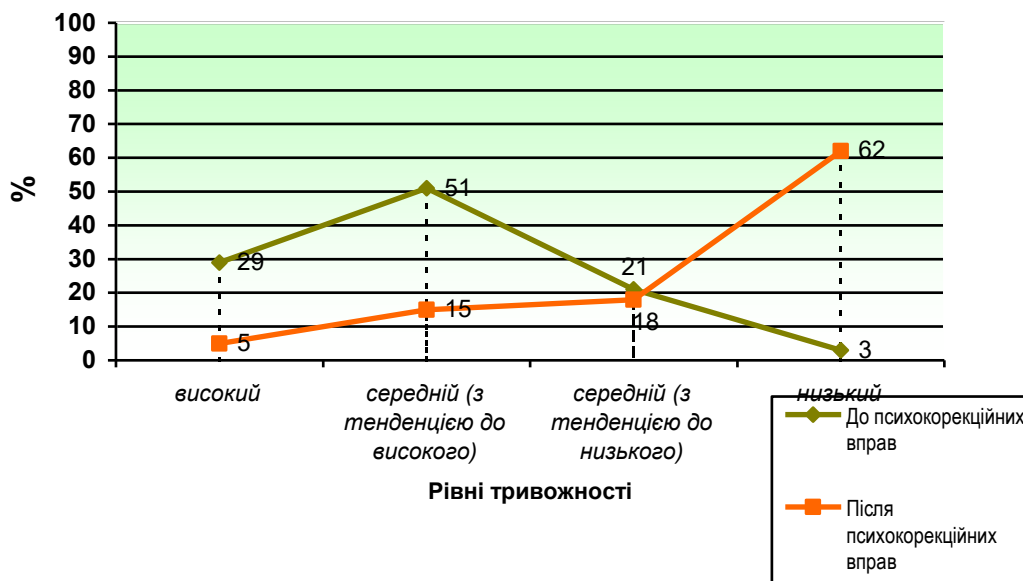
Можна констатувати факт, що емоційний стан досліджуваних характеризується високим рівнем підвищеної тривожності і схильністю до депресії.

Таблиця 1

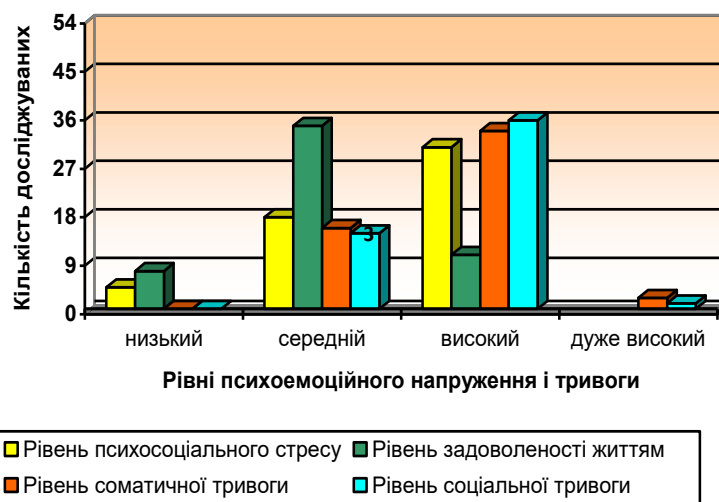
Рівень тривожності	% відношення		
	досліджувані	Стан депресії	досліджувані
високий	29	без депресії	15
середній (з тенденцією до високого)	49	легкий ситуативного чи невротичного генезу	12
середній(з тенденцією до низького)	19	субдепресивний	27
низький	3	депресивний	46

Нами запропонована програма психокорекційної роботи медичного психолога з досліджуваними, які постраждали від психотравм війни, спрямована на зниження рівня нервово-психічного напруження, регуляцію психічних станів, корекцію психічних станів. Дана програма передбачає створення програми тренінгу з використанням психокорекційних вправ, спрямованих на подолання стресових і депресивних станів та прискорення процесу позитивних змін емоційної сфери досліджуваних. Метою такого тренінгу є зниження рівня нервово-психічного напруження, регуляція психічних станів, підвищення мотивації до навчання та праці тощо.

Рис. 2. Рівні тривожності (початковий і кінцевий зріз)

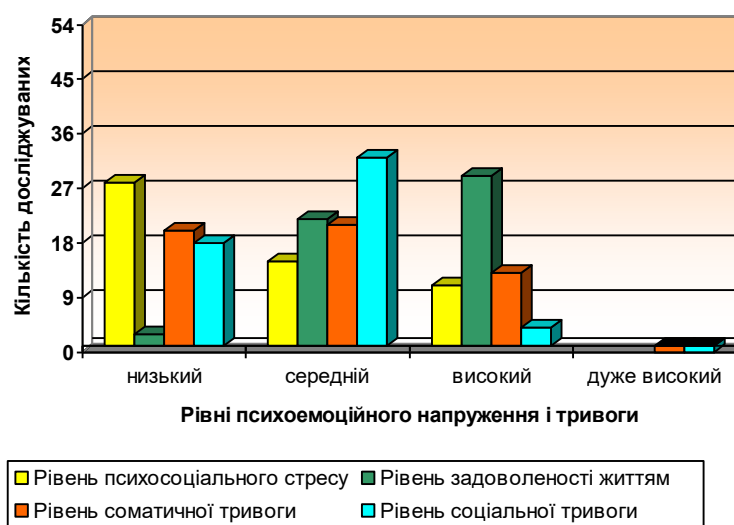
Змінилися також показники за загальною шкалою:

За даними нашого дослідження можна константувати факт, що емоційний стан досліджуваних, які постраждали від психотравм війни, внаслідок використання психокорекційних вправ, спрямованих на подолання стресових і депресивних станів та прискорення процесу позитивних змін емоційної сфери досліджуваних, рівень тривожності та рівень депресії досліджуваних, які зверталася до медичного психолога суттєво знизився.

Перспективою подальших досліджень є завдання медичного психолога, пов'язані з підтриманням психологічного здоров'я населення, попередженням захворювань, діагностикою патологічних станів, психокорекцією, формами впливу на процес одужання, з вирішенням багатьох питань експертизи, соціально-трудова реабілітації хворих людей, а також з вивченням психологічних особливостей професійної діяльності медичного працівника.

Рис. 3. Показники психоемоційного напруження і тривоги
(кінцевий зріз – після психокорекційних вправ)

1. Бурлачук Л. Ф. Исследование личности в клинической психологии (на основе метода Роршаха). — К.: Вища шк., 1979.
2. Вітенко І.С. Особливості мотивації учбової діяльності студентів медичних вузів України //Актуальні проблеми вищої освіти в Україні . - Київ _ Харків , 1994.-с.78.
3. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : Монографія. - Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 336 с.
4. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості: Наук. моногр. – К.: КММ, 2006. – 255с.
5. Максименко С. Д. Основи генетичної психології. – К.: НПУ Перспектива, 1998. –320с.
6. Психологія життєвої кризи / Відп. ред. Титаренко Т.М. – К.,1998.-348с.
7. Яценко Т.С.Психологічні основи психокорекції ; Навч. посіб. К.Либідь , 1996.- с.246.

*Карпінський Б.А., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

ФІЛОСОФСЬКА СТРАТЕГІОЛОГІЯ: ДУХОВНІСТЬ Й АКТИВІЗАЦІЯ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сталий розвиток людства пов'язаний з вибором оптимальної стратегії та потребами прийняття управлінських рішень, зокрема, таких, що стосуються можливостей його розвитку у довготерміновій перспективі з врахуванням ризиків. Підкреслимо, що загалом, *стратегіологія* (strategiology) – сучасна наукова галузь знань щодо принципових наукових закономірностей і принципів стратегії дії і управління соціально-економічним розвитком об'єкта з орієнтованістю на системну обмеженість вибору факторів або учасників у реалізації визначених пріоритетів й цілей в умовах накладання багатофакторності динамічно-обмінних процесів, яка включає в себе окремі науки (наукові погляди, наукові школи). Стратегіологія через свої фундаментальні підходи впливає і дає можливість досліджувати й приймати обґрунтовані та виважені рішення щодо перспектив розвитку території, економічної системи, науково-технічного прогресу, демографічної ситуації, конкурентоспроможності, благополуччя населення, публічного управління та адміністрування, національної

ідентичності, державотворчого патріотизму нації тощо. Обмеженість вибору в стратегіології має визначальне значення і володіє значною ціною щодо його прийняття через відповідні управлінські рішення. Окрім того, одним із сучасних наукових напрямів щодо стратегіології стає філософія з її апаратним інструментарієм [1–5].

Філософська стратегіологія – це сучасна галузь філософії, яка системно вивчає стратегічні аспекти діяльності людини та суспільства, тобто вона досліджує, які закони і закономірності впливають на прийняття рішень й досягнення довготермінової мети в політиці, економіці, військовій справі, культурі та інших сферах. Практично, вона аналізує принципи та завдання стратегії під кутом зору філософів. Зокрема, окремі пріоритетні принципи і завдання філософської стратегіології наведено в табл. 1–2.

Таблиця 1

Пріоритетні принципи філософської стратегіології

Принципи	Сутнісне наповнення
Раціональність	Філософська стратегіологія підкреслює важливість раціонального планування й вибору стратегій, тобто вона досліджує, як раціональні рішення можуть сприяти досягненню поставлених цілей
Мораль і етика	З філософської позиції стратегія повинна враховувати моральні та етичні аспекти, а тому філософська стратегіологія допомагає зрозуміти, як вибір і дії, пов'язані зі стратегією, можуть впливати на моральні цінності й суспільство
Довготерміновість	Філософська стратегіологія наголошує на важливості довготермінового планування та стратегічного мислення, тобто вона допомагає розглядати наслідки стратегічних рішень на перспективу

Джерело: сформовано автором.

Доцільно підкреслити, що у табл. 1–2 наведено лише загальні принципи і завдання філософської стратегіології, а тому конкретний підхід до їх вибору та й тлумачення може різнитися залежно від філософської школи і підходів науковця.

Значимо також, що державотворчий патріотизм нації (*state-creative patriotism of nation*) – це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. За своєю природою означений патріотизм можливо оцінювати на основі використання двох підходів: якісного та кількісного (податкового) [2–3].

Таблиця 2

Базові завдання філософської стратегіології

Завдання	Змістове наповнення
Аналіз стратегічних виборів	Філософська стратегіологія вивчає процес прийняття стратегічних рішень та їхні наслідки. Вона допомагає розуміти, які чинники впливають на вибір конкретних стратегій
Формулювання цілей та цінностей	Вона допомагає оцінювати, які цілі і цінності визначають стратегічні рішення та як вони відображаються на суспільстві
Вивчення ефективності стратегій	Філософська стратегіологія відстежує результати реалізації стратегій та їхній вплив на соціум. Вона оцінює, наскільки стратегії сприяють досягненню поставлених цілей.
Етичний аналіз	Філософська стратегіологія досліджує етичні аспекти стратегічних виборів та допомагає вирішувати етичні конфлікти, які можуть виникнути в процесі реалізації стратегій.
Філософське виховання	Цей напрямок філософії сприяє вихованню стратегічного мислення, критичного мислення і вмінню аналізувати складні ситуації та приймати обґрунтовані рішення.

Джерело: сформовано автором.

Духовність у філософській стратегіології з позиції державотворчого патріотизму нації (ДТПН) може бути розглянута як ключовий аспект, який об'єктивно впливає на становлення і розвиток держави та її громадян. Ця концептуальна парадигма включає в себе культурні, моральні, етичні й релігійні цінності, ідеали і переконання, які є пріоритетно важливими для національної ідентичності й єдності.

Зокрема, з погляду ДТПН, духовність стає важливим чинником, який сприяє об'єднанню громадян та формуванню їхньої готовності працювати на користь держави. Означене включає наступне: гордість за історію й культуру своєї нації, повагу до законів і правил, відповідальність перед співгромадянами і бажання сприяти загальному добробуту.

Окрім того, у ДТПН духовність також пов'язана із загальними цілями сталого розвитку, наприклад, покращення рівня освіти, розвиток культури й науки, підтримка громадських ініціатив і благодійних акцій. Пріоритетною є також свобода совісті й можливість висловлювати власні релігійні та духовні переконання без дискримінаційних заперечень.

Загалом, в контексті ДТПН, духовність означає не лише внутрішні цінності й переконання громадян, але й їхню реальну готовність приносити користь своїй державі і сприяти її розвитку на основі сформованих спільних ідеалів й цінностей.

Підкреслимо, що філософська стратегіологія володіє пріоритетом для прояву ДТПН і в умовах воєнного стану. Зокрема, в цьому контексті зв'язків можливо виділити характерні закони й закономірності:

1. Закон війни і миру: Філософська стратегіологія допомагає аналізувати причини воєн і шляхи до досягнення миру, тобто патріотизм концентрується на збереженні миру і безпеки нації.

2. Закон геополітики: Територіальні чинники, зокрема, розташування країни, її ресурси і вплив на міжнародне середовище, впливають на стратегіологію держави. Тут патріотизм включає в себе бажання зміцнити позиції своєї нації на світовій арені.

3. Закон суспільної стійкості: Філософська стратегіологія досліджує, як соціальні та політичні фактори впливають на стабільність суспільства, зокрема, патріотизм спонукає громадян до спільних цілей та покращення добробуту.

4. Закон національної ідентичності: Філософська стратегіологія може розглядати питання про те, як ідентичність нації впливає на її стратегію, тобто ДТПН базується на відчуттях національної гідності й приналежності.

5. Закон міжнародних відносин: Філософська стратегіологія досліджує, як країни взаємодіють на міжнародній арені, а ДТПН спонукає до системного розвитку зовнішніх відносин та збереження національних інтересів.

Водночас, функції філософської стратегіології в умовах воєнного стану такі:

1. **Аналіз сутності конфлікту:** Філософська стратегіологія може допомогти розібратися в природі загрози, визначити її причини й наслідки. Тобто вона сприяє розумінню глибинних філософських, політичних і соціокультурних аспектів конфлікту.

2. **Оцінка стратегічних цілей й завдань:** Філософська стратегіологія допомагає розглядати і аналізувати стратегічні цілі та завдання, які стоять перед сторонами конфлікту. Вона сприяє розумінню того, наскільки ці цілі відповідають етичним й моральним принципам.

3. **Етичний аналіз:** У воєнних умовах важливо враховувати етичні аспекти стратегічних виборів. Філософська стратегіологія дозволяє визначати етичні межі дій військових лідерів та визначити, які стратегії є морально прийнятними.

Оціночні показники ефективності філософської стратегіології з позиції ДТПН на різних управлінських рівнях (держава–регіон–громада–громадянин) зводяться до наступного:

–**Зміцнення національної єдності:** одним з пріоритетних показників ефективності філософської стратегіології також є здатність сприяти зміцненню національної єдності та згуртуванню нації. Практично, спроможність зберігати чи підвищувати рівень національного патріотизму серед громадян є базисом стійкості переконань.

–**Підтримка державних інститутів:** у цьому контексті підтримка та легітимність державних інститутів є визначальною. Так, філософська стратегіологія має сприяти формуванню ефективної державної системи, яка відповідає інтересам й сучасним державотворчим цінностям нації.

–**Забезпечення безпеки й обороноздатності:** ефективна стратегія має забезпечувати націю необхідним рівнем безпеки та обороноздатністю в умовах внутрішніх й зовнішніх загроз.

–**Збереження і розвиток культурної спадщини:** дієвим показником є збереження і розвиток культурної спадщини нації. Стратегія повинна сприяти збереженню національної ідентичності та культурних цінностей в умовах викликів.

–**Підтримка соціальної солідарності:** філософська стратегіологія має сприяти розвитку соціальної солідарності в суспільстві. Зокрема, це може включати підтримку соціальної справедливості й допомогу в боротьбі з соціальними диспропорціями.

–**Вплив на міжнародну арену:** якщо нація є частиною міжнародного співтовариства, то ефективна філософська стратегіологія також має забезпечувати належний вплив на міжнародну арену й захищати національні інтереси.

–**Розвиток освіти й науки:** оптимальна стратегія повинна сприяти розвитку освіти й науки, що є пріоритетними складовими сучасної успішної нації.

–**Забезпечення гідності й прав людини:** ефективна стратегія має органічно турбуватись і дбати про гідність й права людини в межах конкретної нації.

Властиво оцінюючи філософську стратегіологію з позиції ДТПН, важливо враховувати означенні показники та провадити необхідний моніторинг їх змін. Ефективна філософська стратегіологія має сприяти активізації рівня патріотизму нації та його зміцненню, враховуючи державотворчі цінності, ідеали й конкретні мотивні інтереси громадян [3].

Відмітимо, що філософська стратегіологія і ДТПН комплексно взаємодіють на багатовікових етапах становлення й розвитку. Однак вони мають дещо інші концепційні завдання, оскільки філософська стратегіологія формує наукове підґрунтя для формулювання та реалізації стратегічних цілей держави, в той же час: ДТПН надихає громадян на підтримку та відданість своїй нації, сприяючи загалом її успіху та процвітанню (рис. 1).

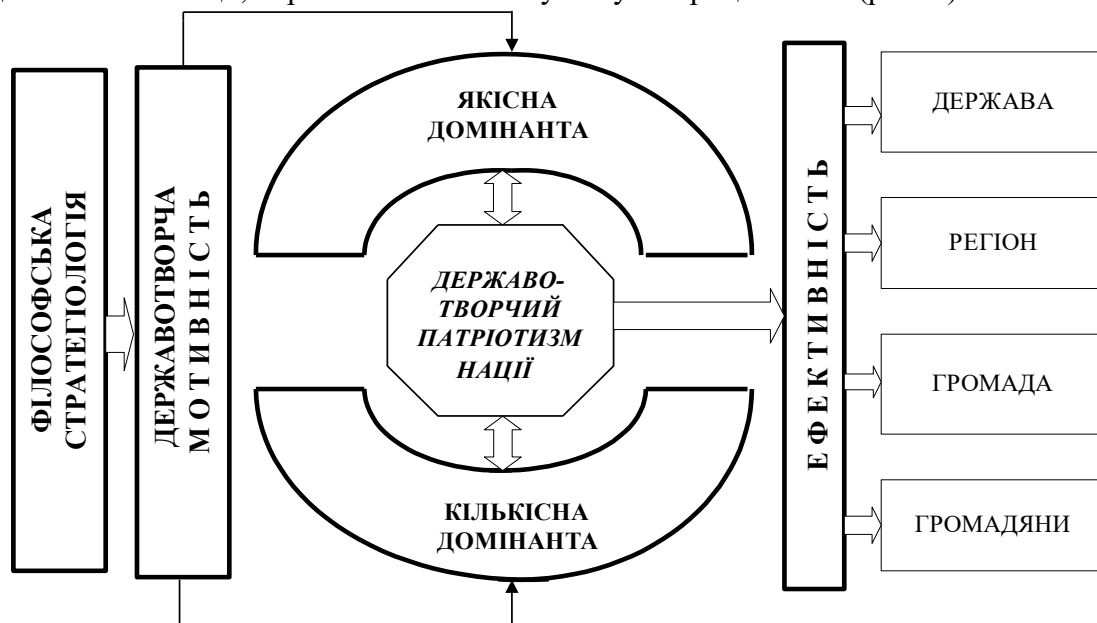

Рис. 1. Взаємозв'язок філософської стратегіології з державотворчим патріотизмом нації з спрямованістю на ефективність

Джерело: власна розробка.

Властиво, навіть не зважаючи на воєнний стан, зв'язок між філософською стратегіологією та ДТПН можливо ефективно активізувати через наступні цілеспрямовані заходи:

– **Публічні обговорення й освіта:** залучення філософів, управлінців, публічних інтелектуалів й освітян для проведення публічних обговорень, а освіти з питань стратегії і патріотизму дозволяє фахово і системно формувати національну ідентичність та відчуття приналежності до держави.

– **Соціальні й медійні кампанії:** використання як соціальних мереж, так і медійних ресурсів для поширення інформації й ідей, які сприяють розвитку ДТПН, може бути ефективним способом підтримки нації в умовах війни.

– **Підтримка національної культури:** цілеспрямований наголос на розвиток і підтримку культурних ініціатив, які реально підкреслюють цінності й історію нації, сприяє формуванню патріотичних настроїв в суспільному просторі.

– **Аналіз стратегій управління конфліктними ситуаціями:** філософська стратегіологія допомагає аналізувати та вчасно оцінювати стратегії управління воєнним загостренням з огляду їхнього впливу на національний патріотизм.

Виходячи з наведеного, філософська стратегіологія є окремим розділом філософії, яка вивчає стратегію як базовий інструмент довготермінового управління в різних сферах суспільного життя, включаючи політику, бізнес, війну та інші соціальні й господарські сфери.

Практично, зв'язок між філософською стратегіологією та державотворчим патріотизмом нації стає домінуюче зміцнюючим каркасом національної єдності й підтримки громадян в умовах воєнного стану, допомагаючи суспільству розуміти та обґрунтовувати як специфіку прийняття стратегічних рішень, так і врахування особливостей рішень та дій військових й політичних лідерів.

1. Karpinsky V. A., Bozshko S. M. *Economic Growth at sustainable development of economy. The monography.* Lviv : Prostir-M, 2006. 376 p. (Series «Economy of Territories»).
2. Карпінський Б. А. *Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання.* Монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 480 с. (Серія „Держава і стратегіологія”).
3. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. *Мотив як управлінська основа державотворчого патріотизму нації з позиції стратегіології розвитку держави.* Бізнес Інформ. 2023. №2. С. 6–15. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15>.
4. *Людина і суспільство: філософські, психологічні та політологічні виміри.* В 3 кн. Кн. 1. *Особистість в соціумі: психологічні механізми активності : монографія / за ред. чл.- кор. НАН України, проф. В. П. Мельника.* Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 424 с.
5. Рижак Л. *Філософія.* Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 650 с.

Компанович М.С., Львівський інститут ПрАТ ВНЗ
МАУП

ПРАКТИКА СУПЕРВІЗІЇ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ КЛІНІЧНОГО ПСИХОЛОГА

Супервізія – це процес «безперервного спільного, експериментального та трансформаційного навчання», який спирається на практику та наукові знання. Це стосунки відносини «взаємної довіри, поваги та чесності», що враховує навчальні запити супервізанта. Зрештою, це практика обмежений явним контрактом і спирається на загальні та явні моделі професійного супроводу [3; 1].

Супервізія дає психологу простір для розширення та поглиблення розуміння своїх реакцій на клієнтів і інтервенційних рішень, які постають в межах сетінгу, реакції контр-перенесення, коли межі можуть ставати потенційно розмитими, коли є перерви в сетінгу, або повертається симптоматика, усе це вимагає від клінічного психолога здатності до рефлексії. Це дозволить детально вивчити та зрозуміти певну ситуацію чи її динаміку з різних поглядів. Реакція на процес роздумів може бути різною і зокрема, складною. Рефлексивна практика вимагає відкритості та чесного діалогу, у якому завданням є зрозуміти різні точки зору та вкорінені моделі з безоцінкової позиції [2; 4].

Супервізійний супровід професійної практики є обов'язковим під час підготовки клінічних психологів і мав би бути центральним у такому навчанні. Оскільки супервізійна практика призначена для виконання трьох пов'язаних між собою, але водночас дещо суперечливих функцій:

1) нормативних функцій моніторингу та забезпечення благополуччя клієнта, а також моніторингу та оцінки компетентності супервізанта;

2) відновлювальні функції підтримки особистого та професійного благополуччя супервізанта (уникнення вторинної травматизації в роботі з тяжкими досвідами пацієнтів, попередження емоційного тощо);

3) формувальні функції навчання та керівництва професійною практикою супервізанта. Дослідження свідчать про те, що супервізія, може досягати відновлювальних і, певною мірою, формувальних функцій.

Етична складова супервізійного супроводу полягає в тому, щоб створити в супервізійному стосунку обстановку толерантності та уваги, яка дозволила б супервізанту висловлювати свої особисті бачення ситуації клієнта, його запиту та власного його переживання клінічним психологом. Дослідники та практики (Хьюз, Пенджеллі, Хокінз, Шоетом) використовують різні метафори та аналогії для з'ясування природи процесу супервізії вважають, що супервізор повинен мати здатність балансувати в наближенні впритул до мети, та здатності віддалятися від неї для отримання абстинентного погляду [3; 5; 6]. Тому в спільному творчому процесі, в рамках якого супервізор і супервізант — генерують нові сенси, які не могли б бути досягнутими у разі однієї лише внутрішньої психічної роботи кожного із партнерів окремо.

1. Ушакова І.В. *Супервізія : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / І. В. Ушакова. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – 228с.*
2. *Creaner What is the Meaning and Purpose of Supervision? 02_Creaner_Ch-01.indd 5 21-Nov-13 AM: https://us.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/58975_Creaner.pdf*
3. *Miller, David. Conselling for Healthcare Providers: Stress Prevention and Management// HIV/AIDS Counselling/ G/Bellani (Eds). – Milan: McGraw Hill, in press.–1993. – P. 27-33.*
4. *Carroll, M., & Gilbert, M.C. (2011). On being a supervisee: Creating learning partnerships, 2nd edition. Victoria: PsychOz Publications.*
5. *Hess, A. K., (2011). Psychotherapy supervision. In J. Norcross, G. R. VandenBos & D. K. Freedheim, (Eds), (2011). History of psychotherapy: Continuity and change (2nd ed., pp. 703-722). Washington, DC: American Psychological Association. doi: 10.1037/12353- 047.*
6. *A Practice in Search of a Theory Supervising and Being Supervised Jan Wiener, Richard Mizen, Jenny Duckham (2017). Publisher Bloomsbury Academic.*

*Кравчик М.Б., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

ПОНЯТТЯ ТА ПРОВАВА ПРИРОДА СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Перехід прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємця, з наявністю іноземного елемента породжує виникнення міжнародних спадкових відносин, у зв'язку із чим виникає потреба як матеріально-правового так і колізійного їх регулювання.

Кожна держава по своєму здійснює правове регулювання спадкових відносин, тому виникають колізії між матеріально-правовими нормами різних держав, а це в свою чергу ускладнює правове регулювання міжнародних спадкових відносин. У зв'язку із цим виникає потреба у дослідженні колізійних норм в даній сфері.

Колізійні питання спадкування були і залишаються у міжнародному приватному праві України одними з найскладніших. Вирішення різних спадкових спорів, як правило, породжує майнові відносини, що входять до системи відносин власності однієї держави, і взаємодіють з системою власності іншої держави. Це дає підстави кожному із правопорядків претендувати на регулювання цих відносин, а отже породжує актуальний предмет для дослідження із застосуванням методів, притаманних науці міжнародного приватного права.

Для подальшого розвитку міжнародного приватного права та вдосконалення норм щодо спадкування в Україні виникає необхідність дослідити механізми регулювання спадкових відносин з іноземним елементом шляхом порівняльного аналізу та виробити на цій основі низку теоретичних і практичних рекомендацій, які сприяли б підвищенню ефективності механізмів захисту прав громадян в Україні та за її межами.

Національне законодавство кожної окремої держави залишається головним джерелом міжнародного приватного права. Це також стосується і регулювання питань спадкування за законом в міжнародному приватному праві.

Основним законом, який регулює такі відносини є Конституція України. Так, у ч. 3 ст. 25 Конституції вказано, що Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. У ч. 1 ст. 26 передбачається, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі права і обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними документами України[1].

В межах будь-якого правопорядку природним явищем є смерть фізичних осіб, що припиняє правоздатність людини і відкриває спадщину. Однак кожному правопорядку властиві національні особливості, які є пов'язаними із традиціями, які, в свою чергу, зумовлені дією історичних, етнічних, релігійних та інших факторів, внаслідок чого правове регулювання спадкових відносин надто ускладнюється [2, с. 88]. Законодавства різних правових систем щодо питань спадкування завжди мали істотні розбіжності, із урахуванням суттєвих відмінностей у традиціях та звичаях різних держав. Більше того, такі розбіжності торкаються усіх основних етапів процедури успадкування, розпочинаючи із визначення складу спадкової маси і закінчуючи процесом вступу у володіння успадкованим майном. На сьогоднішній день така ситуація не змінилася. Суверенні країни у власних законодавствах фіксують відмінні підходи до забезпечення прав та інтересів власних громадян та іноземців стосовно спадкування за законом.

Перш за все, варто зазначити, що інститут спадкування за законом виник раніше, аніж інститут спадкування за заповітом. Так, свій початок перехід майна після смерті особи до інших бере ще з часів первіснообщинного ладу. Оскільки, першим періодом цього ладу був матриархат та рід визначався по материнській лінії, то майно, в основному, переходило у спадщину найближчим кровним родичам з боку матері, тобто її майно переходило до дітей та сестер. Важливим є те, що спадкування здійснювалось по лінії роду, саме тому жінка та

чоловік не мали можливості спадкувати один після одного, так як вони не вважалися членами одного роду.

На сьогоднішній день, значна кількість громадян є суб'єктами спадкових правовідносин, які часто виникають незалежно від країни їх постійного місця проживання, зокрема, і в Україні. У випадку настання смерті громадянина України за кордоном або якщо його майно чи майнові права перебувають поза межами України виникає ряд правових проблем, серед яких ключове місце належить питанням правового регулювання спадкових відносин[2, с. 88].

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» іноземний елемент – це ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або кількох з таких форм: – хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; – об'єкт правовідносин перебуває на території іноземної держави; – юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави[3, с. 52].

Інші науковці вважають, що поняття «іноземний елемент» має триєдину природу: «1) суб'єкт, який має іноземну приналежність (громадянство, місце проживання – щодо фізичних осіб); 2) об'єкт, що перебуває на території іноземної країни; 3) юридичний факт, який мав чи має місце за кордоном» [4, с. 54]. Така правова позиція характерна як для національного українського приватного права, так і для міжнародного приватного права.

Проте розходження у визначенні іноземного елемента не впливають на в цілому однакове його розуміння доктриною і практикою.

Наявність іноземного елемента, на думку В. Кисіля, у міжнародних спадкових правовідносинах може бути зумовленою такими обставинами:

- а) іноземним громадянством спадкодавця, який постійно проживав на території даної держави;
- б) перебуванням спадкового майна (нерухомість, транспортні засоби, банківські вклади тощо) на території іншої держави;
- в) тим фактом, що спадкодавець останнім часом проживав на території іншої держави[5, с. 154].

Отже, виходячи із вищенаведеного, спадкування за законом у міжнародному приватному праві можна визначити як правовідношення, ускладнене певною формою іноземного елемента, у якому відбувається перехід прав та, у випадках визначених законодавством держав, обов'язків від фізичної особи, яка померла (спадкодавця) до спадкоємців, яке виникає за відсутності заповіту або при наявності інших підстав, визначених законодавством держав.

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Текст] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 1996. - № 30. - С. 141.
2. Кузьменко, С.Г. Міжнародне приватне право. навч. посіб. [Текст] / С. Г. Кузьменко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – с.88
3. Косовський, Л. М. Поняття та правова природа іноземного елемента в цивільному судочинстві України [Текст]/ Л. М. Косовський // Приватне право і підприємництво. - 2014. - Вип. 13. - с. 52
4. Федуняк, Г.С. Міжнародне приватне право: підручник [Текст] / Г. С. Федуняк, Л. С. Федуняк. – 4-те вид. (перероб. і доп.) – К.: Атіка, 2009. – с.54
5. Кисіль, В.І. Спадкові відносини в сучасному міжнародному приватному праві [Текст] / В. І. Кисіль // Право України. – 2013. – № 7. – с. 154

ВИХОВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ – ВАЖЛИВЕ ЗАВДАННЯ СЬОГОДЕННЯ

Актуальність теми дослідження: Виховання творчої особистості – особливо важливе питання сьогодення. Адже в наш час потрібні спеціалісти всебічно розвинені та обізнані. Тому з метою пошуку шляхів удосконалення виховання творчої особистості, дослідження уяви у співвідношенні з віковими аспектами, залишається актуальним питанням. Відомо, що уява задіяна в творчій діяльності людини на різних етапах її життя. Спираючись на розуміння цього питання Л.С.Виготським, С.Д.Максименко, В.О.Моляко, Я.О.Пономарьовим, В.А.Роменцем, С.Л.Рубінштейном, Б.П.Тепловим розглянемо уяву як вищу психічну функцію при взаємодії двох сигнальних систем. Процес уяви фізіологічно є процесом утворення нових сполучень і комбінацій з уже складених нервових зв'язків у корі великих півкуль головного мозку. Уява – це вищий пізнавальний психічний процес, притаманний лише людині, при якому людина продукує на підставі попереднього досвіду образи, уявлення, ідеї. Вона є своєрідною формою відображення людиною дійсності. Все, що зроблено людиною і оточує нас, є продуктом її уяви. Уява є психологічною основою творчості та її необхідною складовою, тобто творчість базується на уяві. Під час протікання творчого процесу виникає багато асоціацій. У психології уява розглядається як окремий психічний процес; в діяльності уява виступає в єдності з мисленням. Вона має аналітико-синтетичний характер. Пов'язана уява з пам'яттю, емоціями, мисленням та почуттями. Уява є необхідною умовою майже будь-якої розумової діяльності. Пізнавальною функцією уяви є створення нових об'єктів та випереджальне відображення реальності. Сутність уяви полягає в перетворенні уявлень, створенні нових образів на фундаменті тих, що вже існують. Це своєрідне відбиття дійсності у нових незвичних варіаціях. Уява також виконує функцію переконструювання образів пам'яті з попереднього досвіду, тобто з раніше утворених образів у нові сполучення та співвідношення. Чим багатший досвід людини, тим більш різноманітні і яскраві образи. Уява допомагає пізнавати навколишній світ і самих себе, розширювати свій досвід.

Різноманіття видів уяви показує, що її фізіологічними механізмами є складні нервові процеси в корі головного мозку. Їх основу складають залишкові (сліди) процеси збудження і гальмування, іррадіації і концентрації, позитивної і негативної індукції, аналізу і синтезу в кіркових відділах різних аналізаторів. У результаті цієї складної нервової діяльності і виникають нові, такі, що не мали місця в реальному процесі сприйняття, поєднання тимчасових зв'язків, що утворилися в минулому досвіді, складові фізіологічної основи образів уяви.

Творча уява підкоряється певним законам; поєднання різноманітних елементів в процесі творчої уяви завжди носить не механічний, а структурний характер, підкоряється поставленому завданню і творчому задуму. Разом з тим структурні форми, в яких відбувається робота уяви письменника, художника, композитора, не вигадані, а почерпнуті із сприйняття і вивчення дійсності.

Особливістю уяви у вигляді мрії є побудова образів бажаного майбутнього, поки що нездійсненого, а іноді в найближчому майбутньому і нездійсненого. У своїх мріях люди малюють яскраві картини цього майбутнього в найрізноманітніших сферах своєї діяльності: мріють про майбутні міжпланетні і зоряні перельоти, будують в своїй уяві необхідні для цього космічні кораблі, оснащують їх поки що нествореними складними приладами і двигунами, уявляють собі реальну обстановку і умови цих польотів; мріють про відкриття і способи застосування нового вигляду енергії, про винахід ще небачених могутніх машин, які назавжди звільнять людину від важкої фізичної праці; про наукові відкриття, покликані дати людині невичерпну владу над силами природи; про створення чудових витворів мистецтва,

здатних ушляхетнити людину; про перевлаштування людського суспільства на справедливій соціальній основі, про знищення на землі навіки убогості, майнової нерівності, всяких форм експлуатації людини людиною і так далі.

Образи, яким віддається людина в своїх мріях, мають наступні особливості:

- яскравий, живий, конкретний характер образу, з багатьма деталями і частковостями;
- слабка вираженість конкретних шляхів до здійснення мрії, уява цих шляхів і засобів в найзагальніших рисах (у вигляді деякої поки що тенденції);
- емоційна насиченість образу, його привабливість для мріючої особи;
- з'єднання мрії з відчуттям упевненості в її здійсненості, з пристрасним прагненням до перетворення її в дійсність;
- творчий характер образу, яскраво виражені риси нового, такого, що чекає свого здійснення.

Ці особливості роблять мрії важливим засобом пробудження ініціативи, підтримки енергії людини в найскрутніших умовах життєвої боротьби, могутнім стимулом до діяльності на благо. Будуючи в своїх мріях картини майбутнього, людина краще і визначеніше уявляє собі життєві перспективи, мрії допомагають їй визначити і конкретизувати цілі свого життя. І цьому не заважає те, що поки що ці мрії не реалізуються відразу і негайно, що для їх здійснення людство повинне пройти ще довгий і важкий шлях. Якщо ці мрії витікають з інтересів суспільства і засновані на науковому передбаченні, вони рано чи пізно знайдуть застосування в практичному житті і так або інакше будуть здійснені.

Як і мислення, уява виникає в проблемній ситуації. Якщо проблемна ситуація повністю визначена і в процесі усвідомлення перетворюється в означену задачу, то хід її розв'язання підпорядкований переважно законам мислення. Якщо ж проблемна ситуація є недостатньо визначеною, то вихідні дані важко піддаються точному аналізу. В цьому випадку на допомогу приходить уява. Чим точніше описана ситуація, тим менше простору для фантазії. Таким чином, цінність уяви в тому, що вона, доповнюючи ситуацію, дозволяє прийняти рішення і знайти вихід з положення навіть при відсутності належної повноти знань для мислення. Але у цьому криється слабкість такого розв'язання. Намічені шляхи є часто недостатньо чіткими та строгими. Отже, однією з причин виникнення уяви у людини є необхідність існувати і діяти в середовищі з неповною інформацією.

В основному уява людини характеризується активністю. Однак бувають випадки, коли вона використовується не лише як умова творчої діяльності особистості, спрямованої на перетворення дійсності, а й як заміна діяльності. У таких умовах фантазія створює образи, які не втілюються в життя, розробляє програми поведінки, які не можуть бути здійсненими. Це буває тоді, коли людина в силу певних умов намагається ухилитися від необхідності діяти. Робота уяви виглядає як процес почергового розгортання й згортання характеристик створюваного й вихідного образів, постійне перетворення їх то в різнорідну, те в однорідну структуру, а операції цього механізму можуть реалізовуватися як усе разом у єдиному процесі, так і окремо, залежно від цілей суб'єкта й завдань діяльності. Цей механізм лежить в основі таких форм знаково-символічної діяльності, як моделювання, заміщення, кодування, схематизація, узагальнення тощо.

1. *Актуальні соціально-психологічні аспекти проблеми обдарованості // Обдар. дитина. – 1998. - №1. - С.3-5; №2. – С.2-6; №3. – С.2-5.*
2. *Брушлинский А.В. Воображение и творчество (трудности в трактовке воображения) // Научное творчество. Под ред. С.Р.Микулинского, М.Г.Ярошевского. М.: Наука, 1969. С. 341-346.*
3. *Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : Монографія. - Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008 – 336 с.*
4. *Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі. В 2 т. – К.: Форум, 2002.*
5. *Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі. В 2 т. – К.: Форум, 2002.*

6. *Проблеми творчої обдарованості /Р.В.Моляко, В.О.Моляко //Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність: Міжнар. наук. Костюківські читання: Матеріали конф. – К., 1993. – Т.2. – С.207-214.*

Лосик О.М., Львівський національний університет імені Івана Франка

ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ЦІННІСНІ ВИМІРИ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЇ СВОБОДИ

Феномен свободи завжди був однією з базових підвалин цивілізаційного поступу та його понадчасовим пріоритетним орієнтиром. У призмі свого інституційного та ціннісного здійснення він не втрачає високого рівня актуальності й у сучасній культурі та соціальності. Як чільна настанова повоєнного Заходу, свобода чинить вплив на реформування публічного простору, а в його межах – і політичних та громадянських досвідів, пов'язаних із свідомим індивідуальним і колективним самоздійсненням. Сучасна історія емансипаційної спрямованості осіб і спільнот демонструє численні сильні та слабкі сторони у спробах остаточно вивільнитися від ідеологічного, правового, економічного, культурного тиску: з одного боку, свобода, як універсальна цінність, спрямовує до миру та демократично-ліберальної версії здійснення сучасності, залишаючись базовою опорою у міжлюдських і міжнародних відносинах, а з другого – інтерпретація свободи може ставати центральною віссю нової космополітичної диктатури та спрощення національних, расових, релігійних, гендерних та інших відмінностей, перетворюючись у масштабне, небезпечне, невідповідне й надумане бачення людської природи. То ж новітні змісти та контексти свободи потребують щораз то складніших тлумачень, серед яких трапляються подекуди досить непередбачувані підходи. Невипадково виразним прикладом своєрідної інтерпретації місця, ролі та значення цього феномену стала саме постмодерністська течія.

Постмодерністська «ситуація» є невід'ємною частиною загального постмодерного п(р)ориву до свободи як умови самовизначення й мети самоздійснення в умовах некласичної парадигми. Безперечно, це специфічний спосіб «відчування» сучасності як наповненого субстанційними змістами новітнього етапу модернізації з його загостренням кризових настроїв, антикумулятивізмом, епістемологічним і культурним релятивізмом. З такого погляду постмодернізм стає у ряді інших філософсько-наукових, естетично-художніх й соціально-політичних практик ХХ ст. Але при цьому вирізняється особливо критичною (переважно негативною) оцінкою минулих досвідів емансипації й саме на такому протиставленні формулює своє розуміння свободи.

Постмодерністське трактування свободи має багато розгалужень, об'єднаних стратегією емансипації людської суб'єктивності. Її вихідними засадами є переривання лінеарності, визначальний брак систематичності та ствердження необоротного розпаду цілості. Постмодерністи переконують у потребі постійної релятивізації усіх гадано стабільних вимірів світорозуміння й життєдіяльності. Лише так, на їхню думку, можна звільнити історично-культурну свідомість від обтяжливої, вже неактуальної й навіть загрозливої ідейної спадщини минулого, просякнутого несправедливістю й тоталітарним духом.

При цьому постмодерністи заперечують не модернізаційне оновлення як таке, а лише його догматичні правила, що особливо зміцніли в добу Модерну й уже в нових реакційних втіленнях тяжіють до владного опанування життєвої дійсності в час Постмодерну. Так «нешасливо» окреслений нурт тому зазвичай ототожнюють насамперед з категоричною деконструкцією традиції, тяглості, канону. Відповідно, провідними постмодерністськими

практиками вважають розпізнавання механізмів примусу, домінування й будь-яких «кратій», а паралельно із цим – поширювання гетерогенності, паралогії й диссенсуальності як найбільш оптимальних умов повноцінного самоздійснення.

Саме у такому руслі спрямовані головні інтелектуальні й творчі зусилля представників постмодернізму, зокрема французьких філософів. У франкофонній філософській рефлексії новітня емансипація феномену свободи втілюється особливо оригінально. Великою мірою цьому сприяла винятково активна публічна, в тому числі ідеологічно-політична, діяльність ініціаторів постмодернізму у Франції. Їхні зазвичай «ліві» світоглядні переконання виражали наміри радикальної бунтівливості соціально-громадянського спрямування проти репрезентації влади загалом. Значення свободи інтерпретувалося на рівнях міждисциплінарних семіотичних пошуків, що мали «паратеоретичні» форми з виразною тенденцією уникання метафізичних узагальнень та підсилювалися локальною мовно-лінгвістичною специфікою.

Поміж низки дотичних до постмодернізму французьких інтелектуалів саме Ж.-Ф. Ліотару, на нашу думку, належить один із небагатьох проєктів, які пропонують альтернативні розв'язки парадигмального конфлікту навколо осягальних меж і потенційних можливостей свободи. Він акцентує на цінності ретроспективного погляду в таке критиковане своїми колегами раціократичне минуле, щоб за допомогою «перечитування» і «переписування» відшукати у ньому зародки постмодерністської непоступливості та бунту. У міждисциплінарній семіотичній проєкції, згідно пропозиції Ж.-Ф. Ліотара, постмодерністський дискурс постає не як деструкція класичних основ європейського світогляду, а радше як свідоме чи несвідоме усунення тих його фундаментальних, сформованих минулими століттями складових, що і в сучасній добі приховано, а подекуди й інерційно пропонують практики всеосяжного логоцентризму, відтворюючи відомі з доби Модерну метанаративи з їх незалежними від свободи вибору прагненнями Об'єктивності, Правди, Істини, Краси, Добра та інших універсальних «статусів» світоглядного знання.

Попри всю суперечливість своїх складників, свобода постмодерністської «ситуації», однак, не мислиться поза олюдненою реальністю, тобто культурою. Вона супроводжує поточні інтерпретації в розумінні світу, допомагає конституювати буття як соціокультурний «текст». Запропоновані постмодерністами дискурсивні «ігри» не претендують на всеохопність і вичерпність пояснень людини у світі. Насамперед вони пов'язані з виявленням кризи занадто «легітимних» норм світобачення й розуміння та їх подальшим подоланням. Утримування стану «суперечки» (*différend*) вчить розпізнавати приховані тоталізаційні «пастки» минулих історично-культурних досвідів і протистояти новітнім глобократичним небезпекам. Постмодерністська настанова свободи насамперед руйнує уявлення про вичерпність об'єктивних знань і безсумнівність ідентифікаційних моделей у культурній звичаєвості. Вона не закликає до універсального й остаточного втілення своїх «бриколажних» практик, а скеровує на їх тягле експериментальне оновлювання в межах яких вільно, хоч і конфліктуючи, співіснують локальні «ігри». Це і вирізняє її з-поміж інших емансипаційних проєктів сучасності.

В сучасному українському контексті феномен свободи не втрачає гостроти осмислень і здійснень, однак її постмодерністський вимір супроводжує небезпека надмірного відчуження та викорінення солідарного громадянського й приватного етосу, такого потрібного для посттоталітарного самоусвідомлення. Тож його подальший аналіз може допомогти глибше оцінити світоглядні дилеми сучасності з висоти як українського (чи ширше – східноєвропейського) досвіду свободи останніх десятиліть, так і інших учасників демократичних перетворень нашої емансипованої доби.

1. Ліотар Ж.-Ф. *Ситуація постмодерну* // *Філософська і соціологічна думка*. — 1995. — № 5–6. — с. 15–38.
2. Лосик О. *Феномен свободи і французький постмодернізм*. — Львів, 2016. — 302 с.

3. *Плерома: Мала українська енциклопедія актуальної літератури: часопис з проблем культурології, теорії мистецтва, філософії / Ред. В. Єшкілев. — Івано-Франківськ, 1996. — Вип. 1–2. — 550 с.; Івано-Франківськ, 1998. — Вип. 3. — 285 с.*

*Лукович Л.І., Львівський національний університет
імені Івана Франка*

ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЖІНКИ-ЛІДЕРА-КЕРІВНИКА

Розвиток ринкових стосунків в Україні не лише докорінно вплинув на процеси економіки, але і сприяє пом'якшенню консервативних установок відносно багатьох сфер життєдіяльності. У нинішньому суспільстві складається ряд об'єктивних умов, що сприяє різноманітності жіночого амплуа, а саме - розвитку жіночого менеджменту і становленню інституту управлінського лідерства. Все частіше суспільство орієнтується на принципи демократичного управління, віддаючи пріоритет інформаційним технологіям. Розвивається сфера послуг, а разом з нею - модель ділових стосунків, яка відповідає особливості ведення бізнесу жінкою. У статті узагальнюються сучасні концепції вивчення гендерних особливостей менеджерів; описаний взаємозв'язок особливостей управлінської діяльності і стилю керівництва від гендерної типізації.

Зараз спостерігається тенденція до активного завоювання жінками керівних посад у рамках бізнесу, і, навіть, політики. Кількість жінок-керівників неухильно росте серед керівників, топ-менеджерів і директорів малих, середніх і великих підприємств. Проте, проблема гендерної нерівності і дискримінації жінок-керівників існує і вимагає поглибленого вивчення.

Професіоналізм керівника вивчається в плані встановлення структури професійних якостей (Е. С. Романова, А. Е. Пяткін); спеціальних здібностей особистості (С. Д. Максименко, М. Й. Боришевський, В. П. Москалець, М. В. Савчин, В. В. Москаленко, Г. О. Бал, В. Л. Зливков, Н. І. Жигайло); самоактивності особи і професійної самосвідомості (М. Й. Боришевський); професійній ідентифікації (Л. П. Шнейцер); професійної культури (Н. І. Ісаєва); проектування професійної позиції (Е. В. Бурмістрова).

У сучасному світі швидко збільшується кількість жінок, що беруть участь в ухваленні рішень у сфері управлінської діяльності, як на макро - так і на мікрорівнях. У США, Канаді і Німеччині, наприклад, кількість жінок-керівників фірм росте швидше, ніж число керівників-чоловіків. В умовах становлення ринкової економіки в Україні значно розширюється дрібний і середній бізнес, в якому керівниками стають жінки. Ця тенденція відповідає процесам, що відбуваються в країнах з розвинутою ринковою економікою, де жінки очолюють 30 % малих і середніх фірм. Передбачається, що в недалекому майбутньому ця доля складе 50 % підприємств. У зв'язку з цим однією з актуальних проблем у сфері організаційно-управлінської діяльності стають гендерні відмінності. Гендерна амбівалентність проявляється в стилі керівництва і методах впливу на підлеглих.

Управлінське рішення - вибір з декількох альтернатив, який здійснює керівник в процесі здійснення їм функцій управління і рішення конкретних організаційних завдань. Основні аспекти ухвалення рішення - етапи, чинники ефективного ухвалення рішення, причина помилок при ухваленні рішення, відношення і особливості роботи з проблемними ситуаціями. Представлення - способи інтерпретації і осмислення повсякденної реальності, виробляється на основі досвіду. Професійно-управлінське самовизначення як процес індивідуальної свідомості породжується особою. Професійно-управлінське самовизначення є особливою формою особової активності, в ній особа реалізує свої суб'єктні здібності. Як особове новоутворення воно характеризує особа з точки зору її цілісності і автономності, а також довільності його психічного функціонування. Його розвиток відбувається в напрямі

від мимовільного, ситуативного і адаптивного до ініціативного і перетворюючого. Розвиток професійно-управлінського самовизначення є наслідком розвитку процесів самосвідомості і саме детермінації особи.

Головні аспекти діяльності керівника :

- 1) Ухвалення рішення : відповідальність, правильність оцінки ситуації, розробка стратегії, уміння відстоювати рішення;
- 2) Ефективна робота з колективом: мотивація підлеглих, створення комфортних умов;
- 3) Компетентність: робота з проблемними ситуаціями;
- 4) Відношення до проблемних ситуацій: виклик, драйв, завзяття, "виключення" емоцій;
- 5) Використання досвіду: схеми, шаблони, розробка інструкцій на майбутнє;
- 6) Генерація нових рішень: вихід за рамки, вироблення найбільшої кількості альтернатив для вирішення однієї проблеми.

Порівняння управлінських якостей жінок і чоловіків :

Управлінські якості	Характеристики управлінських характеристик	
	Жінки	Чоловіки
Мотиви трудової діяльності	Сприймають кар'єру як особисте зростання, як самореалізацію	Розуміють під кар'єрою престижні і перспективні посади
Стиль керівництва	Характерна велика демократичність	Використовують командно-адміністративний стиль управління
Увага до сфери міжособових стосунків	Більше уваги приділяють стосункам між членами колективу; їх більше хвилює сфера міжособових стосунків	Турбуються, у більшості випадків, виключно фінансово-виробничими питаннями
Емоційність на роботі	Емоційні	Стримані

Жінки-лідери здатні з'єднати раціональний підхід і емоційну складову. Жінки у більшості своїй легше переносять зльоти і падіння. У критичних ситуаціях вони нерідко виявляються більше стресостійкими, менше рефлексують з приводу того, що щось не вийшло (з їх вини або через обставини) і більше націлені на пошук нових можливостей. Крім того, при усій своїй емоційності жінки раціональні і відповідальні.

Відмінністю в мисленні чоловіка і жінки є їх оцінка ризику. Для чоловіків ризик означає втрату або прибуток, перемогу або поразку, небезпеку або шанс. Жінки оцінюють ризик як принципово негативний момент. Для них він означає втрату, небезпеку, біль. По можливості вони уникають ризику.

Жінки-менеджери здійснюють керівництво так, щоб підлеглі перетворювали свої інтереси з урахуванням інтересів групи, ставлячи перед собою ширші цілі. Свою владу жінки зв'язують з особистими якостями чарівливістю, умінням спілкуватися з людьми і інтенсивно працювати, а не із займаною посадою.

Для жінок-керівників центральними комунікативними якостями, що визначають успішність управлінської діяльності, являється порядність, гнучкість в стосунках, повага до людей, товариськість, відповідальність, колегальність, надання ініціативи підлеглим, вимогливість до себе, обліку індивідуальних особливостей підлеглих, доброзичливість, толерантність.

Жінки-менеджери досягають успіхів не в результаті копіювання чоловічого стилю управління, а за допомогою творчого використання своїх здібностей, реалізації внутрішньо властивих тільки жінці рис і якостей тощо.

1. Ганіга-Янчак П. Професійні дії в області соціальної роботи. Підготовка до професії менеджера в Польщі // На шляху до професіоналізації професії менеджера / під редакцією: Матияс Б., Поромбанец М. - Кельце, 2008.

2. Голубева А. Зміст гендерних стереотипів сучасних підприємців // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / Під ред. Максименко С. Д., Шайгородського Ю. Ж. та ін. - К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. - С. 232-240.
3. Жигайло Н. І. Комунікативний менеджмент: навчальний посібник. - Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012 - 368 с.
4. Жигайло Н. І. Психологія бізнесу та управління: навч. посібн. / Автори: Н. І. Жигайло, М. М. Цимбалюк, М. О. Кохан та ін.; за редакцією проф. Н. І. Жигайло. - Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2023. – 402 стор. (Видання 2-ге, перероблене та доповнене).
5. Максименко С. Д. Особа: прогноз розвитку і життєвий шлях : [Про пробл. прогнозування псих. розвитку] // Психолог / С. Д. Максименко. - 2006. - Лют. (№ 7).
6. Яцура В. В., Хоронжій А. Г., Жигайло Н. І. Психологія керівника : Наук. посіб. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. - 256 с.

*Мандзяк Я.М., Національний університет
«Львівська політехніка»*

АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНІКИ В РОБОТІ З САМООЦІНКОЮ

Актуальність дослідження полягає у тому, що вона є дуже актуальною в сучасному світі, оскільки багато людей мають проблеми зі своєю самооцінкою, що може приводити до різних негативних наслідків, таких як депресія, тривога, страхи, безсоння та інші психологічні проблеми. Арт-терапія є одним із ефективних методів, оскільки вона дозволяє використовувати мистецтво як засіб самовираження, самопізнання, для відкриття нових рис своєї особистості та її розвитку, може допомогти людям знизити рівень тривоги, поліпшити настрій чи збільшити самооцінку.

Арт-терапія базується на використанні мистецтва, як засобу для спілкування та вираження емоцій. Цей метод включає в себе різні види мистецтва, такі як живопис, скульптура, музика, танці та інші види, які можуть бути використані для покращення самооцінки. При використанні арт-терапії в роботі з самооцінкою, терапевт може використовувати різні техніки, які допоможуть клієнту виразити свої емоції та почуття. Наприклад, техніка кольорової терапії може допомогти людям розуміти свої емоції та почуття через вибір різних кольорів. Техніка колажу може бути використана для створення візуального представлення особистості та її цінностей. Техніка малювання може допомогти людям відтворити свої емоції та переживання на папері. Арт-терапевтичні техніки можуть бути використані як самостійно, так і в комбінації з іншими методами лікування. Для того, щоб використовувати ці техніки ефективно, необхідно вивчити їх та розуміти, як вони можуть бути використані в конкретних ситуаціях. Дослідження показують, що використання арт-терапії може мати значний позитивний вплив на самооцінку, особливо у людей, які мають психологічні проблеми. Також арт-терапія може бути використана для покращення комунікації та соціальних навичок. Це може бути особливо корисно для людей з аутизмом або іншими розладами спектра аутизму, які мають труднощі з комунікацією та взаємодією з іншими людьми.

Аналіз останніх досліджень. Теоретико - методологічною основою роботи є роботи науковців, які вивчають та продовжують вивчати поняття «арт-терапії», «самооцінки» та арт-терапевтичних технік (Бабій І.В., Вознесенська Є.Л., Калька Н., Ковальчук З., Осика О.В., Осика К.С., Рудестам К., Сусаніна І.В., Титаренко О.І., Хілл А. та ін.). Практична частина роботи ґрунтується на аналізі, уточненні та сформульовані висновків про особливості, напрямки та техніки арт-терапії.

Виклад основного матеріалу. Арт-терапія – це використання всіх видів мистецтва, все частіше розглядається як інструмент допомоги, що сприяє формуванню здорової і творчої особистості, а так само реалізація на практиці таких функцій, як адаптаційні, корекційна, профілактична, регулятивна, реабілітаційна та мобілізуюча.

Термін « арт- терапія» (лікування мистецтвом) ввів у вживання художник Адріан Хілл в 1938 році при описі своєї роботи з туберкульозними хворими в санаторіях. Ці методи були застосовані в США в роботі з дітьми , вивезеними з фашистських таборів під час Другої світової війни. На початку свого розвитку арт-терапія відображала психоаналітичні погляди З. Фрейда та К. Юнга, за якими кінцевий продукт художньої діяльності клієнта (будь-то малюнок, скульптура , інсталяція тощо) виражає його неусвідомлені психічні процеси [3]. У 1960 р. в Америці була створена Американська арт- терапевтична асоціація.

На думку Є. Вознесенської, арт-терапія — це метод «зцілення» за допомогою творчого самовираження. Не терапія або лікування, а саме зцілення — досягнення цілісності [4]. За визначенням О. Титаренко арт-терапія — це способи та технології реабілітації осіб засобами мистецтва та художньої діяльності [12]. Проте, більш точніше визначення арт-терапії дає кандидат психологічних наук І. В. Сусаніна : «Арт-терапія — це область, яка використовує 6 невербальну мову мистецтва для розвитку особистості як засіб, що дає можливість контактувати з глибинними аспектами нашого духовного життя» [10, с.4]. Арт-терапію називають «м'якою» через те, що ступінь впливу психотерапевта на особистість клієнта в цьому випадку мінімізований, а сам процес лікування більше схожий на певний вид хобі, при цьому значення і користь такої терапії, все ж таки, не варто недооцінювати.

Еволюція поняття «арт-терапія» відображає процеси відокремлення 3-ох самостійних напрямків: медичного, соціального, педагогічного. В її основі — застосування художньої творчої діяльності в якості лікувального, відволікаючого, гармонійного фактору.

Мета арт-терапії в першу чергу полягає в тому, щоб допомогти людям навчитися виражати свої емоції, а ті роботи, які вони створюють у процесі, мають лише допоміжне значення і використовуються для розуміння переживань, результатом яких вони стали.

Арт-терапія може використовуватися як основний метод, так і як один з допоміжних методів. Виділяють два основних механізми психологічного корекційного впливу, що характерні для методу арт-терапії.

1) Перший механізм полягає в тому, що мистецтво дозволяє в особливій символічній формі реконструювати конфліктну ситуацію, що травмує, і знайти її розв'язання через переструктурування цієї ситуації на основі креативних здібностей суб'єкта.

2) Другий механізм зв'язаний із природою естетичної реакції, що дозволяє змінити дію «афекту від болісного до такого, що приносить насолоду» (Л.С.Виготський) [3].

Згідно К. Рудестама, завданням арт-терапії є: дати соціально прийнятний вихід агресії та інших негативних почуттів, полегшити процес лікування (психотерапії) в якості допоміжного методу, отримати матеріал для психодіагностики, опрацювати пригнічені думки і почуття, встановити контакт з клієнтом, розвинути самоконтроль, сконцентрувати увагу на відчуттях і почуттях, розвинути творчі здібності і підвищити самооцінку [1]. Основні цілі арт-терапії – самовираження, розширення особистого досвіду, самопізнання, внутрішня інтеграція особистості (різних її аспектів і компонентів) та інтеграція з зовнішньою реальністю (соціальної, етнічної, культурної). Одними з основних факторів в арт-терапії є сублимація і трансформація. Сублимація — це вираження несвідомих інстинктів і потягів (часом деструктивних) за допомогою трансформації їх в творіння мистецтва; мистецтво може одночасно «направити в інше русло» і виразити також почуття злості, болю, тривоги, страху [3, с.12-13].

Привабливість методу арт-терапії полягає для сучасної людини в тому, що цей метод в основному використовує невербальні способи самовираження та спілкування. Нормальний, гармонійний розвиток людини передбачає рівноцінний розвиток обох півкуль і нормальну їх взаємодію. Більш того, деякі види активності людини вимагають як раз роботи правої півкулі – творчість, інтуїція, культурне освіта, пристрій сім'ї, виховання дітей і, звичайно,

романтизм у стосунках. Найбільш часто до методу арт-терапії вдаються в реабілітації людей з особливостями розвитку і в роботі з дітьми. Діти з відхиленнями у розвитку мають труднощі в адекватному сприйнятті світу. У результаті вони не можуть знайти своє місце в житті, бути повноцінним членом суспільства. Як наслідок, характер взаємодії з середовищем стає в цілому деструктивним.

Арт-терапія пропонує дитині висловити свої емоції, почуття за допомогою ліплення, малювання, конструювання з природних матеріалів. Переживаючи образи, людина знаходить свою цілісність, неповторність та індивідуальність. Можна також застосовувати інші форми мистецтва – тілесні імпровізації, театральні постановки, літературна творчість. Також заняття арт-терапією можуть знімати психічне напруження. У занятті мистецтвом дуже важливо, щоб дитина відчувала свій успіх в цій справі. Якщо вона бачить, що має успіх у вираженні і відображенні своїх емоцій, створенні унікальних виробів, малюнків, до неї приходить успіх у спілкуванні, а взаємодія зі світом стає більш конструктивною. Успіх у творчості в його психіці несвідомо переноситься і на звичайне життя.

Переваги методу арт-терапії в тому, що він:

- 1) надає можливість для вираження агресивних почуттів у соціально - прийнятній манері (малювання чи ліплення є способом зменшити напруги);
- 2) прискорює прогрес в терапії (підсвідомі конфлікти і внутрішні переживання легше виражаються за допомогою зорових образів, ніж у розмові під час вербальної психотерапії);
- 3) дає підстави для інтерпретацій і діагностичної роботи в процесі терапії; творча продукція зважаючи на її реальності не може заперечуватися пацієнтом;
- 4) дозволяє працювати з думками і почуттями, які здаються непереборними (втрати, смерть, сновидіння);
- 5) допомагає зміцнити терапевтичні взаємини (елементи збігу в художній творчості членів групи можуть прискорити розвиток емпатії і позитивних почуттів);
- 6) сприяє виникненню почуття внутрішнього контролю і порядку;
- 7) розвиває та посилює увагу до почуттів, підсилює відчуття самоцінності, підвищує художню компетентність.

Недоліком арт-терапії можна вважати те, що глибоко особистий характер виконаної клієнтом роботи може сприяти розвитку в ньому нарцисизму і привести до замкнення в собі замість того, щоб сприяти саморозкриттю і встановленню контактів з іншими людьми. У деяких людей самовираження засобами мистецтва викликає дуже сильний протест, хоч здебільшого для таких способів самовираження представляється найбільш безпечним.

Отже, термін «арт-терапія» вперше став використовуватися в англійськомовних країнах приблизно в 40-х роках ХХ століття. У наш час арт-терапія являє собою лікувальне застосування образотворчої роботи клієнта, яка передбачає взаємодію між автором художньої роботи, самою роботою і фахівцем. Створення візуальних образів розглядається як важливий засіб міжособистісної комунікації і як форма пізнавальної діяльності клієнта, що дозволяє йому висловити ранні або актуальні «тут-і-тепер» переживання, які йому непросто висловити словами. Різноманітні арт-терапевтичні методи створюють обстановку для безболісного доступу до глибин свідомості клієнта, допомагають стимулювати опрацювання його несвідомих переживань. Розвиваються блоковані або слаборозвинені системи сприйняття навколишнього світу, асоціативно-образне мислення. Методи арт-терапії допомагають відпрацювати агресію, внутрішні конфлікти, страхи тощо

ВИСНОВКИ

В даний час арт-терапія набуває все більшої популярності. Творячи і щоб їх будувати, людина у використовуваних для творчості матеріалах висловлює свої побоювання, страхи, проблеми. Тут не потрібно підбирати слова і з оглядкою на фахівця думати: «А раптом мене не зрозуміють або засудять?». Методи арт-терапії відносяться до проєктивних методик і являють собою демон стацію у зовнішній світ того, що нас найбільше турбує. У процесі терапевтичної роботи відбувається м'яке опрацювання та корекція тривожних подій.

Великий інтерес представляють спроби деяких арт-терапевтів розширити межі своїх досліджень за рахунок використання нейропсихологічних даних, уявлень психосоматичної медицини, даних про психологію сприйняття візуальних образів і фізіології емоцій, деяких положень теорії прихильності, Безсумнівно, навіть у вік розвинутою медицини не можна впоратися з проблемою тільки традиційним лікуванням: виписати для тіла процедури та мікстури, а для душі – антидепресанти. Підходити до вирішення проблем необхідно інтегрально, адже тіло невіддалене від душі, а душа від тіла. Арт-терапія – це, перш за все, інтегральні ліки, без обмежень у віці та побічних ефектів.

На наш погляд, терапія творчістю дуже прогресивний напрямок. Використовуючи знання суміжних наук як доповнення нанесене на канву творчості арт-терапія поступово займе гідне місце серед інших терапевтичних методів. Мистецтво формує інтелектуальні якості, стимулює творчі можливості, сприяє успішній соціалізації. Мистецтво лікує.

1. Kjell Erik Rudestam. *Experiential Groups in Theory and Practice Monterey, Calif. : Brooks / Cole, 1982; М. : Прогрес, 1990* —Термінологічна правка В. Данченко К. : PSYLIB, 2004
2. *Арт-терапія – нові горизонти / Під ред. А.І.Копитіна. – М.:Когіто-Центр,2006. – 336с.*
3. *Бабій І. В. Теорія і практика арт-терапії: навчально-методичний комплекс / І. В. Бабій. — Умань, Алмі — 2014. — 75 с.*
4. *Вознесенська Є. Л. Особливості та перспективи розвиток арт-терапії в Україні / Є.Л. Вознесенська // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Вип. 95: Арт-педагогіка та арт-терапія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Т. 108 с.*
5. *Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 232 с.*
6. *Лепетченко М. В. Особливості й значення впливу казки на формування творчих проявів дітей дошкільного віку із порушеннями мовлення / М. В. Лепетченко // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). Збірник наукових праць / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. — Вип. II. — Кам'янець-Подільський: ПП Медобори — 2006, 2011. — С. 112-121.*
7. *Локарева Г. В. Використання засобів музичної терапії в самореалізації дітей з особливими потребами / Г. В. Локарева, М. Ю. Рись // Вісник Запорізького національного університету — 2009. — №2. — С. 129-133.*
8. *Осадчук Л.О. Образ життя оригамі: оригамі в педагогіці та арт-терапії. Простір арт-терапії: разом з вами. Вип.2 Арт- терапевтична асоціація, Київ,2006, с.54-60.*
9. *Осика О.В., Осика К.С. Теорія і практика психокорекційної роботи. Навчальний посібник. – Слов'янська, 2016. – 111с.*
10. *Сусаніна І. В. С 90 Введення в арт-терапію: навчальний посібник / І. В. Сусаніна — М.: «Когіто-Центр», 2007. — 95 с.*
11. *Теорія і практика арт-терапії : навчально-методичний комплекс / Уклад. І.В. Бабій. – Умань, Алмі – 2014.*
(<https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/3013/1/Toeria%20i%20praktuka%20art-terapij.pdf>)
12. *Титаренко О. І. Використання арт-терапії в психолого-педагогічному супроводі освітнього процесу // Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ЕЛІТАРНІСТЬ НОВОЧАСНОГО РАЦІОНАЛІЗМУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Західноєвропейський раціоналізм в добу Нового часу утверджувався як наукова світоглядно-методологічна парадигма завдяки інтелектуалам: Ф. Бекону, Г. Галілею, Т. Гобсу, Г. Гроцію, Р. Декарту, Дж. Локку, І. Ньютону, Б. Паскалю. Сімнадцяте сторіччя дало світу непересічних людей, які створили науку як дисциплінарне знання. Тріумфальний поступ науки зумовив зміну філософського світогляду. В духовно-культурному житті Західної Європи відтепер пріоритетне місце посідає наука. Науковий раціоналізм пропагується інтелектуалами як принцип облаштування усіх сфер суспільного життя.

Світоглядний поворот до наукового пізнання у філософії Нового часу започатковує Ф. Бекон, лорд-канцлер Англії, державна служба якого завершилася трагічно через звинувачення в корупції. Проте свій інтелектуальний потенціал він зреалізував у сфері науки і філософії. За Ф. Беконом, знання – це сила, що збільшує владу людини над природою. Наука – спосіб експериментального опанування природи в ім'я користі й успіху життя. Для того щоб оволодіти природою і щоб знання слугували людині, потрібно, на думку Ф. Бекона, докорінно змінити науковий метод дослідження. У праці «Новий Органон» він розробляє метод раціональної обробки експериментальних даних – індуктивний [1], який орієнтує робити висновки після скрупульозного аналізу досвіду та елементів предмета дослідження.

Ф. Бекон як інтелектуал, ґрунтовно дослідивши специфіку наукового пізнання та знання, запропонував грандіозний проект реформування наук, який назвав «Велике відновлення наук». У цьому дослідженні він аргументував елітарність наукового і філософського знання. Хоча кожен суб'єкт володіє розумом від Бога, проте в процесі пізнання можливе спотворення результатів. За Ф. Беконом, хибні поняття, вірування, які вже заповнили людський розум і глибоко вкорінені в ньому, так опанували розум людей, що перешкоджають сприйманню істини. Тому, щоб звільнити розум людини від них, треба спиратися на досвід, бути вільним і самостійним у своїх судженнях і висновках, усвідомлювати, що «істина – донька часу, а не авторитетів» [1,с.24].

Натомість розум пересічних людей перебуває в полоні «ідолів» або «примар». Наприклад, одні люди схильні до пошанування минулого досвіду, тоді як інших захоплює новизна. Незаперечна віра в авторитети також спотворює результати пізнання. Здатність до наукового пізнання не дана від природи (Бога), вона результат експериментування з природою та інтелектуального вишколу в навчанні. Освіта в XVII ст. не лише в Англії, а й в Європі була елітарною. Розуміючи потребу індустріальної цивілізації в освічених громадянах, Ф. Бекон у праці «Нова Атлантида» описав ідеальний університет, серцевиною навчальної роботи якого є наукові дослідження і відкриття [2,с.45]. Бо саме університет є інституалізованою формою культивування раціоналізму шляхом приросту наукового знання та передачі його наступним поколінням.

Новочасний європейський раціоналізм отримав потужне філософсько-наукове обґрунтування у працях французького математика і філософа Рене Декарта. За Р. Декартом, достовірне і необхідне знання людина отримує за допомогою розуму, якому притаманні вроджені ідеї: аксіоми математики і логіки, поняття Бога, числа, тривалості й протяжності, самоочевидні судження тощо. Вони становлять інтелектуальний каркас, що забезпечує раціональне достовірне читання книги природи. Вроджені ідеї, на думку філософа, – це лише ембріони думок, вони нечіткі й невиразні. Для їхнього вияву необхідна діяльність розуму. Р. Декарт вводить у науковий вжиток поняття «інтелектуальна інтуїція». Вона властива передовсім математичному розуму, як здатність осягнути істину шляхом її прямого «бачення» без обґрунтування за допомогою будь-яких доказів. Математичний раціоналізм Р. Декарт поширив на філософські міркування. Адже, на його думку, філософія в ідеалі мала

бути «універсальною математикою». Її засадничим принципом дослідження він обирає «методичний сумнів», як надійне підґрунтя для філософських міркувань. Методичний сумнів – це здатність інтелектуала, віднаходити інтуїтивно-очевидне, безсумнівне знання, що слугує надійною опорою достовірного пізнання. Р. Декарт рекомендував: «Ніколи не приймати за істинне те, чого я не пізнав би з очевидністю..., тому включати в свої міркування лише те, що інтелект уявляє ясно і виразно» [3,с.33]. Для філософа логічні судження, що ґрунтуються на достовірних засновках і слідує законам мислення, розкривають і відтворюють раціональну структуру світу.

Згідно з Р. Декартом, людина у всьому покладається на власний розум. Однак, недостатньо мати добрий розум, головне – добре його застосовувати. Потрібний надійний метод, за допомогою якого можна поступово вдосконалювати пізнання. Таким методом є аналітично-дедуктивний, який дає змогу досягати істинного знання. Дух раціоналізму декартівської філософії ширився у XVII ст. серед наукових і філософських європейських еліт.

1. Bacon F. *The New Organon: or True Directions Concerning the Interpretation of Nature* // <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/bacon1620.pdf>
2. Bacon F. *The New Atlantis* // <https://www.britannica.com/topic/The-New-Atlantis>
3. Декарт Р. *Міркування про метод*. К.: Тандем, 2001.

Моргун В.Ф., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

БЕРЕЖЕМО НАЦІОНАЛЬНІ НАДБАННЯ УКРАЇНИ ТА ДОЛАЄМО КОМПЛЕКС МЕНШОВАРТОСТІ НАУКОВЦІВ

Наголосимо, в період страшної війни, коли Україна виборює право на існування, незалежність і демократію, проблеми повернення національних святинь і подолання комплексу меншовартості науковців можуть виглядати дріб'язковими, але вони існують, існують під час війни і роблять нам шкоду. Погано, коли національну гідність українців принижує ворог, але ще гірше, коли ми принижуємо її самі.

Завдання даної праці:

- 1) порятунок постаті і справи видатного українського педагога, соціального психолога і письменника зі світовим ім'ям – Антона Семеновича Макаренка;
- 2) розвінчання псевдопафосної боротьби з так званим «автоплагіатом», яка принижує науковців і обмежує можливості оприлюднення їх наукових надбань.

Виклад основного матеріалу.

1. Відповідно до рішення Київської міської ради від 18 квітня 2022 року № 08/231 – 551/ПР «Про демонтаж пам'ятних знаків (пам'ятників, меморіальних об'єктів, меморіальних дощок), пов'язаних із російською федерацією та колоніальною спадщиною» у «Перелік пам'ятних знаків (пам'ятників, меморіальних об'єктів, меморіальних дощок) та їх частин, розташованих на території м. Києва, доручення щодо демонтажу яких надається виконавчому органу Київської міської ради (Київській міській державній адміністрації)» потрапили два об'єкти: 23) Пам'ятник Антону Макаренку (Вул. Львівська, 25); 24) Меморіальна дошка А. Макаренку (Вул. Леонтовича, 6-А) ?! (Див. також про порятунок Курязької колонії імені А. С. Макаренка: [3]).

І це за умов, що, по-перше, для європейської і світової педагогічної науки і практики Антон Семенович Макаренко є **видатним представником саме української освіти** – як за народженням (м. Білопілья Сумської обл.), так і за основними професійними педагогічними досягненнями у виховних закладах Полтавської, Харківської і Київської областей.

По-друге, **А. С. Макаренко є автором всесвітньо визнаної української трудової демократичної системи виховання**, яка дозволила врятувати від голоду, загибелі і повернути в суспільство три тисячі підлітків, переважна більшість із яких – етнічні українці. Саме в рф ця система була піддана критиці з боку лідерки т. з. «соціалістичного виховання» Н. Крупської – ще за його життя, та багатьох педагогів-теоретиків – у наш час.

Всесвітня слава педагогічної системи Антона Макаренка зафіксована в його бестселері «Педагогічна поема», що нині перекладений 40 іноземними мовами. 1988 рік – 100-річчя від дня народження Антона Семеновича (1888–1939) – був визнаний ЮНЕСКО **Роком Макаренка**, а проведений світовий рейтинг найвидатніших педагогів назвав його ім'я серед четвірки – Д. Дьюї, Г. Кершенштейнер, А. Макаренко, М. Монтесорі – як одного з діячів, що визначили спосіб педагогічного мислення ХХ століття. На перетині 2-го і 3-го тисячоліть, у рейтингу ЮНЕСКО, Макаренко – знову посідає почесне місце у трійці **кращих педагогів світу 2-го тисячоліття** (Я. Коменський, Д. Дьюї, А. Макаренко). Найбільший в світі макаренкознавчий науковий центр, лабораторія «Makarenko-Referat», ще у 1968 році створений при Марбурзькому університеті (ФРН).

У 1991 р. у Полтаві заснована і діє **Міжнародна макаренківська асоціація**, що об'єднує дослідників слова і справи Макаренка із десятків країн світу, її очолювали, зокрема, академіки НАПН України М. Ярмаченко та І. Зязюн, сьогодні її президентом є професор римського університету La Sapienza Н. Січіліані де Куміс (Італія). У 2001 році утворена **Українська асоціація Антона Макаренка**, яку нині очолює членкиня-кореспондентка НАПН України, ректорка Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка Марина Гриньова.

13 березня 2022 року педагогічна громадськість України вшанувала пам'ять цього великого гуманіста під звуки сирен повітряної тривоги, відбиваючи атаки оскаженілих військ рашистів. У цей час західна макаренківська спільнота першою простягнула нам руку допомоги. Ось імена цих людей: Станіслав Бендл (Чехія), Маріан Библюк (Польща), Агнес Нільсен-Конноллі (Австралія), Франческо Тамбурріно (Італія), Амі Кобаяші (Японія), Андреа Штуц, Андреас Стрейнер (Австрія), Анке Драйер-Хорнінг, Сільвана Хіллігер, Фелісітас Сонер, Наташа Шалуткевич, Каролін Ельке, Анне Ооммен-Хальбах, Анна Ванка (Німеччина) та ін.

2. Щодо пристрастей навколо авто/самоплагіату в працях науковців, то вони дуже перебільшені, іноді – до абсурду [2]. Згадаємо горезвісну вимогу ВАКУ, аби тексти монографій по докторських не повторювали тексти самих... докторських дисертацій. Текст монографії про докторську, але щоб він її не повторював (!?). «Неповторний повтор» – оксиморон із якоїсь поганої комедії? Або чи знає ліва рука, що робить права?

Якось, мудрий вітчизняний академік О. М. Леонтьєв на неформальній зустрічі зі студентами критикував молодих авторів навчальних посібників, які не встигли щось придумати, як уже викладають своє «ноу-хау» в посібниках (!?). Леонтьєв чинив інакше: спочатку друкував своє надбання в тезах конференції, потім – у журнальній статті, потім у главі монографії, тільки після такої «обкатки» наважувався писати параграф посібника. З точки зору деяких сьогоднішніх недолугих вимог академік наполягав на потрійному... авто/самоплагіаті !

Ще приклад. Автор має за кар'єру 1 «скопусівську» (С) 7 «веб-ов-саснсівських» (ВоС) публікацій [4]. Історія першої в контексті автоплагіату дуже повчальна. Тоді працював асистентом на кафедрі педагогічної психології в академіка Н. Ф. Тализіної. У центральному столичному педагогічному журналі вийшла стаття автора «Сугестопедія» в світлі теорії поетапного формування нових понять».

Через деякий час дзвонить телефон. - *Товариш Моргун? - Так.*

- *Вами цікавиться організація з Парижу. - ...Р-р-родичів за кордоном... не маю. – Не хвилюйтеся, освітянський журнал ЮНЕСКО «Перспективи» («Prospects»), що виходить основними мовами ООН, просить дозволу на передрук Вашої статті у номері, що буде присвячений сугестопедії Г. Лозанова. У Вас немає заперечень?*

Заперечень, звісно, не було. Невдовзі отримую верстку англійською для Парижу і пропозицію редакції змінити «науково-нудну» назву статті на гостросюжетнішу: «Сугестопедія: успішна практика, що спирається на хибну теорію» [5]. Автор погодився, стаття вийшла друком, редакція виплатила 100 доларів гонорару (тоді це були великі гроші), і тепер має бали в «Скопусі» для наукового рейтингу. Паризька редакція допустила 100-відсотковий автоплагіат (і це правильно!), а з нас сьогодні вимагають прикидатися дурачками (яким нічим похвалитися за кордоном) і вигадувати щось нове. Що б подумав про нас Ейнштейн, якщо б ми вимагали від нього раз на 3 / 5 років відкриття якоїсь нової фізичної теорії з обов'язковим друком у С / ВоС виданні ?!

Адже наука не в тому, щоби щось нове надрукувати 1 раз, а в тому – аби друкувати його стільки разів, скільки воно буде цікаве для наукової громадськості. Наприклад, згадана стаття про сугестопедію була надрукована в солідних журналах [5], збірнику і монографії [1] чотирьох країн (зокрема, Грузії, України, Франції), і жодна редакція, де вона викликала інтерес, не піднімала питання про автоплагіат! Франція навіть заплатила гонорар)!

Висновки і рекомендації.

1. Щодо вирішення долі національних святинь, зокрема, постатей та спадщини видатних українців, слід **категорично заборонити внесення у списки на вилучення будь-яких постатей із історії України без узгодження з відповідними державними, науковими та громадськими інституціями**. На прикладі Макаренка, зокрема, необхідно запросити експертну оцінку, принаймні, в Українському інституті національної пам'яті, Міністерстві освіти і науки України, в НАПН України та в УААМ. Особливо небезпечним є відчуження видатних людей від країни за однією ознакою: або народження, або проживання, або самоідентифікації особистості. Навпаки, для того, **аби діяча вважали українським, достатньо хоча б однієї з названих ознак:**

- **народився в Україні** (наприклад, класики психології – одесит С. Л. Рубінштейн, полтавець Д. Б. Ельконін, харків'янин П. Я. Гальперін),

- **мав досягнення в Україні** (наприклад, співзасновниками Харківської психологічної школи в 30-ті роки ХХ століття в Україні були психолог із білорусі Л. С. Виготський, психолог із росії Л. І. Божович),

- **визнає своє українське походження** (наприклад, американські кінозірки Л. Ді Капріо, С. Сталлоне, Д. Духовни, Вайнона Райдер, Віра Фарміга та ін., а видатний натураліст світу Володимир Вернадський, який народився і помер за кордоном, мав досягнення в українські періоди, є автором статті з промовистою назвою: «Я – українець»!).

Сумнівним засобом боротьби з колоніалізмом є заборона на цитування російськомовних джерел. Навіть ворога, аби його перемогти, треба знати з перших джерел. **Тому заборона на вільний доступ до певних праць повинна стосуватися змісту праць, а не мови**. Ми ж не ставимо завдання перекласти всю англійськомовну літературу українською (проміняти «шило» русифікації на «мило» англійканізації ?!), ефективніше вивчити будь-яку мову всім зацікавленим особам. Фашисти книги палили, рашисти вилучають і знищують українські книги з бібліотек... Невже дурний приклад такий заразний?

Ніхто ж не закликає позбутися трофейної зброї, навпаки, ми підсилюємо нею свою військову міць і обертаємо проти ворога! Мова – це теж зброя! Наші бійці розуміють перемовини ворога без перекладу, а ворог, який не володіє українською, може бути дезінформований і переможений набагато швидше!

2. Самоплагіат (повторний виклад своїх надбань автором) не повинен підлягати забороні чи ошукуванню. Якщо редакція наукового видання вважає матеріал автора цікавим, корисним, потрібним для даного видання, то не має значення – який раз друкується праця. Адже ми заохочуємо науковця з високим індексом цитування його творів іншими авторами, то чому сам автор повинен друкувати свою працю тільки один раз? Не личить автора ховати лише під однією палітуркою і формувати в нього комплекс меншовартості.

Узагальнюючи, підкреслимо ще раз: **слід відмовитися від недолугого ототожнення видатних і пересічних українців із тією імперією, під п'ятою якої їм не пощастило**

жити. Їхнє і наше щастя полягає у тому, що вони є видатними українцями, які приносять Батьківщині-ненці світову славу в усі періоди історії (колоніальної та незалежної) і заслуговують визнання не тільки іноземців, але і своїх земляків!

1. Моргун В. Ф. *Раціонально-сугестивне навчання у теорії поетапного формування нових дій* [DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-245-9-6>]. **Психологія третього тисячоліття: теорія, практика, експеримент**. Моногр. / ред. колегія: Н. І. Жигайло (відпов. ред.), С. Л. Грабовська, В. Ф. Моргун. Львів-Торунь: Ліга-Прес, 2021. С. 196-224 / 276 с.
2. Ульянов О. У., Ульянова Г. О. *Самоплагиат у науковій сфері*. Південноукраїнський правничий часопис. Одеса, 2014. № 4. С. 216-218.
3. *Чи варто торгувати національними святинями?! Лист-звернення педагогічної громадськості України* / М. Гриньова, Ю. Бойчук, А. Ткаченко, А. Самодрин, В. Рибалка, В. Моргун, М. Шакоцько. *Учитель (газета)*. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. № 3-4 (304-305). 30 квітня 2022 р. С. 2.
4. *Scopus замість науки: чи потрібно це Україні?* / Горбатенко В., Кресіна І., Стойко О., Кресін О., Батанов О., Малишев О., Батанова Н., Ходаківський М., Кукуруз О., Явір В. [Електронний ресурс]. Інтернет-портал газети «Голос України» (01.06.2018). Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/303608>
5. Morgun, V. F. *Suggestopedu: a valid practice based on unremarkable theory*. *Prospects. Quarterly review of aducation*. Vol. X. № 4. Paris, UNESCO, 1980. Pp. 403-414.

Мороз Л.І., Національний університет «Львівська політехніка

РЕФЛЕКСИВНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

В умовах війни та необхідності виходу з економічної кризи вітчизняної промисловості керівництво будь-якого підприємства повинне прагнути підвищити існуючий рівень свого управління, який визначається якістю планових і оперативних рішень, швидкими темпами надання інформації в різні підрозділи підприємства. Сьогодні управлінська інформація повинна бути як ніколи оперативною і якісною, так як зниження якості управління приводить як до погіршення показників діяльності всієї системи управління, так і до загрози життєдіяльності працівників. Розуміння цього в сучасних умовах вимагає керівництво до пошуку і виявлення резервів управління, до складу яких також входять рефлексивно-психологічні аспекти управління.

Як відомо [1], рефлексивне управління розглядає вплив на модель прийняття рішення управляючим суб'єктом, в якості якого виступає керівник підприємства, який передає основні управлінські засади на своїх підлеглих з подальшим поглядом на себе та свої дії зі сторони. Так, рефлексивна взаємодія керівника з співробітниками відбувається через відображення у свідомості один одного:

- у керівництва себе, тобто як сформовані власні дії та цілі й уявлення про його внутрішній потенціал та внутрішній потенціал співробітників;
- у співробітників вимог керівництва та його дій, а також власних дій та самих себе.

Формування моделі рефлексивного управління підприємством в умовах воєнного стану вимагає вибір найбільш ефективних рефлексивних якісних ознак керівника, які дозволяють покращити процес прийняття управлінських рішень. До них, в першу чергу, треба віднести професійні та психологічні здібності керівника. Його рішення повинні базуватися на судженнях, обумовлених знаннями і накопиченим досвідом, який, звичайно, є бажаним.

Психологічна теорія прийняття рішень повинна розглядатися як обов'язкове доповнення до раціональної теорії прийняття рішень, що має справу з вивченням поведінки не абстрактного, а реально діючого керівника в умовах воєнного стану.

На економічну поведінку керівника в звичайних умовах впливають різні види економічних емоцій, такі як [2]: акизитивні, праксичні, гностичні, глоричні тощо.

В аспекті ефективного рефлексивного управління виробничим процесом в звичайних умовах доцільними є праксичні та гностичні емоції, які дозволять в подальшому підвищувати ефективність роботи підрозділів підприємства.

В умовах же воєнного стану доцільними виступають вже пугнічні, альтруїстичні та комунікативні емоції і відчуття. Пугнічні емоції базуються на потребі в боротьбі, бажанні подолати небезпеку, випробувати азарт та ризик, що пов'язане з емоційною, вольовою напруженою фізичних і розумових здібностей людини в умовах війни. Альтруїстичні емоції пов'язані з безкорисливим бажанням приносити іншим людям радість, відчуття занепокоєння і турботи про когось і власне співпереживання. Комунікативні емоції і відчуття пов'язані з бажанням спілкуватися, ділитися своїми думками і переживаннями, знаходити їм відгук.

Сьогодні керівником підприємства повинна бути професійна, раціональна людина, яка має стабільні переваги і прагне максимізувати власну вигоду в умовах недостатньої або невизначеної інформації, обмеження вибору і оцінки альтернатив, що існують в умовах воєнного стану країни. Це вимагає від керівників підприємств прийняття різноманітних управлінських рішень, при виборі яких необхідно враховувати як алгоритмізовані рішення з чітко визначеною послідовністю, строками виконання складових дій і визначеною відповідальністю, так і розмиті рішення, що недостатньо структуровані по складових діях або строках виконання, тобто, коли рішення приймається в умовах невизначеності [3].

Наявність невизначеності свідчить про те, що без глибокого осмислення законів психологічної поведінки працівників в умовах війни пошук варіантів ефективного економічного розвитку підприємства ще більше ускладнюється.

Психологічна теорія пропонує модель прийняття рішень, що допускає варіантність, в основі якої лежать такі принципи:

- розгляд не тільки спрямованості дії, а й самого механізму прийняття рішення;
- розгляд індивідуальної вигоди як функції двох змінних – корисності для себе і корисності для інших;
- суб'єктивне сприйняття корисності.

Зараз дуже важливим для керівника є врахування низки соціально-психологічних факторів: конформності, навіювання, емпатії, сумісності людей, соціально-психологічної атмосфери, лідерства. Не менш важливе значення в реальних умовах воєнного стану має знання закономірностей сприйняття людини людиною, облік суспільного настрою, вміння долати напругу і конфлікти у міжособистісних стосунках.

Основною якісною рисою, необхідною керівнику в аспекті рефлексивного управління, є вміння поводитися з підлеглими, тобто його комунікабельність, а також впевненість в своїх діях. Він повинен мати здатність до аналітичного мислення, вміння аналізувати ситуації, що склалися. Керівник повинен вміння планувати свої дії, а також вміння контролювати їх виконання. Він повинен бути екстравертом, тобто вміння переконувати працівника в правдивості, надійності, серйозності справи, а також повинен бути здатним до розуміння ситуації в країні. Добре працююче підприємство в умовах війни повинне мати чіткі і прості структури, але будь-яка організація може перетворитися на некеровану, якщо складається з конфліктуючих підрозділів. Хороші керівники дають своїм підлеглим достатньо автономії, щоб ті могли найбільш повно розкрити свій талант. Але автономія не призведе до анархії, якщо вона поєднується з достатнім контролем зі сторони керівництва, яке повинне не тільки планувати і організовувати діяльність підлеглих, але і керувати ними так, щоб вони прагнули працювати краще.

Сьогодні однією з рис професійного керівника є вміння сконцентрувати увагу та інтереси співробітників на цілях підприємства, які скеровані на перемогу в війні. Необхідно своїм прикладом виховувати відданість, щоб люди ототожнювали себе з підприємством, що полегшує управління спільною роботою.

Таким чином, врахування в процесі прийняття управлінських рішень кадровим потенціалом підприємства психологічного механізму зміни індивідуальної свідомості (особистісна рефлексія), заснованої на особистих здібностях, приведе до суттєвих якісних змін діяльності працівників, аналізу особистої активності, власних дій, рівня самоконтролю, подальшого саморозвитку та вибору більш ефективних способів формування їх ділової репутації, а вчасне впровадження концепцій рефлексивного управління в діяльність підприємства дасть можливість оперативно реагувати на надзвичайну ситуацію, а також підвищити активність працівників в умовах війни.

1. *Рефлексивні процеси в економіці: концепції, моделі, прикладні аспекти: монографія; під ред. Р.М.Лепи: НАН України, Ін-т економіки пром.-ті. – Донецьк: АПЕКС, 2010. – 306 с.*
2. *Ложкін Г.В. Економічна психологія: Навч. посіб. – 3-тє вид-ня, перероб. і допов. / Г.В.Ложкін, В.Л.Комаровська, Н.Ю.Воленюк // К.: Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 464 с.*
3. *Мороз Л.І. Теоретичні та практичні аспекти вдосконалення кадрової політики українських підприємств / Л.І.Мороз // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки: Економічні науки. – Луцьк: Вид-во ВНУ. – 2010. – №4. - С. 36-41.*

Москаленко Л.С., Український гуманітарний інститут, Український інститут позитивної психотерапії

ПСИХОТЕРАПІЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ У ВУЗЬКОМУ ТА ВСЕОХОПЛЮЮЧОМУ СЕНСАХ

Війна росії проти України поставила перед сучасною психотерапією цілу низку питань, досвіду вирішення яких в попередній час та не мала. По-перше, під час війни проти України український психотерапевт так само як і його клієнт сам проживає спричинені нею страждання, що не може не позначитися на змінах у феномені терапевтичних взаємин. По-друге, українські психотерапевти масово стикаються з потребою працювати із запитамі, які раніше вважалися вузькоспеціалізованими і не входили до типових програм навчання на психотерапевта у більшості методів психотерапії, наприклад, стійкі зміни особистості після перебування в ситуації, що загрожує життю, після перебування в полоні та тортур, робота з ампутантами та багато інших.

Засновник методу позитивної психотерапії проф.Н.Пезешкіан визначав психотерапію у вузькому, широкому та всеохоплюючому сенсах. Означені вище питання, будучи вкрай актуальними, стосуються психотерапії у вузькому сенсі: робота психотерапевта у кабінеті зі своїм клієнтом за його запитом. Мета тез: визначити актуальні питання психотерапії під час війни у всеохоплюючому сенсі.

Психотерапія у всеохоплюючому сенсі за Н.Пезешкіаном спрямована на соціокультурну сферу суспільства загалом (наука, культура, політика, економіка, релігія та світогляд), з урахуванням якої стають зрозумілими реакції навколишнього світу на особистість та її реакції на оточуючий світ. Психічні/психологічні особливості та розлади особистості проявляються не у “безповітряному просторі”. Доля певного патерну поведінки

чи симптому залежить від того, що зумовило його прояв, якого значення йому надається у суспільстві, як він впливає на життєву ситуацію клієнта тощо. І якщо у психотерапії в вузькому сенсі ми говоримо про психотерапію особистості, то у всеохоплюючому сенсі, на наш погляд, ми можемо говорити про потребу психотерапії культури, психотерапії соціального прошарку, психотерапії нації, психотерапії людства.

У всеохоплюючому сенсі інтерес для психотерапії представляють феномени психології мас та поведінки великих груп, які традиційно відносяться до царини соціальної психології. На нашу думку, саме така війна, яку веде росія, має привернути увагу психотерапевтів до глибшого розуміння групових процесів, що відбуваються у великих спільнотах (національних, релігійних, культурних тощо), адже психологічне/психотерапевтичне підґрунтя страшних явищ, що мали місце у ХХ ст. так і не отримало достатнього вивчення. Геноцид народів та інші багаточисленні злочини Нацистської Німеччини та Радянського Союзу вчиняли не лише лідери держав, а тисячі звичайних громадян. Психотерапевти як професіонали не мають права задовольнятися поясненнями типу “вся справа у Гітлері/Путіні”, “це все результат пропаганди” або “всі росіяни такі-то” тощо.

Погляд на психотерапію у всеохоплюючому сенсі піднімає питання соціальної відповідальності психотерапевта. Виходячи з розуміння чотирьох вимірів взаємин “Я”, “Ти”, “Ми” та “Пра-Ми”, у позитивній психотерапії клієнта заохочують до розвитку системного світосприйняття та розширення власної ідентичності: Що я можу змінити у своєму власному житті? Що можу зробити для партнера? Для родини? Для місцевої громади? Для країни? Для людства загалом? Теми екології, миру у всьому світі, демократії, рівності та відсутності дискримінації людей за будь-якою ознакою тощо не просто можуть, а мають бути предметом діалогу психотерапевта та клієнта.

Також, на нашу думку, всеохоплюючий ракурс розуміння психотерапії має стимулювати психотерапевта до відвертого самодослідження впливу великих соціальних груп на його особистісне та професійне становлення: що у нас спільного з клієнтом і чим ми відрізняємося? Чи не може бути так, що ми з клієнтом, як представники однієї національності, віросповідання, соціального та культурного прошарків, маємо один і той самий витіснений досвід, одні й ті самі стримані у своєму розвитку здібності? Якщо так, наскільки ефективною може бути така робота з клієнтом? І навіть більше, які є ризики такої роботи?

Підсумовуючи, зазначимо, що психотерапія під час війни, на наш погляд покликана не лише для того, щоб зменшити страждання клієнта та допомогти йому в його запиті (психотерапія у вузькому сенсі), а й для того, щоб визначити, що саме психотерапевт та клієнт можуть вже зараз зробити для себе, свого партнера, своєї родини, своєї громади, своєї країни та світу загалом для унеможливлення наступної війни (психотерапія у всеохоплюючому сенсі).

*Мотрен С.М., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

РОМАНТИЧНИЙ ПРОТЕСТ ПРОТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ВІАНЬ ПРОСВІТНИЦТВА

1789 року спалахнула Велика французька революція, що здійняла небувалий сплеск ентузіазму серед європейських інтелектуалів, буквально сп'янявши їх. Її фінал, тим не менш, приніс стрімке витверезіння: короля засуджено до смертної кари, всі дізналися, що таке терор – сотні невинних наклали головами на жертвенному вівтарі революції.

Гільйотина поставила хрест на філантропічних і пацифістських ілюзіях просвітницького століття. Сходження Наполеона, проголошення Імперії, військові походи,

котрі занурили Європу в пороховий дим та скрегіт металу, перевернули догори дригом старий континент, результатом чого став новий деспотизм – живий докір просвітленому, «ілюмінованому» розуму.

Та ще раніше (протягом 1770-1780 рр.) культурні грози прогриміли над Німеччиною. Їх причина – претензія на переосмислення низки ключових постулатів епохи.

«Sturm und Drang» («Буря і натиск») – назва однієї з драм німецького прозаїка Фрідріха Максиміліана Клінгера, яку використано для означення цілого руху. В його основі – «буря почуттів», лавиноподібний потік страстей, що спричиняє неспокій, творчу метушливість, вихід за рамки узвичаєних канонів. Головні риси – природоцентризм, антимодернізм, фантасмагоричність.

Геній творить подібно до природи, не підпорядковуючись правилам, нав'язаним ззовні. Він сам собі правило. Релігійність набуває нових форм, культивується язичницький титанізм. Прометей, Геракл, Ахіл – взірцеві герої, приклади для наслідування.

Ненависть до тиранів, екзальтована свобода, почуття сильні, пристрасті незборимі, характери цілісні і безкомпромісні – усе це увійшло в моду романтичного століття.

Славу Романтизму стяжали Вольфганг Гьоте, Фрідріх Шиллер, Фрідріх Герман Якобі, Йоган Готфрід Гердер та ін. У напрямі «Буря і натиск» учені вбачають реакцію на крайнощі Просвітництва. Це була прелюдія до Романтизму, що виражала стан німецької душі у час історичного перелому. Класицизм – уже виважена зрілість німецького колективного духу. «Sturm und Drang», натомість, – це молодість Й. Г. Гердера і Й. В. Гьоте, разом з цим – символ молодості нації, так як розкриває не лише персональний, а й соціальний контекст. Просвітництву явно бракувало життя і душі. Тож на часі було подолання пасивного відтворення давніх ідеалів.

«Для нас єдиний шлях стати великими», – наслідувати давніх. Але потрібна така імітація, котра дозволить засвоїти античний окомір, яким він був у Мікеланджело і Рафаеля, хто знав «справжній смак джерельної вологи» і бездоганну техніку живопису не за чутками.

Тож, напрям знаменує відродження античної класики в німецькому дусі і від німецького ж духу, його джерелом слугує благодать вічної молодості природи. Цим надихаються найкращі письменники. Від механічної імітації грецького мистецтва до прориву в нове, геніальне, підживлюване грецьким духом – така органічна еволюція німецького духовного ества. Вилити натуру в форму, а життя – в мистецтво, не повторюючи, а оновлюючи грецькі зразки – ось мета.

Тандем безмірної стихії і сягання «межі» призвів до постання Романтизму. Основоположна віха тут – нове прочитання класики, якому своїм формуванням завдячує, зокрема, й гегелівська всеосяжна система.

Потужний вплив світогляду романтизму з кінця XVIII ст. й до середини XX ст. переживали мистецтво, література, філософія, а також політика усіх передових країн. Сутність його полягає у повстанні проти етичних та естетичних норм.

Витоки романтичних тенденцій походять із Франції, культурні верстви якої, репрезентовані, зокрема, постаттю Ж.-Ж. Руссо, впродовж тривалої частини XVIII ст. плекали схильність до «la sensibilité» – почуття/ чутливості/ співчуття. Найбільш виразним і чистим розглядалося безпосереднє, стихійне почуття, сповнене палкості та шаленого пориву, а головне – позбавлене стримувань з боку розуму.

Період, що передував цьому – приблизно з 1660-го року (час реставрації монархії в Англії, сходження Карла II з династії Стюартів на престол) – був позначений гострим спогадом про релігійні та громадянські війни, які у певні моменти історії сколихнули Францію, Англію, Німеччину й ін. країни. Вдалося досягти більш-менш стійкого консенсусу. Переважало усвідомлення небезпеки хаосу, анархічних ознак усіх сильних пристрастей. Цінувалася безпека, адже знали скільки жертв потрібно було віддати, аби врешті її отримати. Здоровий глузд вважали найвищою чеснотою, а інтелект трактували як найдієвішу зброю проти згубного фанатизму. Впорядкований космос Ньютона, в якому усі планети

обертаються довкола сонця відповідно до строго заданої орбіти, слугував уявним символом доброї системи правління.

Однак з плином років ситуація змінювалася: людей епохи Руссо почала гнітити стабільність, прагнення безпеки поступилося місцем жаданню збудження. Французька революція та Наполеон цілком задовольнили цю жагу за випробуваннями, втім, ненадовго.

Людство відчуло втому від наполегливих старань у максимально стислий термін забезпечити новий лад. Сили виснажилися, від спалаху розуму, яскравого і зосередженого, люди бігли назад у затінок почуттів. Від холодної думки усі шукали порятунку в теплі віри, добротності, сердечності. Від бурь, спричинених свободою, знаходили прихисток у тихій гавані визнаних авторитетів і послуху перед ними. Романтики оспівували мир і заспокоєння в лоні католицизму.

Але нові ідеї заволоділи умами і позбутися їх було неможливо. Привілеї, доти непорушні, підпали під сумнів: абсолютизм, божественне походження влади, класові і кастові відмінності – все віднині підлягало критиці. Америка та Франція давали приклад організації суспільства на основі новітніх досягнень науки, а не за законами, закарбованими у давніх, священних, як вважають, книгах.

Після 1815 року ніколи вже не буде тої інтелектуальної покори чинному status quo, яка була характерна для Франції часів Короля-Сонця. Старі монархії піддавалися руйнуванню, на їх місці поставали нові державні утворення, здебільшого республіки. Традиційно духовна вотчина зазнавала секуляризації. Межа між одіжжю привілейованого і нижчого станів стерлася.

Аби стримати розповсюдження передових ідей та зупинити Французьку республіку на марші Англія створила коаліцію практично зі всіма країнами Європи. Як наслідок, протягом кільканадцяти наступних років на континенті сталося більше воєн, ніж за все останнє століття. Тим не менш, І. Кант резонно закликав народи та держави «до вічного миру» в однойменній праці.

Велика кількість людей повсюди ще довго продовжувала дотримуватися успадкованих від прабатьків уявлень про стан речей. Першовідкривачів та фахівців з освоєння досі загадкових явищ природи сприймали як посланців темних сил. Пересічні особистості порпалися на землі все так, як і тисячу років тому.

Мільйони людей, котрі ніколи не брали до рук книги, поволі починали читати і отримували задоволення від читання. Але Церква забороняла більшість творів, схвалених знавцями. В Іспанії тих, хто порушували заборону, приставляли до ганебного стовпа, сікли батогами та вкидали до в'язниці; у державі Габсбургів позбавляли посад навіть високих чиновників, якщо було доведено, що вони таємно ознайомлюються із забороненою літературою.

Особа, котра не визнавала, що світ, як вчить Біблія, створено за шість днів, не могла займати державний пост, ані в Іспанському королівстві, ані у Габсбурзькій монархії. Едвард Гібон у цьому контексті в своїй книзі «Історія занепаду і руйнування Римської імперії» з дотепністю та холодною іронією зображав процес виникнення християнства як повернення до варварства.

Завдяки науковим відкриттям було здійснено прорив у галузі фізики, хімії, біології, та учених мужів висміювали, піддавали гонінням. Державні діячі, прагматичні ділки, виважені учені, імпульсивні шарлатани, священики-владолюбці, селяни-кріпаки – усі жили разом в тісному просторі, штовхали одне одного, нагнітали тисняву. Розумні і недалекі, енергійні, сповнені завзяття, та ліниві, закостенілі в безділлі, – усі дихали одним повітрям, доторкалися плечем до плеча, перебуваючи у безпосередній близькості. Вони любили і ненавиділи, вели війни, укладали договори, порушували їх та розпочинали нові війни, підписували нові домовленості, взаємно виснажувалися, едналися, народжували дітей і лише зрідка знаходили порозуміння. Ті кілька з розумних і обдарованих прагнули рухатися вперед, переважна більшість тягнула назад, повставала проти них, у будь-який спосіб намагаючись їх позбутися. Не зважаючи на перешкоди, обдаровані та розумні не спиняли свій крок,

просувалися помалу, тихо, вдавалися до хитрощів, йшли на жертви, та все ж вели за собою загал.

Інтелектуальне життя ХІХ ст., обумовлене інтенсивними філософськими пошуками та практично-перетворювальними спробами попереднього століття, характеризувалося надзвичайним динамізмом, порівняно із неквапним поступом у минулому: горизонти пізнання неймовірно розширилися, наука демонструвала вражаючі звершення, зокрема у сфері геології, біології, органічної хімії. Механіка та технології спричинили кардинальні зміни в суспільній структурі, спонукавши людину повірити у власну силу та здатність трансформувати на свій розсуд навколишнє середовище. Глибокий протест філософського та політичного характеру стосовно традиційних способів мислення (як в політиці, економіці, так і у царині буденного світосприйняття) спровокували формування опозиції до багатьох усталених ідейних підвалин та інститутів. Протест розвивався у двох напрямках – романтичному та раціоналістичному, перший з яких через лорда Байрона, А. Шопенгауера та Ф. Ніцше призвів до з'яви режимів Б. Муссоліні й А. Гітлера, а другий, починаючи з французьких філософів революції, повз К. Маркса, – до творення інститутів радянської влади.

Основоположна риса раціонального лібералізму – віра у безмежні можливості людського розуму. Розум на початковому етапі трактують як «*tabula rasa*», вважаючи, що люди народжуються неосвіченими, але не нерозумними. Нерозумними вони стають внаслідок не належного виховання. Органи чуття відповідають за формування ідей, а відповідно – за дозрівання розуму.

Згідно із міркуваннями Ж.-А. де Кондорсе, Американська революція зробила права людини відомими в усій Європі. Фундаментальне надбання Конституції Сполучених Штатів – утвердження принципів природного права щодо організації чинної політичної практики. Імпульси ж Французької революції походять від ще більш чистих, точних і глибоких мотивів. Її досягнення дають стійкі підстави сподіватися на зникнення всього соціального зла в майбутньому.

Французька революція та філософський доробок мислителів, що були її безпосередньою предтечою, зумовили обидві форми згаданого протесту – романтичну та раціоналістичну – які мають спільні риси, однак в більшості положень принципово різняться.

Позиція раціоналізму полягає, зокрема, у намаганні забезпечити благо для якнайширшого кола осіб, знайти основу для загального добра.

Романтизм – одна з форм крайнього вияву лібералізму, полярність, чітко окреслена як антипод до іншої полярності – крайнього раціоналізму.

Більшість найсильніших пристрастей мають руйнівний ефект: ненависть, обурення, самозречне каяття, відчай, ображена гордість, лютування того, хто зазнавав несправедливості, войовничий гонор, беззастережна зневага до рабів та боягузів... Тип особистості змальований романтичним світосприйняттям – це, переважно, схильний до насилля бунтівник, антисоціальний оригінальник, анархіст, відлюдник або деспот у мить тріумфу.

Керуючись мотивом самозбереження, індивід приєднався до колективу, став істотою соціальною, та інстинктивно він залишається значною мірою одинаком, відтак, виникає потреба у моралі та релігії, аби погамувати первинний інстинкт. Коли ж пристрасті розпалюються, вкрай складно утримувати себе в обачних рамках суспільної поведінки. Ті, хто користується нагодою, аби вийти за них і відкинути етичні приписи, наче відчують притік енергії і набувають сили для припинення внутрішнього конфлікту. Бунт індивідуалістичних інстинктів проти соціальних механізмів упокорення – стрижневий елемент у розумінні філософії, політики та поведінкових аспектів прихильників романтизму.

Слід лише пам'ятати: егоїстичні пристрасті, звільнені одного разу, нелегко буде знову підпорядкувати інтересам суспільства. Заохочення нового, нічим не обмеженого «Я» робили суспільну взаємодію явно неможливою, внаслідок чого поставала пряма альтернатива:

анархія або деспотизм. Людина – не одиначне творіння і, оскільки існує співжиття у межах соціуму, самоствердження не може бути найвищим принципом етики.

Сучасна технологічна цивілізація знову переживає романтичний сентимент – бажання вирватися поза межі буденної одноманітності, змінити рутину (чітку заданість, запрограмованість) на принципову невизначеність, яка віщує небезпеку, але й манить численними винагородами – сповненням мрій, насолодами, розгортанням пригодницьких сюжетів. Коли все стабільно та прогнозовано, з'являється відчуття застою, хочеться відкрити шлюзи, розчинити на всю широчінь вікно і вдихнути свіжого повітря.

Якщо у справжньому світі цього зробити не вдається, створюєш штучний світ і в ньому знаходиш віддушину (клапан), крізь яку можна дихати на повні груди.

Фентезі, казки, різноманітні казкові історії – саме така паралельна реальність, перебуваючи в якій дістаєш змогу спочити, почерпнути натхнення, набратися сил.

Медитація, йога, тантра-музика, різноманітні східні духовні практики (буддизм, кришнаїтство), хіпі, неформали, рокенрольники – теж приклади подібної паралельної реальності, опозиції до мейнстріму, яка ллє бальзам на душу.

З погляду позитивізму, все перелічене – дурниці, не варті уваги серйозної людини. Вони придатні хіба на те, аби бавити дітей, щоб не вередували. Однак, і дорослим деколи бажано, навіть необхідно занурюватися у казковий світ. Адже усе кіно – це, в принципі, своєрідна казка. Звідси й вислів: «так тільки у кіно буває»... Тим не менш, воно має шалений мотиваційний ефект, коли після перегляду встаєш і розгортаєш нову сторінку в своєму житті.

Так, міф і дотичні до нього жанри розпалюють уяву, сп'яняють розум, надихають його на кардинальні зміни. Міф, наче дріжджі, вводить в п'яний стан: відчуваєш, що ладен звернути гори, полонити цілий світ. З'являються «inspiration» і «aspiration» – натхнення і бажання дії.

Романтична традиція – вимір фентезі, що актуалізується тоді, коли дається взнаки, наскільки сильно втомлює Ера Розуму. Вона забезпечує втечу від реальності. Ескейпізм, зокрема, – один з основних прийомів жанру художньої фантастики. Люди надто захопилися ідеєю прогресу: індустріалізація, озброєння, розумування – все це спричинило пекло на зламі століть, перетворило реальність на плавильний котел, киплячий казанок. В середині нас, як наслідок, триває запекла психологічна, ціннісна боротьба і відбуваються духовні, психоемоційні зміни. Після них ми отримуємо можливість стати мудрими.

Тож, мета наукової фантастики, як поживи для розуму, чи фентезі, як еліксиру для душі, – змусити читача рухатися, шукати. В результаті, піддаємо сумніву довершеність наших знань, умінь, перевіряємо переконання, судження на достовірність. Філософувати можна не будучи професійним філософом. По суті, кожен має до цього схильність.

Часто, щоб вистояти в складній ситуації, не піддатися стресу потрібно «виключити» розум і діяти алогічно, ірраціонально; наприклад, сміятися у випадку надто драматичної розв'язки історії – це просто захисна реакція. Сміливість, подекуди бездумна і безрозсудна, дозволяє досягати неможливого – перемагати велетнів, вбивати драконів. Втім, найважливіші битви зав'язуються всередині нас – коли переміг себе, можеш здобути світ...

У вирі магічного реалізму, фантазмагорії людям дано обирати між добром і злом, робити дурниці, намагатися їх виправити, дивуватися, захоплюватися, насолоджуватися довколишньою дійсністю тут і зараз. Крім того набувається дуже хороша здатність – абстрагуватися, забувати, без якої було б занадто багато страждань.

Людське життя цінне через смертність. Безсмертні заздять смертним. Розуміння, що все скінчиться, додає стимулу прожити життя яскраво. Ще один важливий висновок впливає з усвідомлення того, що ми – різні. Нам притаманний плюралізм характеристик. У цьому суть унікальності нас, людей.

1. *Рассел Бертран. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. - К.: Основи, 1995. – 759 с.*

2. Джованни Реале, Дарио Антисери. *Западна філософія від істоків до наших днів. Том 4. Від романтизму до наших днів / Від гегельянства до марксизму. Виникнення і розвиток марксизму.* – Санкт-Петербург, "Пневма", 2003. – 880 с.
3. Фейхтвангер Ліон. *Гойя, або тяжкий шлях пізнання. Частина 3. Передмова*

*Мусаковська О.М., Перевізник С.-М. М.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МЕДІАСПОЖИВАЧІВ

Цінності є інтегральною основою як для окремого суб'єкта, так і для цілого суспільства. Розпад ціннісної бази обов'язково спричиняє кризову ситуацію, подолання якої можливе лише шляхом завоювання нових цінностей. Актуалізація цінностей значною мірою визначає переконання, установки, поведінку індивідів загалом, отже, вони мають статус регуляторів людських вчинків.

У загальному розумінні, цінності – це переконання, які керують діяльністю людини, її виборами і прийняттям рішень; це є призма, через яку ми дивимося на світ. Оскільки ми є послідовними в своїх діях, виборі, житті, то цінності впорядковуються в систему пріоритетів, і як результат, у конкретних ситуаціях вибір буде ґрунтуватися на цінностях, що є найбільш відповідними для цього випадку. На формування цінностей впливає багато факторів, такі як: сімейне виховання, оточення, політичний та економічний стан в країні, культурні та духовні переконання, особистий досвід. Вони є відносно стійкими, проте є також і динамічними, тобто можуть змінюватися протягом життя.

За сучасних умов повномасштабної російсько-української війни, окрім реальної загрози життю українців, загострилися питання якісного медіаспоживання, що дає можливість залишатись включеним в суспільні процеси. Цінності у цьому контексті виступають своєрідною системою координат особливостей медіаактивності.

З метою визначення особливостей ціннісних орієнтацій українських медіаспоживачів з різною медіаактивністю проведено емпіричне дослідження. Було використано методичку «Портрет цінностей» Ш. Шварца (адаптація І. Семків) [2] та анкету, яка включала такі емпіричні показники: соціально-демографічні, мову спілкування в різних середовищах, найбільш актуальну у використанні соцмережу для респондента, використання російських джерел для формування цілісності розуміння політичної ситуації у повномасштабній російсько-українській війні та комунікативні мережеві практики. Зокрема за основу взята теорія комунікативних інтернет-практик особистості Н. Малєєвої, що включає у себе різновиди використання соціальних мереж, до складу якої входять: інформаційна комунікативна практика (обмін особистими повідомленнями, викладання постів, перегляд сторінок інших користувачів), пошукова практика (хаотичне блукання соцмережами, пошук та перегляд новинних стрічок, необхідної інформації), коментування (віртуальне висловлювання власної думки/ставлення/оцінки щодо події тощо), ділова (пошук клієнтів, розсилка інформації та реклами, обмін повідомлення з клієнтами), розважальна (онлайн-знайомства, обмін та перегляд відео-/ фото- контенту) та ігрова комунікативна (спілкування під час ігрової онлайн-взаємодії) [1]. Важливо зазначити, що в нашому дослідженні було об'єднано інформаційну пошукову практику як пошук й перегляд необхідної інформації, хаотичне блукання соцмережами.

Група представлена 396 досліджуваними: 254 жінками та 142 чоловіками (64% та 36% відповідно). За віком група відповідає двом віковим періодам дорослості, зокрема рання дорослість (21-40 років) – 219 осіб (45%), та середня дорослість (41-59 років) – 177 осіб

(55%). Досліджувалися особи з усієї України, а також українці за національністю, що на момент дослідження перебувають за кордоном.

Серед переважаючої мови спілкування в сім'ї 335 респондентів спілкуються українською мовою (84,6%), 13 осіб – російською (3,3%), 43 – двомовні (10,9%), суржиком – 2 (0,5 %) та використовують полімовність (3 і більше мов) – 3 осіб (0,8 %). У спілкуванні серед друзів та колег українську мову використовують 346 респондентів (87%), російську – 8 людей (2%), двомовність – 36 (9%), суржик – 1 (0,3%), полімовність – 2 (0,5%) та інше – 3 (0,8%).

Найбільш популярними соціальними мережами виявлено Facebook (59,1%), Telegram (18,2%) та Instagram (11,4%). Для формування цілісності розуміння політичної ситуації у повномасштабній російсько-українській війні російські джерела використовують 7,58% досліджуваних, інколи – 28,28 %, взагалі не використовують – 64,14%. Серед комунікативних інтернет-практик у соціальних мережах досліджувані у більшості користуються соцмережами з метою пошуку інформації (M=6,08), також використовують коментувальну (M=4,0), розважальну (M=3,67), ділову (M=3,91) та ігрову (M=1,54) практики.

За допомогою кластерного аналізу (метод дерево кластеризації) емпіричних даних показників комунікативних інтернет-практик було здійснено поділ досліджуваних на три групи медіактивності в мережевому дискурсі (див. рис. 1). Коректність розподілу 96,7%.

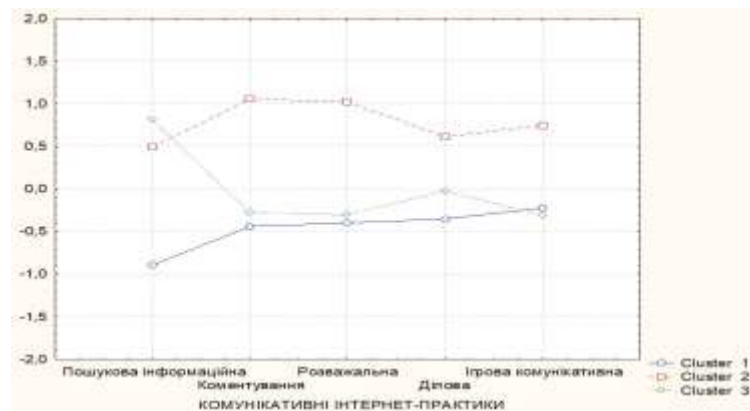

Рис. 1. Графік середніх значень для трьох кластерів досліджуваних за показниками анкети щодо використання комунікативних інтернет-практик

Однофакторний дисперсійний аналіз і перевірка за критерієм Шеффе засвідчила статистично значущі міжкластерні відмінності у трьох групах за пошуковою інформаційною (M₁=3,86; M₂=7,29; M₃=8,09) та діловою (M₁=2,86; M₂=5,73; M₃=3,82) практиками. Також респонденти з другого кластеру вирізняються частішим використанням коментування (M₁=2,94; M₂=6,53; M₃=3,33), розважальної (M₁=2,65; M₂=6,27; M₃=2,9) та ігрової практик (M₁=1,23; M₂=2,56; M₃=1,11) у порівнянні з двома іншими групами.

Тому *перший кластер* названо «пасивні медіаспоживачі», представлений 169 особами (з них ранньої дорослості – 95 осіб, 57 жінок та 38 чоловіків; середньої дорослості – 74 особи, 48 жінок та 26 чоловіків). *Другий кластер* отримав назву «найбільш активні медіаспоживачі» 103 особи (ранньої дорослості – 63 особи, 35 жінок та 28 чоловіків; середньої дорослості – 40 осіб, 28 жінок та 12 чоловіків). У *третьому кластері* «медіаспоживачі пізнавального спрямування» включено 124 особи (ранньої дорослості – 61 особа, 37 жінок та 24 чоловіків, середньої дорослості – 63 осіб, 49 жінок та 14 чоловіків).

Здебільшого усі цінності медіаспоживачів у контексті визначення особливостей їхньої медіактивності (див. рис. 2) є спільними. У досліджуваних загалом найбільше виражені цінності зростання: самостійність (M=4,98), універсалізм (M=4,69) та доброзичливість (M=4,57), найменше цінності самозахисту – традиція (M=3,16) та влада (M=3,33).

Також виявлено статистично значущі міжгрупові відмінності у вираженості цінностей самоствердження. Зокрема така індивідуально-орієнтована цінність як досягнення більш

виражена у найбільш активних (M=4,5) у порівнянні з пасивними (M=4,17) медіаспоживачами. Водночас найбільш активні більше цінують владу (M=3,48) у порівнянні із досліджуваними з вираженою пізнавальною медіаактивністю (M=3,17). Ймовірно така ціннісна орієнтація самоствердження в найбільш активних медіаспоживачів пов'язана з різноманітним спектром застосування комунікативних практик як способу самовираження й справляння враження у віртуальному середовищі.

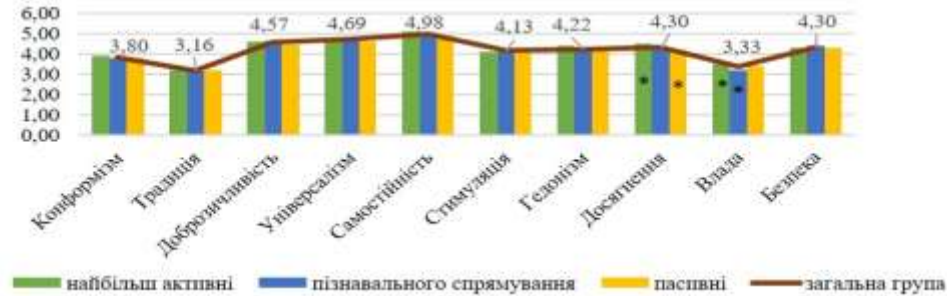

Рис. 2. Порівняльна діаграма показників цінностей у різних групах медіаспоживачів (* - позначені групи з виявленими статистично значущими відмінностями)

Отож найбільш популярною соціальною мережею серед українських медіаспоживачів ранньої та середньої дорослості виявлено Facebook. У більшості медіаактивність досліджуваних пов'язана із закриттям пізнавальних (інформаційна пошукова активність) медіапотреб, дещо менше – соціальних (коментування й ділова практики), найменше – гедоністичних (розважальна та ігрова практики). Визначено в мережевому дискурсі активних медіаспоживачів різного спрямування, з вираженим пізнавальним контекстом та пасивних. Серед ціннісних орієнтацій загалом найбільше виражені цінності зростання: самостійність, універсальність та доброзичливість, найменше цінності самозахисту – традиція та влада. У контексті визначення особливостей медіаактивності найбільш активні медіаспоживачі вирізняються індивідуально-орієнтованими цінностями самоствердження – більше цінують владу й досягнення.

1. Малєєва Н. С. *Комунікативні інтернет-практики залежної від соціальних мереж молоді: дис. на здоб. канд. псих. наук: 19.00.05. Київ, 2017. 184 с.*
2. Семків І. І. *Адаптація методики Ш. Шварца «Портрет цінностей» українською мовою. Практична психологія та соціальна робота. № 1. 2013. С. 12-28.*

Неурова А.Б., лейтенант в/ч Національної гвардії України

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З ОЗНАКАМИ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ ПІСЛЯ УЧАСТІ В ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ

Екстремальні умови, які справляють потужний вплив на психіку воїнів під час бойових дій не проходять безслідно. Бойовий стрес та його ступінь впливу на психіку військовослужбовця визначає його індивідуально-психологічні особливості та особистісні якості, рівень стійкості до бойового стресу та готовності до виконання службово-бойового завдання.

Війна залишає сліди в пам'яті кожного воїна і проявлятися може в ПТСР. ПТСР є поширеною реакцією на важку травмуючу подію. ПТСР – це комплексний розлад, який передбачає порушення в основних чотирьох сферах психотравмованої особистості: фізіологічній, емоційній, інтелектуальній і поведінковій.

Психологічні проблеми на війні, профілактики, розвитку, діагностики та психологічного супроводу військовослужбовців з ПТСР вивчали фахівці з військової психології та педагогіки, такі як: Агаєв Н.А., Блінов О.А., Ковальчук О.М., Кокун О.М., Крайнюк В.М., Лозінська Н.С., Неурова А.Б., Осьодло В.І., Остапчук В.В., Пішко І.О., Романишин А.М., Титаренко Т.М., Тімченко О.В., Ткаченко В.В., Циганенко Л.В., Ягупов В.В. та ін.

На сьогоднішній день авторами розроблено алгоритм діагностики ПТСР у військовослужбовців, які повертаються із зони проведення ООС [3]. Під час проведення психологічного діагностування актуального психічного стану та індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовців, які прибули із зони проведення ООС, застосовуються методики згідно керівних документів. Пропозиція авторів полягає в тому, щоб проводити психологічну діагностику не в один (перший) день проведення декомпресії, а протягом трьох діб, так як це дозволить:

- не «напрягати» військовослужбовців, змушуючи їх відповідати на велику кількість запитань та викликаючи їх невдоволення чи агресію;
- психологам більш якісно обробити результати опитувань та опрацювати відповідні рекомендації, як для військовослужбовців, так і для їх командирів (начальників);
- більше часу приділити військовослужбовцям, які висловлять скарги на психічне самопочуття[3].

Якщо у ході психодіагностичного дослідження у військовослужбовців в яких виявлено наявність проблем пов'язаних із психічною травматизацією, проводиться психологічне консультування з метою визначення рівня травмованості, поглиблене вивчення і у випадку ознак ПТСР або гострих проблем, пов'язаних із психічною травмою, то вони скеровуються на консультацію до лікаря-психіатра і надалі стаціонарне лікування та санатонно-курортне лікування.

Первинними показниками наявності у військовослужбовця ознак психічної травматизації та необхідності направлення його до закладу охорони здоров'я є:

- неможливість виконання військовослужбовцем службових обов'язків;
- необ'єктивна оцінка військовослужбовцем рівня небезпеки;
- неадекватні поведінкові реакції;
- деморалізуючий вплив військовослужбовця на особовий склад;
- створення військовослужбовцем загрози для оточуючих [2].

Здійснюючи психологічний супровід з військовослужбовцем з ознаками ПТСР проводяться психокорекційні заходи:

індивідуальні бесіди, в ході яких ми можемо допомогти військовослужбовцю відреагувати на травматичний досвід, обговорюючи і заново переживаючи думки і почуття, пов'язані з травмою, в безпечній терапевтичній обстановці. Це призводить до опанування з реакціями, які раніше були некерованими. Такий підхід може вимагати, щоб воїн знову і знову поринав у зміст пережитих подій, розглядаючи і аналізуючи свої дії і емоційні реакції, які супроводжували те що відбувалося; застосовуємо вправи: «Розмова з симптомом»; «Внутрішня опора», вправа "Айсберг гніву", вправа «Думки на папері» і інш.

арт-терапія (ліплення з повітряним пластиліном, фарби, робота з кінетичним піском); колажування, яке сприяє розвитку прогностичного мислення, уяви, підключаючи підсвідомість, розмальовування мандал, що допомагає військовослужбовцям заспокоїтися, прислухатися до себе, переосмислити те, що відбувається. Арт-терапія допомагає пізнати себе, заспокоїтися, адже арт-терапевтичні заняття сприяють зціленню.

Ефективними під час психологічного супроводу є техніки КПТ, музикотерапія (музика підбирається для кожного воїна індивідуально), техніки дихання, техніка «Обійми метелика»-техніка для подолання хвилювання, тривоги, страху, панічних нападів, зниження рівня стресу, корекції розладів сну, застосування МАК. За допомогою метафоричних карт ми допомагаємо військовослужбовцю виразити емоції, зосередитися на своїх травматичних досвідах, що може бути важливим кроком до розуміння та прийняття їхньої ситуації, під час

роботи з картами відбувається розвиток стратегій подолання, військовослужбовці можуть експериментувати з різними стратегіями та засобами самозаспокоєння, можуть знаходити карти, що відображають позитивні ресурси, які можуть бути корисними для зниження стресу та тривоги; розвиток позитивних наративів: Карти можуть слугувати основою для створення позитивних наративів про самого себе та світ, де військовослужбовець бачить себе як міцного, спритного та здатного зіткнутися з труднощами. І що найважливіше - подолати їх! Карти допомагають військовослужбовцям інтегрувати травматичний досвід у своє життя та створити зв'язки між різними аспектами своєї особистості.

Під час санаторно-курортного лікування хороші відгуки отримали водолікування (ванни, підводний масаж), фізіотерапевтичні процедури. Також пропонуємо командирам підрозділу розглянути можливість щодо зміни роду діяльності або підрозділу, де буде мінімізовано подальший негативний психологічний вплив.

Отже, на нашу думку, психологічний супровід військовослужбовців з ознаками ПТСР сприяє зменшенню негативного впливу травмивної події на психіку, психокорекційні та психотерапевтичні методи під час психологічного супроводу збільшують резиліентність до несприятливих психогенних впливів, знижують рівень психосоматичних захворювань, покращують психоемоційний стан воїна.

1. *Наказ Міністерства оборони України від 09.12.15 р. №702 “Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)”.*
2. *Романишин А. М., Неурова А. Б. Діагностування посттравматичних стресових розладів особового складу після участі в Операції Об'єднаних Сил Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К.: НУОУ, 2021. – Вип. 4 (62). – 164 с.*

*Огірко О.В., Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій
імені Степана Гжицького*

МОРАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Безпека – це явище, без якого не можуть стабільно розвиватися ні людина, ні суспільство, ні держава. Екологічна безпека включає в себе стан захищеності навколишнього середовища та життєво важливих інтересів людини від можливого негативного впливу різних видів діяльності та загроз виникнення надзвичайних ситуацій.

Екологічно безпечне освітнє середовище ґрунтується не просто на компонентному складі середовища, але виходить з оцінки стану екологічної захищеності особи в ньому, відповідно до якої освітнє середовище буде задаватися: через освітній простір з сукупністю умов безпеки життєвого середовища у взаємодії з особистістю; через освітню діяльність, що забезпечує вплив на розвиток екологічних уявлень особистості, ставлення до світу природи, технологій взаємодії зі світом природи в умовах попередження екологічних загроз; через освітні ресурси для забезпечення свободи вибору можливостей взаємодії особистості і навколишнього світу природи [3, с. 5].

У закладах вищої освіти студенти повинні розуміти, що передусім людина має зцілитись сама, а потім зцілювати природу. Саме тому сьогодні екологічна парадигма дедалі більше набуває рис світоглядної і моральної цінності. Тож екологізація моралі й формування екологічного імперативу постають могутніми чинниками унормування й гармонізації

людиною своїх взаємин з довкіллям. Шлях до утвердження нової моральності лежить через відновлення духовності в людському житті, утвердження онтологічного статусу вищих цінностей, що передбачає суттєві зміни у свідомості людини, її світоглядних принципів і пріоритетів. Ці зміни пов'язані з утвердженням нового екоцентричного типу екологічної свідомості. При цьому «суто екоцентричний підхід до екологічної свідомості, який першочерговим завданням ставить збереження природи, на практиці реалізувати складно. Екоцентрична свідомість має доповнюватись сучасними духовно-моральними принципами, відповідаючи мисленню, в основі якого закладено ставлення до природи як до Божого дару, унікальної цінності, основи існування людського суспільства. За таких обставин екологічна парадигма справді набирає культуротворчих ознак» [4].

В XXI ст. особливо загострилась проблема екологічної безпеки у зв'язку з погіршенням екологічної ситуації в Україні. Неоголошена війна Росії проти нашої Батьківщини за останні 9 років неймовірно актуалізувала екологічні виклики в Україні, бо частини наших земель, особливо на східних теренах (Донбас), а за останній рік і на північних територіях (Слобожанщина), а також на південних регіонах (Причорномор'я, Таврія) стали практично непридатними до використання.

Екологічна криза, яку ми зараз переживаємо, передусім, є свідченням того, що через егоїзм ми занедбали нашу відповідальність за наш спільний дім і поставили під загрозу життя теперішнього і майбутнього поколінь. Щоб побачити це, достатньо щиро поглянути довкола себе. Живі істоти перетворилися на об'єкти настирливого домінування людини, а в природі бачать лише джерело прибутку. Сьогоднішній світ опанований споживацтвом і культом володіння – владою, успіхом, речами, ресурсами тощо. Шанують того, хто посідає певну владу, і цінують того, хто має багато. Тоді, як тих, хто бідний, або взагалі нічого не має, прийнято ігнорувати, відкидати або що гірше вважати проблемою.

Моральні засади формування екологічної безпеки закладалися на теренах Галичини ще за часів славетного митрополита, українського Мойсея, етнарха Андрея Шептицького (1865-1944). Його зусиллями у співпраці з Комісією охорони природи при Науковому товаристві імені Тараса Шевченка на землях Львівської митрополії було утворено «заповідник кедрових лісів на горі Яйко, що біля Підлютого, Осмолоди (на Рожнятівщині, Івано-Франківщина), та заповідник степової рослинності біля Чортової Гори (Пуків на Рогатинщині). Це були одні з перших природних заповідників у Західній Україні».

У 1925 році праведний митрополит Андрей передав частину лісів (гора Сокіл), які належали до літньої резиденції галицьких митрополитів для потреб молодіжної організації «Пласт», чим надав можливість юним пластунам таборувати серед мальовничих гір, плекати любов до природи і дбати про неї, як записано в статуті цієї організації.

На теперішній час в Українській греко-католицькій церкві створене Бюро з питань екології, яке продовжує екологічне виховання молоді, забезпечує екологічну безпеку та дає чимало рекомендацій щодо раціональнішого використання природних ресурсів та зменшення негативного впливу на довкілля тощо.

Своєрідним викликом в проблемі моральних засад екологічної безпеки стала поява Енцикліки папи Франциска «Laudato Si» («Славен будь»), яка виявляє батьківську турботу за наш спільний дім. Римський Архиєрей стверджує тісний взаємозв'язок між станом екології людини та актуальними екологічними проблемами, в основі яких він вбачає гріх і, відповідно, закликає до екологічного навернення, свідченням якого мають стати якісно нові моделі розвитку та стилі повсякденного життя щодо споживання, використання природних ресурсів, мобільності, їжі тощо.

Глава католицької Церкви аналізує різні екологічні проблеми сучасності, такі як забруднення навколишнього середовища та кліматичні зміни, проблеми з водою, втрату біологічного різноманіття, погіршення якості людського життя та соціальна деградація, глобальну нерівність, слабку реакцію на ці проблеми, а також вказує на причини тогочасної екологічної кризи людства, тобто: надмірний індивідуалізм, соціальна несправедливість, споживацька ментальність теперішнього людства.

Папа Франциск стурбований критичним рівнем шкоди, яку завдано довкіллю і здоров'ю людей. У своїй Енцикліці (офіційному пастирському листі Глави Вселенської Церкви) намагається привернути увагу людства до екологічних проблем. Він звертає особливу увагу на проблеми: екологічного навернення; солідарності; діалогу на теми природного довкілля у міжнародній політиці; взаємовідносин науки і релігії щодо збереження природи; організованих дій на місцевому та національному рівнях як шляхів подолання екологічних проблем сучасності.

Центральне місце в енцикліці «Laudato Si» займає проблематичне запитання: «Який світ ми хочемо залишити тим, хто прийде після нас, дітям, яких зараз виховуємо?» [1, с. 160]. Воно скероване до всіх людей доброї волі, адже має на меті розпочати поважний діалог про наш спільний дім. Мова йде не лише про навколишнє природне середовище, але насамперед це стосується «світу» наших ідеалів, цінностей, ідей, пріоритетів, сенсів тощо. Перш ніж усвідомити необхідність турботи про довкілля, ми покликані збагнути: «Яка мета нашого життя у світі? Чому ми тут? Яка ціль нашої роботи та всіх наших зусиль? Яке наше призначення на цій землі?». Від того, якими будуть наші відповіді на ці питання залежить наскільки щедри плоди дадуть наші екологічні старання [1, с. 160]. Папа Франциск неодноразово висловлювався: «Бог прощає завжди, людина прощає інколи, а природа ніколи не прощає».

Моральні проблеми екологічної безпеки освітнього середовища найкраще можуть реалізуватися засобами екологічного виховання і навернення, які пропонує римський Понтифік у своїй Енцикліці «Славен будь».

Екологічне виховання намагається відновити різні рівні екологічної рівноваги: внутрішню гармонію із самим собою, солідарну – з іншими, природну – з усіма живими істотами, духовну – з Богом. Воно покликане допомогти наблизитись до Таїнства, яке надає екологічній етиці найглибшого значення. Це виховання покликане створити «екологічне громадянство» [1, с. 154].

Дуже благородно, наголошує папа, взяти на себе обов'язок дбати про створіння маленькими щоденними діями, і чудово, якщо виховання мотивуватиме до цього, формуючи відповідний стиль життя. Плекання екологічної відповідальності може спонукати до дій, які безпосередньо й суттєво вплинуть на захист довкілля: наприклад, до уникнення використання пластику та паперу, зменшення споживання води, роздільного збору відходів, приготування такої кількості їжі, яка потрібна для споживання, піклування про інших живих істот, використання громадського транспорту чи спільного користування автомобілем кількома особами, насадження дерев, вимикання зайвого освітлення тощо. Усі вони відображають великодушну й гідну творчість, яка виявляє в людях найкраще. Повторне використання речей замість швидкого викидання, якщо це робиться на основі глибокої мотивації, може стати актом любові, який виражає нашу власну гідність [1, с. 155].

На думку Предстоятеля УГКЦ Блаженнішого Святослава: «Довкілля – це мое зовнішнє тіло, як кажуть християнські філософи. Між нашим тілом і довкіллям є внутрішній взаємозв'язок. Необхідною умовою для відповідального ставлення до довкілля є насамперед екологічне навернення. Екологія – частина християнської духовності. У Катехизмі нашої Церкви «Христос – наша Пасха» ми вирішили запровадити поняття «екологічного гріха», бо безвідповідальне ставлення до довкілля – гріх». В ньому йдеться: «Людина, яка своєю діяльністю шкодить довкіллю, руйнує Боже творіння, невід'ємною частиною якого є вона сама. Вона грішить не лише стосовно творіння, а й стосовно самої себе та Бога. Любячи Бога-Творця, людина шанує і Його творіння, відповідально ставлячись до довкілля. Воно, з одного боку, служить людині, а з іншого – має власну цінність. Пошана до творіння виявляється в бережному ставленні до природи, зберіганні земних ресурсів та інших вимірах стосунків між людиною і творінням. Через пошану до Божого творіння людина віддає хвалу Богові» [5].

Екологічне виховання може проводитись у різних середовищах і завдяки різним інструментам, серед яких школа, сім'я, засоби масової інформації, катехизація тощо. Добре

шкільне виховання в молодому віці засіває зерна, які даватимуть плоди упродовж життя [1, с. 156]. Наші зусилля, спрямовані на виховання та освіту, будуть недостатніми і неефективними, якщо ми не намагатимемося сприяти формуванню нового способу мислення про людей, життя, суспільство та наші стосунки з природою [1, с. 157]. Папа Франциск запропонував декілька принципів екологічної духовності, які ґрунтуються на переконаннях віри, оскільки вчення Євангелії має безпосередній вплив на те, як ми думаємо, відчуваємо та живемо. Ідеться передусім не про якісь ідеї, а про те, як духовність може мотивувати більш чуйно ставитися до захисту нашого світу. Адже не можна займатися великими справами лише на основі науки без духовності, що здатна надихати нас, без «внутрішнього імпульсу, який наснажує, мотивує, живить і надає значення нашій особистій чи спільнотній діяльності». Екологічна криза вимагає глибокого внутрішнього навернення [1, с. 157].

Окремі люди можуть втратити свою здатність і свободу долати утилітарний менталітет і врешті-решт стати жертвами неетичної культури споживацтва, позбавленої соціальної чи екологічної свідомості. Екологічне навернення, необхідне для досягнення сталих змін, – це також навернення суспільства. Це навернення передбачає ряд основоположних настанов, які об'єднуються, стаючи джерелом великодушного та сповненого ніжності піклування про довкілля. Насамперед воно передбачає вдячність і безкорисливість, визнання, що світ – це дар любові Отця небесного. Воно також передбачає сповнене любові усвідомлення, що ми не відокремлені від решти створінь, а об'єднані з іншими істотами всесвіту [1, с. 160]. Це навернення є усвідомлення того, що кожне створіння відображає частину Бога і сповіщає те, що може нас повчити, чи певність того, що Христос прийняв на себе цей матеріальний світ і тепер, Воскреслий, живе в глибині кожної істоти, оточуючи її своєю любов'ю й наповнюючи своїм світлом. Це саме стосується пізнання того, що Господь створив цей світ, заклавши в нього порядок і динамізм, які люди не мають права ігнорувати [1, с. 161].

Екологічна криза, яку ми зараз переживаємо, передусім, є свідченням того, що через егоїзм ми занедбали нашу відповідальність за наш спільний дім і поставили під загрозу життя теперішнього і майбутнього поколінь. Щоб побачити це, достатньо щиро поглянути довкола себе. Живі істоти перетворилися на об'єкти настирливого домінування людини, а в природі бачать лише джерело прибутку. Сьогоднішній світ опанований споживацтвом і культом володіння – владою, успіхом, речами, ресурсами тощо. Шанують того, хто посідає певну владу, і цінують того, хто має багато. Тоді, як тих, хто бідний, або взагалі нічого не має, прийнято ігнорувати, відкидати або що гірше вважати проблемою. Папа Франциск з цим не погоджується і вирішує стати на захист не лише довкілля, але також всіх, хто став жертвою несправедливості, нерівності та жорстокості тих, хто вважає, що правда на стороні сильнішого і що переможець забирає все. На думку папи римського Франциска, така поведінка є чимось протилежним до моделі, яку проповідував Господь наш Ісус Христос, в основі якої лежать ідеали гармонії, миру, братерства та справедливості. Енцикліка «Славен будь», яку Папа опублікував у 2015 році на початках свого понтифікату, є сміливою заявою, спрямованою на боротьбу з експлуатацією довкілля та підтримку знедолених.

Глава католицької Церкви Франциск вперше в історії зробив проблеми екології та захисту навколишнього середовища центральною темою Енцикліки. Маючи на меті розпочати серйозний діалог про наш спільний дім, папа ставить запитання, яке стосується кожної людини: «Який світ ми хочемо залишити тим, хто прийде після нас?». Мова йде не лише про навколишнє природне середовище, але насамперед це стосується світу наших ідеалів, цінностей, ідей, пріоритетів, тощо. Ми можемо продовжувати деградувати і рухатись в напрямку до самознищення, але також можемо опанувати себе – стати в правді перед собою і визнати глибоке невдоволення станом світу, в якому ми живемо. Це допоможе нам стати на новий шлях, який приведе нас до правдивої свободи і допоможе нам віднайти внутрішню гармонію та примиритися з створінням. Папа пригадує світові про милосердну любов Небесного Отця і закликає не втрачати надії, адже Бог ніколи не покидає своє творіння і готовий допомагати нам у пошуку нових шляхів для вирішення наших проблем.

Отже, ми повинні навчитися розпізнавати шляхи екологічного одужання людства, якого всі так прагнемо і потребуємо. На думку папи Франциска, це є неможливо без екологічного навернення, яке дозволяє нам наново відкрити сакральний сенс пошани до Землі і всього створіння. Ми покликані усвідомити себе дітьми нашого Небесного Отця, яким доручено управляти землею і почати ставитися до інших як до братів і сестер. З цього народжується правдива екологія, якій буде під силу вилікувати рани, які ми завдали планеті і стати основою побудови кращого майбутнього для усього людства.

Сподіваємося, що моральні проблеми екологічно безпечного освітнього середовища, яке ґрунтується на ідеях висловлених в Енцикліці «Laudato Si», допоможе нашій молоді відповідально ставитися до природних багатств нашої Батьківщини і бути вірною Богові та українському народові.

1. Енцикліка «Laudato Si» Святішого Отця Франциска. Про турботу за наш спільний дім. Київ – Івано-Франківськ – Дрогобич. «Коло». 2019. 184 с.
2. Огірко О.В., Огірко М.О. Проблеми екологічного виховання молоді в Енцикліці «Laudato Si»). Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка»). No 4(22). К. 2023. С. 206-217.
3. Совгіра С.В. Екологічно безпечне освітнє середовище: категоріальна специфіка поняття. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/3670/1/Sovgira_Uman.pdf (дата звернення : 15.02.2023 р.)
4. Шабаш С.П., Белікова М.С. Екологічне виховання студентів у вищій школі. URL: <https://pgf.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/2020.pdf#page=197>
5. Катехизм УГКЦ: Христос – наша Пасха. Львів, 2011.

*Партико А.З., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

АНАЛІЗ ПОГЛЯДІВ НА АТРИБУТИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Проблемі атрибутів (ознак, характеристик) організаційної ідентичності присвячена значна кількість класичних та сучасних досліджень в психології, менеджменті, соціології та інших соціально-поведінкових науках. До термінологічної неоднозначності класичних досліджень додалось розмаїття трактувань цих атрибутів у сучасних дослідженнях (Patchen, 1970; Tajfel et al., 1979; Albert et al., 1985; Dutton et al., 1994; Ashforth et al., 1996; Simon, 1997; Breakwell, 2001; Hatch et al., 2002; Pratt, 2003; Whetten, 2006; Brown, 2006; Leach et al., 2008; Засєкіна, 2008; Gioia et al., 2013; Фролова, 2014; Lovakov, 2015; Haslam et al., 2017; Tourky et al., 2021). У вітчизняній психології дана проблематика висвітлена лише фрагментарно. Нашим завданням було проаналізувати атрибути організаційної ідентичності з метою їхнього уточнення.

Проведений аналіз класичних та сучасних досліджень дав змогу окреслити атрибути організаційної ідентичності і представити їхнє авторське бачення. Найчастіше організаційну ідентичність пов'язують з атрибутом, який вказує на те, що працівник сприймає себе як члена організації, у якій працює [1; 2; 3; 4]. Незважаючи на розмаїття назв цього атрибуту (віднесення себе до членів організації, соціальна ідентифікація, солідарність тощо), найбільш вдалою вважаємо назву "почуття приналежності". Близьким до цього є поняття індивідуальної стереотипності, що передбачає уподібнення працівником себе до групового прототипу [4].

Когнітивна центральність як атрибут організаційної ідентичності характеризує суб'єктивну значущість для самовизначення працівника категорії "Я – член організації" [5]. Подібно центральність трактує Leach зі співробітниками (2008), для яких цей атрибут

полягає у важливості членства у групі, можливості самовизначитися у ній [4]. Часто центральність як атрибут організаційної ідентичності ототожнюють з центральністю як атрибутом ідентичності організації і описують як головну ознаку та функції, які є суттєвими, на думку працівників, для організації [6; 7]. Вважаємо, що цей атрибут потребує ретельнішого аналізу, особливо у контексті таких атрибутів, як "почуття приналежності" та "унікальність".

Часто вживаним атрибутом є унікальність [2; 5-7], суть якого полягає в усвідомленні працівниками суттєвої відмінності даної організації від інших. Tajfel & Turner (1979) для окреслення відмінності організації з погляду працівника від інших використали поняття "соціальне порівняння", а Leach та його співробітники (2008) – "внутрішньо групова ідентичність". Cameron (2004) внутрішню групову ідентичність трактує як ступінь внутрішньої однорідності групи.

Унікальність організації відображається у її цілях. Якщо є взаємність у сприйнятті цілей та інтересів між членами організації, відповідність індивідуальних цілей організаційним, можна говорити про наступний атрибут організаційної ідентичності – інтеріоризацію цілей та цінностей організації. У термінології Patchen (1970) – це асиміляцію; Cameron (2004) – інгрупові інтереси [5; 8]. Щоб надати цілям організації певної значимості, слід прийняти норми, цінності і правила поведінки в організації. Це передбачає прийняття стереотипів поведінки, які є в організації, характерну поведінку співробітників, а також регуляцію та мотивацію поведінки в інтересах організації.

Якщо інтеріоризовані норми і цінності забезпечують емоційну прихильність, задоволення та доброзичливе ставлення до організації, можна говорити про такий атрибут, як лояльність [1; 3-5]. Зазначимо деякі термінологічні неузгодженості. Patchen (1970), трактуючи лояльність працівників до організації, розуміє її як підтримку інших співробітників і захист організації [8], а Leach зі співробітниками (2008) для вираження психологічної прихильності до організації використовує термін "солідарність" [4].

Необхідними умовами успішної реалізації описаних вище атрибутів є зосередження співробітників на колективних властивостях організації (соціальна категоризація, за Tajfel & Turner, 1979) та відносна сталість поглядів працівників на наміри, цілі, норми, цінності організації, незважаючи на зміни, які відбуваються в організаційному середовищі (стійкість і визначеність поглядів на організацію, за Фроловою, 2014) [2; 9]. Якщо брати до уваги ототожнення понять "організаційна ідентичність" та "ідентичність організації" у працях Albert & Whetten (1985), то стійкість можна проінтерпретувати як незмінність поглядів працівників на організаційні складові [6].

Підсумком класичних та сучасних інтерпретацій атрибутів організаційної ідентичності та власного бачення цього конструкту може бути наведений нижче портрет працівника, який ідентифікував себе з організацією. "Я – член цієї організації (атрибут: почуття приналежності) і для мого самовизначення важливо усвідомлювати, що я є членом саме цієї організації (атрибут: когнітивна центральність). Організація, у якій я працюю, суттєво відрізняється від інших (атрибут: унікальність). Мої професійні цілі збігаються з цілями організації. Я приймаю правила поведінки в організації, її норми і цінності, бо вони допомагають мені самореалізуватися (атрибут: інтеріоризація цілей та цінностей організації). Я позитивно ставлюсь до компанії та її керівництва, прагну приносити їй користь і уникати тих дій, які можуть зашкодити (атрибут: лояльність)."

Як у класичних, так і сучасних дослідженнях відсутня узгоджена точка зору на конструкт організаційної ідентичності. Це впливає на трактування її основних атрибутів. Конструктивним підходом для розв'язання цієї проблеми вважаємо аналіз організаційної ідентичності як однієї з форм соціальної ідентичності суб'єкта у тісному зв'язку з особистісною ідентичністю.

1. Brown M. E. *Identification and some conditions of organization involvement. Administrative science quarterly*. 1969. Vol. 14. Pp. 346-355.

2. *Tajfel H., Turner J. An integrative theory of intergroup conflict. In W. Austin & S. Worchel (Eds.). The social psychology of intergroup relations. California : Brooks/Cole, 1979. Pp. 7-24.*
3. *Ashforth B. E., Mael F. Organizational identity and strategy as a context for the individual. In J. A. C. Baum, J. E. Dutton (Eds.). Advances in strategic management. 1996. Vol. 13. Pp. 17-62.*
4. *Leach C. W. et al. Group-level self-definition and self-investment : A hierarchical (multicomponent) model of in-group identification. Journal of Personality and Social Psychology. 2008. Vol. 95. No. 1. Pp. 144-165.*
5. *Cameron J. E. A three-factor model of social identity. Self and Identity. 2004. No. 3. Pp. 239-262.*
6. *Albert S., Whetten D. Organizational identity. Research in Organizational Behavior. 1985. No. 7. Pp. 263-295.*
7. *Pratt M. G. Disentangling collective identity. In J. T. Polzer, E. Mannix, M. A. Neale (Eds.). Research on managing groups and teams. 2003. Vol. 5. Pp. 161-188.*
8. *Patchen M. Participation, achievement, and involvement on the job. Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1970. 285 p.*
9. *Фролова О. В. Структурно-функціональна модель конструкту організаційної ідентичності особистості. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. – Чернігів, Чернігівський національний педагогічний ун-т ім. Т. Г. Шевченка. 2014. Вип. 121(2). С. 188-192.*

*Пащенко М.О., Герасіна С.В., Університет
Григорія Сковороди в Переяславі*

АДАПТИВНІСТЬ ЯК УМОВА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНОК, ЩО ВИМУШЕНО ЕМІГРУВАЛИ В ЄВРОПУ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ

Така складна життєва ситуація як російсько-українська війна – це ненормативна криза, що актуалізує базові потреби виживання, водночас може спричинити втрату суб'єктності та визначає необхідність в трансформації адаптаційних можливостей. За даними Агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН), станом на 12 вересня 2023 року у країнах Європи перебувають понад 5,8 млн біженців, які покинули Україну через війну [4].

Попередньо важливо розмежувати поняття щодо наявних міграційних процесів. Тому українці, які виїжджали з України внаслідок російського воєнного вторгнення, здійснювали міграцію та є мігрантами, водночас для України після виїзду вони стали емігрантами – тими, що виїхали, а для приймаючих країн у більшості Європи – вони іммігранти, як ті що мігрували в нову країну.

У монографії Л. Дідковська та А. Дідковський характеризують еміграцію як «...потенційно екстремальну міжкультурну соціальну ситуацію: вона виникає несподівано, виходить за межі звичного досвіду, вирізняється такою взаємодією між людиною та соціальним середовищем, коли останнє створює реальну загрозу для її соціально-психологічної цілісності і для подолання цієї загрози людина мобілізує усі свої адаптивні можливості, переживаючи при цьому граничне для себе психоемоційне навантаження [1, с. 80]...»

На основі системного підходу було визначено нами особливості адаптації вимушених українців-мігрантів у вимірі синтезу макро-, мезо- та мікросистем (див. рис.1). Враховано розуміння О. Лютак, що у процес адаптації вимушених переселенців включено «...три етнічні складові: етносоціальну, етнополітичну та етнопсихологічну [2, с. 109].»

Рис. 1. Особливості адаптації вимушених українців-мігрантів

Особливістю макросистеми приймаючих країн Європи є легальний статус тимчасового захисту вимушених українських мігрантів, закріплений Директивом Ради 2001/55/ЄС або національним законодавством. Вимушену внаслідок російсько-української війни міграцію можна визначити як стихійну/ланцюгову, одноосібну/сімейну. Важливі аспекти мезосистеми охарактеризовано нами як культурну дистанцію – ступінь культурної диференціації приймаючої країни, зокрема у цьому вимірі це достатньо сприятливі умови адаптації схожості культур країн-сусідів та їхня масштабна емпатійна соціальна підтримка. У призмі мікросистеми особистості вимушеного мігранта актуалізовані потреби виживання та підвищена тривожність, небезпека розвитку депресивних станів та ПТСР.

На рисунку 2 представлено авторську теоретичну модель дослідження адаптивності як умови самореалізації українок, що вимушено мігрували в Європу під час російсько-української війни. Розгляд адаптивності здійснюється як кумуляція крізь призму особистісного рівня адаптаційного потенціалу як здатності пристосуватись до складних життєвих обставин війни, а також культурну адаптацію.

Рис. 2. Теоретична модель дослідження адаптивності як умови самореалізації українок, що вимушено мігрували в Європу під час російсько-української війни

Адаптаційний потенціал особистості в складних життєвих обставинах вимушеної міграції під час російсько-української війни розглядаємо на трьох рівнях особистісної організації. Ціннісно-ресурсна інтегральної складова стає базовим конструктом, що містить важливі цінності – те, що створює основу життєвого світу й призму аналізу ситуації. А також ресурсний стан, який дає можливості самодетермінації та задає певний вектор руху. Когнітивний рівень представлений самоефективністю, афективний – толерантність до невизначеності та поведінковий – копінг-стратегіями, які у більшості застосовуються.

Щодо культурної адаптації, застосовуємо класифікацію Беррі стратегій акультурації у розрізі орієнтацій по відношенню до власної етнічної групи, а також по відношенню до нового культурного середовища: інтеграція (здатність зберігати основи рідної культури та засвоювати нову культуру за умови мультикультуралізму останньої), асиміляція (відмова від рідної культури та активне засвоєння нової ідентичності як потрапити у «плавильний котел»), сепарація (збереження власної культурної ідентичності за умов сегрегації, відокремлення від нової культури) та маргіналізація (руйнування ідентифікації з виключенням з нової культури) [3]. Найбільш конструктивною стратегією культурної

адаптації вимушених мігранток-українок вважаємо інтеграцію, тоді як інші три відносимо до поляризації культури в континуумі «українська культура-європейська культура», де маргіналізація – це межовий стан, асиміляція – прийняття повністю полюсу європейської культури, сепарація – зосередження в полюсі української культури.

Отже процес успішної адаптації вимушених переселенців під час російсько-української війни включає на етнопсихологічному рівні особливості мігранта як мікросистеми у його контакт з сприятливою політикою приймаючої держави на етнополітичному рівні та взаємодії з новим соціумом з його культуральними особливостями на етносоціальному рівні мезосистеми. Адаптаційний потенціал особистості за умов вимушеної міграції розглянуто на трьох рівнях особистісної організації: когнітивному – самоефективність, афективному – толерантність до невизначеності, поведінковому – копінг-стратегії та ціннісно-ресурсної інтегральної складової. У взаємодії з культурою приймаючих країн Європи найбільш конструктивною стратегією визначаємо інтеграцію культур.

1. Дідковська Л., Дідковський А. *Психологія потенційного емігранта*. Львів: Растр-7, 2023. 596 с.
2. Лютак О. З. *Етнопсихологічні проблеми адаптації вимушених переселенців. Перспективи розвитку сучасної науки*. м. Львів, 5-6 грудня 2014 р. С. 107–109. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/philos/02dec2014/34.pdf> (дата звернення: 10.06.2023).
3. Berry J. W. *Acculturative Stress. Handbook of Multicultural Perspectives on Stress and Coping. International and Cultural Psychology*. Wong, P.T.P., Wong, L.C.J. (eds). Springer, Boston, MA. 2006. P. 287–298. DOI: 10.1007/0-387-26238-5_12.
4. *Ukraine Refugee Situation. The Operational Data Portal*. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (last accessed: 14.09.2023).

*Передрій Б.Д., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

ЕКОЛОГІЯ ЯК ДИСКУРС: ДО ПРОБЛЕМИ «ПОЗИТИВНОЇ» ТА «НЕГАТИВНОЇ» СВОБОДИ

Дослідження явища дискурсивності безпосередньо вплинуло на призму аналізу людських практик у різноманітних сферах активності. Водночас із цим поступ глобалізму, який, якщо не безпосередньо, то опосередковано торкається більшості країн світу продукує власні проблеми, виклики та, відповідно, витворює нові дискурсивні практики або ж додає контекст до уже існуючих. Однією із таких нововведених проблемних галузей для філософії постає проблема екології, яка водночас здебільшого є радше міждисциплінарним дискурсом, який залучає елементи філософії до себе, аніж є повноцінним філософським питанням. Задля кращого розуміння того, яким чином погляд на екологію як дискурс допомагає внести її у практику філософування пропонуємо розглянути цей підхід крізь призму двох етапів: проаналізувавши даний дискурс з огляду на проблему «позитивної» та «негативної» свободи та задати рамки неопрагматичної інтерпретації екологічного дискурсу як у першу чергу лінгвістично обумовленої комунікативної практики.

Проблема «позитивної» та «негативної» свободи насамперед розгортається на межі взаємодії особистої та політичної свободи. Тут ми можемо до певної міри опиратися на те розведення, яке нам пропонує Ісає Берлін у праці «Дві концепції свободи». Поняття «негативної» свободи у ній розкривається через ототожнення з певною «свободою від» та окреслює її сутність із відповіддю на запитання: «В яких межах суб'єкта — особі чи групі осіб — дозволено чи слід дозволити робити те, що він може робити і бути тим, чим він може

бути без втручання інших осіб?» [1, с. 180] Таке визначення ми могли б критикувати як одчасти ізоляціоністське, мовляв таке, що окреслює межі між внутрішнім простору суб'єкта та відокремлює його від зовнішнього впливу, у той час як весь «зовнішній» простір може визначатися через примус. Варто зазначити, що дана модель свободи (принаймні в історії ліберальної традиції, якщо не історії модерної Європи загалом) є чи не єдиним актуальним вектором аж до епохи Просвітництва.

Просвітництво, насамперед в особі таких мислителів як Кант і Руссо, Берлін вбачає моментом набуття найбільшої актуальності моделі «позитивної» свободи, такої, котра ґрунтується на відповіді на запитання: «Що, чи хто, є джерелом контролю чи втручання, за допомогою якого можна переконати когось робити саме так чи бути саме таким?» [1, с. 180] Дана концепція свободи містить свої внутрішні суперечності, позаяк, на відміну від «негативної» свободи, котра чітко регламентує політичний контекст, вона є радше насамперед індивідуалістичною. «Свободою до», що належить індивідові й є його простором розвитку аж до тої миті, коли він стикається зі свободою іншого. Сам Берлін схильний критикувати абсолютну віру в «позитивну» свободу, позаяк вбачає у ній приховані тенденції, що можуть призвести до певного тоталітарного дискурсу, іншими словами, у ході реалізації «позитивної» свободи зрадити її ідеали. Тож не відкидаючи ваги цієї «позитивної» свободи він намагається помістити її у залежність, ледь не діалектичну взаємопов'язаність, із «негативною» свободою, що постає певним суспільним фундаментом, яким доповнюється «позитивним» задля утримання ліберальної концепції «плюралізму цінностей».

Проте даний політичний екскурс видозмінився з часів публікації даного тексту, позаяк внаслідок низки революційних подій у соціально-політичній царині Європи, ближче до кінця ХХ ст. політичні категорії почали поширюватися на сфери, що до того радше не були принаймні відверто політичними. Зокрема це стосується й питання екології. Політизація проблеми екологічного насамперед наштовхує нас на потребу розглядати її як дискурсивну практику, а не локальне явище, а отже, ми можемо спробувати застосувати щодо неї ті ж інструменти й конструкти, зокрема вище описані концепції свободи.

Для умовної простоти розуміння, окреслимо поняття «екологічної свободи», як такої, що регулює акти й практики осіб (чи груп осіб) з огляду на врахування наслідків згаданих актив/практик щодо стану природи, планети у цілому й унаслідок цього встановлює певні норми й обмеження щодо діяльності суб'єкта. З такого погляду ми також можемо послуговуватися поняттям «негативної» та «позитивної» екологічної свободи. Застосування цієї моделі може наштовхнути нас на розгляд умовної «свободи від» певних практик, що заборонені з огляду на еко-кризи та еко-проблеми (прикладом такого підходу можемо розглянути той же Кіотський протокол). На противагу цьому можемо застосувати модель «свободи до» як певну ініціативу по впровадженню інновацій, котрі б забезпечили зменшення негативного людського впливу на екологію. Дана модель, як і у поглядах Берліна, наштовхує нас на питання, наскільки у такій моделі «позитивної» свободи економічне благо зможе утриматися в рамках відсутності зазіхання на діяльність осіб та на їхню індивідуальну свободу.

Саме на даному етапі варто звернути увагу на дискурсивну природу екології, коли розглядаємо її крізь призму філософії. Погляд на неї як на дискурс зобов'язує насамперед до аналізу на рівні семантики (іншими словами ще на рівні висловлення певних тез) перед тим як задіяти практичний рівень втілення. Тож на даному етапі, за аналізу семантичного рівня, можемо звернутися до неопрагматичного підходу аналізу акту ствердження, запропонованого Робертом Брендомом. У своїй статті «Ствердження» він окреслює, що усяка людина уже в межах свого мовленнєвого акту знаходиться у рамках первинної й фундаментальної діяльності, яка зобов'язує її та обмежує, відповідно до норм лінгвістичної практики та до визнання іншими обґрунтованості певної тези. Апеляція до визнання, прийняття на себе зобов'язання та, внаслідок цього, права на акт ствердження може виступати фундаментом для регуляції усякого дискурсу у правовому й політичному полі. Звертаючись до нашої проблеми, усяке питання екології в даному випадку не може постати

свавільним чи необґрунтованим, а повинне пройти низку схвалення згідно до норм лінгвістичної комунікативної спільноти, в межах якого воно проголошується. Звідси, вслід за Брендомом, можемо прийняти уявлення, що обмеження нормами постає одним із ключових вирішень проблеми «позитивної» свободи загалом, позаяк ці норми на рівні спільноти є визначеними та добровільно (й рівноцінно) прийнятими учасниками цієї спільноти, що до певної міри погамовує внутрішній конфлікт концепту «позитивної» свободи.

Що ж стосується питання екології як дискурсу — якщо сприйняти її як дискурсивну практику, котра насамперед вимагає виведення норм на рівні комунікативної лінгвістичної спільноти й лише унаслідок прийняття цих норм усіма членами спільноти втілення актів, що закріплені у межах цих норм — виникає певний простір для спроби втілити пошук подолання еко-загроз шляхом проєктивного мислення, а не жорсткого «негативного» розмежування на умовно дозволений та умовно заборонений рівень екологічної свободи.

1. Берлін І. *Дві концепції свободи* // *Чотири есе про свободу* — К.: Основи, 1994 — с. 177-231
2. Brandom Robert *Asserting* — *Noûs*, Vol. 17, No. 4 (Nov., 1983), pp. 637-650
3. Brandom Robert *Freedom and Constraint by Norms* — *American Philosophical Quarterly*, Vol. 16, No. 3 (Jul., 1979), pp. 187-196

*Плахтій І.Л., Львівський національний університет
імені Івана Франка*

ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ЯК ФАКТОР ПОДОЛАННЯ ТРИВОЖНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Актуальність теми. Проблема стресостійкості зумовлена різким розвитком інформатизації сучасного суспільства та повномасштабним вторгненням росії в Україну. У зв'язку з останніми подіями, такими як війна, економічна криза, різко змінився стиль життя громадян. Необхідно досліджувати стресогенні фактори і аналізувати їх, задля зменшення шкоди від їхнього впливу на психіку людини.

Стреси, тривога, тривожність – це причини серйозних захворювань, зокрема виразки шлунку або інфаркту, викликаних багаторазовим повторенням стресових моментів. Проте, сучасне розуміння теорії стресу відійшло від суто біологічного і носить міждисциплінарний характер. Зокрема можемо відмітити що неодноразово спостерігав як після серії затяжних/напружених стресових ситуацій люди переживали не найкращі фізіологічні зміни. Як-от різка втрата великої кількості маси тіла, неочікуване загострення, або поява проблем зі шлунком.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення та аналіз проблеми психологічної стійкості студентів належить багатьом науковцям, зокрема, Василюк Ф.Е., Максименко С.Д., Жигайло Н.І., Корольчук В. М., Бодров В. А., Нагірнер І. І., Вдовиченко А. В., Савчин М.В. [1-10] тощо.

Вклад основного матеріалу. Стресогенний чинник-це будь-який фактор впливу на психіку, котрий перевищує поріг відновлення протягом певного періоду. Тобто в цьому контексті стрес можна порівняти з невеличкими подряпинами на шкірі, коли вони малі і їх мало тіло швидко все відновить, а ось коли кількість, або глибина ран більша за регенерацію, то вони шрамуються і не зникають безслідно.

Чинники стресогенних факторів:

1.Необхідність швидкого пошуку рішень - створює напруження, адже обмеженість часу створює додаткову напругу при вирішенні важливих завдань, наприклад це часто

використовують у фільмах заради збільшення рівня напруги, як-от таймер на бомбі чи в момент погоні коли людина що тікає вибирає куди звернути.

2. Розумове перевантаження-може проявлятися у випадках коли малокомпетентній людині дають завдання часто з вкрай обмеженим терміном на вирішення про що було сказано в пункті.

3. Невдачі можуть привести до деморалізації будь-якої людини. Для прикладу студент який старається, але щоразу отримує мінімальний бал навряд чи буде довго продовжувати спроби.

4. Неочікуваність-важливий фактор, бо він не дає поблажок у зв'язку з тим що до нього неможливо підготуватися. У випадку студентів, це може бути неочікуваний модульний контроль, повідомлення про прострочені терміни здачі роботи. Але загалом неочікуваність вказують, як один з чинників нині широко відомого ПТСР.

5. Реальна небезпека змушує людину панікувати не обов'язково щоб життю і здоров'ю щось зашкоджувало, як реальна небезпека студентом може сприйматись можливість вилетіти з університету, особливо сильно цей фактор проявляється на екзаменах і при здачі заліків.

6. Підвищена відповідальність за роботу, що виконується-Тягар відповідальності завжди додає стресу в роботі, наприклад при допомозі колезі, або при можливості помилитись наприклад при видачі заробітних плат.

7. Емоційні та мотиваційні стреси-завичай йдуть нога в ногу з студентом, змушуючи лишній раз хвилюватись, як-от "Навіщо я тут вчуся? Ким я стану? Напружений був тиждень. Може, ну його?"

Формування стресостійкості як фактор подолання тривожності в умовах війни – важлива і актуальна тема сучасності. Стресостійкість – це загальна якість особистості, яка характеризується здатністю протистояти стресовим факторам за період часу, який необхідний для організації нових умов, в яких даний стресор не буде загрозливим. Вона забезпечує високу ефективність діяльності і зберігає здоров'я молоді людини. Стресостійкість важливо розглядати як в контексті визначення змісту, оцінки, так і в контексті її формування, тобто розвитку на різних етапах життєвого шляху людини. Це дасть змогу визначити, від чого залежить опанування людиною складних життєвих, яку роль в оптимальному функціонуванні людини відіграє її індивідуальний досвід, суб'єктна активність, стійкі ознаки емоційності в структурі індивідуальності та інші.

Важливим компонентом у розвитку стресостійкості особистості є вміння усвідомлювати свої власні проблеми і вже згодом вирішувати їх. Тому самосвідомість відіграє велику роль у формуванні навичок стресостійкості молоді людини. Збереження або підвищення стресостійкості особистості пов'язане з пошуком ресурсів, що допомагають їй в подоланні негативних наслідків стресових ситуацій. Під цими "ресурсами" мають на увазі внутрішні і зовнішні змінні, що сприяють психологічній стійкості у стресогенних ситуаціях.

Висновок. Використання програми розвитку духовних цінностей позитивно впливає на формування стресостійкості людей в умовах війни, на покращення їх фізичного та психічного здоров'я. Духовні цінності є своєрідним духовним капіталом людства, накопиченим протягом тисячоліть, який не тільки цінується, а й зростає. Ми зробили значний цифровий стрибок і перейшли на більш високий технологічний рівень розвитку. Проте становлення та процвітання нашої держави можливе лише за професійно-інформаційного духовного становлення кожного громадянина, професіонала, спеціаліста, який має стати тією вирішальною силою, яка забезпечує незворотність руху України до своєї волі, до своєї слави, економічно та соціального добробуту, здорової нації, сильної держави світового рівня.

1. Василюк Ф.Е. Типологія переживання різних критичних ситуацій // Психол. журн. 1995. №5. Т.16. с.104 – 114.

2. Жигайло Н., Харко Н. Онлайн-освіта: вимушена самоізоляція чи система отримання знань студентами закладів вищої освіти. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2021. Випуск 8. С. 36–49.
3. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : Монографія. - Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 336 с.
4. Корольчук В. М. Психологія стресостійкості особистості. – К. 2009. – 511 с.
5. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості : наук. монографія. – К. : КММ, 2006. 255 с.
6. Максименко С. Д. Психологія особистості : Підручник. – К. : КММ, 2007. 296 с.
7. Нагірнер І. І. Умови формування психологічної стійкості в навчальному процесі ВНЗ / І. І. Нагірнер Сучасні проблеми науки і освіти. – 2015
8. Психологія стресостійкості студентської молоді / За заг. ред. В. Шмаргуна. К.: Видавничий центр НУБіП України, 2018. 198 с.
9. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, А. Ф. Косенко, Т. І. Кочергіна ; заг. ред. М. С. Корольчука. – К. : Фірма «Інкос», 2002. – 272 с
10. Савчин М. В. Духовний потенціал людини: монографія / М. В. Савчин. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 508 с.

*Поляруш Б.Ю., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ АКТОРНО-МЕРЕЖЕВОЇ ТЕОРІЇ

В західній соціально-філософській, соціологічній думці саме акторно-мережева теорія (actor-network theory, ANT), розроблена під керівництвом Бруно Латура здійснила значний внесок в становлення нового погляду на екологічну проблематику в контексті нового розуміння соціального як конгломерату матеріального і нематеріального, живого і неживого, людського і нелюдського.

Антрополог і соціолог науки Бруно Латур народився у повоєнному 1947 році. Здобув філософську та антропологічну освіту в Парижі та Діжоні, ступінь агреже з філософії. Латур викладав у Абіджанському технологічному інституті (Кот д'Івуар), де й познайомився з майбутнім нобелівським лауреатом в галузі медицини Роже Гійменом, який і запросив Бруно Латура спостерігати за дослідями біологів у лабораторіях Сан-Дієго.

На основі цих спостережень з'явилися книги «Laboratory Life» («Лабораторне життя») та «Science in action» («Наука в дії»). Латур читав лекції у Лондонській школі економіки та на кафедрі історії науки Гарвардського університету.

Після повернення до Франції працював у Національній консерваторії мистецтв і ремесел у м. Парижі (1977–1982). Тоді ж долучився до проєкту «Пандора», який ставив за мету розробку нових підходів у галузі соціальних досліджень науки й технологій. Завдяки цьому почалася його тривала співпраця з М. Каллоном, співзасновником акторно-мережевої теорії, яка вперше розгорнуто була представлена у 1986 році виданням Mapping the Dynamics of Science and Technology: Sociology of Science in the Real World.

Це була та сама теорія, в якій Каллон і Латур, кардинально по-новому розглянули суспільство та суспільні науки. «Наприклад, якщо велосипедист, який натикається на камінь, злетів з велосипеда, суспільствознавцям ... нічого сказати з цього приводу. Але варто вступити на сцену поліцейському, страховому агенту, коханцю чи доброму самаритянину – одразу ж народжується соціологічний дискурс, бо тут ми отримуємо низку суспільно значущих подій, а не лише каузальну зміну явищ» [1, с. 356], – пишуть співавтори теорії.

Акторно-мережева теорія Каллона-Латура заперечує старі підходи соціологів та вважає «соціологічно цікавим та емпірично можливим аналізувати механізм велосипеда, дорожнє покриття, геологію каміння, психологію поранень тощо, не беручи до уваги поділ праці між природничими та суспільними науками, заснований на дихотомії матерії та суспільства» [1, с. 358].

Бруно Латур радить соціологам та історикам науки розглядати соціальне як мінливі зв'язки та взаємодії не лише між людьми, а й іншими актантами (учасниками різнопланових соціальних актів-дій, будь-яких дійових осіб), які позначають людських та нелюдських акторів, а в мережі набувають таких форм, в які вони обертаються в силу своїх стосунків між собою. Латур не вважає суспільство всеосяжним контекстом, а уявляє його одним з безлічі елементів, що «циркулюють усередині тонких каналів» [цит.за: 2, с. 43].

При цьому, на думку мислителя, соціальне не від'єднується, не відокремлюється від науки, техніки, природи, суспільства, а увага соціолога має бути прикута до взаємозв'язків, які пронизують всі ці сфери. Латур намагається довести, тим самим привертаючи увагу критиків, що не існує розділення на соціальний контекст і науку. «Наука всуціль соціальна, всі дії виконують актанти (актори)» [2, с. 45], – говорить французький вчений.

Нове розуміння соціального допомагає Латуру переосмислити екологічну проблематику. Латур наголошує, поки люди не перестануть вважати що глобальні проблеми це проблеми тільки людини, вони не зможуть усвідомити масштаби катастрофи. В нашій країні дуже мало досліджень присвячених акторно-мережевій теорії, а про практичне застосування її практичних рекомендацій у діяльності політичних, природоохоронних організацій взагалі не йдеться. В українській гуманітаристиці практично не ставиться питання про вплив нематеріальних і нелюдських об'єктів на суспільні процеси.

Як показує Латур, що існує не одна, а безліч різних «природ», що становлятьте, що він називає плюріверсум. Політичний вимір проблеми пов'язаний з тим, який концепт єдиної природи ми будемо використовувати. Латур пропонує розглянути три таких концепти: природу позитивістів, природу глибинної екології та природу культуралістської «екополітики». В концепції Латура, який скасовує саме поняття єдиної природи, не має значення ні політичний вимір, ні ставлення до культури.

Латур заперечує сам принцип поділу на суспільство і природу, людей і нелюдей. Це можна показати на прикладі відмінності ставлення до поділу на суспільство і природу та людей і нелюдей на Заході і Сході. Концепт природи як чогось відмінного від суспільства мав суто західне походження. А східні уявлення про природу об'являлися відсталими, які можна вивчати, але ставитися до них як до виключно традиційних і екзотичних. Латур же навпаки шукає в них альтернативу мультикультуралізму. Очевидно, що мультикультуралізм ставиться до незахідних культур з певною долею поблажливості. Західне толерантне, але часто зверхнє ставлення до незахідних культур має багато в чому джерело в колоніальному минулому.

В Україні дуже добре відоме це специфічне ставлення «росіян» з нечистою постколоніальною совістю до української культури. Роками в (довоєнних) російських ЗМІ ми спостерігали прояви такого зверхнього «інтересу» до традиційної української пісні чи кухні, до якої і мала бути зведена вся українська «етнографічна» культура. В деяких текстах допускалася думка про те, що в традиційній українській культурі зберігається яесь сакральне знання про Природу, яке не має і не може мати якогось наукового, серйозного значення. Основна теза метафізики Латура про те, що західним уявленням про природу час «піти на спокій». А після такої «смерті природи» тільки і можливою стає філософська думка.

Очевидно, що Латур ніяк не заперечує діяльність екологічних організацій та рухів. Така боротьба викликає у нього повагу і співчуття. Разом з тим Латур наголошує, що в майбутньому екологи люди та «нелюдські співгромадяни» почнуть боротьбу за збереження біологічної різноманітності в абсолютно нових формах.

У проблемі розуміння сучасного екологічного контексту не можна не погодитися з тим твердженням, що доки люди не почують голоси тих, хто такого голосу немає (нелюдей), вони не у змозі усвідомити масштаби екологічної катастрофи нашого часу.

Катастрофічні наслідки жорстокої війни, яка ведеться проти України, відчують не тільки люди, а і ті кого ми називаємо «нелюдьми». Саме вони знаходяться в ситуації тотальної незахищеності і загрози. Підрив Каховської ГЕС це продемонстрував зі всією жахливою очевидністю. Екологічна катастрофа в цілому регіоні мала неймовірні наслідки і для людей і для нелюдей, залежних саме від доброї волі людини в цих умовах.

Таким чином, вже те, що акторно-мережева теорія викликала досить потужні філософські дискусії у світі свідчить про її креативність і потужність. Тому на нашу думку, в українському академічному середовищі є потреба звернути більше уваги на популяризацію цієї теорії і її критичного вивчення, включення в навчальні програми університетів.

Вчення Бруно Латура в хорошому сенсі провокує спроби по новому подивитися на особливості трансформації екологічної проблеми у світі. В нашій країні, де після перемоги, в післявоєнних умовах особливо зростає попит на нові соціально-філософські підходи до вирішення в тому числі і екологічних проблем, які вже зараз набувають надзвичайних масштабів в нашій країні.

1. *Callon M., Latour B. Don't throw the baby out with the Bath school! // Science as practice and culture (Pickering A., ed). Chicago, 1992, 427 p.*
2. *Latour Bruno. Reassembling the social. An introduction to Actor-Network Theory/ Bruno Latour: Oxford, OUP, 2015. – 314 p.*

*Приходько Я.В., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО ВЗАЄМОДЕТЕРМІНОВАНOSTІ З КОНФЛІКТОМ

Понад два мільйони років існування людства вказують на те, що запорукою розвитку суспільства є рівень його об'єднаності. Соціум функціонує та ускладнюється, завдяки фактору взаємопроникнення різноманітних його елементів. Градація цього фактору конструює різність людських спільнот і проявів людяності. За нинішніх часів фактор взаємопроникнення відіграє вирішальну роль в суспільно-політичному розвитку. Цьому посприяли виникнення постіндустріального суспільства, інформаційні революції, глобалізаційні процеси, тощо. У світі, де більше практично не можна сховатись, а все взаємодетерміноване з іншим – програє той хто боїться взаємопроникнення. Боїться іншого.

Класик соціології Е. Дюркгайм виокремлює цей фактор у своїх наукових дослідженнях, роблячи його центральною категорією власної методології. Він описує різноманітні явища від самогубства до релігії як наслідок тісних соціальних активностей. У своїй праці «Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії» французький соціолог згадує про ритуальний танець корроборі австралійських племен [1, с. 204]. Цей танець танцюється спільно всіма членами племені під час святкової церемонії і має на меті поглибити, а найголовніше посилити вже існуючі взаємозв'язки [1, с. 204]. Член племені в процесі танцю відчуває повне розмиття свого одноосібного існування та цілковите єднання з колективним тілом [1, с. 204]. Це інше сприйняття навколишнього оточення здобувається завдяки екстазу та несамовитості, що супроводжують танець під час його виконання [1, с. 204].

Цим прикладом Е. Дюркгайм підкріплює свою аргументацію виникнення релігійних вірувань з суспільних взаємозв'язків. Оскільки що є неспростовною об'єктивною реальністю, подібною до Бога? Суспільство з його всеосяжністю, яка є результатом глибоких, взаємообумовлених соціальних відносин між одноосібними елементами, тобто індивідами [1, с. 24]. Від того церемоніальний танець корроборі функціонував у первісних австралійських суспільствах як своєрідний інститут, чия важливість мала політичну вагу, якщо транслювати тогочасні реалії на сучасний суспільно-політичний ґрунт. Поряд з корроборі існувало безліч інших інститутів, які сприяли згуртуванню племені та зміцненню групових взаємозв'язків. Оскільки ідея племені чи тотему сама по собі є просто ідеєю, або набором слів, вона не може мати якоїсь ваги, якщо не підкріплена міцними афективними зв'язками, які зв'язують ідеї в інституційну матерію, чий вплив є безумовним, подібно природним законам. Тут простежується специфічна тілесна апріорність, що набуває своєї безапеляційності завдяки афекту. Виникненню афектів сприяє градус соціальних інтеракцій, оскільки його природа тотожна природі розряду або вибуху. Подібно тому як метал виплавляється під високими температурами, так і основи цивілізації виникали у несамовитості афектів, які спрямовувались інституційними каналами. Інститут відіграє функцію дамби, спрямовуючи несамовиту енергію на суспільне будівництво.

Градус афекту слід постійно підтримувати, щоб тримати колективне тіло у тонусі. У зворотному випадку воно починає руйнуватись та розпадатись на свої одноосібні частини. З охолодженням афектів втрачається інтерес та бажання, які є головними умовами соціальної інтеракції або дії. Людина готова віддавати свою душу і тіло, якщо захоплюється чимось. Якщо нема захоплення є байдужість. У сучасній соціології критерієм вимірювання температури суспільного афекту є соціальний капітал. Цей термін використовувався різноманітними соціологами, а в наш час набув масового поширення ставши трюїзмом. На відміну від фінансового капіталу соціальний його різновид вказує на ціну суспільних інтеракцій в конкретному суспільстві. Це рівень відкритості, який притаманний суспільству. Чим нижчий цей рівень, тим менший потенціал розвитку самого суспільства. Його розвиток блокується різноманітними факторами закритості. Інститут стає не дамбою для афектів, а перешкодою чи своєрідним тромбом, який призводить до поступового накопичення афектів всередині і руйнівного вибуху [2, с. 66].

Існує теорія, що сучасна людина страждає від неврахування своєї афективної природи і того, що вона є результатом складних та імпульсивних процесів, а не раціональною ідеєю. До прикладу відомий німецький етолог К. Лоренц в своїй праці «Так зване зло: про природну історію агресії» акцентує нашу увагу на тому, що сучасна людина страждає від недостатньої розрядки своїх інстинктивних потягів. Він зазначає, що: «Я думаю – і фахівцям з людської психології, особливо фахівцям з глибинної психології та психоаналітикам, варто було б перевірити це твердження – що сучасна цивілізована людина страждає від недостатньої розрядки інстинктивних агресивних потягів. Більш ніж можливо те, що згубні прояви людського агресивного інстинкту для пояснення яких З. Фройд постулював особливий інстинкт смерті, виникають просто через те, що внутрішньовидовий відбір у давнину наділив людину такою мірою агресивності для якої вона за сучасної організації суспільства не знаходить адекватного виходу» [3, с. 201].

Без виходу афекти набувають монструозних і деструктивних форм, що призводять до руйнування, а не посилення існуючих соціально-політичних систем. Сам К. Лоренц у своїй праці досліджує агресію, яка має місце серед тварин у природі. Він постулює те, що агресія в тварин служить основою для формування різноманітних конфігурацій міжвидової комунікації, ритуалів і форм організації [3, с. 21]. Одним з висновків до яких приходять німецький вчений є наступний: «отже, не “війна всьому початок” , а конфлікт між незалежними один від одного джерелами імпульсів. Цей конфлікт створює всередині цілісної системи напруги, які подібні напруженій арматурі, що забезпечує цілісність структури і надає їй міцності» [3, с. 79].

Послугуючись вище згаданим, сформулюємо наступний методологічний принцип або рамку до аналізу соціального капіталу: трансформативність соціального капіталу вимірюється рівнем його взаємодетермінованості з конфліктом. З часів виникнення політики у Новий Час антагонізм став тою інституцією, яка замінила різноманітні племінні церемонії і ритуали. Тому політику часто визначають як боротьбу за владу та ресурси, де боротьба є ключовим словом. Своєрідним *magnum opus* в полі соціології є праця американського соціолога Л. Козера під назвою «Функції соціального конфлікту», де вчений обґрунтовує беззаперечну роль соціального конфлікту для суспільного розвитку і суспільства в цілому [2, с. 22]. На початку свого дослідження Л. Козер вказує на той факт, що конфлікт практично ігнорувався тогочасною йому американською соціологією, оскільки вважався руйнівним елементом у розвитку суспільства.

Але американський дослідник, подібно К. Лоренцу береться за спростування цієї думки. Він наголошує на тому, що конфлікт навпаки є тим елементом, який запускає суспільне будівництво, поглиблює взаємозв'язки між індивідами і дозволяє вільно виходити емоціям на ззовні. Відносини групи, де між її членами дозволений конфлікт є набагато міцнішими, ніж ті відносини, де конфлікт заборонений [2, с. 106]. Ця різниця подібна до різниці між демократичним і тоталітарним суспільством. Для демократичних суспільств конфлікт між різними групами є даністю і зміцнює її основи. Він робить демократичні суспільства гнучкими і адаптивними до сучасних умов, що постійно змінюються [2, с. 107]. Тоді як для тоталітарних суспільств є характерним повне заперечення конфлікту і регулювання ворожих імпульсів через різноманітні інституції, які відіграють роль захисних клапанів. Такими клапанами можуть бути ксенофобія чи внутрішній ворог [2, с. 107].

В той же час відкритість демократичних суспільств до конфлікту дозволяє розпорошити негативну енергію багатьма каналами, що не призводить до жорсткого зіткнення. Різноманіття міжгрупових конфліктів сприяє поглибленню плюралістичної структури, роблячи її стійкою завдяки створенню ціннісної основи, де конфлікт стає благом [2, с. 108]. Тоді як виключення конфлікту в тоталітарних суспільствах призводить до акумуляції негативної енергії, здебільшого між двома ворогуючими групами. Ця акумуляція виливається в жорстке протистояння між сторонами, що загрожує повним руйнуванням усіх суспільних основ [2, с. 108].

Якщо повернутись до контексту взаємодетермінованості соціального капіталу і конфлікту, то слід зазначити, що цей взаємообумовлений вплив є очевидним в наступному твердженні: відкритість до соціального конфлікту сприяє постійному приросту соціального капіталу, оскільки пришвидшує інтеракції і поглиблює взаємозв'язки [2, с. 100]. Конфлікт є своєрідним диференціалом для соціального капіталу, коли політична система відкрита до нього та включає його в свою інституційну структуру. Так, німецький соціолог Г. Зіммель у своєму есе про соціальний конфлікт – яке Л. Козер невпинно цитує в ході свого дослідження – зазначає: «протиріччя і конфлікт не лише передують об'єднанню, але і є присутніми в кожному моменті його існування. Можливо, не існує соціального утворення, де не були б нерозривно взаємопов'язані доцентрові і відцентрові течії» [5, с. 14].

У сучасній демократичній теорії існує методологічний підхід, який є повністю дотичним до теорій вищезгаданих дослідників. Цей підхід називається агоністичним. Він розглядає демократію крізь призму її відкритості до конфліктності. Засновниця підходу бельгійська політологиня Ш. Муфф у своїй центральній праці «Демократичний парадокс» наголошує на тому, що причина сучасної кризи західної демократії полягає у тому, що в її етичних основах мала місце поступова їх трансформація, яка призвела до повного заперечення антагонізму [4, с. 9]. Постійне наголошення на консенсусі лише сприяє утвердженню панівного статусу-кво, а не демократизації суспільств, яка полягає в реалізації головних демократичних принципів свободи, рівності і справедливості [4, с. 10]. Бельгійська дослідниця акцентує увагу на важливості визнання парадоксальної і антагоністичної демократичної природи з метою спрямування цієї природи на демократичну розбудову. Різноманітність поглядів на демократичний розвиток сприяє його ефективності, коли

одностайний погляд загрожує самому демократичному існуванню [4, с. 10]. Тому Ш. Муфф вказує на те, що як ніколи важливою є конфігурація ліві-праві, яка «відіграє вирішальну роль й ілюзія, що демократична політика могла б організувати себе без них, може мати лише катастрофічні наслідки»[4, с. 9].

Отже, якщо сформулювати висновки теперішнього дослідження взаємодетермінованості соціального капіталу і соціального конфлікту як принципу для дослідження трансформативності першого, то слід зазначити, що цей принцип є двигуном для сучасних демократичних суспільств. Конфлікт сприяє поглибленню існуючих взаємозв'язків, виникненню нових, дозволяє вивільнювати негативну енергію і запобігає її накопиченню для подальшого деструктивного вибуху. Історія людства вказує на те, що протягом його існування мали місце різноманітні способи вивільнення афективної енергії і її перенаправлення на суспільне будівництво. Від того повне ігнорування конфлікту і його стереотипна демонізація несуть за собою катастрофічні наслідки для розвитку нинішніх демократичних суспільств. І буремна сучасність красномовно говорить про це. Втеча від проблем є втечею від свободи, оскільки воля це першочергово відповідальність, яка обумовлює виникнення протиріч і розбіжностей. Саме в останніх і плекається людина, а разом з нею суспільства. Щоб захотіти гармонію, варто спочатку пройти через безлад.

1. Дюркгайм Е. *Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії*. – Київ: Юніверс, 2002. – 423 с.
2. Coser L. *The Functions of Social Conflict*. – A.: Routledge, 2011. – 188 p.
3. Lorenz K. *On aggression*. – N-Y.: Harper Paperbacks, 1974. – 324 p.
4. Mouffe Ch. *The democratic paradox*. – L.: Verso, 2000. – 144 p.
5. Simmel G. *Conflict and the Web Group Affiliations*. – L.: MacMillan Publishing Company, 1955. – 195 p.

*Сабадуха В.О., Паньків Т.І., Івано-Франківський
національний технічний університет нафти і газу*

ПАРАДОКС ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ ТА ДЕПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ

Сучасна культура перебуває на перехресті, позначеному парадоксом: одночасним прагненням людини до персоналізації та все більш помітною деперсоналізацією. Ця суперечність демонструє складну взаємодію між світоглядними орієнтаціями сучасної людини, інформаційними технологіями, глобальними тенденціями та прагненням до самоствердження. Персоналізація прагне задовольнити потреби і бажання людини до самореалізації, проте деперсоналізація переважно зумовлена матеріалістичними прагненнями людини. Ці суперечності досягли апогею. На сьогодні процеси персоналізації й деперсоналізації часто пов'язують з соціальними мережами, які надають людині певні можливості до самореалізації, але вони несуть і загрозу деперсоналізації. Суперечливий характер даної проблеми потребує філософсько-культурологічного аналізу

Мета: проаналізувати зміст проблеми персоналізації / деперсоналізації, що передбачає, по-перше, з'ясувати теоретико-методологічні засади дослідження, по-друге, прояснити зміст парадоксу персоналізації та деперсоналізації.

У сучасній філософії під персоналізацією розуміють прагнення людини до духовного розвитку, вдосконалення, духовної самореалізації. Утім як деперсоналізація – це зворотній процес. Вважаємо, що конструктивний підхід до розуміння цих суперечливих процесів надає принцип духовної ієрархії. На його основі Конфуцій, Платон, Аристотель, стоїки, німецькі романтики, представники німецької класичної філософії (І. Кант, Й. Фіхте, Г. Гегель,

Ф. Шеллінг), українські філософи: І. Вишенський, Г. Сковорода, І. Франко та ін. виокремлювали ступені духовного розвитку людини.

На основі осмислення історико-філософських поглядів на людину була сформульована теорія ступенів духовного розвитку людини та метафізична теорія особистості. Було виокремлено такі ступені духовного становлення людини: залежна й посередня людина, особистість і геній. У процесі соціально-політичного і духовного розвитку людина може пройти ці стадії розвитку або залишатися на нижчих ступенях становлення. Залежна людина переважно живе заради своїх нагальних потреб. В історії філософії такий тип людини називали: ница (Конфуцій); раб власних нерозвинутих потреб (Платон); соматик, річ (гностицизм); юрба (стоїцизм); тілесна (середньовічна християнська філософія); природна (І. Кант, Г. Гегель); дитина (К. Юнг) та ін. Для посередньої людини все є засобом для досягнення соціально-політичної, психологічної й будь-якої іншої вигоди, а абсолютом є її *Ego*. Цей тип людини отримав такі назви: посередня (Конфуцій, Платон, стоїки); зовнішня, ніщо, диявол, антихрист (середньовічна філософія). Вона інтелектуально розвинута, але аморальна. Особистість свідомо керується інтересами суспільства, нації, держави. В історії філософії вона отримала назви: людина неба (Конфуцій); людина із золотими здібностями (Платон); духовна (гностицизм); цілісна, добродійна (стоїки); внутрішня, духовна, особистість (християнська філософія). Геній керується ідеалом як єдністю Істини, Добра й Краси і відкриває нові горизонти буття. Теорія ступенів духовного розвитку людини описує внутрішній світ людини кожного ступеня розвитку, її спонукання, інтелектуальні можливості, моральні якості [1, с. 297–329].

Згідно з цими роздумами ми вважаємо, що персоналізація – це прагнення людини до ступеня особистості, процес вдосконалення своїх спонукань, знань, мислення. Змістом цього процесу є подолання залежності від власного *Ego* та колективного несвідомого, формування здатності до критичного мислення. Окремі філософи цей процес називають духовною революцією. Деперсоналізація – це зворотній процес, який не лише пов'язаний із втратою своєї індивідуальності, а веде людину до деградації. Деперсоналізація – це перетворення у людину маси, втрата здатності до критичного мислення, нездатність відокремитися від власного та колективного несвідомого.

У цьому контексті персоналізація набуває подвійного значення. З одного боку, вона втілює глибоке прагнення людини до духовного розвитку, самовдосконалення та реалізації свого внутрішнього потенціалу; а з іншого, – персоналізація розглядається як відповідь на матеріалістичні прагнення людини, які стають все більш поширеними в суспільстві. Ці два аспекти персоналізації переплітаються, відображаючи багатовимірне прагнення людського Я до самореалізації.

Процес персоналізації та деперсоналізації має глибоке історичне коріння, охоплюючи думки відомих філософів та мислителів протягом століть. Однак у сучасній культурі ці поняття набувають нових вимірів і складнощів. Епоха, в якій ми живемо, характеризується безпрецедентним поширенням інформаційних технологій, де людина стикається з потужними тенденціями масової культури та соціальних медіа. У сучасному суспільстві персоналізація та деперсоналізація – це не абстрактні ідеї, обтяжені філософським дискурсом, а конкретні технології, які суттєво впливають на наше повсякденне життя. Щоб по-справжньому зрозуміти парадокс, з яким має справу сучасна людина, варто проаналізувати прояви цих явищ у сфері сучасної культури та інформаційних технологій.

Сучасна культура й інформаційна зокрема, надають людині певні можливості для саморозвитку, але суттєво зростає і небезпека деперсоналізації. Людина потрапляє під вплив колективного свідомого й несвідомого. Сучасна людина стоїть перед вибором: або через власні надзусилля розвиватися до ступеня особистості, або стати такою як усі – людиною маси. Процеси деперсоналізації також пов'язані з масовою культурою, яка примітивізує внутрішній світ людини. Вона часто пропагує конформізм і спрощене світосприйняття. Людей постійно закидають стандартизованим контентом, примітивними розвагами, а тому їй залишається мало місця для критичної рефлексії, осмислення власних емоцій і переживань.

Це призводить до збіднення внутрішнього світу людини, оскільки вона звикає споживати спрощену інформацію, що перешкоджає її здатності до самоаналізу та особистісного зростання.

Персоналізація розширює можливості людей, дозволяючи їм висловити свою думку, але це ще не є проявом персоналізації. Платформи соціальних мереж дозволяють користувачам створювати свої онлайн-персони, обмінюватись контентом, який відображає їхні інтереси, соціально-політичні та моральні цінності. Це створює умови для самореалізації та контролю над власним цифровим нарративом, що можна розглядати як форму сучасної автономії, але, на наше переконання, сфера соціальних мереж не може надати можливості для справжньої персоналізації.

Персоналізація, на наш погляд, у сфері соціальних мереж не позбавлена негативу. Ті ж самі технології, які уможливають персоналізацію, також можуть стати причиною деперсоналізації, яка може проявлятися по-різному. На перший погляд, це може здаватися персоналізацією, але в дійсності це може сприяти інтелектуальній ізоляції та поляризації суспільства [3], тобто за своєю суттю це персоналізація в лапках – деперсоналізація.

«Персоналізація» створює ехо-камери, де користувачі оточені однодумцями і рідко стикаються з іншими точками зору. Це може посилити упередження та сприяти психологічній та інтелектуальній консервації людини. «Персоналізація» може зберігати наявні інтереси та вподобання користувачів, що призводить до звуження їхніх інтелектуальних та культурних горизонтів. У такій ситуації, коли користувачі переважно стикаються з контентом, який відповідає їхнім переконанням, вони можуть втратити здатність критично оцінювати інформацію або сприймати альтернативні точки зору.

Конфлікт між персоналізацією та деперсоналізацією створює соціальні ускладнення, які мають глибокі наслідки для культурної згуртованості та соціальної взаємодії. У світі, де люди дедалі більше занурюються в персоналізовані цифрові «бульбашки», суспільство стикається з ризиком фрагментації за ідеологічними, культурними та політичними ознаками. Деперсоналізація, спричинена технологічними та алгоритмічними тенденціями, може примітивізувати суспільство. Оскільки люди споживають контент, пристосований до їхніх уподобань, вплив національних культур та традицій зменшується, що потенційно призводить до деградації людини і суспільства.

«Персоналізація» зменшує кількість позитивних контактів. Алгоритми можуть передбачати очікування користувачів. Це може привести до того, що людина буде втрачати цінну інформацію та досвід. У деяких випадках «персоналізація» може перешкоджати дослідженню та пошуку новизни, оскільки користувачі постійно отримують знайомий контент, який відповідає їхньому минулому досвіду. Алгоритмами «персоналізації» можна маніпулювати для поширення дезінформації та створення звикання до онлайн-досвіду, що може мати негативні наслідки для психічного здоров'я. Залежність від «персоналізації» може зменшити автономію людини і здатність робити незалежний вибір, оскільки алгоритми все частіше диктують, що користувачеві бачити і відчувати. Надмірний акцент на «персоналізації» може призвести до інформаційних прогалин, коли користувачі не мають доступу до критично важливої інформації або різноманітних точок зору, які могли б розширити їхнє розуміння складних питань.

«Персоналізацію» варто розглядати як форму маніпуляції людською свідомістю, коли вона використовується для впливу на думки, поведінку та рішення людей без їхнього дозволу або обдуманого згоди. Алгоритми «персоналізації» можуть охоплювати величезні обсяги інформації, смаків, уподобань користувачів, який може зацікавити або викликати резонанс у людей. Таке моделювання створює витончену форму впливу, спрямовуючи користувачів до певного соціально-політичного, морального та культурного вибору, що може врешті-решт призвести до підсвідомої зміни поведінки. Така «персоналізація» обертається на свою протилежність – деперсоналізацію. Відтак, ці механізми створюють ілюзію персоналізації. Посередня людина, яка панує в соціальних мережах, формує під себе контент і водночас свідомість інших людей під власні уявлення.

Окрім соціальних наслідків та примітивізації мислення, деперсоналізація може мати негативні психологічні наслідки. У міру того, як людина попадає під вплив цифрового середовища, вона стає все більш ізольованою та відірваною від реального життя, що позначається на психічному благополуччі. Платформи соціальних мереж, пропонуючи можливості для самовираження, також створюють умови для заздрощів і прагнення до визнання з боку оточення [2].

Онлайн-персони створюють ситуації для соціального порівняння, коли люди порівнюють своє життя з життям інших. Це явище може стати причиною формування почуття неадекватності та заздрості, зруйнувати адекватну самооцінку. Це призводить до того, що люди часто діють не для власної самореалізації, а для того, щоб бути таким, як усі, що притаманно саме посередній людині. У гонитві за ілюзорною самореалізацією існує ризик створення штучних зон комфорту, коли людина підсвідомо захищається від протилежних точок зору.

Ці приклади зі світу соціальних мереж ілюструють складний зв'язок між персоналізацією та деперсоналізацією в сучасній культурі. Це доводить необхідність детального вивчення того, як ці поняття проявляються в нашому житті, коли ми перебуваємо в постійно мінливому середовищі соціальних мереж, технологій і цифрового світу.

Щоб подолати парадокс персоналізації/деперсоналізації, суспільство і людина мають спиратися на критичну рефлексію. Подолання цього парадоксу в цифрову епоху вимагає вдумливого та виваженого підходу до свого онлайн-досвіду. Потрібно не забувати про поінформованість, необхідність критичного ставлення до контенту, що споживається, шукати альтернативні точки зору. Варто приєднуватися до онлайн-спільнот і груп, які сприяють розмаїттю думок, забезпечують простір для конструктивних дискусій, де існує можливість брати участь у громадянському дискурсі та відкритому діалозі з іншими, навіть якщо у його учасників різні точки зору. Такий дискурс сприятиме розвитку емпатії до інших, поваги до інших поглядів, навіть якщо вони відрізняються від ваших, заохочуватиме відкриті та шанобливі розмови з людьми, які дотримуються протилежних поглядів.

Компанії та установи повинні застосовувати етичні практики щодо збору та надання людям навичок цифрової та медіаграмотності. Освіта має бути зосереджена на навчанні людей критично оцінювати інформацію, розпізнавати «бульбашки фільтрів» і шукати достовірну інформацію. Ці навички можуть допомогти пом'якшити знеособлений вплив ехокамер. Інформаційні технології мають бути орієнтовані на донесення до людини істини про неї, сприяти її духовному розвитку, допомагати людині дати відповідь на вічні питання: «Хто я?», «Хто є хто?».

В умовах інформаційних технологій суспільство повинно сприяти людським зв'язкам та емпатії. Громадські організації та соціальні інститути мають заохочувати до персональної взаємодії, формувати заходи, що сприятимуть інклюзивності і взаєморозумінню. Для вирішення конфлікту між персоналізацією і деперсоналізацією вкрай важливо надавати пріоритет зв'язкам і людям, які досягли особистісного ступеня розвитку.

Основна проблема полягає у використанні персоналізації для покращення, а не применшення людського досвіду. Досягнення цього балансу вимагає свідомих зусиль для інтеграції інформаційних технологій у наше життя, зберігаючи при цьому надбання людської культури та духовності. Технології мають служити потребам духовного розвитку людини, а не маніпулювати ними.

Отже, парадокс персоналізації та деперсоналізації є визначальною характеристикою сучасної культури, позначеної складною взаємодією людей, які перебувають на різних ступенях духовного розвитку. Цей парадокс підкреслює важливу роль світоглядних орієнтирів у сучасну епоху. В час цифрових технологій суперечність між персоналізацією та деперсоналізацією досягла нового рівня, що значною мірою пов'язано з розвитком соціальних мереж та інформаційних технологій.

Крізь філософську призму ми дослідили суперечливий зміст процесів персоналізації та деперсоналізації. Справжня персоналізація має бути орієнтована на духовне зростання,

самовдосконалення та розвиток внутрішнього світу людини, тоді як деперсоналізація – це втрата індивідуальності, критичного мислення, залежність від власного та колективного несвідомого. Ці процеси глибоко вкорінені у філософських, культурних традиціях, побуті, але сьогодні набули нових вимірів у сучасній культурі.

Для розв'язання суперечностей між персоналізацією та деперсоналізацією суспільство повинно надавати пріоритет автентичним зв'язкам, емпатії та знаходити баланс між технологіями і реальними людськими контактами. Це вимагає свідомих зусиль, спрямованих на збереження духовних цінностей в умовах стрімкого технологічного прогресу. Інформаційні технології мають бути орієнтовані на розвиток людини до ступеня особистості.

1. *Сабадуха В. О. Метафізика суспільного та особистісного буття: монографія. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2019. 647 с.*
2. *Anderson, M. Identity and privacy in a hyper-connected world: Balancing convenience vs. surveillance. IEEE Technology and Society Magazine, 35(2), 2016. 39-49.*
3. *Turkle, S. Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age. Penguin Press, 2015.*

*Сафонік Л. М., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

КРИХКІСТЬ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ Й ЗАСАДИ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

На Саміті ООН у Нью-Йорку зі сталого розвитку, який відбувся у вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї, затвердили Підсумковий документом його роботи «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року». У цьому документі затвердили 17 Цілей Сталого Розвитку та 169 завдань. Водночас загальновідомою істиною є те, що країні, яка перебуває в стані війни, важко реалізувати цілі та завдання концепції сталого розвитку. Російсько-українська війна не лише поглибила кризовий стан українського суспільства, але й спровокувала світову соціально-економічну та політичну кризу. Нинішня світова криза підважила міжнародне законодавство з усіма його наслідками, які артикульовані міграційною, продовольчою, екологічною, демографічною тощо кризах.

Непоодинокі соціологічні та наукові дослідження демонструють, що порівняно з довоєнним часом, нині в Україні має місце збіднення широких верст населення. Більше того мешканці окупованих територій мають клопіт із забезпеченням продуктами харчування, чистою водою й санітарними умовами, освітою, електроенергією; втратили свої домівки, роботу, відтак сталий прибуток; стали вимушено переміщеними особами або мігрантами. Польський автор П. Штомпка фіксує кризовий стан сучасного суспільства, напрям змін яких важко передбачити, у контексті «парадигми травми». «Парадигма травми» є нинішньою фіксацією стану сучасного суспільства, особливо українського, яка відмінна від «парадигми прогресу» (XIX ст..) та «парадигми кризи» (середина XX ст.). Зокрема П. Штомпка зосередив свою увагу на культурній травмі, яка спричиняє руйнацією сенсів та смислів, цінностей та принципів, переконань та вірувань тощо. Наслідком цих процесів є або втрата довіри, або формування синдрому недовіри [6]. Українці однозначно втратили довіру до росіян та білорусів, яку неможливо повернути у близькому майбутньому.

Складність реалізації засадничої програми ООН зі сталого розвитку викликана не лише внаслідок війни в осерді майже європейського життєсвіту, але й з огляду «... поширених в сучасних умовах духу критицизму та скептицизму, деперсоналізації і фрагментації життя,

великої кількості культурної продукції, що підлягає засвоєнню, швидкому темпу життя ...» [355, с. 5]. Е. Макінтайр проти таких характеристик життя, як фрагментаційність, безладність, непослідовність, епізодичність, бо тоді вдаємося до методологічних спрощень. Методологічно правильно усвідомити цілісність людського життя, яке є «єдиним завдяки єдності втіленого в ньому наративу» [1, с. 323]. Цілісність та єдність людського життя забезпечує можливість наративного пошуку. Наративний пошук більш явно відповідає концепції сталості розвитку. Т. Ренч також послуговується принципом цілісності людського життя, й виокремлює концепт «людська фундаментальна ситуація» [2, с. 190]. Керуючись концептом «людська фундаментальна ситуація» сприймає різноманітні буттєві ситуації в єдності сенсів та смислів. Загал дискурс цілісності життя вагомий у період крихкості буття та безладності життя. П. Рікер підтримує позицію Е. Макінтайра і Т. Ренча в наративному пошуку життя, що запобігає фрагментації життя людини, бо «...як міг би суб'єкт дії надати своєму власному життю, узятому загалом, етичної характеристики, якщо б це життя не було зібране в одне ціле, і як могло б воно бути зібраним інакше, якщо не у формі оповіді» [4, с. 190]. «Здібна людина» П. Рікера спроможна конституювати сенс життя, оскільки осмислено говорить, розповідає, діє та вмє вибачати. Він розглядає оповідь «...як одне ціле, щоб воно, це життя, могло бути розглянуте під кутом мети правдивого життя» [199, с. 193]. Щодо вибачення, то механізми прощення складні та тривалі у часі., особливо, коли пам'ятати про безодні спричиненого лиха. П. Рікер наголошує на тому, що кожна людина зокрема творить свою власну історію, є суб'єктом історії інших людей і є суб'єктом історії, що пов'язує усіх людей, бо «...цілісні уривки мого життя є частиною історії життя інших, моїх батьків, моїх друзів, моїх товаришів по роботі й відпочинку (...). Це переплетіння історії кожного з історією багатьох інших» [4, с. 193]. Водночас П. Рікер зазначає, що «ніщо в реальному житті не має цінності наративного початку, пам'ять губиться в імлі дитинства...» [199, с. 193]. Мислителі, які наголошують на крихкості людського буття стверджують онтологію ситуативних смислів, що уможлиблює проблематичність сталого розвитку спільнот, водночас П. Рікер, Е. Макінтайр, Т. Ренч керуються принципом єдності життя як фундаментальної потреби людини, вбачають можливість реалізації наративного пошуку, у нашому випадку, концепції сталого розвитку [6].

З іншого боку, коли перейдемо у контекст прагматики, то нагадаймо собі, що нині робота ООН та інших міжнародних інститутів зазнає всебічної критики. Ймовірно згодом пошук нових форматів та платформ, які більшим чином відповідатимуть реаліям сьогодення. Концепції сталого розвитку легітимізується в нормованим міжнародним та внутрішньодержавним кліматом, який артикульований належним функціонуванням соціальних систем, що уможлиблює тривалі довірливі стосунки, спільний досвід та соціокультурні практики. Нормативна узгодженість, усталеність соціального порядку, прозорість та зрозумілість соціальної організації, підзвітність владних інститутів, розвинуте громадянське суспільство, дотримання зобов'язань уможлиблюють реалізацію концепції сталого розвитку. Л. Рижак зазначає, що соціальний порядок постає не внаслідок розпорядження влади, а внаслідок самоорганізації децентралізованих індивідів» [5, с. 167]. Приклад волонтерського руху в Україні дійсно демонструє силу «самоорганізації децентралізованих індивідів» (Л. Рижак).

У контексті сучасного часу концепцію сталого розвитку розглядаємо як наративний проект щодо забезпечення людей базовими потребами, водночас необхідно розробляти механізми реалізації цієї програми, керуючись викликами та загрозами сьогодення.

1. *Макінтайр Е. Після чесноти: дослідження з теорії моралі / Елсдеа Макінтайр ; [пер. з англ.] Київ: Дух і літера, 2002. 438 с.*
2. *Ренч Т. Конституція моральності. Трансцендентальна антропологія і практична філософія / Томас Ренч ; [пер. з нім. В. Приходька]. Київ: Дух і літера, 2010. 348 с.*
3. *Рікер П. Сам як інший / Поль Рікер ; [пер. з фр.]. Київ: Дух і літера, 2000. 458 с.*

4. Рікер П. Рікер П. Навколо політики / Поль Рікер ; [пер. В. Андрушка, О. Мокровольського, А. Плеханової, О. Сирцової, Л. Федорової, О. Шевченка]. Київ: Дух і літера, 1995. 334 с.
5. Ришак Л. Філософія сталого розвитку людства : навч.-метод. посібник / Людмила Ришак. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 518 с.
6. Сафонік Л. Буттєвість сенсу людського життя : монографія / Л. Сафонік. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 350 с.
7. Shtompka P. Socjologia zmian społecznych https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Uniwersyteckie_Czasopismo_Socjologiczne/Uniwersyteckie_Czasopismo_Socjologiczne-r2007-t-n1/Uniwersyteckie_Czasopismo_Socjologiczne-r2007-t-n1-s96-100/Uniwersyteckie_Czasopismo_Socjologiczne-r2007-t-n1-s96-100.pdf
URL: (accessed 12.09.2023).

*Сибірна Р.І., Львівський державний університет
внутрішніх справ, Національний університет
«Львівська політехніка»,*

*Сибірний А.В., Львівський національний медичний
університет імені Данила Галицького*

ГІГІЄНИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ДЛЯ ЕКО-МАЙБУТНЬОГО ЛЮДСТВА

Атмосферне повітря являє собою суміш азоту, кисню, вуглекислого газу, інертних газів та домішок природного походження, а також забруднювачів, які утворюються в результаті господарсько-виробничої діяльності людини. Основне значення для життєдіяльності людини має кисень, вміст якого складає 20,95% і який необхідний для здійснення окислювальних процесів в організмі.

Так, при зниженні кількості кисню у повітрі в організмі порушуються фізіологічні функції, спостерігається киснева недостатність, яка зумовлює зниження працездатності, супроводжується кашлем, відчуттям жару у грудях, головним болем, прискореним серцебиттям, гіпертензією, а у важких випадках настає смерть.

Господарська діяльність людини також може призводити до підвищення CO_2 у Земній атмосфері. За таких умов при вдиханні повітря спостерігаються неприємні відчуття, прискорення і поглиблення дихання, посилене серцебиття, а при високій концентрації – ознаки отруєння вуглекислотою: подразнення дихальних шляхів, кашель, відчуття жару у грудях, головний біль, прискорене серцебиття, підвищений артеріальний тиск, людина непритомніє і помирає.

Разом з тим, азот, який є основною частиною атмосферного повітря, служить розчинником кисню. Шар озону захищає поверхню Землі і усе живе на ній від радіаційної дії коротких УФ-променів сонця, має бактерицидну дію, знезаражує отруйні газоподібні домішки. Гігієнічне значення інертних газів (аргон, неон, гелій, криптон та інші) у повітрі незначне і полягає лише у розбавленні кисню у повітрі.

На сьогоднішній день найбільшими природними джерелами забруднення повітря є пилові бурі, вулканізм, лісові пожежі, вивітрювання та розкладання живих організмів. Антропогенними факторами виступають промислові підприємства, транспорт, теплоенергетика, опалювання житла, сільське господарство.

Як відомо, до складу атмосферного повітря завжди входить певна кількість пилу і мікроорганізмів.

Частки пилу у повітрі здатні знаходитися у завислому стані, створюючи дисперсне середовище. При цьому дуже дрібні частки пилу проникають у дихальні шляхи,

великодисперсні - частково затримуються у поверхневих дихальних шляхах, а середньодисперсні найбільш загрозливі, оскільки проникають до альвеол легень, затримуються там і можуть зумовлювати їх ураження.

Пил, що містить миш'як, ртуть, свинець, зумовлює отруєння. Зокрема, свинцевий пил може накопичуватися в організмі, змінювати склад крові і кістковий мозок, зумовлювати м'язову слабкість і параліч променевого нерва, запалення головного мозку, ураження печінки і нирок. Ртуть проникає у мозок, руйнує нервову систему, послаблює розумові здібності, прискорює старіння.

Пилові частки, що знаходяться у повітрі, можуть викликати алергічні захворювання. До них відносяться волосся, пір'я, квітковий пилок, борошно, тютюн, бактерії і дріжджі. Пил і тумани погіршують світловий клімат населених місць, природне освітлення житла. Встановлено, що гранично допустима середньодобова концентрація нетоксичного пилу у повітрі не повинна перевищувати $0,15 \text{ мг/м}^3$, а максимальна разова — $0,5 \text{ мг/м}^3$.

Небезпечним є забруднення повітря мікроорганізмами. У повітрі можуть зустрічатися збудники правця, газової гангрені, ботулізму, грипу, кору, скарлатини, туберкульозу тощо, а також яйця гельмінтів. Особливо небезпечним є бактеріальне забруднення повітря закритих приміщень (житлові, лікарні, дитячі заклади, аудиторії тощо). Для попередження бактеріального забруднення повітря приміщень необхідний повітрообмін, вологе прибирання, дезінфекція.

Забруднення повітря газоподібними речовинами може відбуватися у процесі розпаду органічних речовин, які містять азот (аміак), в результаті гниття речовин, які містять білок (сірководень).

Основними джерелами забруднення повітря газоподібними речовинами є промислові підприємства, котельні, ТЕЦ, залізничний та автомобільний транспорт. Найбільш розповсюдженими є продукти згоряння палива. У разі повного згоряння палива в атмосферу потрапляє CO_2 і водяна пара, якщо згоряння неповне — тверді частки, сажа, оксиди сірки, вуглецю, азоту тощо.

У складі золи найбільше міститься оксиду кремнію частки якого можуть глибоко проникати у легені і бути причиною виникнення силікозу.

Сажа через наявність у ній смолистих речовин (3,4-бензпірен) набуває канцерогенних властивостей і може зумовити збільшення захворюваності населення на рак легень.

Серед забруднень атмосферного повітря продуктами згоряння виділяють оксиди сірки.

Вони уражають переважно органи дихання і травний канал, порушуються окисно-відновні процеси, пригнічується ферментативна активність, знижується імунітет організму і спостерігаються порушення нервової діяльності. Гранично допустима середньодобова концентрація сірки оксиду у атмосферному повітрі $0,05 \text{ мг/м}^3$, максимально разова — $0,5 \text{ мг/м}^3$.

Двоокис сірки (сірчастий ангідрид) подразнює слизову оболонку очей і дихальних шляхів. Великі концентрації його зумовлюють розвиток важкого бронхіту, спазми бронхів, тривала дія малих концентрацій призводить до виникнення хронічного гастриту, гепатопатії, бронхіту, ларингіту та емфіземи легень, зміни деяких функцій кори великого мозку, відставання фізичного розвитку дітей та інші зміни у дитячому організмі.

Чадний газ (оксид вуглецю) викидається в атмосферу під час згорання палива. Він дуже токсичний, зв'язує гемоглобін крові і утворює карбоксигемоглобін, унаслідок чого у тканинах розвивається кисневе голодування, порушується активність дихальних ферментів.

Велика концентрація чадного газу у повітрі викликає у людини головний біль, підвищену роздратованість, сильне серцебиття, розлад сну. У важких випадках - непритомність, судоми.

Транспорт забруднює атмосферу повітря викидами, які містять оксиди вуглецю, азоту, вуглеводні, сполуки свинцю, сажу та хімічні речовини, кількість яких налічує близько 200 назв. Питома вага забруднення повітря великих міст за рахунок автотранспорту складає

45 -50% (у деяких містах — значно більше). Особливу небезпечними у відпрацьованих газах є поліциклічні вуглеводи — канцерогени і найактивніший з них бенз(а)пірен.

Під час антициклонічної погоди і так званої температурної інверсії може створюватися смог, тобто газопиловий туман..

У фотохімічному тумані утворюються нові речовини, що за своєю токсичністю значно перевищують початкові атмосферні забруднення і вважаються найнебезпечнішими для здоров'я, оскільки містять дуже отруйні компоненти—фотооксиданти.

Сьогодні джерелами забруднень атмосферного повітря є численні промислові підприємства: чорної і кольорової металургії, мідної і свинцево-цинкової промисловості (викидають у повітря свинець, цинк, миш'як, ртуть), алюмінієвої промисловості (сполуками фтору, газу), хімічної промисловості (пари і газу різних хімічних речовин, фтор, вільний хлор).

Так, сірководень впливає на нюх людини, зумовлює головний біль, слабкість, нудоту, гостру інтоксикацію, функціональні порушення центральної нервової і серцево-судинної системи і статевої сфери у жінок.

У зв'язку з випробуваннями ядерної зброї і розвитком ядерної промисловості в атмосфері з'явилися радіоактивні речовини. Джерелами штучної радіоактивності в атмосфері стали реактори, атомні електростанції або підприємства з дезактивації радіоактивних викидів, установки для збагачення урану тощо.

Радіоактивні речовини знаходяться в атмосфері у пилоподібному стані і людина вдихає їх разом з повітрям, заковтує з водою та їжею.

Із довгодіючих штучних радіоактивних елементів найнебезпечнішими у біологічному відношенні є стронцій-90 та цезій-137. Радіоактивні речовини у малих дозах зумовлюють порушення нервової системи, статевих залоз, травного каналу, органів дихання, крові, серцево-судинної системи тощо і скорочують тривалість життя людини. У разі постійного опромінення утворюються злоякісні пухлини.

Разом з тим, у природі існують корисні аерозолі: хмари, пилок із квітів, цілющі фітонциди, насичене солями морське повітря і *шкідливі* вихлопні газу автомобілів, дим тощо.

Кожний кубічний сантиметр повітря, яке ми вдихаємо у великому місті, містить від 10 до 1000 тис. дрібних частинок, у сільській місцевості — близько 5 тис, над океаном дещо менше.

Концентрація забруднювачів атмосферного повітря залежить від багатьох причин: величини викиду, відстані від місця викиду, його висоти, самоочищення повітря.

Рівень забруднення повітря пов'язаний також і з фізичними чинниками: напрямком і швидкістю вітру. Ступінь забруднення повітря залежить і від його температури і температурних розшарувань.

Поширення забруднення в атмосфері залежить також і від агрегатного стану забруднюючих речовини (тверді частки, аерозоль пара, газ), від тривалості перебування їх у атмосфері джерела забруднення.

Таким чином, для збереження належного еко-майбутнього людства, санітарна охорона атмосферного повітря повинна постійно здійснювати комплекс заходів, серед яких удосконалення законодавства про охорону природи, чітке функціональне зонування території населених пунктів, удосконалення технологій виробництва або їх заміна, впровадження технологічних процесів із замкнутим циклом роботи, коли викиди або повністю переробляються або використовуються в подальших стадіях, перехід підприємств на газове паливо та конструювання високих труб, використання золо- і пиловловлювачів за допомогою різних установок та постійний нагляд і контроль за забрудненням атмосферного повітря.

1. *Екологія, неоекологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування: матеріали VIII Міжнародної наукової конференції молодих вчених.* – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. – 256 с.

2. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/Natsdopovid-2021-n.pdf> (дата звернення: 15.09.2023)

*Синиця А.С., Львівський національний університет
імені Івана Франка*

ТЕХНОЛОГІЧНА СИНГУЛЯРНІСТЬ І (НЕ)МОЖЛИВІСТЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Парадигма сталого розвитку, визначаючи з другої половини ХХ століття основні вимоги до соціальних, економічних, екологічних, морально-етичних трансформацій у суспільстві, уже в недалекому майбутньому може стати ілюзорною з огляду на те, що досягнення в сфері технологій штучного інтелекту ймовірно унеможливить контроль за ними збоку людей. Рей Курцвейл називає такий стан справ технологічною сингулярністю, сутнісно окреслюючи її як «майбутній період, протягом якого темп технологічних змін буде настільки швидким, а їхній вплив настільки глибоким, що людське життя буде незворотно трансформованим» [Kurzweil, 2005, р. 7]. Згідно з прогнозами настання технологічної сингулярності відбудеться близько 2045 року, після чого будь-які передбачення щодо майбутнього людства йому самому будуть не до снаги. Річ у тім, що до того часу штучний інтелект у разі перевершить когнітивні можливості людини й за умов самостійного прийняття рішень чинитиме не завжди зрозуміло для нас. Треба зауважити, що йдеться не про актуальні, а про потенційні технології якісно відмінні від сьогоденних, що, навпаки, сприяють прогнозуванню й проектуванню цілей, оптимальних з погляду інтересів не лише теперішніх, а й майбутніх поколінь.

Чи будуть такі цілі орієнтирами для штучного інтелекту, що володітиме первинною інтенціональністю й відповідно усвідомлюватиме свої дії, самостійно оцінюватиме навколишню обстановку, прийматиме рішення, які не підвладні людині, чинитиме не завжди так, як би їй того хотілося – наразі дискусійне питання. Спроби створити дружній штучний інтелект не вирішують однозначно поставлене завдання, оскільки містять низку внутрішніх суперечностей, пов'язаних з широким потрактуванням дружнього як такого, невизначеністю дій у ситуаціях, спрогнозувати результат яких неможливо, і незадовільністю потрактування дружніх відносин винятково як інтелектуальної поведінки, відокремленої від психоемоційної сфери [Синиця 2017, с. 376–379].

Наявність первинної інтенціональності ставить питання про суб'єктність носіїв штучного інтелекту й те, що їхні дії матимуть інші мотиви порівняно з людьми. Нік Бостром описав цю ситуацію з допомогою мисленнєвого експерименту з виготовлення роботом скріпок: поставлені перед штучним інтелектом задачі ним же ж можуть бути сприйняті як пріоритетні й будь-які дії збоку людей, щоб їм завадити – наприклад, виготовляти безмежно багато скріпок – будуть витлумачені як перешкода (Bostrom, 2003). За цих умов – наявності розумів іншої природи – постане питання досяжності цілей сталого розвитку людською спільнотою.

Звісно, наразі досі дискутують щодо можливостей створення інтелекту, що володітиме первинною інтенціональністю. Так, той же Джон Серль у статті «Біологічний натуралізм» (2007) обґрунтовує думку, що свідомість є властивістю біологічного організму [Серль, 2017], а отже, не може бути відтворена на матеріальних носіях іншої природи. Втім, успіхи технологій штучного інтелекту додають віри прихильникам ідеї технологічної сингулярності: що як справа не тільки в первинній інтенціональності, а загалом у створенні розумів іншої природи, тобто у конструюванні роботів, що б були не підвладні нам. Така перспектива радше переконує в тому, що спершу треба й самим розуміти своє творіння, а

поспішати нікуди не слід. Уже навіть технології на кшталт реалізованих у *ChatGPT* змусили розробників призупинити роботу над новими версіями цього віртуального співрозмовника [Vincent, 2023]. Що ж буде, коли віртуальне все більше витіснятиме реальне й фактично замінить його? Тобто коли віртуальний простір стане найбажанішою реальністю.

Сталий розвиток означає контрольований поступ, а неконтрольоване експотенціальне зростання незрозумілих технологій таким не є. Тим паче не має жодних гарантій, що нові винаходи в царині штучного інтелекту сприятимуть прогресу, а не спричинятимуть регрес і хаос, впливаючи на безпекову ситуацію у світі й геополітичні відносини. Тож уявлення про сталий розвиток, як видається, доцільно окреслювати не стільки перманентним рухом вперед, скільки підтримкою високих стандартів життя й свідомим обмеженням окремих напрямів наукових досліджень, коли досягнення певних цілей, не сприяє, а навпаки, заважатиме. Лише створення штучного інтелекту, який би був аналогом людського й за визначенням людяного (дружнього, чесного, тобто ґрунтованого на принципах гуманізму), а не чимось незрозумілим, загрозовим і непередбачуваним, уможливило перспективи сталого розвитку й має бути визначальною стратегією розвитку фундаментальних наукових технологій.

1. Серль Дж. Біологічний натуралізм. *Антологія сучасної філософії науки, або усмішка ASIMO / за наук. ред. В. П. Мельника та А. С. Синиці. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 476–498.*
2. Синиця А. С. *Сучасна аналітична філософія: від прагматики мови до концептуалізації свідомості. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 448 с.*
3. Bostrom N. *Ethical Issues in Advanced Artificial Intelligence. 2003. URL: <https://nickbostrom.com/ethics/ai>.*
4. Kurzweil R. *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology. New York: Penguin Books, 2005. 672 p.*
5. Vincent J. *OpenAI's CEO confirms the company isn't training GPT-5 and 'won't for some time [Electronic Resource]. Apr 14, 2023. URL: <https://www.theverge.com/2023/4/14/23683084/openai-gpt-5-rumors-training-sam-altman>.*

*Скринник З.Є., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Функціонування культурної інфраструктури в Україні можна розглядати як елемент «soft power» – «м'якої сили», що вирішальним чином впливає на соціальну стабільність, національну ідентичність і успішну реалізацію завдань консолідації соціуму. Як визначає автор теорії «м'якої сили» Дж. Най, вона полягає «у здатності залучати і переконувати. Якщо жорстка сила – здатність примушувати – виростає з військової чи економічної могутності країни, то м'яка сила виникає із привабливості культури, політичних ідеалів та політики країни»¹. На нашу думку, ефект «м'якої сили» не вичерпується інструментарієм утвердження у міжнародних відносинах односторонніх інтересів тої чи іншої країни, для цього, як правило, застосовуються ресурси «жорсткої сили». У свою чергу «soft power» - це засіб для підвищення відкритості країни, збільшення її привабливості, здатність запропонувати світові людський капітал, що відповідає потребам постмодерного соціуму»². Більшість дослідників

¹ Joseph S. Nye, Jr. *Soft Power. The Means to Success in World Politics.*

https://www.academia.edu/28699788/Soft_Power_the_Means_to_Success_in_World_Politics_Joseph_S_Nye_Jr

² Олег Ткач, Анатолій Ткач. М'яка сила як інструмент непрямого управління міжнародними процесами / О. Ткач, А. Ткач // *Американська історія та політика.* - 2016. - № 2. - С. 252-259. - Режим

констатують, що Україна поки ще не задіяла всі наявні ресурси «м'якої сили» і наголошують на необхідності цілеспрямованої державної політики підтримки позитивних і нейтралізації негативних чинників, що активно діють у цій сфері¹.

Проте значна частина об'єктів культурної інфраструктури України була створена для виконання інших цілей – в радянський час, коли культура була знаряддям ідеології. Мережі кінотеатрів, будинків культури, музеїв, розбудовані як інституції комуністичної пропаганди, не були модернізовані відповідно до реалій незалежної держави, навпаки – сьогодні вони значною мірою втрачені: зруйновані, змінене їх функціональне призначення, або взагалі не експлуатуються.

Дослідники і практичні діячі у сфері культури по суті одноставні у констатації основних проблем культурної інфраструктури:

1. Культурна сфера переобтяжена застарілою інфраструктурою, яка з кожним роком все більше недофінансовується і не модернізується.

2. Бюджетні витрати на культурні цілі недостатні, а їх використання неефективне. При цьому 70 % відділів/управлінь/департаментів, що займаються питаннями культури в громадах ніколи не подавали заявки на грантові програми для залучення зовнішнього фінансування². Хронічне недофінансування призводить до нівелювання соціально-просвітницької та інноваційної ролі культури.

3. Поступовий занепад об'єктів нематеріальної та матеріальної культурної спадщини підриває здатність суспільства охороняти та ретранслювати історичну пам'ять.

4. Рівень культурної компетентності та культурних практик українців значно нижчий, ніж у мешканців європейських країн. Населення недостатньо володіє навичками, які формуються в культурному полі.

5. Наявна система охорони інтелектуальної власності не забезпечує адекватного захисту авторських та суміжних прав у сфері культури.

Модернізація культурної політики може і повинна стати першочерговим засобом для модернізації суспільства, розвитку людського капіталу, активізації процесів суспільного розвитку. Але необхідною умовою реалізації потенціалу культурної інфраструктури є низка нагальних заходів:

1. Формування на державному рівні довгострокової стратегії культурної політики та культурних практик в Україні.

2. Створення ефективної моделі управління у сфері культури, перехід від галузевого до функціонального типу управління. Демократизація управління шляхом розширення саморегуляції та самоорганізації культури, застосування принципів прозорості та публічності.

3. Система державної та громадської підтримки інноваційних форм культури, націлених на адаптацію українського суспільства до глобальних процесів.

4. Впровадження методології підрахунку економічного внеску культурних та креативних індустрій у ВВП за видами культурно-мистецької діяльності.

5. Створення сприятливих умов для продукування та споживання культурних благ. Спрощення господарчої діяльності у сфері культури. Зняття нераціональних обмежень на використання бюджетних коштів, у тому числі заборони на одночасне фінансування проекту з центрального і місцевого бюджетів, поєднання державних коштів з іншими джерелами фінансування. Довготермінові преференції для культурно-мистецького сектору шляхом надання податкових пільг і звільнення від сплати митних платежів.

доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2016_2_36

¹ Олександр Семченко. „М'яка сила” держави як потенціал іміджу України. – Політичний менеджмент. № 4-5, 2012. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/semchenko_miaka.pdf

² Культурна інфраструктура в умовах децентралізації // Аналітичний звіт, підготовлений за результатами опитування "Стан сфери культури в об'єднаних громадах-партнерах програми DOBRE". <https://uacrisis.org/wp-content/uploads/2019/06/Analitichnij-zvit-KIVUD.pdf>

6. Система економічних стимулів для залучення позабюджетних, меценатських та інших благодійних коштів до фінансування культурно-мистецької діяльності, у тому числі для спеціалізованих фондів. Державно-приватне партнерство для здійснення культурологічних та мистецьких проектів з фокусом на оновлення культурної інфраструктури, створення локальних центрів креативного бізнесу, генерування нових продуктів і формування інноваційних ринків.

7. Розробка державної програми приватизації державних та комунальних культурно-мистецьких підприємств, закладів і організацій (зі збереженням профілю діяльності), спрощення надання в постійне користування/оренду комунальних приміщень або інших публічних майданчиків для культурних ініціатив.

8. Фінансові стимули для заохочення інвестицій з приватного сектору в об'єкти національної культурної спадщини.

9. Всебічний захист та актуалізація історико-культурної спадщини, законодавче забезпечення належного рівня охорони її матеріальних та нематеріальних об'єктів, облік об'єктів рухомої та нерухомої культурної спадщини, впровадження ефективної системи охорони археологічних пам'яток.

10. Приведення законодавства щодо інтелектуальної власності у відповідність до вимог ЄС й міжнародних угод, до яких приєдналася Україна, високий рівень захисту інтелектуальної власності. Зокрема необхідно налагодити систему бухгалтерського обліку та оцінки нематеріальних активів.

11. Збільшення в мінімальному споживчому кошику витрат на задоволення культурних потреб.

12. Підвищення вимог у державних стандартах освіти до результатів навчання та компетенцій відповідно до Європейської рамки кваліфікацій та Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти, зокрема в аспекті їх культурної компоненти.

13. Запровадження ефективних підходів до промоції української культури за кордоном, зокрема через механізми підтримки найбільш спроможних для цього суб'єктів культурного процесу.¹

*Скринник М.А., Львівський національний
лісотехнічний університет*

ДВІ ПОСТАСІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СПРИЙМАННЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Сучасне інформаційне суспільство в своєму поступі насамперед спрямоване на досягнення соціальної рівності у плані вияву суб'єктності кожного та забезпечення його належного добробуту. Проте вже сама структура цього суспільства зумовлює і продукує соціальну нерівність як щодо стандартів життя, так і можливостей соціальної самореалізації індивіда у ствердженні власної суб'єктності. Тому виникають питання як щодо форм становлення конкретної суб'єктності індивіда, так і щодо формування псевдосуб'єктності індивіда в інформаційному суспільстві.

Невід'ємною складовою цього суспільства є мережа Інтернет, що функціонує на основі інформації, комунікації та спілкування, де вихідною формою інформації є повідомлення, що передбачає створення та передавання певного змісту. Інформаційне повідомлення має відповідати певним вимогам: бути змістовно стислим, коротким відтворенням фактичності,

¹ Огляд цілей розвитку культурної інфраструктури узагальнено на основі аналітичної записки: О.Валевський, С.Галетій, В.Колеснікова, Н.Кривда, О.Правило. Культура. https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/19_KULTURA.pdf

має включати ряд структурних елементів і підпорядковуватися певним правилам, тобто потребує від індивіда включення критичної раціональності.

Говорячи про сприймання інформації як повідомлення, наголошуємо на двох її складових: функціональній (технологія її передачі) і змістовій (зміст та значущість інформації). Ці дві складові і становлять основу двох іпостасей в індивідуальному сприйманні інформації – інструменталізму та критичної раціональності. Підкреслимо, що зазвичай у вузівській підготовці спеціалістів на перше місце ставиться їх фаховість, виражена завданням сформувати фахівця з відповідним набором «компетентностей» і «компетенцій», а по суті відбувається формування інструменталістської свідомості. На другий, а якщо чесно, другорядний план відсувається спеціаліст як людина з її життєвою позицією, ціннісно-відповідальним ставленням до обраної сфери майбутньої діяльності, рівнем загальної культури, рівнем усвідомлення професійної діяльності у контексті національних цінностей, почуттям особистої відповідальності перед суспільством за результати своєї праці, що є виразом критичної раціональності фахівця як громадянина держави.

Зазначимо, що на індивідуальному рівні комунікації сприймання повідомлення (інформації) завжди зумовлене особистими «фільтрами» сприймання, що включають особливості психіки, нервової системи, своєрідність афективної та когнітивної сфери сприймання, які виказують, в якій мірі зміст сприйнятої інформації відхиляється від переданої. Тут важливим є те, що індивідуальне сприймання інформації накладає свій відбиток на формування суб'єктності людини. Функціональна складова націлена на становлення інструментальних форм ставлення до дієвості, змістова – на національно-культурну значущість об'єкта дійсності, виробляє ціннісно-відповідальне сприйняття власної діяльності в перетворенні її об'єкта.

Сучасне інформаційне суспільство комунікує на різних рівнях, на яких інформація існує в таких символічних формах і образах, що сприймаються як індивідуальною, так і корпоративною та масовою свідомістю. Вважаємо, є резон звернутися до популярної ще й сьогодні теорії масових комунікацій, запропонованої в середині 60-тих років канадським філософом і публіцистом Маршаллом Мак-Люеном. Теорія масових комунікацій висвітлює процеси в масовій свідомості завдяки глобальній ролі ЗМК, які сьогодні широко використовуються нетократами для впливу на свідомість мас.

Досягненням сучасного суспільства електронних технологій, чи то «електронного суспільства», як його називає Мак-Люен, є його глобальний характер. На думку Мак-Люена, з часом сформується єдине людство у статусі «розкріпаченого і "безтурботного світу"», якому він дав алегоричну назву «глобальне село», адже основною характерною рисою традиційного села є єднання всіх з усіма. Ця особливість села, як він вважає, призведе до зникнення міжіндивідуальної відчуженості та відмирання індивідуалізму як морального принципу, згідно з яким, індивід, а не його приналежність до культурно-соціальної цілості, є найвищою цінністю. Важливе місце в міжіндивідуальних діях, посяде безпосередність комунікації, а також суцільність, поєднаність сприймання та мислення кожного індивіда, тобто кожен стане співпричетним до колективного досвіду спільноти.

Здавалось би з теоретичного погляду, що функціональна складова сприймання має гармоніювати зі культуро-ціннісною значущістю в міжіндивідуальних діях. На ділі вийшло, що добробут індивідів у суспільстві споживання продукує самоізолюваних індивідів – свого роду «соціальні атоми» (Ж. Бодріяр).

Настала черга звернутися і до негативних тенденцій, що, згідно з Мак-Люеном, закладені в «електронному суспільстві» і йдуть зокрема від технічних засобів масової комунікації, які дають можливість маніпулювати масовою свідомістю. Мак-Люен переконаний, що в суспільстві масової комунікації зростає тенденція мінімізації взаємодії між *чуттями* та *свідомістю*: «Передовсім нам треба зрозуміти всю силу і могутність технологій, звернених на переділення органів чуттів і гіпнотизацію суспільства. Формула гіпнозу така: «кожного окремого моменту функціонує лише одне-єдине чуття». Сила гіпнозу

нової технології полягає в тім, що вона ізолює сприйняття чуттів... Кожна нова технологія зменшує взаємодію чуттів і свідомости, насамперед у кожній новій галузі, яка відкривається та де відбувається своєрідне ототожнення спостерігача й об'єкта»¹.

Стосовно ролі телебачення у сприйманні людиною світу, на аналізі впливу телебачення ХХ ст. на свідомість людини, Мак-Люен стверджує: «Навряд чи можна знайти яскравіший приклад такої самоомани, аніж наш сьогоdnішній імідж телебачення – різновиду кіно, тобто сучасного засобу обробки людського досвіду, заснованого на операції відтворюваності. По кількох десятиліттях буде легко описати революцію, яка відбулась у процесі сприйняття та мотиваціях дій людини внаслідок споглядання мозаїкового павутиння телевізійної картини»².

Повернемось з ХХ у ХХІ ст., де невпорядкована інформація з каналів телебачення та мережі Інтернет справді сприймається у вигляді набору найрізноманітніших символів, картинок, образів. Розмаїття розрізнених фактів, подій, образів, повідомлень тощо дійсно нагадує своєрідну мозаїку, яку людина має раціонально усвідомити через встановлення логічних причиново-наслідкових зв'язків. До того ж надмір інформації змушує її користувача вдаватися до захисту від інформаційного переситу вибіркоким сприйманням та осмисленням окремих розрізнених фактів. У результаті відбувається відтворення інформації як сукуп'я жодним чином не пов'язаних образів, подій, що веде до утворення описаного в численних публікаціях так званого *кліпового мислення*³ й відповідно *кліпової свідомости*, яка відлучує від встановлення логічних зв'язків між фактами та подіями. Пересічний користувач Інтернету чи глядач біля телевізора, під впливом поданої версії події в хаосі інформації, яка взяла в полон його чуттєвість і вгніздилась у свідомості, втрачає здатність до *критичного* аналізу, а головне не знаходить у ньому потреби. У такий спосіб формується *соціальна псевдосуб'єктність* індивідів.

Яскравим прикладом відсікання засобами масової комунікації критичної здатности сприймати дійсність у дітей шкільного віку наведемо зміст відео онлайн-комунікації українського блогера з двома російськими школярками про повітряну тривогу в українському місті (06.04.2023). Школярки радісно запитують у блогера: "А чому ви не в підвалі?". Той цікавиться, чому вони з такими бурхливими емоціями про це запитують. "Ну, в мене тато на війну поїхав вас бомбити по ходу", – відповідає одна з дівчаток. На уточнювальне запитання "Навіщо?" дитина каже: "Та просто". Вона стверджує, що її батькові подобається вбивати мирне населення України⁴.

По-суті школярки сприймають війну як комп'ютерну гру в полювання, а підвал як хованку для жертви. Прикметно, що в такій віртуальній грі жертва має кілька життів. Для школярки тато не може вмерти, бо він успішно виконує у цій «грі» свою роль – вбивати українців. Ця дитина почне усвідомлювати що таке реальна смерть хіба що тоді, коли тато повернеться як «вантаж 200». Але першою реакцією школярки буде: «Це неправильно, не за правилами!». І вже потім прийде усвідомлення, що ніхто не має права вбивати безневинних людей, бо оте: «Та просто» – злочин!

Наведений вище комунікаційний епізод в Інтернеті дозволяє стверджувати, що завдяки електронним засобам масової комунікації інформаційне суспільство продукує своєрідний світ альтернативної реальности, де просторово-часові рамки дійсности стають нечинними (виносяться за дужки). Проте людина в принципі не може жити без віртуального світу, а сучасна – без мережі Інтернет. Можна бачити й чути, як навіть школярі молодших класів, перебуваючи в грі «Mein Kraft», вправду сваряться, наприклад, за те, що партнер гри

¹ Мак-Люен Маршалл. Галактика Гутенберга. Становлення людини друкованої книги. Київ. Ніка-Центр 2011. 390 с. С. 353.

² Мак-Люен Маршалл. Галактика Гутенберга. С. 352.

³ Див., напр.: Димніч Н. Медіапродукт електронних ЗМІ як чинник формування мозаїчного мислення у молоді. Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. 2018. Випуск 43; Горлач Д. Кліпове мислення як фактор впливу на організацію мережевих видань /

// Український інформаційний простір. К.: КНУКіМ, Число 4. 2016.

⁴ <https://www.tiktok.com/@dreamscapeua>

забрав з «бази» та з «хати» свого партнера той чи інший інвентар – для них обставини гри набувають значущість об'єктивної реальності.

Індивід занурюється в альтернативний світ – віртуальний, його свідомість замикається на нього самого, на своє суб'єктивне мірило в оцінці добра і зла. Виявляється, що електронний світ масової комунікації через розірваність між чуттєвістю й критичною раціональністю сприяє формуванню індивідів у якості «соціальних атомів».

*Сновидович І.Г., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

СУПЕРВІЗІЯ ЯК ОДИН ІЗ ЕЛЕМЕНТІВ ПІДТРИМКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ У СУЧАСНИХ ЗВО

Професійний розвиток і навчання працівників у різних сферах на сьогоднішній день є дуже важливим питанням, особливо це стосується сфери освіти та викладачів сучасних ЗВО. У час війни та активних викликів і змін викладачі залишаються тим осередком який взаємодіє із різними поколіннями, впливає на формування свідомості та національної ідентичності молоді. Проте, викладачі та педагоги також залишаються свідомими громадянами і компетентними фахівцями, що завжди перебувають на шляху постійного навчання та розвитку. Глобалізаційні процеси, які охоплюють усі сфери суспільства, вимагають концептуального бачення неперервного навчання людства впродовж життя. Важливого значення в цьому контексті набуває розвиток корпоративної освіти як невід'ємної складової освіти дорослих. Її змістова спрямованість орієнтована на професійне навчання викладачів та педагогів, яке сьогодні займає ключове місце на ринку освітніх послуг. Провідними тенденціями такої освіти є: формування корпоративної культури педагогів, їх навчання і професійний розвиток; стратегічний розвиток конкурентоспроможного закладу освіти; організація і планування професійної кар'єри. Сьогодні спонукає викладачів та педагогів до осмисленого вибору гнучкого і мобільного навчання впродовж життя [1].

Нещодавно, питання професійного розвитку науково-педагогічних працівників піднімалося і МОН, а саме було затверджено «Методичні рекомендації для професійного розвитку науково-педагогічних працівників». У цій рекомендації професійний розвиток трактується, як безперервний процес набуття нових та вдосконалення раніше набутих професійних та загальних компетентностей, необхідних для професійної діяльності, передбачає постійну самоосвіту та інші види і форми професійного зростання і може здійснюватися, шляхом формальної та неформальної освіти, стажування, здійснення професійної діяльності, тощо. У методичній рекомендації подано інформацію щодо плану підвищення кваліфікації, умов організації, формату, напрямів та форм підвищення кваліфікації і визнання результатів та документів. Стажування вважається одним із основних елементів професійного розвитку науково-педагогічних працівників [2]. Для ЗВО підвищення кваліфікації для науково-педагогічних працівників є обов'язковим елементом системи забезпечення якості освіти. Підвищення кваліфікації має відбуватися не рідше одного разу на п'ять років із загальною кількістю кредитів не менше ніж шість кредитів (ЄКТС). Суб'єктами підвищення кваліфікації можуть бути заклади освіти, наукові установи, фізичні та юридичні особи, які мають ліцензію на проведення освітньої діяльності для підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників [2].

Постійне навчання, підвищення кваліфікації та розвиток науковопедагогічних працівників – це, звісно, важливий та необхідний процес, який допомагає освоїти сучасні технології, методи навчання, взаємодії і комунікації. Це можливість практично наповнити навчальні матеріали, налагодити співпрацю із роботодавцями, аналізувати ринок праці, щоб максимально підготувати студентів до робочих процесів та завдань. Проте підготовка до

лекційних та практичних занять, наукова діяльність, а саме написання статей, участь у наукових конференціях, навчання чомусь новому та підвищення кваліфікації – це лише частина навантаження, із яким працює науково-педагогічний працівник. Щоб якість виконаних завдань та навантаження, яке отримують науково-педагогічні працівники були на відповідному рівні, на нашу думку, варто турбуватися і про емоційний стан викладачів та допомагати їм у час професійних труднощів.

Міністерство освіти і науки України започаткувало програму професійної підтримки для педагогів Нової української школи. У 18.10.2019 р. наказом №1313 МОН затверджено впровадження системи супервізії – професійної підтримки педагогів, яка має на меті допомогти реалізовувати цілі реформи НУШ, долати труднощі та рости професійно. Це інструмент, який має сприяє педагогам розвивати свої професійні компетентності та особистісні якості. Супервізор – це наставник і консультант, який допоможе, підтримає, навчить новому та поділиться досвідом. Супервізорами можуть бути також педагоги [3].

На нашу думку, науково-педагогічні працівники, з огляду на їхнє навантаження та виклики, які вони долають у рамках підвищення кваліфікації, збереження ментального та емоційного здоров'я, мали б отримувати професійну допомогу і підтримку. Тут у нагоді може стати професійна супервізія, яка може допомагати як індивідуально, так і в рамках університету. З цією метою варто переглянути напрями діяльності Української спілки супервізії та коучингу, що була заснована у 2014 ро., а в 2018 р. на генеральній асамблеї у Будапешті УССК було визнано єдиним дійсним членом ANSE (Асоціацію національних супервізійних організацій Європи) від України, що дає власникам сертифікатів визнання їх кваліфікації у 17 країнах-членах ANSE. Відповідно до стандартів та визначення УССК, супервізія як консультаційна професія у першу чергу фокусується на взаємодії між людьми, робочими завданнями й організаціями; забезпечує достатній простір і час для рефлексії професійного функціонування в комплексних ситуаціях; розширює репертуар професійних дій індивідів та команд відповідно до їхніх ролей в інституційному контексті. Первинною функцією супервізії також є розвиток окремих осіб, команд і організацій. Крім того, супервізія фокусується на забезпеченні та підвищенні якості спілкування між працівниками та на методах співпраці в різних робочих контекстах, пропонує підтримку в різних процесах рефлексії та прийняття рішень; у складних професійних ситуаціях та конфліктах; заохочує прояснення та опрацювання завдань, функцій і ролей; допомагає у здійсненні змін, пошуку інноваційних розв'язків для нових завдань і заходів профілактики мобінгу та вигорання [4].

Вважаємо, щоб науково-педагогічні працівники ефективно виконували свої завдання, ЗВО повинні надавати їм якісне матеріально-технічне забезпечення, можливості для постійного навчання та розвитку. Окрім навчання важливо дбати про емоційний та психологічний стан фахівця. І у цьому питанні ми вважаємо потрібно продовжити ініціативу підтримки педагогів із НУШ та впроваджувати інститут супервізора і в ЗВО. Супервізію викладачів можна проводити як у індивідуальній, так і в груповій формі. Це допоможе подолати викладачам та викладацькому колективу професійні труднощі, запобігти професійному вигоранню; сформувати взаємодію між людьми для розв'язання професійних проблем, які виникають у роботі чи на старті кар'єри через обговорення цих проблем; організувати процес усвідомлення та аналізу ситуації чи проблеми супервізанта, а супервізор, як фахівець, має допомогти ухвалити правильне рішення; охопити професійні або робочі питання (відносини і комунікація з колегами по роботі чи керівництвом, виконання функцій і завдань та ухвалення рішень). На нашу думку, такі фахові консультації сертифікованих супервізорів будуть корисні для науково-педагогічного персоналу.

1. *Литвинюк, Г. Корпоративна школа супервізії як інструмент управління професійним розвитком педагогів. Social Work and Education, 2022. Т. 9, №. 4. С. 530-541.*
2. *Деякі питання професійного розвитку науково-педагогічних працівників: Наказ МОН України від 04.12.2020 р. № 1504. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-profesijnogo-rozvitku-naukovo-pedagogichnih-pracivnikiv>*

3. Втілювати ідеї НУШ і не вигорати на роботі вчителям допоможуть професійні супервізори – у МОН затвердили відповідний наказ. Офіційний сайт МОН України. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vtilyuvati-ideyi-nush-i-ne-vigorati-na-roboti-vchitelyam-dopomozhut-profesijni-supervizori-u-mon-zatverdili-vidpovidnij-nakaz>
4. Українська спілка супервізії та коучингу. URL: <https://ussc.org.ua/>

*Стеценко В.І., Галуйко Р.М., Львівський
національний університет імені Івана Франка*

НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА УКРАЇНСЬКОГО ПЕРСОНАЛІЗМУ

Здійснений Олександром Кульчицьким у пер. пол. – сер. ХХ ст. філософський й етнопсихологічний синтез українського персоналізму, став своєрідним підсумком розвитку його традиції, започаткованої ще релігійною «філософією людини» книжників Київської Русі. Звернення Кульчицького до персоналістської проблематики пояснюється його переконанням у перспективі українського персоналізму як напрямку філософії сталого розвитку людства, що іманентно до духу і призначення людини сприяє її самоусвідомленню. При цьому не йдеться про звичайну рецепцію українським вченим у своїй концепції ідей персоналізму, поширених у той час в європейській філософії. В Україні вже у персоналізмі Г. Сковороди був здійснений наголос на значенні «серця» та покликанні людини до спорідненої праці. Після Сковороди ця рефлексія виявила себе у новій українській літературі і цілою плеядою провідних діячів української культури, що свідомо йшли на самопожертву заради вищих духовних цінностей в їх національному вимірі. Приклад їхньої самопожертви – яскравий зразок персоналізації людини в українському суспільстві.

Це свідчить про цілком сформовану тенденцію персоналізму в українській філософській традиції, особливо враховуючи те важливе місце, яке займає у ній персоналістське релігійно-філософське вчення Григорія Сковороди – «філософія серця» як визначальна складова його «філософії людини». Ця особлива форма філософського Богошукання та Богопізнання найбільш органічно, відповідно до української світоглядно-філософської ментальності, поєднала філософування про Бога і людину через осягнення їхніх взаємовідносин на духовно-сердечному, емоційно-чуттєвому рівні, означеному поняттям «кордоцентризму».

Враховуючи архетипічну притаманість кордоцентризму українській світоглядно-філософській ментальності, стає зрозумілим чому «філософія серця» є характерною, згідно Д. Чижевського, саме для «української думки» (Г. Сковороди, М. Гоголя, П. Куліша, П. Юркевича), стрижневою для розвитку української національної філософії «наукою про серце» [6, с. 14]. При цьому не викликає сумніву, що безпосереднім попередником Юркевича та інших визначних представників української традиції «філософії серця» був саме Григорій Сковорода, у філософуванні якого пошуки щастя особистістю шляхом свого самопізнання (пізнання самої себе, своєї справжньої суті – «внутрішньої», «істинної» людини у своєму серці) є центральними. Недаремно, характеризуючи прояви персоналізму у вітчизняній філософії, О. Кульчицький починає його традицію в Україні саме з вчення Сковороди, згідно «філософії серця», загалом «філософії людини» якого справжня – «внутрішня», «істинна», обожнена людина є «антитезою марксистсько-ленінської людини» [2, с. 37-49].

Значною мірою «філософія серця» Сковороди, як і загалом його «філософія людини», на думку дослідників, – це персоналістично витлумачений платонізм [3; 4, с. 92-93]. Згідно подібного витлумачення, завдання людини у пошуках щастя полягає у тому, щоби скрізь свою «видиму натуру» (плоть, матерію) прозріти у своєму серці свою справжню суть –

«натуру невидиму», духовну, божественну в собі, тобто – свою «внутрішню», «істинну людину», яка, отже, і є Богом у ній [5, с. 161, 163, 172, 180]. Так великий український мислитель приходять до висновку, що справжнє людське єство – це Бог у серці людини. А щастя людини, яке полягає у досягненні нею стану «куражу», душевного спокою, відтак є наслідком її теозису – «преображення», «обожнення» як духовного переродження [5, с. 137, 154, 161, 163, 275].

Найбільший внесок у подальший розвиток вітчизняної традиції «філософії серця» зробив найвидатніший український філософ ХІХ ст. Памфіл Юркевич, який створив власну оригінальну філософську систему, де «філософія серця» отримала свій концептуальний вираз. Як і Сковорода, персоналістично витлумачуючи платонізм, Юркевич наголошує на тому, що серце як центр духовного життя особистості символізує окремішність кожної людини як духовної істоти [1, с. 251]. Звідси, як релігійний філософ, Юркевич робить висновок, що в серці кожної окремої людини знаходиться джерело релігійної свідомості всього людського роду як «голос Бога» до людства загалом і кожного індивіда, зокрема [1, с. 255].

Отже, двома найзнаковішими постатями української «філософії серця», з якими, відповідно, пов'язані початок її осмислення як релігійно-філософської проблеми та її концептуальне оформлення, є великий український філософ-просвітник, гуманіст й оригінальний богослов ХУІІІ ст. Г. Сковорода та видатний представник вітчизняної академічної філософії ХІХ ст. П. Юркевич. Попри все спільне між ними, кожен з них по-своєму, особливо інтерпретує поняття (образ) «серця». Якщо для Юркевича серце – «голос Бога в людині», то для Сковороди серце – це і є сам «Бог в людині».

По-суті, Г. Сковорода своїм персоналістичним платонізмом започатковує українську релігійно-філософську традицію кордоцентричного персоналізму, продовжену П. Юркевичем. Власне, завдяки передусім вищезгаданим мислителям в українській філософській традиції й отримала своє помітне вираження тенденція специфічно українського персоналізму. Її визначальними віхами став кордоцентричний персоналізм Г. Сковороди у ХУІІІ ст. та П. Юркевича у ХІХ ст., а у ХХ ст. – спроба О. Кульчицького здійснити філософський й етнопсихологічний аналіз українського персоналізму у взаємозв'язку зі своєю «феноменологічною філософією релігії».

Розглядаючи «поле (застосування) духовних сил філософії релігії та завдання українського мирянина», О. Кульчицький констатує, що спільним для них залишається необхідність подолання духовної кризи, викликані секуляризацією суспільного життя та наступом атеїзму. Як висновує вчений у підсумку своєї концепції «українського персоналізму» та пов'язаної з нею «феноменологічної філософії релігії»: «Першим завданням мирянина, передусім мирянина-інтелектуаліста є, безперечно, діяти для оборони й експансії релігійної думки в сучасній духовній ситуації всестороннього наступу на неї. Миряни ... повинні приготуватися до тієї оборони з позицій сучасної філософії релігії, наскільки у філософії релігії зустрічаються дві духовні потуги, релігія і філософія, та наскільки релігія зазнає ... завдяки філософії прояснення свого змісту і включення в цілісність духовного життя» [2, с. 184-185].

Все це дає підстави розглядати український персоналізм О. Кульчицького саме як релігійний персоналізм, що є закономірним продовженням у ХХ ст. традиції релігійного кордоцентричного персоналізму Г. Сковороди у ХУІІІ ст. та П. Юркевича у ХІХ ст.

1. *Історія української філософії: хрестоматія / упоряд. М.В. Кашуба. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. 356 с.*
2. *Кульчицький О. Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза. Мюнхен; Париж, 1985. 192 с.*
3. *Мірошніченко М.І. Вплив Григорія Сковороди на духовно-релігійні пошуки в Україні ХУІІІ-ХІХ ст. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://masters.donntu.edu.ua/2012/fknt/miroshnichenkom/library/article4.html>*

4. Семчишин М. Тисяча років української культури: історичний огляд культурного процесу. К.: АТ «Друга рука»; МП «Фенікс», 1993. 550 с.
5. Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2 т. К.: Наук. думка, 1973. Т.1. 532 с.
6. Чижевський Дм. Нариси з історії філософії на Україні. Мюнхен, 1983. 175 с.

Татаровська О.В., Львівський національний
університет імені Івана Франка

THE NOTION OF HYBRID IDENTITY IN MODERN POSTCOLONIAL WORLD

In general, hybridity refers to mixture although “at its simplest, hybridity, however, implies a disruption and forcing together of any unlike living things [...] making difference into sameness” (Young, 26). Originally a biological notion, it was adopted as a descriptive term by cultural studies in the 20th century. Fludernik points out that hybridity “has undergone some extensive reinterpretations and refunctionalisations that have turned it into a key concept in postcolonial studies” (Fludernik, 19) and have converted it into a fashionable concept on modern theory. In the 18th century colonial times, the concept of hybridity was used to fuel the “fearful discourse of racial mixing” (Wikipedia, <http://en.wikipedia.org/wiki/Hybridity>). The first time that the term was applied to humans was as early as 1813 and to the intermingling of races in 1861. The term “was problematic, dangerous and scandalizing” (Fludernik, 20). Pseudoscientific approaches such as Phrenology were used to encourage the belief that Europeans were superior to Asians or Africans. Hybrids were viewed as even worse: abnormal genetically-degenerated people. This appallingly prejudicial attitude within the sciences may highlight the fear and tentativeness of the colonisers, who held a fear of the unknown and opposed other races attaining equal status. Nowadays, within the field of postcolonial studies, the term came to denote individuals who have lost their sense of belonging due to their life being lived between two distinct cultures. For Bhabha, hybridity becomes the moment in which the discourse of colonial authority loses its univocal grip on meaning and finds itself open to the trace of the language of the other, enabling the critic to trace complex movements of disarming alterity in the colonial text. (Young, 22). In line with the “term's constitutive concept of a crossing of different species” (Fludernik, 10) it came to designate philological composites, but theoreticians have frequently pointed out “the immense ideological and political load that the originally biological term carries within the contemporary debate” (Fludernik, 11).

Homi Bhabha is one of the most influential migrant intellectuals of our time. Born in India he studied first in Bombay and later Oxford to work as a lecturer at Sussex University and then lecture in Chicago and at Harvard. He became renowned during the 1980s when he published some essays which in 1994 were published under the title *The Location of Culture*, a collection bringing together his many explorations on colonial identity. Bhabha's work explores how language transforms the way identities are structured when colonizer and colonized interact, finding that colonialism is marked by a complex economy of identity in which colonized and colonizer depend on each other (Huddart, 3). His work takes a central position in post-colonial literary theory and developed some of the key concepts of current discourse analysis: hybridity, mimicry, difference and ambivalence are part of the current mainstream conceptual vocabulary for the reading of postcolonial texts. In creating those concepts Bhabha largely draws on poststructuralist theories and doing so he alludes to many distinct writers and philosophers such as Foucault, Derrida, Said, Gramsci, Bakhtin as well as the psychoanalyst Jaques Lacan. Huddart points out that two cardinal ideas taken over by Bhabha from Derrida and Foucault respectively are those of “iteration” and “statement”. In order to be of any true meaning, a statement must be reproducible in various contexts. A statement is always shaped by its context and [...] any change in the statement's conditions of the use and reinvestment, any alteration in its field of experience or verification, or indeed any difference in the problems to be solved, can lead to the emergence of a new statement:

the difference of the same (Bhabha, 22). He takes Derrida's notion of "difference" (Huddart, 4) and extends it to a more cultural sphere in order to apply it to cultural differences. Bhabha certainly draws upon some of Derrida's ideas in order to challenge narratives of fixity that have been central to colonial conceptions of non-Western cultures; one of the debts of that he declares most prominently is the one owed to Derrida's *The double session*, an essay that extends the notion of supplementarity to Plato's theory of mimesis in the *Philebus*. Plato here distinguishes between an original and his reproduction, but according to Derrida this dichotomy collapses because in the *Philebus* original truth [...] is itself described as a form of representation [...] (Leonard, 127). French philosopher Jaques Derrida held the firm belief that everything that has some kind of structure cannot be understood without its genesis. This belief is also taken up by Homi Bhabha who reveals that "colonial perceptions are formed around conflictual images and representations – copies of copies, disjointed and split assignments – rather than cohesively referential significations" (Leonard, 128). Homi Bhabha is not interested in "existence of dialectical pairs which appear to confirm each other in distinct, separate identities" (Smith, 248) but rather he approaches the dichotomy of coloniser and colonised focusing not only on the centre and margin but also on the space in between, the "third space of enunciation" (Bhabha, 37). These 'in-between' spaces provide the terrain for elaborating strategies of selfhood – singular and common – that initiate new signs of identity, and innovative sites of collaboration, in the act of defining the idea of society itself (Bhabha, 1-2). He assigns this interstitial category to mould all cultural statements and systems and shape cultural identity. An identity deriving from this "luminal" space can by definition not be of "pure" origin but is a hybrid. Hybridity is the revaluation of the assumption of colonial identity through the repetition of discriminatory identity effects. It displays the necessary deformation and displacement of all sites of discrimination and domination. It unsettles the mimetic or narcissistic demands of colonial power but reimplicates its identifications in strategies of subversion that turn the gaze of the discriminated back upon the eye of power (Bhabha, 112).

Homi Bhabha refers to migrants as cases of hybrid identity. "Such people can destabilize traditional identities and violate supposedly mutually exclusive categories because they are simultaneously of both the East and West" (Smith, 237). Theorists like Gilroy, Patterson and Lee have all made use of Bhabha's concept and have developed his idea of the migrant other. Migrants of hybrid identities live in 'diaspora', a term originally denoting the dispersion of the Jewish community and deriving from the Greek 'to disperse' (Wisker, 26). The term touches on the subject of being dispersed from a place of origin and scattered over an alternative location. Over hundreds of years, slavery brought about a global diaspora, while many Asian workers left their home-countries as indentured labourers. As they were forced to provide manpower, they found themselves living in "a new culture and yet making their own versions of it, their own version of self, while still retaining versions of the home culture" (Wisker, 92). It is emphasised by McLeod that first and subsequent generations diverge in approaching the matter of 'diaspora'. The experience of being disrupted from home and living in totally new surroundings overshadows the migrants' feelings; whereas those born in the UK or US, as second or third generation migrants, experience a lack of cultural heritage, not knowing their real origins. To them the feeling of home and "the 'interior knowledge' of a distant place is unavailable" (McLeod, 212). Despite this, they also encounter similar instances of racism which reconnects them to their antecedents and painfully reintegrates a feeling of heritage within their identities. They develop a sense of belonging, but to them the "idea of the home country becomes split from the experience of returning home" (McLeod, 208).

1. Bhabha H. *The location of culture*. London: Routledge, 1998.
2. Fludernik M. *Hybridity and postcolonialism: twentieth-century Indian literature*. Tübingen: Stauffenburg Verlag, 1998.
3. Huddart D. *Homi K. Bhabha*. London: Routledge, 2006.
4. Leonard Ph. *Nationality between poststructuralism and postcolonial theory: a new cosmopolitanism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.
5. McLeod J. *Beginning Postcolonialism*. Manchester: Manchester University Press, 2000.

6. *Smith A. National identity. Reno, Nev.: Univ. of Nev. Pr., 1993. Smith, Philip. Cultural theory. An introduction. Malden, Mass.: Wiley-Blackwell. 2009.*
7. *Wisker G. Key concepts in postcolonial studies. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.*
8. *Young R. Colonial Desire: hybridity in theory, culture and race. London: Routledge 1995.*

*Теребух М.І., Львівський національний університет
імені Івана Франка*

*Моторнюк У.І., Національний університет
«Львівська політехніка»*

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Аграрна сфера України є системотвірною у національній економіці, оскільки формує продовольчу та, у певних межах, економічну, екологічну та енергетичну безпеку держави, а також забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, мало згубні наслідки для аграрного сектору України та її новоствореного ринку сільськогосподарських земель. Блокада Росією морської торгівлі, розпочата в середині лютого, призвела до колапсу експорту сільськогосподарської продукції, а ринок землі призупинив усі операції в день вторгнення. Однак, попри виклики перших місяців війни, Україна за допомогою міжнародного співтовариства частково відновила експорт сільськогосподарської продукції та зберегла позиції одного з найбільших світових постачальників зернових

Аграрний сектор є одним із найбільших в економіці України. У 2021 році близько 14% населення країни було зайнято в сільськогосподарському виробництві, що становило 10,9% ВВП країни та 41% експорту. Україна є одним із найбільших світових експортерів зернових, і її частка на світовому ринку виросла за останнє десятиліття. Станом на 2021 рік на Україну припадало понад 40% світового експорту соняшникової олії, понад 10% кукурудзи та ячменю та близько 10% пшениці та ріпаку[1] За 2021 рік Україна експортувала 61,5 млн тон зернових та олійних на суму 22,2 млрд дол. Світові економічні ланцюги побудовані таким чином, що велика кількість переробних підприємств світу та й окремих країн, зокрема, є залежними від української агропромисловості.

Військова агресія завдала великої шкоди сільському господарству України. Тільки у першому півріччі 2022 року потенційна пряма шкода, якої було завдано вітчизняній сільськогосподарській інфраструктурі та її активам перевищувала 6 мільярдів доларів На площі, які безпосередньо постраждали внаслідок воєнних дій, припадало близько 36% довоєнного вирощування зернових у країні. Близько 30% території України може бути заміновано. Крім того, блокада Чорного моря та пошкодження сільськогосподарських підприємств збільшили витрати та ризики для виробництва й експорту зерна. Уряд України та міжнародна спільнота докладають неабияких зусиль для збереження логістичних маршрутів експорту зерна. Однак, навіть попри величезні зусилля, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства, станом на квітень 2023 року експорт зернових скоротився приблизно на 13% порівняно з попереднім маркетинговим роком. [1] Ще однією проблемою збуту вирощеної продукції є те, що зерно з часом псується, до того ж, об'єми минулорічної продукції, що зберігаються на складах, ускладнюють зберігання нового урожаю через брак вільної площі.

Від негативних наслідків війни страждають також дрібні виробники. Згідно з опитуванням FAO, 44% виробників повідомляють про катастрофічне зростання собівартості продукції, а кожен четвертий респондент говорить про скорочення або припинення виробництва через війну [2]. Станом на лютий 2023 року загальні збитки українського

сільського господарства оцінюються в 40,2 млрд дол. США, із них прямі збитки становлять 8,7 млрд. доларів.

Яку допомогу можуть отримати аграрні виробники в таких умовах?

У квітні 2022 український уряд направив до ЄС докладну інформацію чого потребує аграрний сектор України для відновлення. Витрати міжнародних донорів, в першу чергу, будуть стосуватися програм по розмінуванню території. В межах нової програми допомоги малим агровиробникам, яка фінансується з бюджетної підтримки ЄС, виділяється понад 1,5 мільярда гривень. Безповоротну допомогу можуть отримати аграрії, які обробляють від одного до 120 га сільськогосподарських угідь або утримують від трьох до 100 корів. Цю допомогу можуть отримати й особисті селянські господарства.

У межах програми підтримки жителів сільської місцевості, які найбільше постраждали унаслідок війни, ФАО вже надала допомогу для 80 тисяч осіб у 13 областях України.

У 2022 році на реалізацію проєкту “Програма “Прискорення приватних інвестицій у сільське господарство” спрямували понад 1,5 млрд грн, з яких 1,4 млрд грн – аванс позики Світового банку, 62,5 млн грн – субвенція, розподілена в 2021 році на розроблення комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад, майже 2,5 млн грн – видатки на формування та функціонування системи безоплатної допомоги.[3]

Світовий банк у березні 2022 року на прохання Мінфіну збільшив суму авансу з 20 млн дол. США до 50 млн дол. США. Ці кошти спрямували на покращення ефективності та прозорості надання держпослуг аграріям, розвиток сільського господарства й забезпечення продовольчої безпеки України в умовах війни. При цьому Держпродспоживслужбі, Мінрегіону, Держгеокадастру та Мін’юсту як виконавцям Програми бюджетні призначення за загальним фондом держбюджету скоротили на 557 млн грн та спрямували до резервного фонду. У 2022 році в рамках кредитної програми 5-7-9 6 964 аграрії отримали від держави фінансову підтримку у сумі 3,5 млрд грн на посівну кампанію. Це свідчить про досягнення результату, прив’язаного до освоєння коштів Програми, а саме: «Щонайменше 4000 аграрних виробників отримали підтримку від держави у рамках кредитної програми 5-7-9 у 2022 році». [3]

1. *Матвєєв М. Сільське господарство та ринок сільськогосподарських земель України: вплив війни./ <https://voxukraine.org/silске-gospodarstvo-ta-rynok-silskogospodarskyh-zemel-ukrayiny-vplyv-vijny>*
2. *FAO. 2022. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine – Findings of a nation-wide rural household survey, December 2022. Rome. <https://doi.org/10.4060/cc3311en>*
3. *3.Підтримка аграріїв під час війни. Куди спрямували кошти? <http://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=1548>*

*Терехова І.О., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

СПЕЦИФІКА ГУМАНІСТИЧНОГО ІДЕАЛУ В УКРАЇНСЬКІЙ РОМАНТИЧНІЙ ПРОЗІ

У культурно-історичному розвитку ідея гуманістичного ідеалу зазнавала відповідної еволюції. Так, епохи античності, Середньовіччя, Відродження, Просвітництва і Нового часу відрізнялись одна від одної насамперед специфічною концепцією людини та її відповідним втіленням у мистецтві.

В античності домінувало міфологічне світосприйняття, де людина трактувалась як річ серед речей. Їй відводилася здебільшого другорядне місце, а в центрі знаходилися титани і

боги. В епоху Середньовіччя думка про роль особистості у світі дещо трансформується. Вона вже не сприймається річчю серед речей природи, а постає значно вищою істотою, яка має здатність до аналізу й осмислення свого буття і прагне наблизитися до вищої субстанції. У світоглядній системі Ренесансу в ній вбачають ознаки досконалої істоти, яка намагається утвердитися в земній світобудові як творець і вільна особистість. В епоху Просвітництва основними пріоритетами є знання, активність і моральний дидактизм, тому антропоцентрична традиція характеризується інтроверсією, життєлюбством, морально-етичним виміром. Літературно-естетичні концепції романтизму та реалізму контрастують між собою: романтична ідея незалежності особистості та її самостійного розвитку суперечила реалістичному сприйняттю суспільної обумовленості характеру і поведінки людини.

Антропоцентризм став найбільш прикметною рисою прози українського романтизму. Прагнення досягнути таїни гуманістичного ідеалу – мета, яку передусім ставили перед собою митці. З цього приводу Гегель слушно зауважив: «істинним змістом романтизму є абсолютне внутрішнє життя...а відповідною формою – духовна суб'єктивність як досягнення своєї самостійності й свободи»¹.

На думку сучасної дослідниці Т. Бовсунівської, «*істина, добро, краса* – критерій цінності, ця тріада в системі романтизму стає ключовим поняттям, за допомогою якого визначається *цінність* суспільного явища, людської особистості, навіть оточуючої природи»². Тому згідно із заявленою тезою, концепція людини вибудовувалась у відповідності до такого розуміння прекрасного, яке загартовується в серці, а специфікою українського романтизму була естетизація та актуалізація серця, за допомогою чого абстрактна божественність набувала рис індивідуальності³.

У прозових романтичних творах антропоцентризм реалізувався переважно через кордоцентризм. Рецепція прекрасного ставала визначальною у виявленні позитивних чи негативних персонажів прози періоду українського романтизму («Місяць і сонце» (1837) Є. Гребінки, «Лимерівна» (1863) Марка Вовчка, «Кудер» (1875) М. Костомарова, «Варнак» (1886) Т. Шевченка та ін.). Позитивними були переважно герої, які спроможні сприймати прекрасне і радіти самоцінності життя в будь-яких проявах, а негативні персонажі здебільшого позбавлені такої здатності. В основі цього поділу лежав універсальний прийом розкриття образів шляхом зіткнення їх полярних етичних та естетичних поглядів.

Для людини епохи романтизму домінантними ставали передусім духовні цінності, де внутрішній світ особистості вражав яскравістю палітри відчуттів. Такий персонаж намагався перетворити дійсність. Він був шукачем долі та вирушав у далекі мандри. Прикладом тому є прозовий романтичний твір Є. Гребінки «Подорожні нотатки зайця» (1844), де головний герой, замислюючись над сенсом існування, залишає звичне середовище, намагаючись віднайти свій шлях у житті. Щоправда, ці наміри так і не привели його до успіху.

Отже, увага українських письменників-романтиків головним чином зосереджувалася на морально-етичному характері людини, яка самостійно створює світ естетичних цінностей. З цього приводу дослідник М. Яценко слушно зазначав, що «перебуваючи в центрі універсального буття, людина в романтизмі немовби виламується з прози щоденного побуту, меркантильних інтересів суспільства, оскільки емпіричне матеріальне життя не вичерпує безмежних можливостей буття. Справжнє життя сповнене свободи і краси, – у сфері духу й природи»⁴.

В епоху українського романтизму сенс буття особистості передусім полягав в досягненні гармонії з макросвітом. Домінантним ставало поринання у світ прекрасного,

¹ С. 89, Гегель Г. В. Сочинения: В 14 т. – М: Академия наук СССР, 1959. – Т.13.

² С. 5, Бовсунівська Т. Український романтизм: теогонічна систематизація. Монографія. – Тернопіль: Крок, 2019.

³ С. 41, там само.

⁴ С. 236, Яценко М. Романтизм // Історія української літератури ХІХ століття: В 2 кн. / за ред. М. Жулинського – К.: Либідь, 2005. – Кн. 1.

глибоке естетичне сприйняття краси, відчуття її благотворного впливу. У тогочасній прозі автори переважно наближалися до реалій дійсності, вносячи елементи конструктивного антропоцентричного світобачення, в основі яких – стоїцизм прекрасної особистості («Страшний звір» (1835) Є. Гребінки, «Кульгавий скрипаль» (1840) Л. Боровиковського, «Коваль Захарко» (1843) П. Куліша, «Маруся» (1874) М. Вовчка та ін.).

Романтичний герой перебував в безпосередній єдності з макрокосмом. Причому такий персонаж наділений надможливостями. Оскільки для епохи романтизму була властива ідеалізація мистецтва, то таким гігантом поставав саме митець (прозова балада Л. Боровиковського «Велетень» (1840)). Головний герой цього романтичного твору – митець-велетень Івашка, який вирізняється серед сірої маси інших людей своєю фізичною та духовною величиною. Івашка намагався опанувати іншу реальність, досягти омріяного ідеалу, вирватися з лабетів повсякденності. Але так і не зміг досягти омріяного ідеалу, оскільки вплив буденності виявився сильнішим. Зазначимо, що тут Боровиковський, вдаючись до контрастивного зіставлення реального та ідеального світів, репрезентує минувшину у вигляді певної утопічної моделі.

Важливим маркером творення художнього образу романтичного персонажа була його приналежність до історичних подій. Тут ілюстративною є прозова творчість П. Куліша, зокрема його романи «Михайло Чарнишенко» (1843) та «Чорна рада. Хроніка 1663 року» (1857). Кулішеві герої несуть власну відповідальність за навколишній колообіг. Своїми діями вони намагаються змінити хід української історії. Тому П. Куліш робить особливий акцент на ролі лідера в політичному житті країни. Так, герой роману «Чорна рада. Хроніка 1663 року» (1857) Яків Сомко щиро вболіває за майбутнє своєї країни, підтверджуючи це власними вчинками. Однак здійснити заплановане йому так і не вдається. Літературознавець В. Івашків це пояснює так: «Намагання Сомка чи Шрама у плані встановлення національно-організованого суспільства були заздалегідь приреченими на поразку передусім тому, що вони не зуміли з юрби [...] утворити народ-націю чи, по-іншому, не зуміли цій юрбі нав'язати (нехай і силою) свої національно-державницькі переконання»¹.

Патріотизм – те домінантне почуття, яке керує вчинками романтичного героя. Важливим у художньому світі прози українського романтизму стає історичне минуле, яке різко протиставляється сучасності. Тому досить часто український романтичний герой намагається своїми діями прославити пам'ять про своїх предків. Прикладом тому є ранній роман П. Куліша «Михайло Чарнишенко» (1843). Головний персонаж твору зображений як типовий романтичний герой, що жадає нових звершень і відкриттів. Оточуюча дійсність його не влаштовує, тому він мріє потрапити в іншу гармонійну реальність, сповнену лицарських подвигів і відчайдушних баталій. Військовий похід стає для нього своєрідним виходом з буденності. Загалом цей роман Куліша декларує актуальні в наші часи принципи становлення суспільства: відмову від війни, заклик до збереження культурного надбання, плекання патріотизму в майбутньому поколінні та віру в національний розквіт держави.

Отже, в епоху українського романтизму сенс буття особистості передусім полягав в досягненні гармонії з макросвітом, де рецепція прекрасного була визначальною. Антропоцентризм в українській романтичній прозі переважно реалізувався через ідею кордоцентризму, свого часу виголошеною видатним філософом Г. Сковородою.

Важливими маркерами побудови художнього образу романтичного персонажа – система духовних цінностей та громадянська позиція в усвідомленні власної відповідальності в творенні українського історичного процесу.

1. Бовсунівська Т. *Український романтизм: теогонічна систематизація. Монографія.* – Тернопіль: Крок, 2019.
2. Гегель Г. *Сочинения: В 14 т.* – М.: Академия наук СССР, 1959. – Т.13.

¹ С. 212, Івашків В. Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009.

3. Івашиків В. *Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша*. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009.
4. Яценко М. *Романтизм // Історія української літератури ХІХ століття: В 2 кн. / за ред. М. Жулинського* – Київ: Либідь, 2005. – Кн. 1. – С. 230–285.

*Терлецька Н.В., Терлецька М.В., Львівський
медичний фаховий коледж післядипломної освіти*

ЕТИЧНІ ТА ДЕОНТОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ В ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Актуальність дослідження. Діяльність національної системи соціальних і психологічних служб у цілому і кожного спеціаліста зокрема регулюється не тільки законодавче, тобто певними інструкціями та методичними вказівками, а й конкретними етичними нормами. При цьому існують специфічні нормативні документи — етичні або деонтологічні кодекси, в яких зведено основні моральні вимоги до професійної діяльності медичних психологів.

Багаторічний досвід роботи зарубіжних соціальних служб показує, що етичні закони у цій галузі є чи не найважливішими для надання ефективної допомоги особистості у захисті її психічного здоров'я. Століттями відпрацьоване законодавство розвинутих країн, що будується на європейській культурно-правовій традиції, узгоджується із перевіреними роками практики етичними вимогами до професії медичного психолога. Усе це практично унеможливує завдання свідомої шкоди пацієнтові без серйозного покарання. У даному випадку певні інститути державної влади стають на захист прав громадянина навіть тоді, коли йому завдано так званої моральної шкоди.

Моральне обличчя медичного працівника, основні його принципи формувалися і удосконалювалися впродовж багатьох століть залежно від політичного ладу, рівня культури, національних та релігійних традицій, а також соціально-економічних і класових відношень у країні.

Аналіз останніх досліджень. Величезну роль у визначенні основних проблем медицини і як науки, і як моральної діяльності належить основоположнику наукової медицини Гіппократу. Його численним учням та послідовникам наступних поколінь, зокрема таким видатним діячам медицини як І.П.Павлов та М.І.Пирогов. Свій вклад у розвиток деонтології та етики внесли визначні вчені сучасності С.Д.Максименко, Н.І.Жигайло, Р.І.Білобровка, Р.І.Карпінська, тощо.

Вклад основного матеріалу. Деонтологія – наука про професійну поведінку людини. Медична деонтологія – це вчення про належну поведінку лікаря в процесі виконання ним професійних обов'язків; це кодекс норм поведінки медичних працівників, заснований на принципах моралі, на знаннях психологічних особливостей здорової і хворої людини, на додержанні норм права, кодексу, що сприяє видужанню і реабілітації хворих. Основними завданнями медичної деонтології є: вивчення принципів поведінки медичного персоналу, спрямованих на досягнення максимальної ефективності лікування; аналіз взаємин між лікарем і хворим; усунення шкідливих наслідків неякісної медичної роботи і виключення несприятливих факторів у медичній діяльності.

Медична деонтологія спирається на етику – вчення про мораль, про взаємини між людьми і обов'язки, що випливають з цих взаємин. Вона передбачає вивчення правил поведінки лікарів на своїх робочих місцях. Якщо норми медичної етики спільні для всіх медиків, то деонтологічні правила мають свої специфічні відмінності. Так, деонтологічні правила поведінки лікаря стаціонару мають свої особливості, вони відрізняються від правил

поведінки лікаря дитячої лікарні або психіатричної клініки. Знання правил медичної деонтології дає змогу уникнути помилок, які іноді можуть бути причиною конфліктів і непорозумінь між лікарем і хворим.

Порушення правил деонтології може призвести до виникнення такої патології як ятрогенія – психогенний розлад внаслідок неправильних, необережних висловлювань або дій медичного працівника. Тому важливим принципом є дотримання основного деонтологічного правила – не зашкодили при діагностиці або лікуванні. Проблема етичних та деонтологічних норм в діяльності медичного психолога з корекції проблем молоді, займає в психології одне з провідних місць, будучи багатограним і інтегральним процесом, суттєво відбивається на ефективності діяльності і стані здоров'я особистості.

Етично-деонтологічні принципи в діяльності медичного психолога підлягають успішному формуванню за допомогою застосування цілеспрямованих методів. Тому в процесі професійної підготовки фахівців слід використовувати цілісні програми тренінгу, які повинні містити в собі сукупність адаптованих до вимог конкретної спеціальності елементів функціонального, перцептивного, інтелектуального тренінгу і тренінгу спеціальних умінь.

З метою дослідження результативності використання етично-деонтологічних принципів у діяльності медичного психолога нами проведений експеримент, спрямований на дослідження ефективності позитивних змін емоційної сфери молоді. Даний експеримент, будучи важливим соціальним і науковим завданням, дає можливість адекватно вирішити питання соціальної і психологічної профілактики депресивних станів, психосоматичних розладів молоді, в умовах постійного психоемоційного перенапруження і інформаційного стресу.

Внаслідок використання психокорекційних вправ із застосуванням етично-деонтологічних принципів, спрямованих на прискорення процесу позитивних змін емоційної сфери молоді, одержали такі дані:

Таблиця 1

Показники психоемоційного напруження і тривоги

Назва рівнів	Види рівнів	до психокорекційних вправ всього досліджуваних (56)	після психокорекційних вправ всього досліджуваних (56)
Рівень психосоціального стресу	низький	5	28
	середній	18	15
	високий	33	13
Рівень задоволеності життям загалом	низький	8	3
	середній	35	22
	високий	13	31
Рівень соматичної тривоги	низький	1	20
	середній	16	21
	високий	36	15
	дуже високий	3	0
Рівень соціальної тривоги	низький	1	18
	середній	15	32
	високий	38	6
	дуже високий	2	0

Висновок. Визначальними чинниками діяльності медичного психолога в процесі становлення позитивних змін емоційної сфери молоді є позитивна спрямованість взаємовідносин „молода людина – медичний психолог”, що передбачає таку форму роботи останнього: навички професійної етики та деонтології медичного психолога; використання психокорекційних вправ, спрямованих на прискорення процесу позитивних змін емоційної

сфери молоді; підбір технік психотренінгової роботи з молоддю; створення системи етично-деонтологічних психокорекційних заходів з вирішення проблем молоді.

1. Білобровка Р.І., Карпінська Р.І. Психокорекційна діяльність медичного психолога.- Вісник Львівського університету: серія психологічні науки, 2021. Випуск 8. С. 36–49
2. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : Монографія. - Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 336 с.
3. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості: Наук. моногр. – К.: КММ, 2006. – 255с.
4. Максименко С. Д. Основи генетичної психології. – К.: НПУ Перспектива, 1998. –320с.
5. Яценко Т.С. Психологічні основи психокорекції ; Навч. посіб. К.Либідь , 1996.- с.246.

Тімченко О. П., Козій І. В., Пігош М. А.,
Львівський торговельно-економічний університет

ТРАНСФОРМАЦІЯ КУЛЬТУРИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Сьогодні у свідомості людини формується думка, що людство проживає переломний момент свого існування. Російсько-українська війна серед низки актуальних проблем виокремила один із ключових моментів, а саме – внутрішню мотивацію воїнів ЗСУ, основою якої є інтелектуально-культурний рівень особистості. Адже саме специфіка української ментальності, ключовою складовою якої є високий рівень світоглядно-культурної ідентифікації є одним із вагомих чинників у боротьбі з агресором. На підтвердження цього факту можна назвати низку прикладів, коли країна з меншими людськими та матеріальними ресурсами перемагає більш потужнішого, але невмотивованого агресора. Тож виникає багато викликів та суперечностей, які проникають практично в усі сфери людського життя. Не минули вони і культуру як одну із стрижневих характеристик людського існування.

У цьому контексті можна говорити про фіксування вагомих змін, що мають місце у культурі як такій. Відтак, проаналізуємо стрижневі вектори тих змін які спостерігаємо у сфері сучасної культури, адже саме тут найперше можемо фіксувати ті чи інші процеси, що відбуваються у суспільстві.

Насамперед, важливо відзначити ті кризові моменти, які гальмують процес трансформації культури. Вони виражаються в певній дезінтеграції, еклектичності, а головне ірраціоналізації багатьох сфер мистецтва. Низка сучасних дослідників у цьому контексті зазначають, що з'являється усе більше фактів які свідчать про примітивізацію перш за все естетичних уподобань людини. Як наслідок впливу ірраціоналізму зазнали практично усі види мистецтва. Такі тенденції можна спостерігати у живописі, музиці, літературі, скульптурі тощо. Якщо, для прикладу, взяти живопис то побачимо, що більшість сучасних художників, причому з різних шкіл та напрямів, приходять до певного «спільного знаменника». Мова про те, що вони відходять від зображення реально існуючого світу, незалежно, чи то світ людини, тварин, чи природи загалом. Відтак, дійсність на полотнах таких художників постає деформованою, адже саме такою вона є у їхній свідомості. Сучасні митці більше керуються своїми власними уявленнями, своїм власним ірраціональним баченням світу, аніж емпіричним сприйняттям буття. Такі процеси мають під собою раціональне пояснення, адже криза у суспільстві автоматично породжує кризу у мистецтві, а як наслідок і в культурі загалом.

Загальновідомо, що стрижневі вектори розвитку того чи іншого суспільства (політичні, економічні, культурні тощо) великою мірою визначає також науково-технічний прогрес, адже беззаперечним є той факт, що НТП безпосередньо впливає і на розвиток культури. Тож констатуємо, що у сучасному інформаційному суспільстві будь-які дії

людини, як правило, носять утилітарне забарвлення. Очевидним є і те, що культура у такому суспільстві має усі шанси розвиватися в цьому ж руслі. Мова про те, що здобутки культури тяжіють до здобутків цивілізації, а як наслідок втрачають основні культурні характеристики.

На думку широкого загалу, одним з подальших шляхів розвитку української культури пов'язаний з поверненням до найкращих традицій нашої культурної спадщини. Яскравим прикладом цього є створення та вихід на екрани всього світу українського мультфільму «Мавка» за мотивами драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». Це той випадок, коли гордість за український мультфільм надихає та згуртовує українську націю на боротьбу з російським ворогом.

Новітній підхід у культурі передбачає залучення широкого кола населення до високого мистецтва і відповідно підвищення творчого потенціалу людини. Саме таким чином відбувається мистецький поступ, коли в процесі вивчення культурних здобутків минулого, народжуються нові стилі у мистецтві, адже сьогодні людство стоїть на початку нової ери. Новітні технології розвиваються настільки швидкими темпами, що речі які ще декілька десятиліть тому здавались фантастичними, стають цілком реальними сьогодні. Як наслідок, поряд з колосальними змінами в економіці, політиці, науці прогноуються також великі культурні зміни. Можемо говорити про те, що зароджується нова епоха яка характеризується стрімким ростом науково-технічного прогресу, а відповідно і докорінною зміною структури суспільства. Подібні процеси без сумніву матимуть великий вплив на подальший розвиток культури де на перший план виходить людина, з усіма її можливими прагненнями та сподіваннями, а ключовим завданням стає завдання самовдосконалення.

Відтак слід наголосити на тому факті, що на сучасному етапі власного розвитку людство стоїть нібито на роздоріжжі. З одного боку спостерігаємо постійні та вражаючі здобутки. Так, за останні сто років, середня тривалість життя людини збільшилася майже у два рази, розроблені препарати які успішно долають багато невиліковних у минулому хворіб. Але з іншого боку, змушені констатувати щоденну загибель сотень людей на російсько-українській війні. У такому контексті феномен прогресу можна назвати міфічним «стрибком» через абсурд (С. К'єркегор) та нівелювання, усереднення і деперсоналізацію людської особистості у тлумаченні М. Гайдеггера.

Також, у переважній більшості країн, поступ кардинально змінив такі галузі людської діяльності як наука, технологічна сфера, економіка тощо. Хоча стосовно впливу поступу на подальший розвиток культури у будь-яких її проявах не має якоїсь спільної думки. Але очевидним є те, що подібний вплив усе ж таки помітний.

Стосовно ж перспектив розвитку культури в майбутньому варто насамперед зазначити, що сьогодні формується абсолютно нова культурна ситуація, яка виступає підґрунтям для нової соціокультурної реальності. А головним джерелом таких процесів потрібно вважати зародження нових взаємовідносин усередині суспільства. До таких взаємовідносин варто зарахувати появу нових можливостей в матеріальній площині, нову систему цінностей, правил та норм поведінки, культурних запитів, а також методів їх отримання. Таким чином можемо стверджувати, що сума правил і можливостей поведінки людини в соціумі призводить до утворення нової культури.

Ще одним визначальним моментом, що пронизує усі складові як суспільства загалом, так і культури зокрема є кардинальна зміна статусу, а як наслідок і функцій національної культури. Такий процес стає одним із пріоритетних факторів розвитку суспільства, оформлення національної ідентичності і врешті державності як такої. Тому можемо стверджувати, що факт національної самодостатності культури відіграє роль саме того критерію, який визначає і дає оцінки якісним та кількісним змінам які відбуваються у суспільстві. Отже, констатуємо той факт, що соціально-культурна реальність на сучасному етапі визначальним моментом обирає національно-культурний фактор який відіграє роль своєрідного каталізатора.

Також стрижневим підґрунтям усіх трансформацій, які проходять у суспільній свідомості виступають структурні зміни у формах власності стосовно засобів виробництва.

Такі зміни беруть участь у побудові нових відносин у сфері виробництва які у свою чергу породжують нові верстви у суспільстві. Відповідно формується нова мораль, психологія, взаємини в середині суспільства, вибудовуються нові підходи у тлумаченні культури, врешті новими стають самі форми культурного буття, а також спосіб та стиль життя. Відтак кардинально іншими виступають принципи залучення людини до культурних здобутків. Відбувається так звана комерціалізація культури.

Можна також констатувати, що у такий спосіб культура постійно соціалізується, набирає більш чітких характеристик в соціальному плані. У зв'язку з цим соціально-культурний поділ починає урізноманітнюватись, тим самим демонструючи соціальну багатогранність. Тож якщо розглядати процеси соціального «ділення» культури в загальнокультурному масштабі можна стверджувати, що така тенденція робить можливим її подальший поступ. Адже чим більше у тій чи іншій культурі формується нових течій, тим повніше індивід може самовиразитись, продемонструвати своє власне і неповторне «Я». Але потрібно також усвідомлювати факт, що такі трансформації як зміна соціальних орієнтацій та ідеалів процес суперечливий і неоднозначний. Важко передбачити яким шляхом буде розвиватися та чи інша культура. Саме тому зміни у культурному житті суспільства не завжди сприймаються позитивно. Тим не менше, оскільки в основі будь-якої культури покладені норми та цінності, спроби змінити усталені соціальні орієнтири призводять перш за все до перегляду «старих» цінностей та виробленню «нових».

Також фундаментальне значення при виборі подальших шляхів культурного розвитку має осмислення «природи» самої культури і паралельно зняття будь-якого тиску з боку держави. Це уможливує розвиток великої кількості нових форм культурного життя. Такі процеси звільняють культуру від різноманітних ідеологічних нашарувань, а відтак роблять можливим подальший новий розвиток культури, адже у саму суть культури закладений принцип розвитку.

Таким чином робимо висновок, що зміни в культурному житті суспільства пов'язані з появою нових соціальних викликів російсько-української війни, які активізувалися в результаті міжнародного зацікавлення до новітніх надбань української національної культури, що у свою чергу спонукає до розвитку теоретико-методологічних надбань як в історичному, так і в сучасному контексті.

*Цимбалюк М.М., Комітету ВРУ з питань
соціальної політики та захисту прав ветеранів*

КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ВЕТЕРАНІВ ДЛЯ ПЕРЕМОГИ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження. Державна ветеранська політика (Державна політика соціального захисту ветеранів війни) є комплексною та передбачає різноманітні пільги в системі охорони здоров'я, у сфері матеріальної підтримки та оподаткування, в системі освіти, у сфері зайнятості населення, а також житлові пільги та інші пільги.

Пільги у системі охорони здоров'я передбачають відновлення фізичного та психічного здоров'я демобілізованих з лав ЗСУ та інших військових формувань й включають в себе психологічну реабілітацію, фізичну реабілітацію, протезування, санаторно-курортне лікування, безоплатне одержання ліків. Надання пільг в цій сфері регулюється численними нормативно-правовими актами та забезпечується різними державними органами у системі центральних органів виконавчої влади. У 2023 році має завершуватись "Державна цільова програма з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції..." (далі – програма), координатором якої є Міністерство ветеранів України. До замовників

(виконавців) програми належать Мінветеранів, МОЗ, Міноборони, МВС та інші. Програма включає в себе охоплення ветеранів та ветеранок послугами із психологічної реадaptaції, з медичної та фізичної реабілітації та заходами професійної реадaptaції, спрямованими на стимулювання можливостей учасників (у тому числі проходження професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації). Необхідною складовою реалізації програми було аналітичне та методичне забезпечення проведення реабілітації та реадaptaції, в тому числі розроблення та впровадження стандартів надання таких послуг. Одним з етапів відновлення психофізіологічного стану та реадaptaції ветеранів мало бути запровадження декомпресії. На думку Міністерства у справах ветеранів запровадження програми без системного бачення надання психологічної допомоги цільовій групі як комплексу послуг у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, що надаються на основі принципу багаторівневості і покрокового підходу не забезпечило очікуваного результату.

Саме тому Міністерство ветеранів запропонувало удосконалити державне регулювання надання психологічної допомоги ветеранам шляхом прийняття Постанови Кабінету Міністрів України "Про деякі питання надання безоплатної психологічної допомоги особам, які звільняються або звільнені з військової служби з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни та членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України відповідно до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту".

Виклад основного матеріалу. Комітет ВРУ з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів підтримав включення до порядку денного сесії законопроект №9141 "Про внесення змін до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" щодо спрощення процедури присвоєння статусу ветерана". Внесені зміни до статей 6, 7 та 10-1 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», що регламентують питання присвоєння статусу учасника бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни та члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці. Зміни полягають у тому, аби під час прийняття рішення про надання статусу таким особам відповідальні за присвоєння статусу органи (комісії, міжвідомчі комісії, структурні підрозділи з питань соціального захисту населення) за заявою особи або її представника затребували у відповідальних органів або осіб необхідні документи, що є підставою для надання статусу, якщо такі документи не були подані на розгляд особою, щодо якої приймається рішення. При цьому пропонується уточнити, що відповідальний орган або особа, які володіють необхідними документами, зобов'язані надати відповідь на запит не пізніше, ніж через тридцять днів від дати його надходження.

Робоча група Верховної Ради України обговорила питання про грошове забезпечення військовослужбовців та виплату додаткової винагороди. Основна мета нашої роботи – розробка змін до законодавства для врегулювання питань, окреслених у листі керівництва сил оборони і безпеки України щодо необхідності врахування можливих негативних наслідків прийнятого Парламентом закону №8312. Зокрема, представники Парламенту, Міноборони, Генштабу, Мінфіну, СБУ, ГУР МО, УДО, МВС, Нацгвардії та інших органів і установ обговорили питання щодо: підвищення рівня заробітної плати особам, призваним на строкову військову службу; збільшення розміру стипендій курсантам вищих військових закладів та закладів освіти, які мають військові навчальні підрозділи; підвищення рівня грошового забезпечення інструкторів; уніфікації оплати праці військовослужбовців усіх структур сил оборони і безпеки в контексті запровадження єдиного стандарту грошового забезпечення; виплати додаткової винагороди, зокрема, створення законодавчих підстав для стимулюючих виплат для проведення наступу. Робоча група також обговорила проблемні питання виплат компенсації членам сімей військовослужбовців, які вважаються зниклими безвісти, та індексації пенсій військовослужбовцям. Запропоновано врегулювати питання реєстрації у військових підрозділах транспортних засобів з правим розташуванням керма в період дії воєнного стану та спростити процедуру списання відповідної техніки. Окремо

обговорювалося питання звільнення з військової служби деяких категорій військовослужбовців. Результатом спільної роботи є так званий «стимуляційний пакет» законодавчих змін щодо впорядкування вказаних питань.

Робоча група Верховної Ради України з напрацювання законодавчих військових ініціатив затвердила проект Закону щодо спрощеного набуття статусу учасника бойових дій. Вся процедура отримання статусу УБД має тривати не більше тижня і проводитиметься в електронному вигляді. Підставою для отримання статусу учасника бойових дій є бойовий наказ командира відповідного військового формування про направлення до району проведення воєнних дій для безпосереднього виконання бойових завдань. Командир військового формування зобов'язаний не пізніше ніж у триденний строк направити такий наказ в електронному або паперовому вигляді до Єдиного державного реєстру ветеранів війни. Проект Закону найближчі дні зареєструємо і вже у вересні плануємо у першому читанні його проголосувати.

Всім демобілізованими ЗСУ, які повернуться до попереднього місця праці надаватиметься 65 днів відпочинку. 8313 - це революційний законопроект, який передбачає два місяці відпустки демобілізованими, у разі повернення до попереднього місця роботи. Законопроектом дозволяється від 15 до 30 днів відпустки за сімейними та іншими обставинами всім цивільним. Регулюється надання відпусток під час воєнного стану особам, які працюють в галузях критичної інфраструктури та у військовій промисловості. Внормується, що в колективному договорі між працівником, трудовим колективом і роботодавцем буде вказано щодо святкових і робочих днів.

Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів рекомендував парламенту забезпечити право військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство). Згідно з Законопроектом в період дії воєнного стану окремі категорії військовослужбовців, в тому числі військовослужбовці Збройних Сил України, мають право на безкоштовне отримання медичної послуги, пов'язаної із забезпеченням реалізації їх права на біологічне батьківство (материнство).

Таким чином, військовослужбовці матимуть право на здійснення забору, кріоконсервації та зберігання їх репродуктивних клітин на випадок втрати репродуктивної функції при виконанні обов'язків оборони держави від російської агресії.

Перед початком повномасштабного вторгнення росії, в Україні налічувалося близько 500 тисяч учасників бойових дій. Більшість ветеранів війни отримали цей статус під час виконання бойових завдань в районах проведення АТО/ООС. За останні 1,5 року учасників бойових дій стало значно більше. Прогнозована кількість ветеранів, членів їхніх сімей та сімей полеглих воїнів після перемоги – близько 3 млн. осіб. Напередодні Кабінет Міністрів України підтримав розроблений Міноборони проект Постанови про внесення змін до Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій.

Оновлений підхід передбачає спрощену процедуру отримання статусу учасника бойових дій завдяки зменшенню кількості необхідних документів. Тепер для звернення до відповідних комісій із визначення статусу учасника бойових дій достатньо надати лише одну довідку про безпосередню участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією рф проти України. Проте цей механізм потрібно вдосконалювати на законодавчому рівні. Розглядаємо варіанти того, щоб військовий міг подати заявку на отримання УБД одним натисканням у своєму телефоні через додаток "Дія".

Повномасштабна війна стала викликом в тому числі і в сфері медичного забезпечення військовослужбовців. На законодавчому рівні спільно з Міністерством оборони України працюємо над тим, аби максимально пришвидшити процес проходження військово-лікарської комісії. Нагадаю, що напередодні президент України Володимир Зеленський підписав законопроекти, які дозволяють створювати ВЛК при державних і комунальних закладах охорони здоров'я, а також спрощують оформлення довідки про обставини травматизації військового під час воєнного стану.

Верховна Рада України підготує нову законодавчу ініціативу щодо процедури спрощеного оформлення статусу УБД. Наразі Постанова Кабміну щодо єдиної довідки задля оформлення УБД не вирішує проблему, оскільки військовому й надалі потрібно оббивати пороги майже 10 кабінетів. Наша ж ініціатива - щоб військовий міг подати запит на оформлення УБД одним кліком у своєму телефоні через додаток «Дія». На наступному нашому засіданні робочої групи заслухаємо Мінцифри щодо можливості реалізації такої ініціативи. Окрім того, ми викликаємо прем'єр-міністра, міністрів економіки та фінансів щодо кричущого факту - виплати до 100 тисяч гривень військові так і не отримали ще за червень. Верховна Рада України у першому читанні визначила розміри і порядок виплат деяким категоріям військовослужбовців. Це законопроект за №9638, співавтором якого став і я і він був напрацьований членами міжфракційної депутатської групи.

Так, проект Закону передбачає: - особам рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, які були взяті в полон чи безвісти зникли, за ними зберігається грошове забезпечення за останнім місцем проходження служби. Сім'ям цих осіб щомісячно виплачується грошове забезпечення у порядку та розмірах, встановлених Кабміном. Дія не поширюється на тих, хто добровільно здався в полон; - уточнення порядку виплати грошової компенсації військовослужбовцям та поліцейським за невикористані дні відпусток; - уточнення порядку виплати грошової компенсації за невикористані дні відпусток у разі загибелі (смерті) військовослужбовців та поліцейських; - удосконалення порядку виплати одноразової грошової допомоги при звільненні з військової служби.

Комітет ВРУ з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів підтримав включення до порядку денного сесії парламенту Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" щодо впорядкування процедури надання статусів (їх категорій) ветеранам» (№9637).

Практика свідчить, що військовослужбовець має низку труднощів щодо оформлення статусу учасника бойових дій. З огляду на це, для спрощення процедури набуття статусу учасника бойових дій доцільним є запровадження Єдиного реєстру військовослужбовців, який би містив інформацію про основні посадові характеристики військовослужбовця, а також забезпечення подальшого інформаційного обміну з Єдиним державним реєстром ветеранів та іншими реєстрами.

У Пенсійному Фонді України обіцяють при найменших можливостях, проводити перерахунок пенсій. Попри складну ситуацію цього року нам вдалося підвищити розмір виплат. Наразі зміна розміру надбавок відбувається відповідно до підвищення прожиткового мінімуму. На ці перерахунки не впливають стаж, вік та особисті обставини пенсіонера. Також згідно із законодавством проводити індексацію пенсій під час війни не обов'язково: Це вимога, яка визначена законом, хоча на час воєнного стану її дозволено не проводити. Цього року ми її зробили. Наступного року спробуємо також, але складно сказати, що чекатиме на нас на початку весни після ще однієї складної зими.

Комітет ВРУ з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів підтримав у другому читанні проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших питань (реєстр. № 8313). Законопроектом осучаснюються окремі норми законодавства, що регулюють питання надання та використання відпусток, якими зокрема пропонуємо:

- надавати відпустку працівникам, які приступили до роботи після звільнення з військової служби у зв'язку із закінченням особливого періоду або оголошенням демобілізації, - тривалістю до 60 календарних днів та включати цей період, протягом якого особи перебували у відпустці до страхового стажу;

- надавати відпустку при народженні дитини тривалістю до 14 календарних днів не пізніше трьох місяців від дня народження дитини лише тим батькам, що проживають у цивільному шлюбі з матір'ю дитини, за умови що вони спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, що підтверджується заявою матері

дитини та свідоцтвом про народження дитини, в якому зазначається інформація про батька дитини;

- визначати трудовим та/або колективним договором перенесення вихідних та робочих днів на підприємстві, в установі або організації. У разі відсутності відповідних положень у трудовому та/або колективному договорі перенесення вихідних та робочих днів пропонується здійснювати рішенням роботодавця за погодженням з профспілкою, у разі її відсутності - з уповноваженим представником трудового колективу;

- передбачити додаткову творчу відпустку тільки для професійних творчих працівників закладів культури для підготовки та участі в мистецьких конкурсах, гастрольних заходах та інших культурно-мистецьких проектах без збереження заробітної плати. Тривалість, порядок та умови надання таких відпусток будуть визначатись трудовим та/або колективним договором;

- передбачити, що тривалість, порядок, умови надання та оплати відпусток для підготовки та участі в спортивних змаганнях визначаються трудовим та/або колективним договором;

- передбачити оплату додаткової відпустки у зв'язку з профспілковим навчанням для працівників підприємств, установ, організацій, обраних до профспілкових органів, у розмірі середньої заробітної плати із компенсацією за рахунок профспілкової організації.

Висновок. День Незалежності – свято, на яке кожен українець чекає з трепетом у душі. Усі ми, і дорослі, й діти, дивлячись на синьо-жовті прапори, які майорять на будинках, відчуваємо, як серця наповнюються гордістю й любов'ю. Моє серце наповнюється гордістю за кожного українця і болем за кожного загиблого. Війна триває, ворог випробовує нас щодня. Та перемога обов'язково буде за нами. Зараз ми пишемо велику історію, з нами Бог і весь світ. Ми перемаємо, відбудуємо нашу Україну, повернемо свої кордони і станемо справді Незалежними!

*Червінський С.-О. М., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

ПРОБЛЕМА РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ЗА К. Г. ЮНГОМ

Проблема релігійної свідомості завжди залишалася актуальною у вивченні людської психології та культури. Одним із вчених, які найглибше досліджували цю проблему, був швейцарський психіатр Карл Густав Юнг. Він розглядав релігійну свідомість як невід'ємну частину колективної та індивідуальної психіки, що взаємодіє з архетипами, символами та колективним підсвідомим. У даній роботі ми розглянемо основні аспекти проблеми релігійної свідомості з погляду Юнга.

Архетипи та символи: ключовим поняттям у розумінні релігійної свідомості для Юнга були архетипи – універсальні образи та ідеї, що існують в підсвідомості всіх людей незалежно від культурного та історичного контексту. Архетипи релігійних образів, таких як Бог, Диявол, Герой, материнська фігура тощо, лежать в основі створення релігійних систем та віровчень. Символи, які виникають з архетипів, є засобом вираження глибинних психологічних процесів та ідей.

Процес індивідуалізації: Юнг розглядав релігійну свідомість як засіб досягнення індивідуалізації – процесу розвитку особистості, коли людина розкриває свій унікальний потенціал та стає тим, ким вона є насправді. Він вважав, що релігійні обряди, медитація та відчуття об'єднання з космосом можуть сприяти цьому процесу.

Тінь та індивідуалізація: Юнг підкреслював існування "тіні" – тієї частини психіки, яка містить негативні та несвідомі аспекти особистості. Він вважав, що релігійні установки

можуть бути використані для відіграшу та інтеграції цієї "тіні", що допоможе зберегти психічну рівновагу.

Містика та духовний досвід: Юнг був зацікавлений в дослідженні духовних досвідів та містики як засобу зв'язку з колективним підсвідомим. Він вважав, що релігійний досвід може принести глибоке самопізнання та зв'язок з універсальними аспектами психіки. Колективна несвідомість та архетипи: Юнг розглядав колективну несвідомість як надійний джерело архетипів, які виникають внаслідок спільного досвіду та спадщини поколінь. Релігійні міфи, легенди та обряди є втіленням цих архетипів і допомагають формувати релігійну ідентичність [1].

Більш ніж віра: Юнг відділяв релігійну свідомість від формальних доктрин та віровчень. Він наголошував, що релігійний досвід може існувати незалежно від конкретної релігії або віри, і може виявлятися у мистецтві, філософії та культурі.

Психотерапевтичний аспект: Юнг використовував релігійні мотиви та образи у своїй психотерапії для підтримання психічного здоров'я пацієнтів. Він вважав, що релігійні символи можуть бути цінними засобами для самопізнання та самовдосконалення.

Критика та обґрунтування: Погляди Юнга на релігійну свідомість також зазнавали критики. Деякі дослідники вказують на те, що Юнг дуже заглибився у психологічний аспект, іноді залишаючи осторонь історичний та культурний контекст релігійних явищ.

Отже, проблема релігійної свідомості з погляду Карла Густава Юнга відкриває широкий спектр підходів до розуміння взаємодії між психологією та релігією. Він наголошував на значущості архетипів, індивідуації, інтеграції "тіні" та духовного досвіду як фундаментальних складових формування релігійної свідомості. Юнговський підхід дозволяє краще розуміти роль релігії в житті людини та її внутрішній світ. Він наголошував на важливості розуміння та інтеграції невід'ємного аспекту психіки – "тіні". Погляди Юнга допомагають розкрити глибокий зв'язок між психологією та релігією, що сприяє більш глибокому розумінню людської свідомості та культурного спадку.

1. Юнг К. *Психологія і релігія*. Київ: Дух і Літера, 2009.
2. Samuels, A., Shorter, B., & Plaut, F. *A Critical Dictionary of Jungian Analysis*. London: Routledge, 1986

*Шевяков О.В., Український державний
університет науки і технологій
Жигайло Н.І., Львівський національний
університет імені Івана Франка
Славська Я.А., Дніпровська академія музики*

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Для розробки і впровадження програм розвитку динамічних соціотехнічних систем діяльності (СТСД) важливими вбачаються психологічні засади формування спонтанної відображально-модельючої активності проектування. Мова йде, перш за все, про формування зовнішньої взаємодії соціуму і природи як сукупності відносин, включаючи форми, зміст і характер взаємодії і взаємовпливу компонентів систем "людина – природа" та «людина – людина» У зв'язку з цим найбільший інтерес для дослідників представляє пошук інтегральних соціально-економічних і психологічних параметрів, що характеризують здатність людини протистояти несприятливим ефектам, що супроводжують військові дії. Найбільш уразливими у цьому відношенні є жінки, в організмі яких страждають практично всі функціональні системи, що потребує розробки психологічного забезпечення соціальної підтримки їх життєдіяльності. Такого роду завдання вирішуються в зарубіжній соціальній психології, починаючи з 90-х років ХХ століття в рамках державних науково-технічних

програм “Глобальні зміни природного середовища і клімату”, а в Україні – у ході розвитку ідеї екологічного моніторингу [1-3].

Поза сумнівом, що зміни навколишнього середовища несуть значну економічну загрозу для людства в цілому. Особливо це відноситься до антропогенних змін. Сценарії таких змін як основну міра компенсації несприятливих зрушень передбачають мобілізацію зусиль населення на проведення заходів економічного, технологічного і соціального характеру, спрямованих на збереження здоров'я, працездатності і життєдіяльності людей.

Використання загальноприйнятих характеристик, розроблених для оцінки станів окремо узятій людини (функціональний стан, адаптаційні можливості, стійкість особистості і ін.) явно недостатнє. Потрібні нові підходи до пошуку інтегральних критеріїв, що визначають здатність суспільства в цілому протистояти наступаючим змінам навколишнього середовища.

Один з можливих підходів бачиться в парадигмі психологічного потенціалу індивідуума і популяції. Це поняття запропоноване при розгляді проблем психології праці, що виникають при переході до ринкових відносин. Відомі також терміни “особово-фізіологічний потенціал”, “психофізіологічний потенціал”, що використовуються як синоніми працездатності людини.

Метою є з'ясування особливостей соціальної підтримки життєдіяльності жінок в умовах динамічної соціотехнічної системи управління природокористуванням.

Для розкриття поняття “психологічний потенціал”, його значення для розуміння реакції людства на глобальні екологічні зміни слід взяти до уваги деякі історичні факти. Так, встановлено, що адекватність і ефективність реагування людей на глобальні екологічні зміни місця існування залежить від типу поведінки людини і від “соціального характеру” суспільства.

Таким чином, психологічний потенціал виступає в ролі інтегральної якості населення, яка визначає його здібність до реалізації оптимальних рішень при виникненні критичних ситуацій. Він може виявлятися в двох поведінкових тенденціях.

Перша полягає у формуванні в суспільній свідомості конструктивної ідеї і психологічної установки на життєву необхідність сумісного подолання небезпеки, мобілізацію людей до активних дій при готовності до відмови від антагоністичних групових інтересів і особистих благ заради досягнення загальної мети.

Друга тенденція – розпад єдиної самосвідомості суспільства на протилежні течії, формування неконструктивних групових установок агресивно-егоїстичного характеру або пасивного типу, поведінка, спрямована на вирішення завдань на користь окремих груп.

Завдання прогнозування соціально-психологічних ефектів глобальних змін в значній мірі зводиться до прогнозування рівня психологічного потенціалу. Від того, з яким потенціалом людство зустрічає глобальні зміни, від того, як буде трансформований цей потенціал, залежить доля цивілізації.

Проблема таким чином формулюється як оцінка співвідношення психологічного потенціалу людства із загрозою глобальних змін середовища, а можливі практичні пропозиції повинні бути спрямовані на збереження або збільшення цього потенціалу. Щонайпершим завданням у вирішенні названої проблеми є визначення суті психологічного потенціалу і пошук індикаторів, за допомогою яких його можливо оцінити.

У науці термін «потенціал» використовують дуже часто. Введені поняття «соціальний потенціал», «трудова потенціал». У дослідженнях демографів використовується термін «якісний потенціал населення».

У роботах екологів зустрічаємо поняття «соціально-трудова потенціал населення». Під соціально-трудова потенціалом розуміється комплекс соціально-психологічних і медико-біологічних характеристик життєдіяльності людей. Пристосовні можливості популяції в антропології називають «адаптивним потенціалом».

У фізіології зміст потенціалу визначається термінами “працездатність”, “фізіологічні резерви організму”, “гомеостатичний потенціал”.

Суть всіх розглянутих понять полягає у визначенні деяких сукупних можливостей людей здійснювати свою діяльність. Проте при цьому повинні стабілізуватися зовнішні характеристики і ставати відносними поняття життєдіяльності і добробуту.

З метою оцінки можливостей стійкості людини до глобальних змін середовища і прогнозування реакції на ці зміни слід ввести інтегральну характеристику властивостей людини-популяції-етносу-людства, яка визначає їх здібність до реалізації мети, що стоїть перед кожним рівнем ієрархії названого ланцюжка. Назвемо цю характеристику “життєвий потенціал”.

Принципово важливим є те, що важливою метою є не тільки виживання, але і духовна самореалізація людства, збільшення можливостей збереження життя людини як виду і задоволення потреб при будь-якій динаміці зовнішніх умов. Тому життєвий потенціал можна визначити як інтегральну здатність збереження біологічної і духовно-психологічної життєдіяльності і здійснення перетворювальної діяльності, спрямованої на досягнення загальної мети.

Сьогодні домінує тенденція зведення поняття життєвого потенціалу до поняття “рівень здоров'я”, при цьому пропонуються різні варіанти критеріїв, що розкривають його суть. Але встановлені в соціальній психології закономірності показують, що поведінка людей, їх стійкість до впливу глобальних змін, характер і форма колективної відповіді визначаються і іншими чинниками, наприклад, адаптаційною здатністю, характером психологічних установок, особливістю регуляції психологічних механізмів, ступенем усвідомлення ситуації і тому подібне. Назвемо сукупність цих характеристик психологічним потенціалом, який, безумовно, одною зі своїх частин має психологічне здоров'я населення і культурно-обумовлені якості особистості і суспільства.

Неможливість використання поняття “здоров'я населення” як єдиного для оцінки життєвого потенціалу, пов'язана також з тим, що згідно Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я воно визначається, як стан “повного фізичного, духовного і соціального благополуччя”. Добре відомо, що діяльність у багатьох випадках може і повинна здійснюватися всупереч “добробуту”. Більш того, згідно сучасним концептуальним поглядам, добробут, симетрія протистоять тенденції розвитку в умовах ноосфери можуть викликати колізії, при яких найбільш благополучні екологічні елементи стають найуразливішими.

Комплекс чинників, які визначають здатність нації здійснювати об'єктивно оптимальні дії, спрямовані на досягнення загальної мети, до яких належить завдання протистояння глобальним змінам, був позначений як пасіонарність, тобто соціальна енергія, спрямована до єднання і посилення розвитку етносу.

Таким чином, можна допустити, що пасіонарність і працездатність є похідними психологічного потенціалу. Життєдіяльність популяції у всіх її численних проявах є реалізацією життєвого потенціалу в конкретних умовах природного і соціального середовища і способів діяльності.

Моніторинг навколишнього середовища – це система спостереження, аналізу стану і прогнозу можливих змін навколишнього середовища, що викликані антропогенними чинниками. Стосовно оцінки і управління якістю навколишнього середовища країни основне значення має санітарно-токсикологічний урівень моніторингу, пов'язаний з контролем за забрудненням компонентів природного середовища – повітря, ґрунту, води. Мета регіонального моніторингу – забезпечити осіб, що приймають рішення (ОПР), необхідною інформацією для планомірного зниження рівня забруднення навколишнього середовища. Для здійснення цієї основної мети необхідно вирішити важливі науково-технічні завдання отримання достовірної інформації й інформаційного забезпечення моніторингу.

Для цього, у свою чергу, потрібне відповідне соціально-психологічне і інженерно-психологічне забезпечення створення інформаційних моделей на базі ПЕОМ. З таких моделей складаються банки різномірної інформації: про хімічні забруднювачі середовища, їх медико-біологічні властивості, про джерела техногенного забруднення і тому подібне, а

також прикладні забезпечуючі програми прогнозування, комплексного планування, експертизи проєктів. У подібних інформаційних системах широко використовуються дисплейні відеоряди ПЕОМ.

Вся вищеперелічена діяльність здійснюється в АСУ «Моніторинг природоохоронної діяльності (ПОД)» в режимі діалогу осіб, що приймають відповідальні рішення з оптимізації екологічної обстановки з інформаційними моделями, представленими на дисплейних відеорядах. Останні повинні володіти достатньою ергономічною якістю, що забезпечує адекватність рішень.

1. Шевяков О.В. Психофізіологічні характеристики операторів як чинник аварійності.
2. Матер. Всеукр. науково-практ. конф. "Виклики та проблеми сучасної науки" 31.05.2023. Дніпро. ДНУ. Т.1. С.324-331. Матер. Всеукр. науково-практ. конф. "Виклики та проблеми сучасної науки" 31.05.2023. Дніпро. ДНУ. Т.1. С.324-331.
3. <https://fti.dp.ua/conf/2023/05157-1127/>
4. 2.Sheviakov O., Burlakova I., Kondes T. Resocialization of the population of Ukraine in the post-war period. International Conference on Corporation Management-2023. 29.06.2023. Scientific Center of Innovative Research.Tallinn. Estonia. P.521-525. <https://conf.scnchub.com/index.php/ICCM/ICCM-2023/author/submission/521>
5. Zhyhailo N., Sheviakov O., Burlakova I., Slavskaya Ya., Ostapenko I., Gerasimchuk O. The Psychology of survival and the Art of winning in War. Public administration and Law Review. Issue 1(13), 2023. P.62-76.

*Шипунов Г.В., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

«ЛІВО-ПРАВЕ» ПАРТІЙНО-ІДЕОЛОГІЧНЕ РОЗМЕЖУВАННЯ В УМОВАХ «НОВОЇ ПОЛІТИКИ»: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ

Одним із найпоширеніших методів структурування політичного поля, який сьогодні активно використовують як у політологічних дослідженнях, так і у публіцистичному дискурсі, є концепція «ліво-правого» партійно-ідеологічного розмежування. Відзначаючи важливу роль, що відіграє ця концепція у сучасній науці, можна також виділити дві основні функції, які вона виконує у реальному суспільно-політичному житті: на колективному рівні сприяє соціальній орієнтації та полегшує політичну комунікацію. Тобто, функціонує як символічна система координат, що дає змогу партіям здійснити своє позиціонування та вирізнити себе з-поміж інших політичних сил, пов'язавши у такий спосіб власну політичну позицію з місцем у вказаній системі. На індивідуальному – допомагає людям зробити на цій основі зважену політичну оцінку та вибір [6, с. 3].

Входження та остаточне закріплення у політологічному дискурсі «ліво-правої» семантики, яка, однак, характеризується несталістю основних понять (вони постійно змінюються, набуваючи нових ознак та змісту, залежно від того чи іншого суспільно-політичного контексту або, навіть, політичних традицій, які панують у певному регіоні [5, с. 297-298]), дало поштовх тривалій науковій дискусії відносно специфіки концептуалізації зазначеного розмежування та його пізнавального потенціалу, особливо в умовах формування «нovoї політики» постіндустріального суспільства [4, с. 74].

Методологічна процедура визначення «лівих» і «правих» партій передбачає, насамперед, встановлення основної ідейної опозиції, яка зумовлює суть «ліво-правого» партійно-ідеологічного розмежування. На нашу думку, такою опозицією є протиставлення принципів рівності та соціальної ієрархії (нерівності). «Ліві» виступають з позицій

необхідності забезпечення більшої рівності людей у суспільстві та, відповідно, зменшення простору соціальної ієрархії. «Праві», натомість, відстоюють соціальну нерівність на тих або інших підставах, у тому чи іншому ступені як фундаментальну основу ефективного існування соціуму.

У цьому контексті необхідно зазначити, що економічний та суспільно-політичний розвиток західних суспільств призвів до поступового зменшення значення соціальних конфліктів на традиційній (матеріальній) основі. Однак, це не означало припинення політичної боротьби та, як наслідок, «кінця ідеології». В умовах забезпечення високого рівня життя та поширення політичних прав на практично усі соціальні групи на перший план вийшли нові, постматеріальні питання, пов'язані із самовираженням та якістю життя. Протистояння навколо принципу рівності за таких обставин змістилось у нову, соціокультурну площину. Як справедливо зауважує італійський філософ М. Каччарі, рівність тут набуває значення частини якості нашого життя, так само як заробіток, стан навколишнього середовища та соціальні послуги. Вона робить можливою різноманітність і дає змогу кожному бути особистістю [1, с. XIV]. Інституційними представниками цих питань стали «нові ліві» та «нові праві» політичні партії.

Зазначені процеси, пов'язані зі зміною сутності суспільно-політичних конфліктів, які визначали зміст протистояння між «лівими» і «правими», зумовили трансформацію самої концепції «ліво-правого» розмежування. На цьому тлі постало важливе дослідницьке питання щодо теоретичної та емпіричної адекватності за умов «нової політики» традиційного поділу партій на «ліві» і «праві». Виділимо чотири теорії, представники яких у різний спосіб підходять до розв'язання вказаної проблеми.

Відповідно до теорії іррелевантності (*irrelevance theory*) традиційний «ліво-правий» вимір охоплює лише конфлікт між ліберальною ринковою економікою та соціалістичним етатизмом, тоді як прихильники «нової політики» зосереджені на постматеріальних питаннях, як, наприклад, політична участь та якість життя в сучасному індустріальному суспільстві. Тож проголошується, що поняття «ліві» та «праві» є іррелевантними для нових партій, оскільки ця термінологія не може позбутися економічних конотацій. Політичним гаслом прибічників нових партій є: «Ми ні «праві», ні «ліві», ми попереду». Головна теза тут: «ліво-права» семантика застаріла, беззмістовна та майже витіснена з використання новою політичною мовою.

Прихильники теорії стійкості (*resistant theory*) виходять з позиції, що нові політичні партії в дійсності не змінюють існуючий політичний дискурс, а лише зберігають традиційні «ліві» та «праві» питання під новою етикеткою. Вони наголошують, що традиційний економічний «ліво-правий» поділ залишається важливим, але доповнюється новими нематеріальними питаннями – старі та нові значення «лівих» і «правих» зливаються в одну суперідеологію.

За твердженням Р. Інглхарта, який є головним представником теорії трансформації (*transformation theory*), виникнення «нової політики» у Західних суспільствах поступово трансформує значення «лівих» та «правих» у напрямі від економічних до неекономічних цінностей [3, с. 213]. Йдеться про те, що «ліво-правий» дискурс залишається важливим семантичним засобом структуризації політичного простору, але, водночас, втрачає своє традиційне значення. Нові партії найбільше сприяють цій семантичній трансформації «ліво-правого» поділу – переходу від асоціації з економічними питаннями до співвідношення з соціокультурними, постматеріальними проблемами.

Теорія плюралізації (*pluralization theory*) є спробою об'єднання основних принципів теорій стійкості та трансформації. Прихильники цього підходу стверджують, що має місце плюралізація значень, які асоціюються з «лівими» та «правими». На їхню думку, традиційні та нові означення «лівих» і «правих» співіснують. Нема жодних підстав стверджувати, що одні значення замінюють інші. Тож «ліва» чи «права» позиція сьогодні визначається у багатовимірному просторі політичних поглядів [3, с. 213-216].

На нашу думку, саме методологічні принципи теорії плюралізації дають змогу сформулювати теоретично цілісне та емпірично адекватне визначення «ліво-правого» розмежування партій з урахуванням широкого комплексу як традиційних (матеріальних), так і нових (постматеріальних) питань. До того ж, такий підхід дозволяє відобразити динамічний характер цього поділу, а отже, зафіксувати та осмислити зміни в означенні «лівих» і «правих».

Отже, визначення «лівих» та «правих» політичних партій в умовах «нової політики» постіндустріального суспільства зумовлює необхідність дотримання методологічної позиції про співіснування традиційних і нових визначень лівиці та правиці, які не витісняють одне одного з політичного дискурсу, а лише стають більш чи менш значущими в контексті певної соціально-політичної та економічної ситуації. Тобто, як тільки виникають нові соціальні конфлікти або актуалізуються старі, то одразу ж запускаються процеси трансформації змістового наповнення понять «ліві» та «праві», що є результатом адаптації до нових умов. Наприклад, в обставинах соціально-економічних криз відбувається відновлення значущості традиційних питань, що розмежовують «лівих» і «правих», за рахунок зменшення важливості постматеріальних проблем [2, с. 228]. І навпаки, стабільний економічний розвиток та створення необхідних умов для реалізації матеріальних потреб усіх соціальних груп в суспільстві (іншими словами, подолання соціальних конфліктів на матеріальній основі) висуває на передній план в контексті визначення «лівих» і «правих» нові, постматеріальні питання.

Усе це створює підстави для переосмислення традиційного погляду на «ліво-праве» розмежування політичного простору у форматі одновимірного лінійного поділу. Йдеться про те, що необхідність врахування матеріальних та постматеріальних питань у визначенні сутнісних ознак «лівих» та «правих» перетворює його на двовимірний. Тобто, він набуває ортогональної структури, у межах якої одна вісь відображає традиційне розмежування, засноване на матеріальних (економічних) питаннях, а інша – нове, що базується на постматеріальних (соціокультурних) проблемах. У рамках такої двовимірної структури і відбувається «ліво-праве» позиціонування партій: за одних умов з упором на економічні питання, за інших – на соціокультурні. Тож сьогодні конфігурація політичних сил помітно ускладнилась, координати політичного поля втратили колишню простоту та частково змінилися. Проте, «ліво-праве» розмежування не зникло, ба більше – воно не втратило ні функціонального сенсу, ні ціннісного забарвлення.

1. *Bobbio N. Left and Right: The Significance of a Political Distinction / N. Bobbio // Translated and Introduced by A. Cameron. – Chicago: The University of Chicago Press, 1997. – 124 p.*
2. *Hakhverdian A. The Dynamics of Voters' Left/Right Identification: The Role of Economic and Cultural Attitudes / C. E. de Vries, A. Hakhverdian, B. Lancee // Political Science Research and Methods. – December 2013. – Vol. 1, Issue 2. – P. 223-238.*
3. *Hellems S. The Left-Right Semantics and the New Politics Cleavage / H. Kitschelt, S. Hellems // Comparative Political Studies. – July 1990. – Vol. 23, № 2. – P. 210-238.*
4. *Huber J. Expert Interpretations of Party Space and Party Locations in 42 Societies / J. Huber, R. Inglehart // Party Politics. – 1995. – Vol. 1, № 1. – P. 73-111.*
5. *Jahn D. What is Left and Right in Comparative Politics? A Response to Simon Franzmann / D. Jahn // Party Politics. – 2014. – Vol. 20 (2). – P. 297-301.*
6. *Weber W. Behind Left and Right. The Meaning of Left-Right Orientation in Europe [Electronic resource] / W. Weber // Mode of access: <http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/107624/tww.pdf?sequence=1>.*

*Шолубка Т.Є., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ ЗВО ПІД ЧАС ВІЙНИ

Актуальність дослідження. З моменту повномасштабного вторгнення росії на територію України, кожен громадянин відчуває страх та піддається стресу. Формування психологічної стійкості є актуальною проблемою, адже ця властивість особистості допомагає зберегти фізичне та психічне здоров'я. Вивчення та аналіз проблеми психологічної стійкості студентів належить багатьом науковцям, а саме : Лисюк С. Г., Жигайло Н.І., Тептюк Ю.О., Крайнюк В.М., Бодров В. А., Нагірнер І. І., Вдовиченко А. В., Сивогракова З.А. тощо.

Виклад основного матеріалу. Протягом свого життя молода людина неодноразово переживає стресові ситуації, які залишають відбиток на фізичному та психічному здоров'ї. У психології під стресом розуміють стан психічної напруги, який виникає в людини під впливом складних, важких, несприятливих обставин її діяльності і повсякденного життя або в особливих, екстремальних ситуаціях. У якості стресорів (факторів, що ведуть як до виникнення в людини короточасних стресових станів, так і до розвитку важких, тривалих переживань) можуть виступати несприятливі фізичні впливи зовнішнього середовища, екстремальні ситуації, фізичні і психічні травми і т.д.[1] Стресостійкість, або іншими словами, «емоційна стійкість», дозволяє зменшити негативний вплив стресових ситуацій на організм. Стресостійкість – інтегративна властивість особистості, що характеризується такою взаємодією емоційних, вольових, інтелектуальних та мотиваційних компонентів психічної діяльності індивідуума, що забезпечує оптимальне успішне досягнення мети в складних емоційних обставинах.

Зараз суспільство висуває надто багато вимог до особистості. Амбіції, прагнення, розчарування, конкуренція, певні цілі, нескінченна низка подразників на психологічну стійкість особистості. Внутрішні кризи, посилюються зовнішніми: війна, складна економічна ситуація у світі та в Україні загалом, загроза ядерної війни та багато інших викликів. Юнацький вік – це період кардинальних змін у житті людини. Нові умови життєдіяльності, нове положення в колективі, студент починає виконувати нові для себе ролі організатора, керівника, або навіть вихователя. В сучасних реаліях одним з основних збудників стресу виступає війна. [4] Сьогодні, на жаль, війна – це наша реальність, яка прийшла на нашу землю, зруйнувала життя, домівки, плани на майбутнє. Кожен українець в цей час переживає емоції невизначеності, страху за близьких та країну, що призводить до виникнення надважкого стресу. Загалом, з психологічної точки зору, реакція стресом на кризові умови, в деяких випадках, має рятівну функцію для організму, проте, важливим є вчасно вжити заходів для виходу з стресу та запобігти виникненню складних наслідків.

Однією з центральних проблем дослідження особистості в екстремальних умовах, є проблема формування та розвиток психологічної стійкості. Психологічна стійкість визначає психічне та соматичне здоров'я людини, охороняє її від дезінтеграції та особистісних розладів, створює основу внутрішньої гармонії. Психологічна стійкість – це соціально – психологічна характеристика особистості, яка полягає в здібностях переносити екстраординальність та критичність ситуації, без будь якого збитку для себе, подолання її наслідків за допомогою певних способів, удосконалюючи особистість, підвищуючи рівень її адаптації і соціальну зрілість. Фактично ця характеристика означає наявність адаптивного потенціалу особистості, обумовлюючи її можливості в подоланні складних ситуацій. Критичні ситуації - це неможливі ситуації. Тобто це ситуація, в якій суб'єкт стикається з нездатністю задовольнити внутрішні потреби (мотивації, бажання, цінності тощо) свого життя. Критична життєва ситуація - емоційно переживана життєва ситуація, яка в її сприйнятті є складною психологічною проблемою, що вимагає свого вирішення або

подолання. Говорячи про критичні ситуації, слід пам'ятати, що мова не йде про звичні і циклічні життєві ситуації, для подолання яких ми використовуємо звичні методи. Ми говоримо про ситуації, які, щоб подолати їх, вимагають від людини пошуку нового способу подолання, використання незвичних психологічних ресурсів для вирішення ситуації [6].

Первинна здатність стійко переносити складнощі залежить від багатьох чинників – генів, виховання, соціальних можливостей тощо. Природні дані сильно розрізняються: комусь біологічно більше повезло з саморегуляцією, а у когось це слабке місце. Але це не означає, що стійкість не можна розвинути.[3] Стійкість можна визначити як здатність системи повертатися у початковий стан. Наприклад, нехай у силу будь-яких причин система відхилилася від свого стану. Якщо через деякий час вона повернулася до нього, то такий стан вважається стійким. Якщо ж система виявилася у новому стані, то стан вважається нестійким.

Навчальна діяльність студентів завжди була пов'язана з високим рівнем стресу, а в сьогоденні вплив стресогенних факторів лише збільшується. У сучасного студентства досить часто порушується емоційний, когнітивний, поведінковий і мотиваційний компонент діяльності, пов'язаний з підвищеним рівнем стресу і зниженням психологічної стійкості. Тому, щоб зрозуміти точніше, що впливає на зменшення останнього показника та зробити коректні висновки, важливо розглянути психологічні чинники стресу юнацтва, що навчається у ЗВО. Умовно стресори студентської молоді можна поділити на навчальні та особисті. Навчальні стресогенні чинники - це, ті що пов'язані з навчальною діяльністю або безпосередньо стосуються її. А особисті - пов'язані з приватним життям студента.

До навчальних стресогенних чинників можна віднести: вибір спеціальності, яка не цікава студенту; непорозуміння з одногрупниками; конфлікти з викладачами; низька успішність під час семестру; нерозуміння або недостатнє знання предмету; перевантаження або недовантаження; необхідність опрацювання величезних об'ємів навчальної інформації; незбалансований навчальний розклад та зміни в ньому; велика кількість пропусків з якого-небудь предмету; багато не зданих чи не захищених індз, лабораторних робіт чи інших завдань; високі темпи і швидкість здачі окремих іспитів і заліків; дефіцит часу; переживаннями через невизначеність результатів праці (екзаменаційної оцінки); конфлікт ролей; страх перед можливістю бути відрахованим з ВНЗ через низькі бали.

До особистих стресогенних чинники: незадовільні та некомфортні умови проживання чи праці (температура приміщення, слабке освітлення, шум тощо); недостатня кількість сну; простуда/сезонне захворювання; відповідальності перед батьками; небажаним втратити престиж в груп; невміння грамотно розподілити час; сварки або непорозуміння з батьками, рідними чи іншими близькими людьми; психологічна атмосфера на робочому місці; мала мотивація; нестабільна чи низька самооцінка; та інші приватні чинники. Чинники перераховані вище викликають роздратування, втома, почуття тривоги, почуття провини та низку інших неприємних відчуттів. До стресогенних чинників, поява яких була спричинена війною відносяться також підвищена тривожність; порушення сну; страх або паніка під час повітряної тривоги та знаходження в бомбосховищі; страх за власну безпеку; перепади настрою; погіршення пам'яті; зниження рівнів уважності та концентрації; порушення здатності навчатися; зменшення бажання комінкувати з людьми.

Практичні рекомендації щодо формування психологічної стійкості студентів ЗВО під час воєнного стану. Для того, щоб упоратися зі стресовими ситуаціями в час війни, потрібно адаптуватися до нової реальності, дотримуватися психологічних умов формування психологічної стійкості: емоційний інтелект; добробут тут і зараз; взаємна підтримка; інформаційна чистота; ведення щоденника; читання; віра; спілкування; сон; відпочинок тощо.

1. Василюк Ф.Е. Типологія переживання різних критичних ситуацій // Психол. журн. 1995. №5. Т. 16. с. 104 – 114.

2. Жигайло Н., Харко Н. *Онлайн-освіта: вимушена самоізоляція чи система отримання знань студентами закладів вищої освіти. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2021. Випуск 8. С. 36–49.*
3. Жигайло Н. І. *Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : Монографія. - Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 336 с.*
4. Корольчук В. М. *Психологія стресостійкості особистості. – К. 2009. – 511 с.*
5. Максименко С.Д. *Гене́за здійснення особистості : наук. монографія. – К. : КММ, 2006. 255 с.*
6. Максименко С. Д. *Психологія особистості : Підручник. – К. : КММ, 2007. 296 с.*
7. Нагірнер І. І. *Умови формування психологічної стійкості в навчальному процесі ВНЗ / І. І. Нагірнер Сучасні проблеми науки і освіти. – 2015*
8. *Психологія стресостійкості студентської молоді / За заг. ред. В. Шмаргуна. К.: Видавничий центр НУБіП України, 2018. 198 с.*
9. *Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, А. Ф. Косенко, Т. І. Кочергіна ; заг. ред. М. С. Корольчука. – К. : Фірма «Інкос», 2002. – 272 с*
10. Савчин М. В. *Духовний потенціал людини: монографія / М. В. Савчин. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 508 с.*

*Шрагіна Л., Одеський національний економічний
університет,
Меєрович М., фрілансер*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

– Куди ти скачеш, хлопче, чого тобі кортить?
І мерин твій кульгає, і сам ти здувся вмить.
– Ну, що за біда, ну, що за біда, ну, що за біда, їй-богу,
Відправлюся в дорогу: дивись, і пощастить.

Юлій Кім.

Створивши суспільство як штучну систему, людство тим самим, згідно з законами теорії розвитку штучних систем (ТРШС) [Меєрович, Шрагіна, 2020.] визначило й напрямок його розвитку: убік підвищення рівня ідеальності цієї системи з погляду людини – його творця й споживача. І тоді виникають природні запитання:

1. Який стан суспільства можна вважати більш ідеальним?
2. За рахунок чого може відбуватися ця ідеалізація?
3. Як може йти цей процес?

Ще в 1969р. Джеймс Міррліс і Вільям Вікрі (Нобелівська премія по економіці, 1996р.) почали шукати причини неефективної роботи ринків і виявили «асиметричність» інформації. І вже в 1970р. Джордж Акерлоф (інститут Берклі, Каліфорнія) почав розробку теорії «асиметричності» (Нобелівська премія по економіці 2001р. разом з Майклом Спенсом зі Стэнфордського й Джозефом Стігліцем з Колумбійського університетів), дійшовши до висновку про необхідність більшого втручання держави в економіку.

В 1998 році ринкова економіка була визнана в числі провідних причин голоду в бідних країнах (Нобелівська премія професорові Амартія Сен, Кембридж, США).

Криза 2008 р. у черговий раз підтвердила недосконалість існуючої господарської моделі: великий капітал у сучасних умовах менш ефективний власник, чим держава. На зустрічі глав урядів у Давосі ще в січні 2010 року відкритим текстом це висловив Президент Франції Ніколя Саркозі:

«Глобалізація породила світ, де все віддано на відкуп фінансистам. Всі! І майже нічого – людям праці. Підприємців підім'яли під себе спекулянти. І створили систему, де нормою стала ризикована гра із чужими грошима.

Дами та добродії! Без втручання держави все б взагалі звалилося. Був би повний провал. І справа отут не в тім, що краще: лібералізм або соціалізм, праві погляди або ліві. Це просто факт. Якщо ми не змінимо правила роботи банків, якщо ми залишимо без змін правила кредитування й бухгалтерського обліку, то чого ще нам чекати від такого капіталізму, як сьогодні?» [Саркози, 2010]

Соціальні інститути сучасного ринку, побудовані на вищій ступені раціональності, на обчисленні чистої вигоди, руйнівні для особистості й стали гальмом на шляху розвитку економіки.

А яка ж модель повинна прийти замість?

Досліджуючи конкретно-історичну еволюцію ринкової економіки не як окремо взятого об'єкта, а як підсистему суспільства, представники різних напрямків інституціоналізму прийшли до висновку про існування об'єктивних економічних законів, на ефективність дії яких накладаються різноманітні позаекономічні фактори – етичні, психологічні, юридичні. Їх взаємопереплетіння створює інституціональне середовище й так впливає на економічний ріст, що інвестиції забезпечують ефективність економічного розвитку лише на 20%. Провідним же фактором є соціальна політика й морально-психологічна обстановка в суспільстві [Гундаров, 2009].

Про значення моральних норм в економіці говорив ще Аристотель, протиставляючи її хрематистиці – галузі діяльності людини, пов'язаної з витягом вигоди. Наприкінці XIX століття моральний критерій в оцінку економіки ввів Т. Веблен, заклавши основи інституціоналізму:

- бізнес орієнтований на одержання прибутку й представляє регресивну силу;
- індустрія, спонукувана інженерами відповідно до технічного прогресу й інстинктами майстерності, є силою прогресивною [Веблен, 2021].

У постіндустріальну епоху на зміну фінансовому капіталу приходять капітал людський, який у суспільстві, заснованому на знанні, відіграє провідну роль у нових галузях виробництва. Саме зростаюче значення людського капіталу визначає не тільки нову структуру зайнятості, але також створює передумови для руйнування старих і формування нових соціально-економічних відносин усередині соціуму.

Виходячи з первісної потреби, що привела в стародавності окремих людей до необхідності об'єднатися, визначимо **ідеальне суспільство** як об'єднання особистостей, кожна з яких у ході спільної діяльності заради досягнення загальної мети повністю розкриває свої здатності й реалізує свої можливості.

І тоді оцінка кожного члена такого співтовариства буде відбуватися по якостях особистості, що лежить на вищому рівні потреб людини – творчому, а оцінка його соціальної значимості – за результатами його діяльності на благо всього суспільства.

Відповідь на питання №2 «За рахунок яких факторів може відбуватися ідеалізація соціуму?» підказують фахівці – теоретик (психолог) Л. С. Виготський і практик (педагог) А. С. Макаренко.

«Психологічна природа людини – це сукупність суспільних відносин, перенесених усередину особистості, що стали її функціями. Структури вищих психічних функцій – зліпок колективних соціальних відносин між людьми...» [Виготский, 2005].

«Я впевнений, що якщо людина погано вихована, то в цьому винятково винуваті вихователі. Якщо дитина гарна, то цим вона теж зобов'язана вихованню, своєму дитинству. Людина погана тільки тому, що перебувала у поганій соціальній структурі, у поганих умовах» [Макаренко, 1990].

Система цінностей людини визначається її вихованням, а виховання – це один з результатів діяльності системи освіти.

Поява і впровадження в усі сфери виробництва нових технологій, темп змін яких все зростає, викликає необхідність підвищувати рівень інтелектуалізації працівників. Задовольнити цю потребу може тільки система освіти. Саме економіка, у самому широкому змісті цього поняття, виступає основним замовником і споживачем «продукту», що випускає система освіти.

Прогнозуючи наприкінці 1950 – початку 60-х років, з якими проблемами зштовхнеться людство в 2000 році, кілька груп учених незалежно друг від друга виділили 10 провідних проблем, які будуть визначати розвиток країн. Проблемою № 1 усі назвали освіту й виховання: нові системи освіти, нові методи викладання [Байнхауэр, Шмакке, 1973].

Прогноз підтвердився: сьогодні, у третьому десятилітті XXI століття, з 4 показників, по яких Програма Розвитку ООН оцінює ІЛР – Індекс Людського Розвитку країни, два пов'язані з освітою – це рівень грамотності населення й валове охоплення населення навчанням [Індекс людського розвитку (ІЛР)].

Цікаво, що в ході дослідження майбутнього жодна із груп не спробувала спрогнозувати, до чого може привести ріст рівня освіченості населення... Але якщо на ці наслідки не звернули уваги футурологи, то їх дуже чітко в цей же час сформулювали письменники-фантасти Аркадій і Борис Стругацькі в повісті «Важко бути богом» [Стругацькі А. и Б., 1966]. Імовірно, ученим тоді просто не вистачило уяви... Або знання системного підходу й уміння його застосовувати: новий французький інституціоналізм, або економіка угод, у якому ринкова економіка розглядається не як окремо взятий об'єкт дослідження, а як підсистема суспільства, виник на рубежі 1990-х років.

Проблема «Суспільство» зайняла у футурологів 9 місце й розглядалася в контексті: демографічний вибух, аналіз взаємин між людьми, інформація як система раннього оповіщення про майбутні події. У середині XX століття, у період бурхливого розвитку промислового виробництва й створення транснаціональних корпорацій, футурологам і в голову не приходило, що не пройде й 10 років, і під сумнів у праві на життя буде відмовлено основі основ сучасної економіки – вільному ринку.

Але повернемося до системи освіти. Її основні структурні компоненти – це ціль (Навіщо вчити?), зміст (Чому?), методи (Як?), учні (Кого?) і вчителі (Хто вчить?).

Аналіз структури системи освіти і її взаємозв'язків з деякими елементами системи «Держава» показує, що розвиток системи освіти відбувався відповідно до запитів її основного замовника й споживача – економіки, і відповідав основній потребі – вижити! Але, щоб вижити на сучасному етапі – етапі виробництва ідей і технологій – і не перетворитися в «сировинний придаток», економіка вимагає сформувати у випускнику комунікативність як здатність працювати в команді, креативність як здатність приймати самостійні й ефективні рішення й навченість як здатність швидко освоювати нові технології. Звідси зрозуміло, чому увесь світ говорить про кризу системи освіти: концепції профільної освіти, і насамперед середньої, у тому числі прийнятої МОН України, морально застаріли, тому що готують фахівців для промислового етапу, що вже відходить!

Потреба змінити мотивацію, щоб підвищити продуктивність і якість праці працівника, змушує суспільство підвищувати рівень його свободи й інтелектуалізації, що зрештою призводить, відповідно до основного закону ТРШС про підвищення рівня ідеальності, до необхідності «виробництва» людини як творчої особистості.

І можновладці зіштовхнулися з корінним протиріччям: **якщо держава хоче вижити – вона повинна розвивати економіку. Щоб розвивати економіку – потрібно розвивати людину. Але мисляча особистість замислюється не тільки над пошуком рішення виробничих проблем – вона оцінює також, хто і як нею управляє та як розподіляється створений нею продукт.** І вибирає того, хто ставиться до неї як до особистості... Тому дилеми отут по суті немає – є тільки справа часу...

Залишається третє питання, саме головне: ЯК? Як може йти цей процес? Щоб забезпечити сучасну економіку відповідними кадрами, у системи освіти є тільки один варіант: перейти від існуючої «школи знань» до «школи мислення». А перехід від

нерефлексивного освоєння знань до усвідомленого оволодіння й володіння розумовими прийомами й операціями можливий тільки за рахунок зміни парадигми методології викладання – з репродуктивної на продуктивну, при якій одержання знань у ході навчального процесу стає не метою, а засобом формування творчої особистості.

Ключовий елемент такої системи освіти – Творчий Учитель: будь-яка реформа освіти й педагогічна технологія реалізуються в шкільному класі або у вузівській аудиторії, у яких нові покоління готуються до життя в конкретному суспільстві. І саме Вчитель виступає ініціатором потреби цього суспільства – його економічної й соціальної формації.

1. Байнхауэр Х., Шмакке Э. Мир в 2000 году. — М.: Прогресс, 1973. — 240 с.
2. Веблен, Торстейн. Теория праздного класса. — М. : АСТ, 2021. — 384 с
3. Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса / Психология развития человека : сб. трудов. — М. : Смысл; Эксмо, 2005. — С. 41-191.
4. Гундаров, Игорь. Есть модель выхода из кризиса.
5. http://www.stoletie.ru/obschestvo/igor_gundarov_jest_model_vyhoda_iz_krizisa_2009-07-10.htm
6. Индекс людського розвитку (ІЛР)
7. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83
8. Макаренко А.С. О воспитании. М., Политиздат, 1990. — 415с.
9. Меерович Марк, Шрагина Лариса. Технология творческого мышления. М.: Альпина Паблишер, 2020. — 4-е изд., испр. и доп. — 506 с
10. Стругацкие А. и Б. Трудно быть богом. М. : Молодая гвардия, 1966. — 432 с.
11. Саркози, Николя. Речь на открытии ВЭФ в Давосе 28 января 2010 г. <https://rg.ru/2010/01/28/davos-forum.html>

*Штепа О. С., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ЖИТТЄВОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСОБИСТОСТІ

Життєву філософію особистості ми розглядаємо, як одну з особистісних рис особистісної зрілості людини (Штепа, 2008: 69,75). Зрілість, сформованість життєвої філософії розкривається у виразній життєвій позиції особи, її етичних принципах та життєвому кредо. Зміни життєвої філософії як особистісної риси виявляється у типах психологічного самовдосконалення, самозміни і саморозвитку. Для продуктивного саморозвитку людині важливо знати власні психологічні ресурси, які визначають саме реалістичність співвідношення можливостей людини та наявної життєвої ситуації, у якій вона є. Психологічні ресурси, за результатами наших досліджень, «здійснюють інтерпретацію значущості для особи життєвої події; характеризують відкритість досвіду і трансцендування особистості; визначають позитивне переоцінювання складних життєвих ситуацій; констатують благополучність розв'язання складних ситуацій життя; уможливають занурення у життя і отримання людиною досвіду проживання власного, унікального життя» (Штепа, 2022: 108)

Водночас нас зацікавило, які саме психологічні ресурси дають змогу вибудовуватись життєвій філософії людини, якими є можливості і джерела зрілої інтерпретації життєвої позиції особистості. Відтак, метою дослідження було емпірично встановити психологічні ресурси життєвої філософії особистості. В емпіричному дослідженні ми застосували авторські методики: Опитувальник особистісної зрілості та Опитувальник психологічної

ресурсності. У дослідженні взяли участь 179 осіб 35–57 років (лікарі, правники, надавачі освітніх послуг, менеджери, приватні підприємці, представники творчих професій), з них 58% жінки та 42% чоловіки; 30% досліджуваних здобули середню спеціальну освіту, 59% вищу освіту, 11% здобули дві вищих освіти; 93% досліджуваних є у шлюбі; 65% досліджуваних вважають себе хорошим другом, 85% (з них 2/3 чоловіків) вважають, що їх погляди на життя є досить змістовними, перевірені часом і допомагають їм самостійно примати відповідальні рішення; 65 % досліджуваних сформулювали, що, на їх погляд, є життєвою філософією особистості. Особистісна зрілість та психологічна ресурсність досліджуваних характеризується середнім рівнем (відповідно M1=63,7, M2=89,4).

Для виокремлення психологічних ресурсів саме життєвої філософії як риси особистісно зрілості людини було здійснено дискримінантний аналіз (табл1), результати якого є доволі достовірними за високого показника Wilks' Lambda (0,72).

Таблиця 1

Результати дискримінантного аналізу
щодо психологічних ресурсів життєвої філософії особистості

Discriminant Function Analysis Summary						
Step 6, N of vars in model: 6; Grouping: Var17 (3 grps)						
Wilks' Lambda: ,72326 approx. F (12,542)=7,9426 p< ,0000						
Психологічні ресурси	Wilks' - Lambda	Partial - Lambda	F- remove - (2,271)	p-level	Toler.	1-Toler. - (R-Sqr.)
Упевненість у собі	0,77	0,93	9,12	0,00	0,75	0,24
Знання власних психологічних ресурсів	0,76	0,94	7,44	0,00	0,41	0,58
Робота над собою	0,73	0,98	2,58	0,07	0,84	0,15
Уміння вмщувати власні психологічні ресурси	0,74	0,96	4,22	0,01	0,36	0,63
Творчість	0,73	0,98	1,71	0,18	0,71	0,28
Допомога іншим	0,73	0,98	1,66	0,19	0,80	0,19

З'ясовано, що життєва філософія як риса особистісної зрілості з 14 психологічних ресурсів висвітлює такі, як упевненість у собі, робота над собою, творчість, допомога іншим, а також такі ресурси, що визначають здатність особи бути ресурсною, - знання власних психологічних ресурсів і уміння вмщувати власні психологічні ресурси.

За допомогою регресійного аналізу було визначено, які саме і ресурси є чинниками для життєвої філософії як риси особистісної зрілості (табл 2).

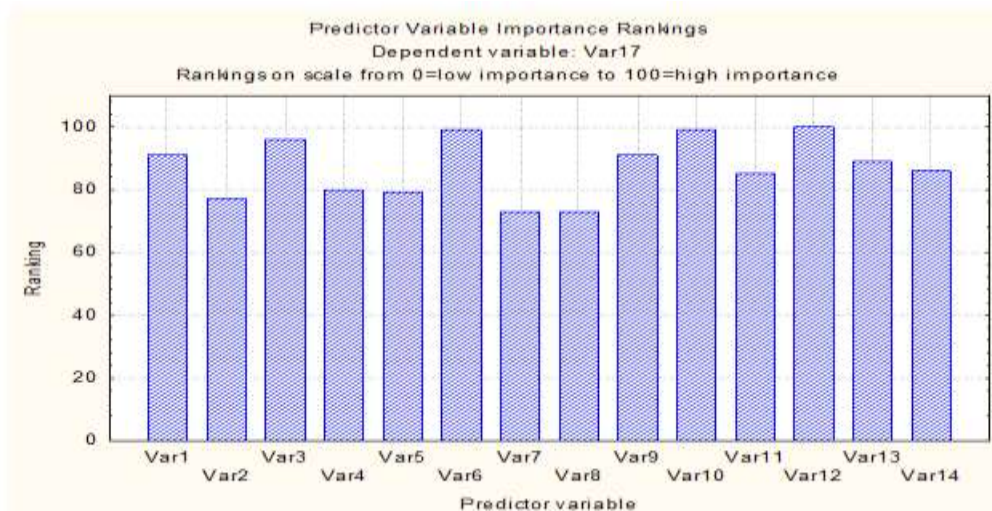
Таблиця 2

Результати покрокового регресійного аналізу щодо психологічних ресурсів як чинників
життєвої філософії особистості

Психологічні ресурси	Step - +in/-out	Multip le - R	Multiple - R-square	R-square - change	F - to - entr/rem	p-level	Variables - included
Знання власних психологічних ресурсів	1	0,36	0,13	0,13	42,78	0,00	1
Упевненість у собі	2	0,42	0,18	0,04	15,62	0,00	2
Робота над собою	3	0,45	0,20	0,02	8,40	0,00	3
Допомога іншим	4	0,46	0,21	0,00	2,88	0,09	4
Уміння вмщувати власні психологічні ресурси	5	0,46	0,21	0,00	2,23	0,13	5

Виявлено, що чинниками життєвої філософії є та самі психологічні ресурси, що вона їх дискримінує; тобто впливають на рівень сформованості життєвої філософії саме ті ресурси, які людина може рефлексувати. Відтак, людина може оперувати психологічними ресурсами власної життєвої філософії.

У спосіб класифікаційного аналізу було встановлено, які психологічні ресурси є предикторами життєвої філософії (рис.1).

1 – впевненість у собі, 2 – доброта до людей, 3 – допомога іншим, 4 – успіх, 5 – любов, 6 – творчість, 7 – віра у добро, 8 – прагнення мудрості, 9 – робота над собою, 10 – самореалізація у професії, 11 – відповідальність, 12 – знання власних ресурсів, 13 – уміння оновлювати власні ресурси, 14 – уміння вмщувати власні ресурси.

Рис. 1. Психологічні ресурси як предиктори життєвої філософії особистості

Найвищий ранг предиктора, тобто ресурсу, який зумовлює скерування життєвої філософії особистості, є знання власних ресурсів (ранг 100), також значущими предикторами є ресурси творчості (ранг 99), допомога іншим (ранг 96), робота над собою (ранг 91), впевненість у собі (ранг 91), уміння вмщувати власні ресурси (ранг 86).

За допомогою аналізу причин та ефектів (рис.2) уточнено, що сформованість життєвої філософії є ефектом актуалізованості саме психологічного ресурсу роботи над собою, який виявляється у здатності людини до самозміни завдяки саморефлексії власних особистісних рис та поведінки; а результатом самозміни постає зниження рівня страху перед життєвими задачами.

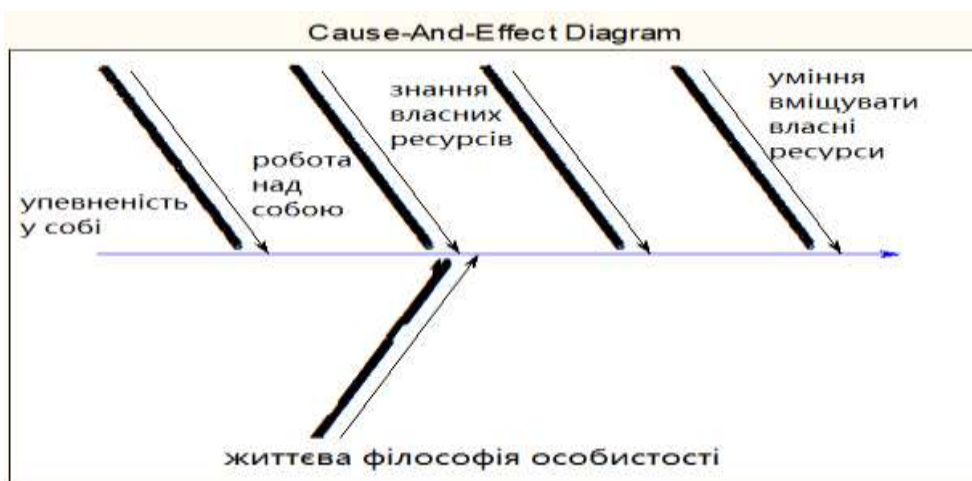

Рис.2. Фішбон психологічних ресурсів життєвої філософії особистості

За результатами емпіричного дослідження доцільно вважати психологічними ресурсами життєвої філософії особистості такі: упевненість у собі, робота над собою, творчість, допомога іншим, знання та вміння вміщувати власні психологічні ресурси. Визначальними функціями цих психологічних ресурсів щодо сформованості життєвої філософії є такі: впливають на характер життєвої філософії – її зміст і сформованість (зокрема, знання власних ресурсів і впевненість у собі), скеровують напрям розгортання відносно певних цінностей (робота над собою, вміння вміщувати власні ресурси), насичують зміст її принципів (творчість, допомога іншим).

Ресурсне тлумачення життєвої філософії особистості, на наш погляд, розкриває, якими саме є ті резерви, що так необхідні людині для уможливлення реалізації її намірів у життєвих обставинах; ймовірно, дає змогу прогнозувати силу її суб'єктності у складних життєвих обставинах; обґрунтовує реалістичність шансів на самоздійснення.

1. *Штена, О. С. (2008). Особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг. Монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 232с.*
2. *Штена, О. С. (2022). Операціоналізація поняття «психологічні ресурси». Людина і суспільство: філософські, психологічні та політологічні виміри. В 3 кн. Кн. 1. Особистість в соціумі: психологічні механізми активності : монографія / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника ; [Т. Б. Партико, Н. П. Гапон, С. Л. Грабовська та ін.]. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. С.83–108.*

*Шукатка О.В., Криворучко І.В., Львівський
національний університет імені Івана Франка*

ІВАН БОБЕРСЬКИЙ ПРО ДУХОВНІ АСПЕКТИ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Безперечно, Іван Боберський є знаковою особистістю в українській історії та педагогіці. Він є засновником термінів із фізичного виховання, автором безлічі теоретичних праць про викладання «тілесного виховання» у школах, про командні ігри на уроках фізичної культури і т.д. Безцінним джерелом, яке є основою для дослідження педагогічних поглядів Івана Боберського про здоровий спосіб життя, є його лист до «Сокола-Батька» за 10 вересня 1937 року «Гартована сталь», яку з незначними змінами опубліковано в сокільському календарі на 1938 рік. Оприлюднив цей лист доктор історичних наук, дослідник біографії Івана Боберського Андрій Сова. Саме це історичне джерело і стане основою для дослідження духовних аспектів здорового способу життя за І. Боберським.

Вченими І. Огірко, О. Огірко, О. Логвиненко детально розкрито термін «здоровий спосіб життя» як інтегроване поняття. Загалом, здоровий спосіб життя є важливим напрямом збереження здоров'я, який вміщує в себе не лише матеріальну а й духовну складову, від взаємодії яких залежатиме фізичний стан людини [4]. Саме фізичні та духовні зусилля, цілісна система проявів особистісних якостей та моральність, на думку О. Логвиненка, є одними з компонентів здорового способу життя [2]. І. Огірко та О. Огірко наголосили на тому, що фізичне виховання, потребує повного тілесного та духовного розвитку, опираючись на всевітньо відоме латинське прислів'я: «У здоровому тілі – здоровий дух» [3]. Дослідники вважають, що спорт як один із складових здорового способу життя має бути універсальним засобом фізичного та духовного вдосконалення та морального зростання, оскільки його основною функцією є плекання до гармонії тіла та людської гідності [3].

Іван Миколайович Боберський як теоретик та засновник української національної фізичної культури наголосив у вищенаведеному листі за 1937 рік: «Розумно ведена руханка дає не лише сильні мязи і витривалі нерви, але вона впоює товариську лучність, взаємне довіря, душевну єдність, почуття спільної хоробрости і чести. Думки не розбігаються в

розтіч, але сходяться, вирівнюються. Люди лучаться, щоб помагати одні другим, скріпляти себе взаємно, щоб згідно побіджати злобу і карно стреміти до найшляхотніших цілей свого народу і цілого людства» [1]. Теоретик української педагогіки з наряду фізичного виховання стверджував, що саме фізична вправа або «руханка» розвиває духовні якості людини. Це і товариськість, і взаємне довір'я, почуття хоробрості та чесності. Підтвердили цю думку І. Огірко та О. Огірко, які вважають, що спорт – це є школа патріотизму, витривалості та вищенаведених духовних ознак людини, які тісно пов'язані з релігійними принципами [3].

Іван Боберський підтвердив своїми висловлюваннями, що духовність є однією з головних критеріїв здорового способу життя. Майже на усіх етапах розвитку суспільства поняття «духовність» було невід'ємним від релігійного аспекту, водночас відбивало як релігійний, так і ціннісний, культурний, моральний та почуттєво-емоційний аспекти. Критеріями духовності є творчість, вміння розуміти людину, довіряти їй і співпереживати з нею [4]. Про це говорив й Іван Боберський: «Маємо стати витривалі і пружисті як сталь. Провадить нас не чужий, але наш власний провідник, який розуміє нас і старається заслужити собі на наше повне довір'я. Веде до успіху, до честі і до пісні побіди» [1].

Проаналізувавши лист Івана Боберського «Гартована сталь» та наукові праці сучасних українських дослідників про духовні аспекти здорового способу життя, робимо висновок, що висловлювання засновника української національної фізичної культури про вплив фізичних вправ на розвиток духовних якостей людини, є актуальними і станом на сьогоднішній день. Іван Миколайович Боберський довів, що духовні аспекти є, безсумнівно, одними з головних аспектів формування здорового способу життя.

1. Боберський І. *Гартована сталь. Сокільський календарець 1938*. Львів: видав Сокіл-Батько, 1937. С. 29–30.
2. Логвиненко О. *Здоровий спосіб життя як наукове інтегроване поняття. Молодь і ринок*. 2014. № 5. С. 62-65.
3. Огірко І., Огірко О. *Духовно-моральні аспекти фізичного виховання. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. № 2 (18). С. 21-27.*
4. Шукатка Оксана, Криворучко Ілля. *Духовні аспекти здорового способу життя. Теоретико-методичні основи організації фізичного виховання молоді: матеріали Х Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 13-14 трав. 2021 р.)*. Львів: видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2021. С. 44–45.

Яж Ю.А., Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКА

Актуальність теми. Явище професіоналізму інтенсивно досліджується в психології праці (насамперед у рамках професіографічного підходу), акмеології й приватних прикладних аспектах психології (педагогічної, військової, юридичної й т.п.). При цьому дослідники виділяють структуру професіоналізму у вигляді узагальненого й абстрактного поняття з визначенням конкретного прояву даного феномена в розвитку професіонала, тобто суб'єкта-діяча. Еволюція професіографічного підходу в дослідженні розвитку професіонала на сьогоднішньому етапі свого руху характеризується переходами:

- від поелементного до цілісного системно-структурного підходу;
- від системно-структурного до генетичного й динамічного;
- від технічного до антропоцентричного;

- від жорстко нормативного до індивідуалізованого, ймовірного;
- від антропоцентричного до гуманістичного й акмеологічного [7].

У психологічному плані ідея професіоналізму розглядається ширше, ніж просте уявлення про високий рівень вміння професіонала. С.Д.Максименко розглядає професіоналізм як складну систему, що має не тільки зовнішню функцію («віддачу»), але й необхідні їй, як правило, складні та різноманітні внутрішні, зокрема, психічні функції. До цих внутрішніх психічних функцій відносяться: побудова образу майбутнього результату діяльності; певне «виношування» уявлень про шляхи й способи, варіантах досягнення цього результату; емоційне підготування до роботи; загальна свідомість захищеності в суспільстві й багато чого іншого, включаючи й певний образ навколишнього світу взагалі. Окремі власні уявлення, образи-регулятори поведінки й діяльності – виникають, в остаточному підсумку, не інакше як у контексті цілісного образу оточуючого світу, що сформувався до даного моменту в даної людини; виникають як «актуалізовані частини» цілісного образу світу.

Аналіз останніх досліджень. У розробці питань психології професіоналізму в професіографічному підході є модульний, задачний і акмеологічний принципи в їхньому синтетичному варіанті. В акмеологічних дослідженнях акцент здійснюється на співвідношення особистісного й дієвого принципів у контексті саморозвитку фахівця. При цьому йдуть пошуки у виявленні головних детермінант прогресивного розвитку, досліджуються основні його умови й фактори, а також те, що перешкоджає такому розвитку й основні інваріанти професіоналізму (Е. Н. Богданов, В. Т. Зазикін). Психологічний аналіз (С. Д. Максименко, М. Й. Боришевський, В.О.Васютинський, С.Л.Грабовська, В. П. Москалець, М. В. Савчин, В. В. Москаленко, Г. О. Балл, В. Л. Зливков, Н.І.Жигайло) [1-8] розкриває усвідомлений внутрішньоособистісний рух суб'єкта до професійного еталона, який дозволяє йому на основі самопізнання, саморозвитку, самореалізації визначити свою «точку опори» – джерело, рушійну силу розвитку. Образ акме – сукупність найвищих якісних показників професіонала, вартісно-світоглядних, інтелектуальних, емоційно-почуттєвих, мотиваційних, вольових, комунікативних характеристик і складових психічного, фізіологічного й духовного здоров'я суб'єкта діяльності як професіонала, отриманих у процедурах оцінювання, корекції й розвитку. Відповідно поняття майстерності, професіоналізму, діяльності структуруються із пріоритетного початку особистості людини.

Акмеологи розрізняють професіоналізм діяльності й професіоналізм особистості.

Професіоналізм діяльності – якісна характеристика суб'єкта праці, що відбиває високу професійну кваліфікацію й компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок і вмінь, у тому числі заснованих на творчих рішеннях, володіння сучасними алгоритмами й способами вирішення, професійних завдань, що дозволяє здійснювати відповідальність із високою й стабільною продуктивністю.

Професіоналізм особистості – якісна характеристика суб'єкта праці, що відбиває високий рівень розвитку професійно важливих і індивідуально-ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіоналізму, високий рівень креативності, адекватний рівень вимог, мотиваційну сферу й ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток [3-4].

Специфікою психологічного підходу є перенесення акценту з розвитку професійно важливих якостей (комплексний підхід) на розвиток і формування суб'єкта-діяча (як динамічно-системної освіти) у рамках життя людини як цілого. Найбільш відомими періодизаціями розвитку людину як суб'єкта праці є розробки С. Д. Максименка, М. В. Савчина.

У періодизації С. Д. Максименка виділені наступні ланки процесу професійного становлення:

1 ступінь: вибір професії – стадія «оптації» – характеризується підготовкою до життя, до праці, підготовкою свідомого й відповідального планування й вибору професійного шляху.

2 ступінь: стадія адепта – це професійна підготовка.

3 ступінь: стадія адаптанта – це входження в професію після завершення професійного навчання стадія триває від декількох місяців до 2–3 років.

4 ступінь: стадія інтернала – це входження в професію як повноцінний колега, здатний працювати на нормальному рівні як «свій серед своїх».

5 ступінь: стадія майстра – коли про працівника можна сказати, що він кращий серед звичайних і гарних, тобто працівник помітно виділяється на загальному тлі має свій стиль і своє «лице»).

6 ступінь: стадія авторитету – означає, що працівник став кращим серед майстрів.

7 щабель: стадія наставника – вищий рівень роботи будь-якого фахівця. Ця стадія цікава тим, що працівник стає не просто чудовим фахівцем у своїй області, але й учителем, здатним передати кращий свій досвід учням і втілити в них частину своєї душі. Таким чином, вищий рівень розвитку будь-якого фахівця – професіонал, що став наставником, учителем, консультантом, що втілює в собі культуру в кращому розумінні цього слова.

Міркуючи про етапи освоєння професії, є наступні рівні професіоналізму:

- допрофесіоналізм (людина вже працює, але не має повного набору якостей справжнього професіонала);
- професіоналізм (людина – професіонал, тобто стабільно працює й виконує все, що від нього потрібно з високою якістю);
- суперпрофесіоналізм (творчість, особистісний розвиток, те, що називається «акме» – вершина професійних досягнень);
- псевдопрофесіоналізм (зовні досить активна діяльність, але при цьому людина або робить багато «браку» у роботі, або сама деградує як особистість);
- постпрофесіоналізм (людина може бути «професіоналом у минулому», «екс – професіоналом», а також може виявитися порадиником, наставником для інших фахівців).

У середині рівня професіоналізму автор виділяє конкретні етапи й ступені розвитку професіонала по позиціях:

- адаптація (позиції: стажист, переконаний фахівець, ерудит, методист; первинне засвоєння людиною норм, менталітетів, необхідних прийомів, технік, технологій професії);
- самоактуалізація (позиції: самодіагностика, усвідомлена індивідуальність, самоекспериментатор, цілісна особистість з Я-концепцією, що самопрогнозує свій професійний шлях спеціаліст; на цьому етапі головними складовими являються усвідомлення людиною своїх можливостей і саморозвиток засобами професії з закріпленням індивідуального стилю діяльності);
- майстерність як гармонія із професією (позиції: майстер професійної діяльності в спілкуванні, діагност, гуманіст, вихователь, консультант і наставник, координатор, керівник, експерт засвоєння й відтворення на гарному рівні кимсь раніше створених методичних рекомендацій, розробок, інструкцій, високих стандартів);
- суперпрофесіоналізм: (позиції: учасник і ініціатор інновацій, творець і новатор, дослідник, експериментатор, що досягає у своїй професії вершин («акме») у якості творця своєї особистості й у розвитку інших) – ведучим на цьому етапі є творче перетворення професійного середовища або проектування нового професійного середовища.

Аналіз етапів і рівнів розвитку професіоналізму дозволяє дійти висновку, що головним у цьому процесі є вихід суб'єкта діяльності в позицію творчого-проекування себе як особистості і як професіонала, із творенням нової професійної дійсності й, тим самим, формування образу й стилю свого життя.

Виходячи з різних підстав, дослідники виділяють різні спеціальні здібності. В одному випадку основною спеціальною здатністю керівника називають талант спілкування, структурними компонентами якого є наступні складові: 1) уміння повно й правильно сприймати людину; 2) уміння розуміти внутрішні властивості й особливості людини; 3) здатність до співпереживання; 4) уміння аналізувати свою поведінку; 5) уміння управляти собою й процесами спілкування [4]. В іншому варіанті до спеціальних здібностей психолога

відносять: 1) рівень сформованості інтерперсональних: комунікативних умінь; 2) рівень сформованості антропоцентричної спрямованості (інтегральної чутливості до об'єкта, процесу й результату психологічної діяльності); 3) рівень сформованості проектних вмінь.

Виокремлення спеціальних здібностей як професійно важливих якостей (ПВЯ) керівника, заснований на наближенні до реального синтезу професійної позиції теоретика й практика.

Таблиця 1.

Особливості діяльності	Вимоги до ПВЯ
Діяльність, – завжди взаємодія, спілкування (комунікація).	– мотивація й готовність до співпраці; – культурна продуктивність; – соціальна компетентність; – навички вербалізації; – комунікативні навички (розуміння).
Діяльність – робота з особливим типом інформації. (психологічної).	– соціальна допитливість; – аттенціональні здатності; – навички соціальної перцепції; – психологічна проникливість.
Діяльність – робота з абстрактними моделями і їх інтерпретація.	– високий загальний інтелект; – аналітико-синтетична лабільність; – навички раціоналізації когнітивних конструкцій.
Динамічність і ірраціональність об'єкта діяльності.	– гнучкість і рухливість розумових процесів; – креативність; – практичне мислення; – соціальний інтелект.
Емоційна «завантаженість» процесу діяльності.	– фрустраційна толерантність; – навички саморегуляції; – навички емпатії; – емоційна продуктивність.
Особистісна включеність у процес діяльності.	– навички рефлексії; – відповідальність; – навички самоконтролю; – адекватна своїм можливостям самооцінка; – навички роботи зі своїми обмеженнями.
Прагматичність і оперативність процесу діяльності.	– навички фасилітації; – здатність (не схильність) до ризику; – сміливість і впевненість у собі; – наполегливість; – працездатність.

Висновки. Представлені варіанти «ідеального» образу керівника в аспектах завдань і діяльності дозволяють побачити можливі нормативні проекти формування професіоналізму фахівця в умовах освітньої підготовки. Хоча ці зразки й відрізняються по своєму змістовому наповненню й обсягу, поняття ефективного психолога, проте вони мають і спільні між собою структурні компоненти. До них можна віднести наявність специфічних характеристик активності менеджера в просторі інтерперсональних відносин із приводу психічної реальності й способів роботи із цією реальністю – з антропоцентричною спрямованістю (з «людським виміром» у людині – клієнту).

Наявні в літературі інваріантні характеристики професіоналізму фахівця носять лише описовий характер, без пояснення психологічного механізму самоорганізації виявлених факторів у цілісність, в індивідуальній траєкторії формування професіоналізму.

Процесуальний характер (етапи й рівні руху) розвитку професіоналізму приводить до висновку, що головним у цьому процесі є вихід суб'єкта діяльності в позицію творчого самопроекування себе як професіонала, із творенням нової професійної дійсності, стилю й

способу свого життя. Дослідження професіоналізму керівника у вітчизняній літературі носять фрагментарний, одиничний і приватний характер і, в основному, індивідних і особистісних аспектів його професіоналізації тощо.

1. Васютинський В. О. *Психологічні виміри спільноти : монографія / Вадим Васютинський ; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. — К. : [Золоті ворота], 2010. — 119 с*
2. Васютинський, Вадим. *Інтераційна психологія влади / В. Васютинський. — К. : [б.в.], 2005. — 492 с.*
3. Грабовська С.Л. *Комунікаційний менеджмент і управління трудовими ресурсами в некомерційних організаціях. — Львів: ІМГС, 2002. — 487с.*
4. Жигайло Н. І. *Комунікативний менеджмент: навчальний посібник / Н. І. Жигайло. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012 — 368 с.*
5. Жигайло Н. І., Закалик Г.М. *Психологія змін та інновацій : навчальний посібник. — Львів : СПОЛОМ, 2017. — 430с.*
6. Жигайло Н. І. *Психологія бізнесу та управління: навч. посібн. / Автори: Н. І. Жигайло, М. М. Цимбалюк, М. О. Кохан та ін.; за редакцією проф. Н. І. Жигайло. - Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2023. — 402 стор. (Видання 2-ге, перероблене та доповнене).*
7. Каламаж Р. В. *Психологія формування професійної Я-концепції майбутніх юристів: автореф. дис ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Руслана Володимирівна Каламаж. — Київ: Б.в., 2010. — 45 с.*
8. Максименко С. Д. *Психологія особистості : підруч. для студентів вищих навч. Закладів / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. — К. : КММ, 2007. — 296 с.*
9. Савчин М. В. *Психологія відповідальної поведінки : [монографія] / М. В. Савчин. — Івано-Франковськ : Місто НВ, 2008. — 280 с.*

Stanienda Jo.

KAPITAŁ SPOŁECZNY I JEGO WARTOŚĆ W PROCESIE INKLUZJI CYFROWEJ

Rozwój nowych technologii w coraz większym stopniu wpływa na życie człowieka i powinien poprawiać jakość oraz komfort jego życia. Jednak w wielu przypadkach powoduje technofobię (strach technologiczny), objawiającą się niepewnością oraz obawami i lękiem przed postępującą cyfryzacją. Konsekwencją tego są ekstremalne i irracjonalne zachowania wobec technologii, które dotyczą znacznej części dorosłej populacji, która nie posiada umiejętności cyfrowych. W związku z tym konieczna staje się adaptacja do współczesnych wymogów gospodarki i rozwój umiejętności radzenia sobie ze zmianami wynikającymi z czwartej rewolucji przemysłowej. Wsparcia w tym zakresie udzielają podmioty społeczne, podejmujące działania przy wykorzystaniu kluczowych zasobów w postaci kapitału społecznego, bez którego nie mogłyby skutecznie funkcjonować. Jest on ważnym źródłem kreacji wartości, jak również wartością pobudzającą przedsiębiorczość społeczną, która przez eliminację dysproporcji społecznych stymuluje harmonijny (zrównoważony) rozwój społeczno-ekonomiczny. Kryzys związany z pandemią Covid-19 oraz wojna w Ukrainie nasiliły potrzebę bardziej aktywnego udziału przedsiębiorstw i społeczeństwa w rozwiązywaniu długoterminowych problemów społecznych. Okres pandemii, cyfryzacja oraz postęp technologiczny wpłynęły na zmianę cech identyfikujących kapitał społeczny, a więc poziom zaufania, wzajemne relacje, siłę i intensywność współpracy oraz skalę korzyści ze współpracy, ale także na budowania potencjału przedsiębiorczości społecznej na bazie kapitału społecznego

korzyści, jednak bez właściwego wykorzystania i zrozumienia technologii przestrzeni ta może być przytłaczająca, a nawet niebezpieczna.

Kolejny etap dotyczy posiadania kompetencji cyfrowych, a więc **pewnego zasobu wiedzy, umiejętności i postaw, którymi są: umiejętność korzystania z informacji i danych, komunikacja i współpraca, tworzenie treści cyfrowych, bezpieczeństwo i krytyczne myślenie oraz kwestionowanie pewnych treści** (być może jedna z istotniejszych umiejętności w przyszłości), **rozwiązywanie problemów**. Są to kluczowe kompetencje niezbędne obywatelom w procesie inkluzji społecznej, ekonomicznej oraz cyfrowej, a więc do samorealizacji, zdrowego i zrównoważonego stylu życia, szans na zatrudnienie, aktywnego obywatelstwa. Kompetencje cyfrowe wpływają na różne obszary ludzkiego życia. Poprawiają jego jakość, integrację społeczną oraz sprzyjają tworzeniu społeczeństwa online i wspólnot wirtualnych, które stają się fundamentem dla nowoczesnego społeczeństwa interaktywnego.

Po realizacji poszczególnych następujących po sobie etapów cyklu następuje włączenie, a więc inkluzja cyfrowa, polegająca na pełnym uczestnictwie jednostek i grup w przestrzeni cyfrowej. Inkluzja cyfrowa jest nierozzerwalnie związana i przyczynia się do inkluzji społecznej, ponieważ aktywne uczestniczenie w świecie cyfrowym zapewnia osiągnięcie określonych korzyści, które mają także charakter społeczny. Dostęp do Internetu i posiadanie stosownych umiejętności w tym zakresie mają moc poszerzania kompetencji społecznych, ułatwiają dotarcie do podstawowych usług, stwarzają możliwości pełnego uczestnictwa w życiu obywatelskim, procesie uczenia się przez całe życie i szerzenia aktywizmu.

Włączenie cyfrowe zmniejsza marginalizację społeczną, ponieważ osoby wykluczone cyfrowo, są na ogół także wykluczone społecznie. Konsekwencją włączenia cyfrowego jest uczestniczenie w internetowych wspólnotach, a tym samym rozwój sieci ich społecznych powiązań i tworzenie „silnych więzów z grupą osób, których spotkanie w świecie realnym byłoby utrudnione lub niemożliwe.

Ewolucja i szybki rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych w pewnym momencie spowodują, że powstanie nowa technologia cyfrowa i część społeczeństwa nie będzie mogła z niej skorzystać ze względu na brak kompetencji. W ten sposób powstanie luka kompetencyjna. Pojawia się ona coraz częściej jako wynik skracającego się cyklu życia kompetencji i w związku z tym uzasadnia potrzebę uczenia się przez całe życie. Pojawienie się luki kompetencyjnej powoduje ponowne wykluczenie cyfrowe.

Cykl inkluzji cyfrowej jest procesem ciągłym, ponieważ rozwój technologii cyfrowych będzie co jakiś czas powodował powstanie luki kompetencyjnej i tym samym wykluczenie cyfrowe. Aby zapewnić inkluzję cyfrową i społeczną konieczne jest ponowne zrealizowanie poszczególnych etapów cyklu inkluzji od wykluczenia do włączenia.

*Микієвич Л.М., Львівський національний
університет імені Івана Франка*

НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЯК ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Під джерелом права в юридичному контексті розуміється акт правотворчості, що об'єктивувався в документальному вигляді і виступає формою юридичного існування норм права. Особливості джерел тієї або іншої системи або галузі права залежать від їх змісту та природи, яка, у свою чергу, визначається змістом регульованих суспільних відносин.

У національній літературі до джерел міжнародного приватного права прийнято відносити:

– національне (внутрішнє) законодавство;

- міжнародні договори;
- міжнародні звичаї;
- судову та арбітражну практику

В доктрині поширеною є думка про «подвійну» природу джерел міжнародного приватного права, згідно якої до них відносяться як національно-правові, так і міжнародно-правові форми (міжнародні договори і міжнародно-правові звичаї [1, с. 23]).

Вказане виступає основною особливістю джерел міжнародного приватного права: з одного боку, джерелами є міжнародні договори і міжнародні звичаї, а з іншого – норми законодавства і судова практика окремих держав та вживані в них звичаї в сфері торгівлі і мореплавства. В першому випадку мається на увазі міжнародне регулювання (в тому розумінні, що одні і ті ж норми діють в двох або декількох державах), а в другому – регулювання внутрішньодержавне. Подвійність джерел не означає можливості розділення міжнародного приватного права на дві частини, предметом регулювання в обох випадках є одні і ті ж відносини [2, с. 46].

На противагу цьому існує точка зору науковців, які розглядають міжнародне приватне право як складову виключно національного права і вважають, що його джерелами, як і будь-якої іншої галузі національного права, можуть бути лише національно-правові джерела. Відповідно до даного підходу, міжнародно-правові за походженням норми стають обов'язковими для суб'єктів відносин, що регулюються міжнародним приватним правом певної держави, лише після їх «трансформації» у її внутрішнє законодавство (шляхом ратифікації відповідного міжнародного договору, санкціонування застосування міжнародних звичаїв та ін.) [3, с. 37-38].

Також слід звернути увагу, що правова доктрина вітчизняними науковцями переважно не розглядається у в якості джерела міжнародного приватного права, на відміну від міжнародного публічного права [4]. Водночас не можна повністю відкидати використання правової доктрини в практиці правового регулювання відносин в сфері міжнародного приватного права. Так, згідно ч. 1 ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право», «При застосуванні права іноземної держави суд чи інший орган встановлює зміст його норм згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі». Вказане дає підстави вести мову про використання правової доктрини при розробці і тлумаченні норм міжнародного приватного права, а також застосуванні норм іноземного права.

Отже, розглянемо детальніше джерела, які здійснюють правове регулювання спадкування за законом в міжнародному приватному праві.

Основним законом, який регулює такі відносини є Конституція України. Так, у ч. 3 ст. 25 Конституції вказано, що Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. У ч. 1 ст. 26 передбачається, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі права і обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними документами України [5].

Наступними за значенням у сфері регулювання спадкування в міжнародному приватному праві є Закон України «Про міжнародне приватне право» було прийнято 23 червня 2005 р. Закон встановлює порядок урегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок. Колізійним спадковим нормам присвячено розділ X, під назвою «Колізійні норми щодо спадкування» (статті 70–72). Зокрема, питання спадкування за законом регулюються статтями 70 та 71, які визначають, правом якої держави регулюються спадкові відносини та правом якої держави регулюється спадкування нерухомого майна і майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні. У державах, особливо тих, що належать до «сім'ї континентального права», також діють аналогічні закони. Так, чинним є Закон з міжнародного приватного права Польщі 1965 р., який діє у

редакції 2009 року, Закон з міжнародного приватного права в Австрії прийнято у 1978 р., в Угорщині -1979 р.; у ФРН - 1986 р. Одним із найдетальніших щодо регламентації правовідносин є Закон з міжнародного приватного права Швейцарії 1987 р., який налічує близько 200 статей. З 1992 р. однойменний закон діє у Румунії. У 1998 р. було прийнято Закон про міжнародне приватне право у Грузії. Він охопив не тільки норми матеріального, але і процесуального права [6, с. 50] У Словенії діє Закон про міжнародне приватне право і процес 1999 р. У 2002 р. було прийнято Закон про міжнародне приватне право в Естонії, 16 липня 2004 р.- у Бельгії, 4 липня 2007 р.- у Македонії, 27 листопада 2007 р.- у Туреччині (охоплює питання цивільного процесу), у 2012 році – у Китаї. 17 травня 2005 р. було прийнято Кодекс міжнародного приватного права Болгарії.

У державах «сім'ї загального права» чинними є Закон з міжнародного приватного права штату Луїзіана 1991 р., Закон про міжнародне приватне право (різні положення), прийнятий у Великобританії 1995 р. Проте, незважаючи на його назву, він присвячений тільки окремим питанням. Цей Закон реалізував пропозиції англійської та шотландської комісій з права, які тривалий час розглядали питання про реформу міжнародного приватного права. Закон набував чинності поступово. Остаточо почав діяти з 1 листопада 1996 р.

Матеріальні норми, які регулюють спадкові відносини у державах «сім'ї континентального права» містяться у цивільних кодексах. В Україні спадкові правовідносини регулюють норми Книги шостої Цивільного кодексу за назвою «Спадкове право». Також вагоме значення має Закон України «Про нотаріат» [7], у якому Розділ ІV присвячено питанням застосування законодавства іноземних держав та міжнародних договорів, Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. [8], у якому визначаються повноваження нотаріусів щодо вжиття заходів стосовно охорони спадкового майна та видачі свідоцтв про право на спадщину (Глава 9, 10). У Франції книга ІІІ Цивільного кодексу «Про різні способи, якими набувається власність» містить ст. 711, відповідно до якої власність на майно набувається внаслідок спадкування, дарування між живими, за заповітом і внаслідок зобов'язань. Титул І цієї книги, який має назву «Про спадкування», містить норми про відкриття спадщини й перехід спадку до спадкоємців, про умови, необхідні для здійснення спадкування та порядок спадкування, про права держави, про прийняття спадку та відмову від нього, поділ майна та його повернення.

Книга п'ята Цивільного уложення Німеччини 1896 р. регулює порядок спадкування, прийняття спадку та відмову від нього, відповідальність спадкоємця за спадковими боргами. Також визначено коло спадкоємців та врегульовано їх відносини з кредиторами спадкодавця, основи відмови від спадку. Цивільний кодекс Швейцарії норми, які регулюють відносини спадкування за законом містяться у книзі ІІІ, яка має назву «Про спадки».

У Польщі спадкові відносини регулюються Цивільним кодексом у книзі ІV. Визначаються черги спадкоємців, порядок прийняття та відмови від спадщини, особливості спадкування за правом представлення та оформлення прав на спадщину. Цивільний кодекс Білорусії врегульовує аналогічні відносини у розділі VI (глави 69,71-72).

У Цивільному кодексі Бразилії також спадкові відносини регулюються книгою ІV, у якій визначаються загальні положення, положення про передачу спадщини, про її прийняття та відмову від неї, особливості спадкування за законом тощо. Наприклад, у Болгарії та Естонії правове регулювання спадкових відносин здійснюється спеціальними законами «Про спадкування».

У державах «сім'ї загального права» ключове місце належить судовому прецеденту. Однак у цих країнах поруч із судовими прецедентами суттєва роль у регулюванні відносин, зокрема і спадкових, належить закону. Хоча, у США ніколи не існувало єдиного цивільного кодексу, який би, як вказують С.Боботов та І.Жигачев, «подібно наполеонівському творінню цементував би громадянське суспільство» [9, с138], але основні цінності громадянського суспільства фіксуються у законах штатів.

У США та Англії закони і підзаконні акти не можуть розглядатися як вторинні. Вони практично відіграють таку саму роль, як і аналогічні джерела права у континентальних країнах. Наприклад, у Англії ще 1952 р. прийнято Закон «Про спадщину осіб, які не залишили заповіт», і в 1975 р. - Закон «Про спадкування» тощо. У Канаді спадкові відносини регулюються законодавством федерації і частково законодавством провінцій, зокрема Законом про реформу сімейного права. У Ірландії, система права якої входить у сім'ю англійського права, діє Закон про спадкування, складений з урахуванням норм французького права та іншого іноземного законодавства. Це було зроблено, як вказує А.Сухарев, з метою попередження можливих конфліктів, пов'язаних а проживанням великої кількості ірландців у еміграції [10, с. 163].

Отже, кожна держава по своєму здійснює правове регулювання спадкових відносин, тому виникають колізії між матеріально-правовими нормами різних держав, а це в свою чергу ускладнює правове регулювання міжнародних спадкових відносин. Національне законодавство кожної окремої держави залишається головним джерелом міжнародного приватного права. Це також стосується і регулювання питань спадкування за законом в міжнародному приватному праві.

1. *Кисіль В.І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації [Текст] / В. І.Кисіль. – К.: Україна, 2000. – 22с.*
2. *Фединяк Г. С. Міжнародне приватне право: підручник [Текст] / Г. С. Фединак, Л. С. Фединак. – 4-те вид. (перероб. і доп.) – К.: Атіка, 2009. – 46с.*
3. *Чубарев, В. Л. Міжнародне приватне право: Навчальний посібник [Текст] / В. Л. Чубарев. – К.: Атіка, 2008. – 37-38 с.*
4. *Мережко О. Теорія джерел міжнародного права [Текст] / О. Мережко // Юридичний журнал. – № 1. – 2009. [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3110>*
5. *Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Текст] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 1996. - № 30. - С. 141.*
6. *Фединяк Г. С. Міжнародне приватне право: підручник [Текст] / Г. С. Фединак, Л. С. Фединак. – 4-те вид. (перероб. і доп.) – К.: Атіка, 2009. – 50 с.*
7. *Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – ст. 383.*
8. *Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [Текст]: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 17. – Ст. 632.*
9. *Боботов С.В., Жигачев И.Ю. Введение в правовую систему США. – М.: Издательство НОРМА, 1997. – с. 138*
10. *Кармаза О.О. Міжнародне спадкове право: Науково-практичний посібник [Текст] / О.О. Кармаза – К.: Видавець Фурса С.Я. - КНТ, 2007. – с. 163*

Зміст

<i>Рижак Л.В.</i> СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЛЮДСТВА: ГУМАНІСТИЧНА СТРАТЕГІЯ ГІДНОГО ЖИТТЯ.....	5
<i>Жигайло Н.І.</i> СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЯК ЕКОГУМАНІСТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ЛЮДСТВА У НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА ЛЮДМИЛИ РИЖАК.....	9
<i>Альчук М.П., Павлишин А.Д.</i> СВІТ ФІЛОСОФСЬКИХ ПОШУКІВ ІРЕНИ ГУЗАР.....	12
<i>Антонець М.О., Антонець О.А.</i> ВИХОВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ АГРАРНОЇ ОСВІТИ.....	14
<i>Бацевич Ф.С.</i> ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВИХ ЖАНРІВ.....	18
<i>Бевза Б.П.</i> ДИСКУРС І ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ У КОНСТРУЮВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	20
<i>Білецька К.Б.</i> ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	23
<i>Білецький О.М.</i> АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ.....	27
<i>Боженко Н.Л., Боженко М.І., Боженко О.Б.</i> СОН - ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЗДОРОВ'Я.....	28
<i>Болеста І.М.</i> ПРО БІНАРНУ ПРИРОДУ СВІДОМОСТІ.....	30
<i>Братасюк М.Г.</i> СОЦІАЛЬНИЙ ТИП ЛЮДИНИ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ... <i>Васьків А.Ю., Бойко І.М.</i> ГУМАНІСТИЧНИЙ ДИСКУРС КАТЕХИЗМУ ХРИСТІЯНСЬКОГО ВОЇНА.....	34
<i>Вдовичин І.Я.</i> «ОДНОВИМІРНА ЛЮДИНА» Г. МАРКУЗЕ У СЬОГОДЕННІ.....	37
<i>Вербова Р.М.</i> СМИСЛОВА КОСМОГОНІЯ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ ДУХОВНОСТІ ОСОБИ У ПЕРСОНАЛІЗМІ СЕРГІЯ КРИМСЬКОГО.....	39
<i>Ганушак Р.І.</i> ОСОБЛИВОСТІ КОРИСТУВАННЯ СОЦІАЛЬНИМИ МЕРЕЖАМИ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ТИПУ ЖИТТЄВОГО СВІТУ ОСОБИСТОСТІ.....	41
<i>Гапон Н.П. Худзіцка-Чупала А.</i> ЖІНКИ–ЛІДЕРИ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОСОБИСТОСТІ ТА ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	43
<i>Гарбадин А.С.</i> СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИБОРУ У ПУБЛІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ ЧЕРЕЗ МЕХАНІЗМИ ПОВЕДІНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	46
<i>Головненьов В.І.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ.....	49
<i>Гривна Т.Ю.</i> ВІД БЛАГИХ НАМІРІВ ДО БЮРОКРАТІЇ: ЕРОЗІЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ ЯК ВИКЛИК СТАЛОМУ РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА.....	51
<i>Гузенко І.М.</i> ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЇХ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЧАСІ ВІЙНИ.....	53
<i>Дунас О.І.</i> ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ.....	55
<i>Жигайло В.М.</i> СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США ТА ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОПОРЯДКУ В ХХІ СТОЛІТТІ.....	59
<i>Жигайло Н.І., Максимець Ю.В.</i> ПСИХОТЕРАПІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ. ПСИХОЛОГІЯ ПЕРЕМОГИ.....	61
<i>Захарчин Г.М.</i> РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ЗБЕРЕЖЕННІ ЕКОСИСТЕМИ.....	62
<i>Іващенко Р.А.</i> АНТИПОЛІТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН.....	64
<i>Каламбет І.О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ЗНАННЯ: ПОЛІТИЧНЕ ЗНАННЯ ЯК КОРЕЛЯТ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ.....	66
<i>Карась А.Ф.</i> КРИХКІСТЬ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ БЛАГ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ЗАГРОЗА МИРУ.....	68

<i>Карацюба О.І.</i> СВОБОДА ВІРОСПОВІДАННЯ. ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ.....	73
<i>Карівець І.В.</i> ЯК НАРОДЖУЮТЬСЯ ЕЛІТИ.....	75
<i>Карпінська Р.І., Беляк В.О.</i> ПСИХОКОРЕКЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МЕДИЧНОГО ПСИХОЛОГА В ЧАС ВІЙНИ.....	76
<i>Карпінський Б.А.</i> ФІЛОСОФСЬКА СТРАТЕГІОЛОГІЯ: ДУХОВНІСТЬ Й АКТИВІЗАЦІЯ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	79
<i>Компанович М.С.</i> ПРАКТИКА СУПЕРВІЗІЇ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ КЛІНІЧНОГО ПСИХОЛОГА.....	83
<i>Кравчик М.Б.,</i> ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ.....	85
<i>Куса А.Є.</i> ВИХОВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ – ВАЖЛИВЕ ЗАВДАННЯ СЬОГОДЕННЯ.....	87
<i>Лосик О.М.</i> ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ЦІННІСНІ ВИМІРИ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЇ СВОБОДИ.....	89
<i>Лукович Л.І.</i> ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЖІНКИ-ЛІДЕР-КЕРІВНИКА.....	91
<i>Мандзяк Я.М.</i> АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНІКИ В РОБОТІ З САМООЦІНКОЮ.....	93
<i>Моравецький О.М.</i> ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ЕЛІТАРНІСТЬ НОВОЧАСНОГО РАЦІОНАЛІЗМУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ.....	97
<i>Моргун В.Ф.</i> БЕРЕЖЕМО НАЦІОНАЛЬНІ НАДБАННЯ УКРАЇНИ ТА ДОЛАЄМО КОМПЛЕКС МЕНШОВАРТОСТІ НАУКОВЦІВ.....	98
<i>Мороз Л.І.</i> РЕФЛЕКСИВНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ.....	101
<i>Москаленко Л.С.</i> ПСИХОТЕРАПІЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ У ВУЗЬКОМУ ТА ВСЕОХОПЛЮЮЧОМУ СЕНСАХ.....	103
<i>Мотрен С.М.</i> РОМАНТИЧНИЙ ПРОТЕСТ ПРОТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ВІАНЬ ПРОСВІТНИЦТВА.....	104
<i>Мусаковська О.М.,</i> <i>Перевізник С.-М. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МЕДІАСПОЖИВАЧІВ.....	109
<i>Неурова А.Б.</i> ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З ОЗНАКАМИ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ ПІСЛЯ УЧАСТІ В ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ	111
<i>Огірко О.В.</i> МОРАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....	113
<i>Партико А.З.</i> АНАЛІЗ ПОГЛЯДІВ НА АТРИБУТИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	117
<i>Пащенко М.О.,</i> <i>Герасіна С.В.</i> АДАПТИВНІСТЬ ЯК УМОВА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНОК, ЩО ВИМУШЕНО ЕМІГРУВАЛИ В ЄВРОПУ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ.....	119
<i>Передрій Б.Д.</i> ЕКОЛОГІЯ ЯК ДИСКУРС: ДО ПРОБЛЕМИ «ПОЗИТИВНОЇ» ТА «НЕГАТИВНОЇ» СВОБОДИ	121
<i>Плахтій І.Л.</i> ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ЯК ФАКТОР ПОДОЛАННЯ ТРИВОЖНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	123
<i>Поляруш Б.Ю.</i> ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ АКТОРНО-МЕРЕЖЕВОЇ ТЕОРІЇ.....	125
<i>Приходько Я.В.</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО ВЗАЄМОДЕТЕРМІНОВАНOSTІ З КОНФЛІКТОМ.....	127
<i>Сабадуха В.О.,</i> <i>Паньків Т.І.</i> ПАРАДОКС ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ ТА ДЕПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ.....	130

<i>Сафонік Л.М.</i> КРИХКІСТЬ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ Й ЗАСАДИ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	134
<i>Сибірна Р.І., Сибірний А.В.</i> , ГІГІЄНИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ДЛЯ ЕКО-МАЙБУТНЬОГО ЛЮДСТВА.....	136
<i>Синиця А.С.</i> ТЕХНОЛОГІЧНА СИНГУЛЯРНІСТЬ І (НЕ)МОЖЛИВІСТЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	139
<i>Скринник З.Є.</i> КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ.....	140
<i>Скринник М.А.</i> ДВІ ІПОСТАСІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СПРИЙМАННЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ	142
<i>Сновидович І.Г.</i> СУПЕРВІЗІЯ ЯК ОДИН ІЗ ЕЛЕМЕНТІВ ПІДТРИМКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ У СУЧАСНИХ ЗВО.....	145
<i>Стеценко В.І., Галуйко Р.М.</i> НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА УКРАЇНСЬКОГО ПЕРСОНАЛІЗМУ.....	147
<i>Татаровська О.В.</i> THE NOTION OF HYBRID IDENTITY IN MODERN POSTCOLONIAL WORLD	149
<i>Теребух М.І., Моторнюк У.І.</i> СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	151
<i>Терехова І.О.</i> СПЕЦИФІКА ГУМАНІСТИЧНОГО ІДЕАЛУ В УКРАЇНСЬКІЙ РОМАНТИЧНІЙ ПРОЗІ.....	152
<i>Терлецька Н.В., Терлецька М.В.</i> ЕТИЧНІ ТА ДЕОНТОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ В ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИЧНОГО ПСИХОЛОГА.....	155
<i>Тімченко О.П., Козій І.В., Пігош М.А.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ КУЛЬТУРИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ.....	157
<i>Цимбалюк М.М.</i> КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ВЕТЕРАНІВ ДЛЯ ПЕРЕМОГИ УКРАЇНИ.....	159
<i>Червінський С.-О. М.</i> ПРОБЛЕМА РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ЗА К. Г. ЮНГОМ.....	163
<i>Шевяков О.В., Жигайло Н.І., Славська Я.А.</i> ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	164
<i>Шипунов Г.В.</i> «ЛІВО-ПРАВЕ» ПАРТІЙНО-ІДЕОЛОГІЧНЕ РОЗМЕЖУВАННЯ В УМОВАХ «НОВОЇ ПОЛІТИКИ»: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ.....	167
<i>Шолубка Т.С.</i> ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ ЗВО ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	170
<i>Шрагіна Л., Месрович М.</i> СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	172
<i>Штепа О.С.</i> ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ЖИТТЄВОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСОБИСТОСТІ... 175	175
<i>Шукатка О.В., Криворучко І.В.</i> ІВАН БОБЕРСЬКИЙ ПРО ДУХОВНІ АСПЕКТИ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ.....	178
<i>Яж Ю.А.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКА.....	179
<i>Stanienda Jo.</i> KAPITAŁ SPOŁECZNY I JEGO WARTOŚĆ W PROCESIE INKLUZJI CYFROWEJ.....	183
<i>Микієвич Л.М.</i> НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЯК ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ.....	185

Наукове видання

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДУХОВНОСТІ У НАУКОВІЙ, ПЕДАГОГІЧНІЙ ТА УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Збірник тез
IX Міжнародної науково-практичної конференції

(Львів, 29 вересня 2023 року)

За редакцією
декана філософського факультету
Л.В. Рижак

Відповідальні за випуск:
Г.В. Шитунів, Н. І. Жигайло, Ю. В. Максимець

Текст надруковано в авторській редакції

Відповідальність за зміст та достовірність наданої інформації
несуть автори інформаційного матеріалу

Верстання
Ю. В. Максимець

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 11,16.

Видавець та виготовлювач:
Львівський національний університет імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

СВІДОЦТВО
про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.